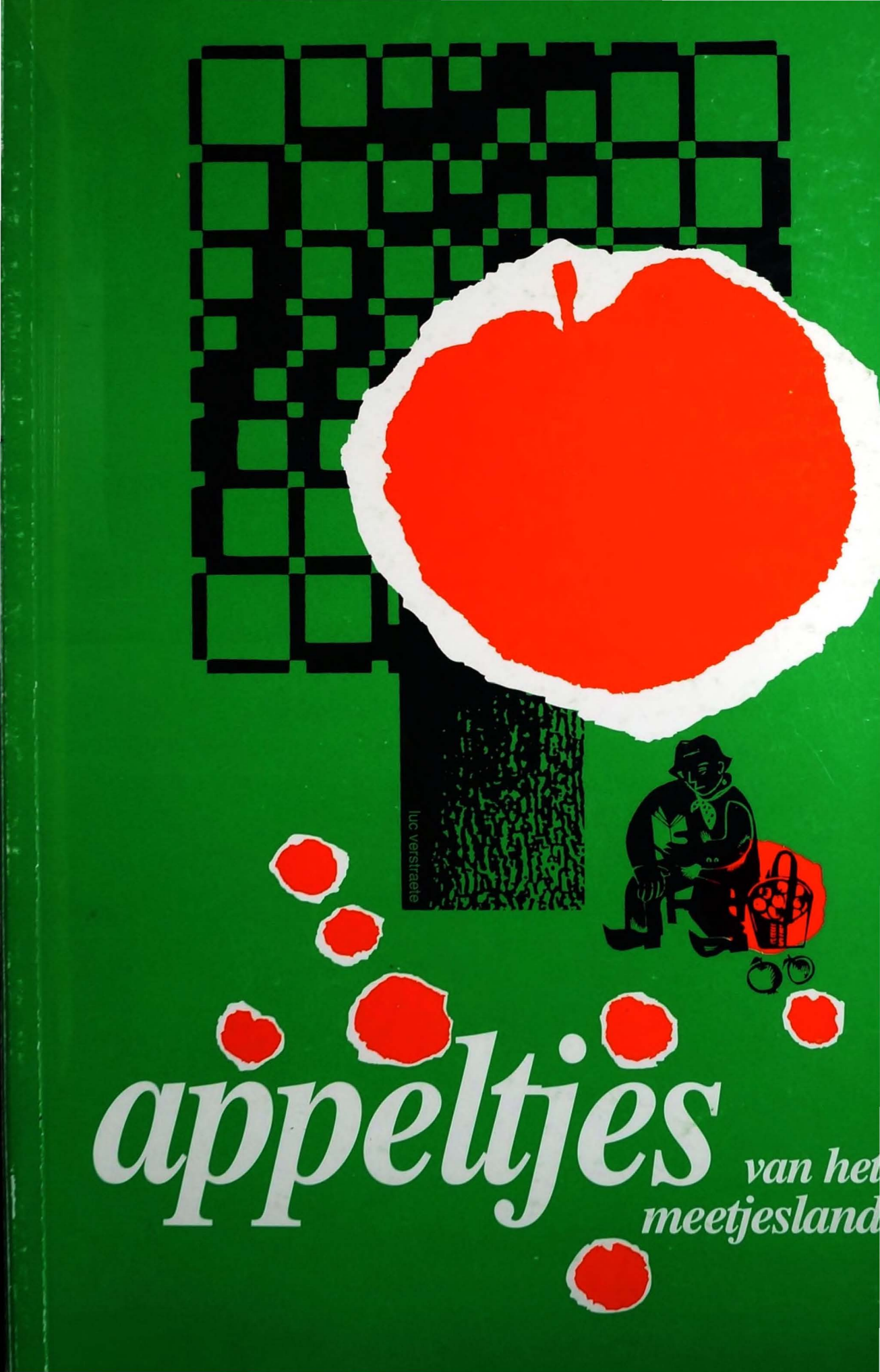

appeltjes

van het meetjesland

Uitgegeven met de steun van
- de Vlaamse Gemeenschap
- het Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen
- en de gemeenten - Aalter
- Evergem
- Kaprijke en
- Maldegem.

PO2134888

Bandversiering van Luc Verstraete

Provincie Oost-Vlaanderen
Culturele Bibliotheek

APPELTJES VAN HET MEETJESLAND

JAARBOEK
van het
HEEMKUNDIG GENOOTSCHAP
VAN HET MEETJESLAND
Nr. 49 - 1998

MALDEGEM
1998

"Dog alsoo de liefde blind is..."

DE ZWERFTOCHT VAN EEN WAARSCHOOTSE KLERK IN OOST-INDIË, 1699-1710

Jan PARMENTIER

INLEIDING

Tijdens de 17de en 18de eeuw verlieten enkele duizenden Vlamingen en Brabanders de Zuidelijke Nederlanden in dienst van de roemrijke Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC). Slechts over een klein aantal van deze fortuinzoekers en berooiden is er iets meer geweten dan hun naam, rang, leeftijd en geboorteplaats bij de aanmonstering.
Van een handvol Zuid-Nederlandse zeelui en soldaten zijn er enkele brieven bewaard, waarin ze voor het thuisfront enige indrukken van het zeemansleven en de exotische wereld van Insulinde weergeven. De schaarse correspondentie uit de jaren 1655-1662 van Jan van Hille uit Eernegem is hiervan een goed voorbeeld[1]. Echter interessanter is de berichtgeving (17 brieven) van de vier gebroeders Vanden Berghe, afkomstig uit Sint-Maria-Horebeke. Tussen 1747 en 1776 woonden zij voornamelijk in Batavia (Djakarta) en kunnen wij bij twee van hen de vlotte integratie volgen in de koloniale samenleving[2].

Uitgebreide reisgeschriften van VOC-dienaren blijken nog zeldzamer. Vooral de grote massa gewone soldaten en matrozen hebben bijzonder weinig egodocumenten nagelaten die hun leefwereld schetsen. Immers de alfabetisatie- en scholingsgraad bij deze groep was over het algemeen vrij laag. Niettemin schreven enkele van deze avonturiers hun belevenissen neer, soms om het nadien uit te geven of om het te kunnen navertellen aan familie en vrienden. Tot nu toe zijn er drie journalen van Zuid-Nederlandse VOC-militairen teruggevonden. De Gentenaar Pieter Lijn († 1715) schreef in 1710, na een uitzonderlijk lange loopbaan van 48 jaar in de Oost, in de eerste plaats een merkwaardige historische studie over de ontdekkingsreizen, de Nederlanders in Azië, de Macassarse oorlogen (1667-1669) op Celebes (Sulawesi) en een geschiedenis van de Molukken[3]. Amper een tiental folio's wijdde hij aan persoonlijke belevenissen tijdens zijn verblijf in Indië, waarin de militaire expedities waar Lijn zelf aan participeerde veel aandacht kregen[4]. Dus wanneer men de geschriften van Pieter Lijn grondig leest, blijft men eigenlijk op zijn honger zitten indien men een indringend beeld hoopt te vinden van het dagelijkse leven in Oost-Indië. Boeiender daarentegen is het reisverslag van Reynier Adriaensens[5]. Deze Antwerpse soldaat tekende in 1681 voor zeven jaar bij de VOC en werd al snel naar

het front gestuurd in de oorlogen nabij Bantam (Java) en Surate (India). Hij overleefde het Oost-Indisch avontuur en mocht in 1689 naar de Lage Landen terugkeren. Eenmaal thuis begon hij zijn *wedervaeren* op papier te zetten. Dat het ook zijn bedoeling was het reisverhaal uit te geven, blijkt al op de eerste pagina van het handschrift. Daar noteerde Adriaensens dat hij - na lang aandringen van vrienden en bekenden - had besloten zijn verslag *in 't licht te geven*. Hij stelde zich het nobele doel hiermee naïeve en onervaren lieden te waarschuwen voor de ontberingen en het harde leven in Oost-Indië. Uiteindelijk is dit zeer onderhoudend reisgeschrift nooit in druk verschenen. Mogelijk was geldgebrek om de uitgave te bekostigen daar de oorzaak van[6].

Het laatste recent teruggevonden Vlaamse reisgeschrift van een gewone soldaat, die inscheepte te Rammekens nabij Vlissingen met bestemming Batavia, is het meest authentieke verhaal van de drie. De auteur, Carolus Van der Haeghe, hield gedurende vijf jaar een dagboek bij zonder dat hij enige intentie koesterde om het ooit te publiceren. De avonturen worden onverbloemd weergegeven, waarbij Carolus regelmatig op een weinig stichtelijke manier naar voren komt. Het feit dat hij in zijn geschriften niets verzweeg of poogde te verdoezelen vormt een bijkomende aanwijzing dat zijn journaal niet voor publicatie vatbaar was. Zoals we later zullen verklaren is dit manuscript als een juridisch bewijsstuk gebruikt tegen Van der Haeghe en is het in die hoedanigheid naar Amsterdam meegezonden met de jaarlijkse verslagen en briefwisseling van de verschillende Nederlandse factorijen in Azië[7].
Het dagboek van Carolus Van der Haeghe en zijn verdere belevenissen in het Verre Oosten tijdens de eerste jaren van de 18de eeuw vormen de hoofdmoot van deze bijdrage. Ook peilen we naar het belang van deze bron voor het beeld van de Europese aanwezigheid in Azië. Maar om een zeker waardeoordeel te kunnen geven over dit reisverhaal is het wenselijk dat we, na de voorstelling van onze centrale figuur, eerst de rol van de Zuid-Nederlanders onder de Compagnie-vlag bekijken, en vervolgens het fenomeen *reisgeschrift* van de 17de-18de eeuw even toelichten.

Biografische schets van Carolus Van der Haeghe

De auteur van dit merkwaardige reisverslag, Carolus Van der Haeghe, werd volgens een aantekening in de parochieregisters van Waarschoot gedoopt op zes juli 1675[8]. Zijn ouders, Jacques en Livinia Passchiers, kozen als peter Carolus Van der Sluys en als meter Maria Stofferis[9]. Zijn vader baatte de enige herberg uit in het gehucht Beke, dicht bij de buurgemeente Zomergem[10]. Door de Franse veroveringstochten onder Lodewijk XIV betaalde hij als tavernier zowel figuurlijk als daadwerkelijk het gelag van de doortrekkende troepen. Zo werden er in 1697 soldaten van de Hannoveraanse cavalerie bij hem ingekwartierd voor een periode van zeven maanden[11].

Het geboortedorp van Carolus werd op het einde van de 17de eeuw voor 80 procent bevolkt door landbouwers, maar vaak combineerden ze hun agrarische activiteiten met het weven van lijnwaad. In 1680 werd Waarschoot vermeld als eerste produktiedorp van lakens die op de Vrijdagsmarkt te Gent te koop werden aangeboden[12]. Deze proto-industriële ontwikkeling breide zich snel uit en zo telde men in 1738 liefst 508

getouwen op een bevolking van 1200 inwoners. Kenmerkend ook voor het economische leven in dit plattelandsdorp was de goed verspreide bijenteelt. Naast een tiental beroepsimkers teelde ongeveer een derde van de bevolking bijen voor eigen gebruik[13].

Op bestuurlijk en juridisch vlak ressorteerde Waarschoot onder de Oudburg van Gent. Deze kasselrij of burggraafschap onstond in de 12de eeuw en oefende een zekere voogdij uit over 46 dorpen in de omgeving. Binnen dit kader wensen we nu de plaatselijke magistratuur nader toe te lichten, om de functie van Carolus Van der Haeghe als klerk aan de griffie beter te kunnen situeren. Op het lokale bestuurlijke niveau vormden de dorpen Waarschoot, Oostwinkel en Ronsele een heerlijkheid: het *Ambacht Waarschoot*. Sinds 1616 zetelden daar een baljuw, een amman[14] en een schepenbank als uitvoerende macht en een vierschaar als strafrechterlijk orgaan. Echter ongeveer een vierde van het Waarschootse grondgebied behoorde tot een andere heerlijkheid, de *Keure van Sleidinge, Waarschoot en Lovendegem*, welke vanaf het midden van de 13de eeuw vrij autonoom bestuurd werd door een schepenbank.
Binnen deze twee heerlijkheden speelde de griffier een zeer belangrijke rol. Hij was de secretaris van de plaatselijke schepenbank, zowel in haar administratieve als in haar uitgebreide juridische bevoegdheid. Hij kreeg zijn aanstelling rechtstreeks van de vorst en hij werd financieel hoger gequoteerd dan de baljuw of de amman. Hierdoor stond de griffier onafhankelijk tegenover de burgemeester en schepenen. Hij behoorde tot de keurgroep die kon lezen en schrijven, een zekere talenkennis bezat en zelfs een juridische opleiding had genoten. Vandaar dat hij op het platteland kon bogen op een groot moreel gezag. Op het materiële vlak hield dit in dat hij de rijkste man van de streek was[15].

Bij de aanvang van zijn dagboek vermeldde Carolus dat hij tot begin maart 1698 werkzaam was bij de griffier van de stad Eeklo. Maar reeds in oktober 1694, op negentienjarige leeftijd, oefende Van der Haeghe een vergelijkbare functie uit bij de griffie van Boekhoute, één van de Vier Ambachten[16]. Door zijn functie als ambtenaar werd Carolus opgenomen bij de lokale gegoede stand en wachtte hem een financieel interessante loopbaan. Zo stelde zijn werkgever Gillis de Smet, de griffier van Eeklo, hem voor te huwen met zijn nicht Isabella[17]. Doch Carolus had zijn hart reeds verpand aan een Brugse schone, die echter door de griffier als te laag van stand werd beschouwd. De moeder van Carolus koos in dit dispuut partij voor Gillis de Smet. Zij verbood hem zelfs de Brugse Cornelia nog te ontmoeten. Het conflict escaleerde in zoverre dat Carolus ontslag nam in Eeklo en als klerk zijn diensten aanbood bij Guillaume du Bois, de griffier van het Ambacht Waarschoot en de Keure van Sleidinge.
De temperamentvolle Carolus kon het blijkbaar niet zo vinden in zijn nieuw ambt, want een discussie over looneisen zette hem ertoe aan ook deze werkgever in de steek te laten. Niettemin sloot hij in deze periode vriendschap met Jan Philip du Bois, de broer van de griffier. Deze figuur, *"die lange jaren bij de zee gesworven hadde"* vertelde Carolus uitgebreid over zijn reizen. Aangelokt door het avontuur en in het bij-

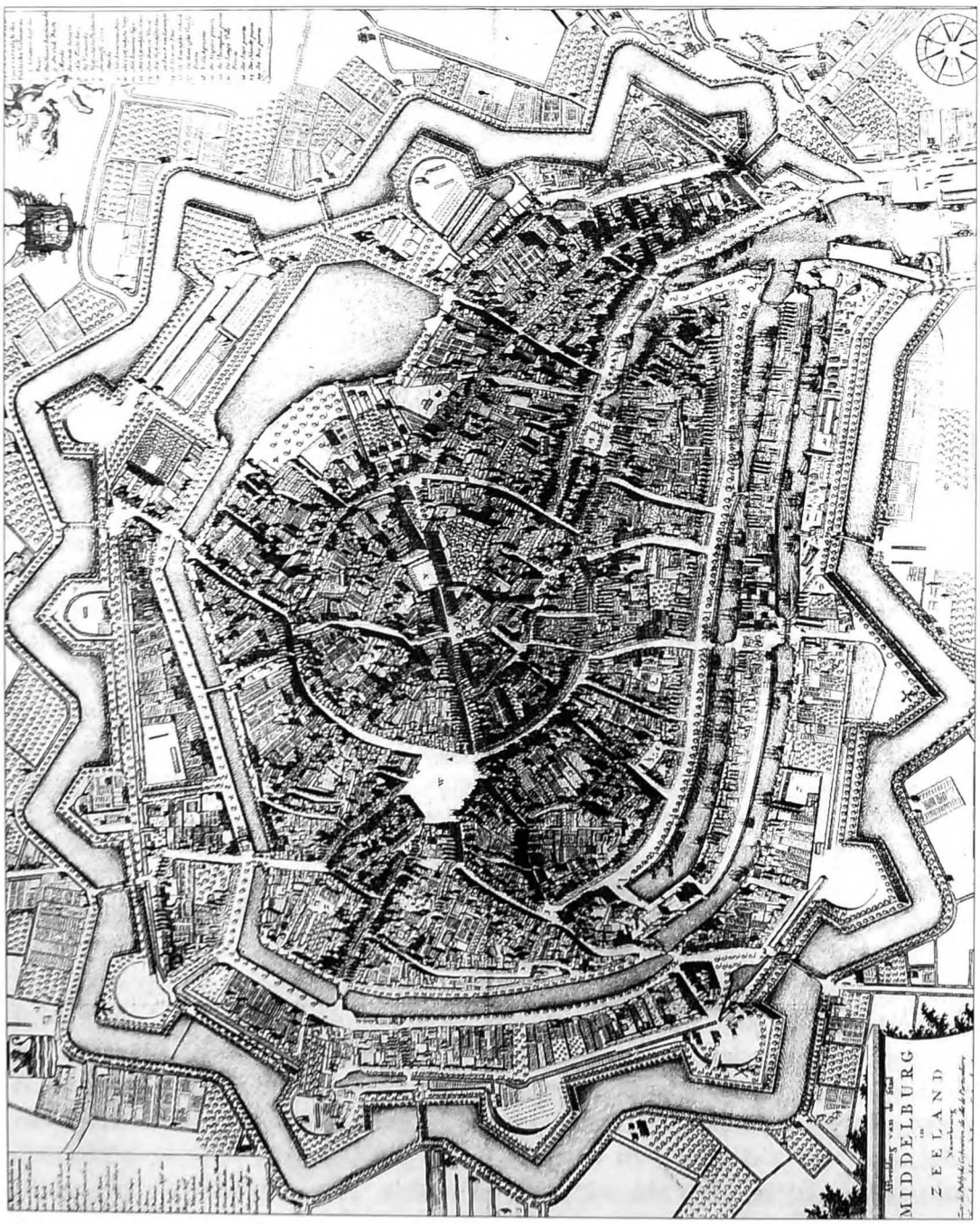
zonder om de liefdesperikelen te laten bekoelen, besloot Carolus, na samenspraak met zijn liefje Cornelia (*"mits sij nog jong was"*), in het gezelschap van Jan Philip du Bois de wijde wereld in te trekken.

Van der Haeghe komt in zijn dagboek naar voren als een schrander en pienter persoon met zin voor initiatief. Hij was zeer vlot met de pen en beheerste minstens twee talen. Deze pluspunten buitte hij op verscheidene momenten handig uit. Zo leek het voor hem geen probleem om als schrijver bij verschillende griffiers werk te vinden. In Batavia raakte het invloedrijke raadslid Bornezee door hem gecharmeerd en bood hem de mogelijkheid om carrière te maken. Tenslotte bleek de Spaanse commandant van het fort in Manila snel overtuigd dat Carolus heel wat kwaliteiten had en hij gaf hem de vrije hand bij de herstellingswerken aan dit bolwerk.
Carolus was ook soms een waaghals die zich zonder veel scrupules in een of ander avontuur stortte. Bijvoorbeeld het feit dat hij in het gezelschap van enkele andere vrijbuiters met een gammel sloepje het aandurfde om vanuit de Filippijnen naar de Chinese kust te zeilen was het lot tarten. De VOC-dienaren in Deshima (Japan) stonden versteld dat zij uiteindelijk met dit vaartuigje de Ryu Kyu-archipel hadden bereikt.
Veel negatiever kunnen we zijn opvliegend karakter bestempelen. Zijn temperament, gecombineerd met overmatig drankgebruik, zorgde ervoor dat het soldatenleven in Batavia hem vaak bijzonder zwaar viel. Als fliere fluiter nam hij het niet te nauw met de belofte van trouw aan zijn Brugse Cornelia. Zowel in Middelburg, Batavia als in Manila had hij liefjes die hij rozegeur en maneschijn beloofde, maar hij had blijkbaar nooit de intentie zich ergens te binden. Carolus was zoals het Deshima-dagregister vermeldde: *"een roekloos mensch van een ongebonden leven"*[18].

In dienst van de VOC

De Verenigde Oost-Indische Compagnie was gedurende twee eeuwen de belangrijkste werkgever binnen de maritieme wereld en evolueerde tot het grootste Europese bedrijf voor de Franse Revolutie. Op haar hoogtepunt, rond 1720, telde de VOC ongeveer 35.000 werknemers[19]. Dit oefende een aantrekking uit op vreemdelingen. Bovendien kampte de Compagnie regelmatig met een personeelstekort, zodat vaak ook lieden die zelfs nog nooit de zee hadden gezien werden aangeworven[20]. Rond 1700 kwam een vierde van de zeevarenden op de VOC-schepen uit het buitenland, terwijl de vreemde aanwezigheid onder de soldaten aan boord en in Azië liefst 35 procent bedroeg[21].

De VOC was een gedecentraliseerde maatschappij. In de zes steden waar men voor haar oprichting reeds schepen naar Oost-Indië uitrustten, kwam een vestiging of *kamer*. Dat betrof Amsterdam, Middelburg (de kamer *Zeeland*), Hoorn, Enkhuizen, Delft en Rotterdam. Elke kamer bezat een grote mate van zelfstandigheid, maar werd toch centraal geleid door een directie, een college van zeventien bewindhebbers, in de wandeling de *Heren XVII* genoemd. Daarin zetelden vertegenwoordigers van de verschillende regionale kantoren[22].

Plattegrond van de stad Middelburg, gemaakt door Cornelis Goliat in 1667.
(Universiteitsbibliotheek Gent, krt. 1288)

De kamer Zeeland, waar voor de meeste Zuid-Nederlanders het Oost-Indisch avontuur begon, gold - na Amsterdam - als de voornaamste vestiging. Bij de oprichting van de VOC in 1602 wist Middelburg te bedingen dat zij een kwart van de activiteiten in de ondeneming toegewezen kreeg. De administratieve staf van de kamer Zeeland bestond in de 18de eeuw uit ongeveer 21 man. In de pakhuizen waren sjouwers en garbulateurs of kruidlezers aangesteld, terwijl op de werven timmerlieden, mastmakers, smeden, zeilmakers en touwslagers werkten. De Middelburgse werf behoorde tot de grootste in Nederland. Zo zijn er in twee eeuwen tijd meer den 300 Oost-Indiëvaarders van stapel gelopen. Daarnaast zijn er tientallen jachten, roeiboten, ponten en andere dienstvaartuigen gebouwd. Zonder rekening te houden met het veelvoud aan arbeiders en ambachtslieden tewerkgesteld in toeleveringsbedrijven van de Compagnie, verzekerde de kamer Zeeland een min of meer vaste betrekking voor 1000 personen in Middelburg bij het begin van de 18de eeuw[23].

Een van de meest arbeidsintensieve taken die elke kamer verzorgde was de werving van zeelieden en militairen om de overzeese vestigingen te gaan bevolken en de schepen te bemannen. Jaarlijks bepaalden de *Heren XVII* de omvang van de vloot naar Azië. Tussen 1700 en 1710 verlieten er 280 schepen Nederland met bestemming Oost-Indië[24]. Daar elk schip in die periode een doorsnee-bemanning telde van 180 koppen was de monstering van vooral het lage personeel gespreid over het hele jaar. Doordat de tijd tussen de ondertekening van het contract en de inscheping vaak lang bleek, deed de Compagnie steevast een beroep op tussenpersonen om potentiële kandidaten voor zich te winnen. Deze ronselaars, *volkhouders* en *zielverkoopsters* genoemd, hadden meestal een bijzonder slechte reputatie. Het beroep ziel- of ceelverkoper/verkoopster was sterk verbreid in de Nederlandse steden waar de VOC een kamer had. In tegenstelling tot hun Engelse collega's werden de toekomstige zeevarenden voor de Compagnie niet het doel van een *press gang*, waarbij zeelui en berooiden 's nachts uit het bed werden gelicht en onder dwang aan boord werden gebracht. De Nederlandse zielverkopers zochten werkloze mannen, liefst zeelieden, en boden hen onderdak, voorzagen hen rijkelijk van voedsel, drank, tabak en vrouwen tot wanneer ze schulden maakten. Vanaf dat moment waren de gedupeerden verplicht te lenen bij hun volkhouder. De houding van hun gastheer of gastvrouw wijzigde nu drastisch en deze wenste zo weinig mogelijk aan die slachtoffers te spenderen. Tevens werden ze nu opgesloten of mochten ze enkel onder bewaking hun verblijfplaats verlaten totdat ze aan boord van de schepen werden gebracht. Voor deze inscheping tekenden ze een schuldbrief, een transportbrief of transportceel, ten voordele van de ronselaar die voor gewone zeelui en soldaten maximaal 150 gulden bedroeg[25]. Behalve kost en inwoning werden daarmee de uitrusting afbetaald. Dit hield in dat de zielverkoper kooigoed leverde, wat neerkwam op een matras, een deken, slopen en een kussen, en verder een scheepskist, één plunje, schoenen, naaigerei, een voorraad pijpen en tabak en soms wat brandewijn. Deze investering bedroeg voor de ronselaar nauwelijks dertig gulden[26].

Onder deze volkhouders waren veel vrouwen, afkomstig uit het maritieme milieu, die poogden de eindjes aan elkaar te knopen omdat hun echtgenoten vaak langdurig op

zee verbleven. Zij hadden het financieel moeilijk en moesten deze transportcelen verkopen, meestal tegen de helft van de waarde, om zelf niet failliet te gaan. De meerderheid van deze *zielkopers* bleken tevens vrouwen te zijn, die verplicht waren heel wat transportbrieven op te kopen om zelf een kleine winst te maken. Immers wanneer een zeeman of soldaat oveleed tijdens zijn diensttijd of deserteerde werd de transportbrief niet of maar gedeeltelijk uitbetaald[27].

In dit ongezonde milieu raakte ook Carolus verzeild op Walcheren, doch volgens zijn dagboek kon hij het uitstekend vinden bij zijn mooie waardin. Hij werd in 1700 slechts één van de 8.923 militairen op de monsterrol van 18.117 personeelsleden in Azië[28]. Maar in tegenstelling tot de verwachtingen bleef het aantal Zuid-Nederlanders dat voor een maritieme of militaire loopbaan koos onder de Compagnie-vlag vrij beperkt. Tussen 1661 en 1710 monsterde er jaarlijks gemiddeld 190 Vlamingen, Brabanders en Walen aan[29]. Dit kwam overeen met een bezettingsgraad van 3,2 procent ten opzichte van het totaal aantal opvarenden. Ondanks het chronisch tekort aan personeel toonde de VOC pas aan het eind van de 18de eeuw belangstelling om intensieve wervingscampagnes op te zetten in havens als Oostende en Duinkerke[30]. Echter bij de kleine Zeeuwse Paasvloot van 1699 - de *IJsselmonde*, waarmee Van der Haeghe de Lage Landen verliet, en de *Sion* - scheepten maar liefst 100 Zuid-Nederlanders in. Op de *IJsselmonde*, met 215 koppen, telde men 55 landgenoten of 25,5 procent van de totale bemanning[31]. Uit de monsterrol die halfweg de reis, aan de Kaap de Goede Hoop, werd opgemaakt kunnen we vaststellen dat 27 van de 70 soldaten, die de *IJsselmonde* meevoer, van Vlaamse origine waren of 38,5 procent van het totale contingent militairen. Hierbij vinden we ook enkele streekgenoten (Boekhoute, Lovendegem en Sleidinge) van Carolus[32]. Deze sterke Zuid-Nederlandse aanwezigheid op de Zeeuwse VOC-schepen kan verklaard worden door het feit dat Middelburg de dichtsbijzijnde inschrijvingsplaats was voor Vlamingen en Brabanders. Het aantal Zuid-Nederlanders dat inscheepte op de Zeeuwse Paasvloot in 1699 was wel uitzonderlijk groot, want zij vormden op het einde van de 17de eeuw gemiddeld slechts 10 procent van de bemanningen op Zeeuwse Oost-Indië-vaarders[33].

Het reisgeschrift

Sinds de Europeaan mobieler werd en interesse begon te tonen voor onbekende landstreken en volkeren heeft hij van deze verkenningen en reizen geschriften nagelaten. Tijdens de Middeleeuwen waren pelgrimages naar Rome, Santiago de Compostela en het Heilig Land bijzonder populair[34]. Verslagen en zelfs *itineraria* of reisgidsen werden geschreven voor de thuisblijvers en voor degenen die zich opmaakten om zelf ook op pad te gaan.
Bij het begin van de 16de eeuw deden Portugese, Spaanse en Italiaanse reisgeschriften over Oost- en West-Indië en de Afrikaanse kusten hun intrede. Er was op de Europese markt veel vraag naar verhalen van dit genre, zodat rond het midden van de 16de eeuw de eerste bundels reisverslagen werden gedrukt. Die kenden veel

navolging in andere maritieme naties zoals Frankrijk, Nederland en Engeland. Beroemd zijn bijvoorbeeld geworden *The Principal Navigations*, uitgegeven door Richard Hakluyt (1589) in Londen en de vier delen van *Purchas his Pilgrimes*, samengesteld door Samuel Purchas in 1625.
Nederlandstalige reisdagboeken over Oost-Indië, zoals het handschrift van Carolus, verschenen reeds vanaf het moment dat de eerste Hollanders, Zeeuwen en Vlamingen hun opwachting maakten in Azië. Zelfs nog vóór de eerste Nederlandse expeditie onder Cornelis de Houtman (1595-1597) naar de Oost voltooid was, lag reeds het standaardwerk *Itinerario, Voyage ofte Schipvaert...naer Oost ofte Portugaels Indien* van Jan Huygen van Linschoten (1596) in de Amsterdamse boekhandels te koop. In de loop van 17de eeuw verscheen een veelheid aan Oost-Indische zeereizen in het Nederlands taalgebied. Een telling van zulke reisverslagen, verschenen tussen 1596 en 1695, leverde 56 titels op[35]. Indien men er mee rekening houdt dat vermoedelijk een groter aantal reisgeschriften nooit bij een uitgever terechtkwamen, zal Van der Haeghe ruim een honderdtal voorgangers gehad hebben die hun belevenissen in Oost-Indië hebben neergepend.

Welke bedoelingen had Carolus Van der Haeghe met het schrijven van een dagboek tijdens zijn *dolinge* in Oost-Indië, en waarom wenste hij een journaal bij te houden? Zijn achtergrond, de tijdsgeest en een vergelijkend onderzoek van het werk van andere Oost-Indië-reizigers bieden mogelijk een antwoord.
In de laat 17de-eeuwse traditie zou men verwachten dat Carolus de intentie had zijn belevenissen nadien te publiceren. Immers avontuurlijke reisverhalen of journalen doorspekt met wapengekletter en schipbreuken lagen bijzonder goed in de markt. Zo kende het *Iournael ofte gedenckwaerdige beschrijvinghe van de Oost-Indische reyse* van Willem Ysbrantsz Bontekoe (1646) in de 17de eeuw vele drukken en vertalingen[36].

Een vaak bepalende factor om een boeiend journaal of dagboek te schrijven, waarvoor een uitgever belangstelling zou kunnen tonen, was de opleiding of het milieu van de auteur. Wanneer we de afkomst en de sociale lagen waarin gekende reisverhalenschrijvers zich bewogen onder de loupe nemen, merken we dat ze bijna allen in de gegoede stand of in de middenklasse van de maatschappij te situeren zijn. Recent onderzoek naar schrijvende Duitsers bij de VOC heeft aangetoond dat op 47 auteurs slechts twee personen uit arme gezinnen afkomstig waren[37]. Wouter Schouten, Nicolaas de Graaff en de Duitser Christoff Frike gingen door het leven als chirurgijn. Jean-Baptiste Tavernier reisde naar de Oost als handelaar en Johan Nieuhof fungeerde als hofmeester-diplomaat in het Hollandse gezantschap naar China (1655-1657)[38]. Andere auteurs zoals François Valentijn en de Duitser Johann Christian Hoffmann waren dominees in Oost-Indië[39].
Carolus Van der Haeghe daarentegen kwam in Batavia aan als soldaat. Op basis van deze lage functie zou men geen getalenteerd schrijver verwachten. Gewone mensen, die meestal slechts reisden uit economische noodzaak, behoorden op het einde van de 17de eeuw zelden tot de geprivilegeerde groep die vlot kon lezen en schrijven. Aan boord van de VOC-schepen hielden de voornaamste officieren - de kapitein en

de stuurlieden - verplicht een scheepsjournaal bij. Meereizende handelaars maakten zeer regelmatig een verslag van hun negotie, terwijl van de matrozen en soldaten nauwelijks een geschreven spoor terug te vinden is. Carolus bleek echter onder het *gemeen* op de *IJsselmonde* een vreemde eend in de bijt. Onze figuur was weliswaar maar de zoon van een tavernier, doch door zijn werkzaamheden als klerk had hij minstens vijf jaar ervaring opgedaan met de pen. Hierin vormde hij bij het selecte gezelschap van 17de-eeuwse schrijvende zeevarenden naar de Oost geen uitzondering. Zo was de Duitser Johann Von der Behr ook een kantoorklerk[40]. Uit het dagboek van Carolus konden we ook opmaken dat hij zowel het Frans als het Nederlands machtig was, en vermoedelijk leerde hij ook wat Spaans in Manila.
Of Carolus ooit vóór zijn vertrek naar Batavia reisbeschrijvingen had gelezen is onwaarschijnlijk. De werken van Nieuhof, Tavernier of Jan Huygen van Linschoten vonden vermoedelijk geen receptie in een plattelandsdorp als Waarschoot, althans in zijn dagboek vermeldt Carolus geen enkel reisgeschrift dat hem inspireerde. Hij had wel een goede handleiding voor constabels gelezen[41]. Volgens de inventaris die in Deshima werd opgemaakt, na een grondig onderzoek van de persoonlijke bezittingen die Carolus en zijn vijf companen meebrachten, bestond het boekenbezit uit *"6 paapse boekjes"*. Drie waren gedrukt in het Nederduits en drie in het Spaans. De enige zekere bron die Van der Haeghe ertoe aanzette op reis te vertrekken waren de vertellingen van zijn vriend Jan Philip du Bois over verre, onbekende landen.

We denken niet dat Carolus Van der Haeghe zijn reisgeschrift aanvatte met de overtuiging het na zijn terugkeer bij een uitgever te kunnen slijten. Een aantal stijlkenmerken die vaak 17de-eeuwse reisbeschrijvingen aantrekkelijk moesten maken zijn duidelijk afwezig. Carolus vertikte het bijvoorbeeld om de lezer aan te spreken. Hij ging ook niet te leen bij andere auteurs voor geografische beschrijvingen van plaatsen als de West-Afrikaanse kust, Kaap de Goede Hoop, Mauritius of Batavia. Alleen zijn stukje over de Hottentotten in de Kaapkolonie paste in de traditie om onbekende volkeren wat uitvoeriger te beschrijven. Tevens ontbreken in zijn dagboek spanningverhogende verteltrucs en zijn er nauwelijks literaire verfraaiingen aangebracht. Belerende of moraliserende bedenkingen lastte Carolus ook niet in.
Zoals reeds vermeld nam Van der Haeghe geen blad voor de mond en noteerde hij ook zeer open een aantal voor hem belastende zaken. Dit is een indicatie dat zijn reisverhaal een private aangelegenheid was, die hij niet wereldkundig wenste te maken. Op dit vlak hielden zelfs de kaperkapitein Woodes Rogers of de beruchte piraat William Dampier aan aantal gegevens achter die hen mogelijk in opspraak kunnen gebracht hebben[42].

De motieven van reizigers om zich aan de schrijftafel te zetten zijn meestal uit de teksten te distilleren. Regelmatig beklemtonen auteurs in het begin van hun journaal expliciet hun bedoelingen, doch die hoeft men dikwijls niet te letterlijk te nemen. Vaak dienen ze als een soort aanbeveling om het boek te lezen of als een geloofsbrief ten gunste van de schrijver[43]. Op deze wijze moet men ook de nobele intentie van Reijnier Adriaensens om de toekomstige Oost-Indiëganger *"te beter van alles te onderrechten wat men moet uytstaan ende verdraegen"* interpreteren[44].

Bij Van der Haeghe is het motief wat schimmig. Misschien bepaalde zijn wens een reis te maken zijn beslissing om een geschrift bij te houden. We hebben er reeds op gewezen dat hij zeker niet uit economische overwegingen Vlaanderen hoefde te verlaten. Zijn liefdesproblemen waren een belangrijke aanleiding, maar waarschijnlijk niet de voornaamste beweegredenen om het ouderlijk huis vaarwel te zeggen. De klassieke nieuwsgierigheid, aangewakkerd door de verhalen van du Bois, lijkt ons voor Carolus de belangrijkste oorzaak te zijn geweest om een zwerftocht te beginnen. Dit motief speelde tevens bij andere auteurs vaak een doorslaggevende rol in hun beslissing om naar de Oost te vertrekken[45]. Dat Carolus aan boord van een Oost-Indiëvaarder belandde is louter toeval. Een zeereis naar Sevilla of Cadiz als passagier genoot aanvankelijk de voorkeur. Zijn nieuwsgierigheid geeft ons echter geen sluitend antwoord.

De vraag rest dus nog waarom Van der Haeghe een dagboek heeft bijgehouden. Enkel de beschouwelijke passage bij het begin van zijn journaal zou er kunnen op wijzen dat hij later, bij zijn terugkeer naar Vlaanderen, zijn doen en laten wou verantwoorden aan derden. In de eerste plaats was hij een verklaring schuldig aan zijn familie en aan zijn liefje Cornelia, alhoewel Carolus de dag voor hij een contract tekende bij de Compagnie afscheidsbrieven naar zijn ouders en zijn geliefde verstuurde. Mogelijk wou hij zich ook kunnen verantwoorden aan de autoriteiten. Dit laatste poogde hij met alle middelen tegenover de VOC-dienaren in Deshima. Reeds kort na zijn arrestatie in de Ryu Kyu-archipel stelde Carolus een klaagbrief op voor de Hollanders in Japan, waarin hij de Spanjaarden weinig fraai afschilderde en in alle toonaarden zweeg over zijn vroegere desertie in Batavia. Uit het dagregister van Deshima kwamen we te weten dat hij een aantal pagina's uit zijn dagboek had gescheurd, die er nadien in Batavia summier weer werden bij opgetekend, waarschijnlijk gebaseerd op een mondeling verslag van Carolus[46]. Deze bezwarende fragmenten in zijn dagboek gingen over zijn diensttijd in Batavia. Ook de oorspronkelijke beschrijvingen van de reis met de *IJsselmonde* moet Van der Haeghe in Japan verwijderd hebben, omdat zijn relatief geringe informatie over deze tocht niet volledig overeenkomt met andere betrouwbare VOC-bronnen. Vooral zijn dateringen zijn allesbehalve juist. Volgens het Deshima-dagreister bleek wel dat zijn notities over zijn verleden in het Meetjesland en zijn reis naar Middelburg authentiek zijn. Evenzo zijn verblijf op Walcheren totdat hij aan boord van de *IJsselmonde* werd gebracht.

We vermoeden op basis van zijn schrijfstijl dat hij aan zijn journaal begonnen is tijdens de heenreis. Na zijn aanmonstering werd Carolus onmiddellijk op het schip gestationeerd. Deze Oost-Indiëvaarder bleef nog vijftien dagen op de rede voor anker liggen vooraleer uit te zeilen[47]. Dit betekende dat Carolus zich gedurende deze twee weken regelmatig moet verveeld hebben. Immers kaartspelen, dobbelen en andere vormen van vertier waren aan boord bijna allemaal verboden. Als voormalig klerk had hij waarschijnlijk pen, inkt en papier in zijn bagage. Daarom veronderstellen we dat Carolus op de rede van Rammekens zijn eerste impressies over zijn weglopen en zijn liederlijk leventje in Zeeland noteerde. Eenmaal op zee had hij ruim de tijd de

wetenswaardigheden van deze reis op te schrijven, daar soldaten geen specifieke taken aan boord hadden.
Als schrijver was Van der Haeghe een uitzondering onder de soldaten, en dat gaf hem binnen die kring enig aanzien. Dit stimuleerde hem om verder te schrijven en mogelijk wilde hij op deze wijze duidelijk tonen dat hij tot een hogere klasse behoorde. Dit aspect poogde hij nadien blijkbaar uit te buiten tijdens zijn verblijf in Manila. Hij wist er het vertrouwen te winnen van de Spaanse fortcommandant in de hoop via Acapulco (Mexico) naar Europa te kunnen repatriëren. Ongelukkig genoeg voor Carolus wenste de commandant zo'n waardevol element niet te laten vertrekken.

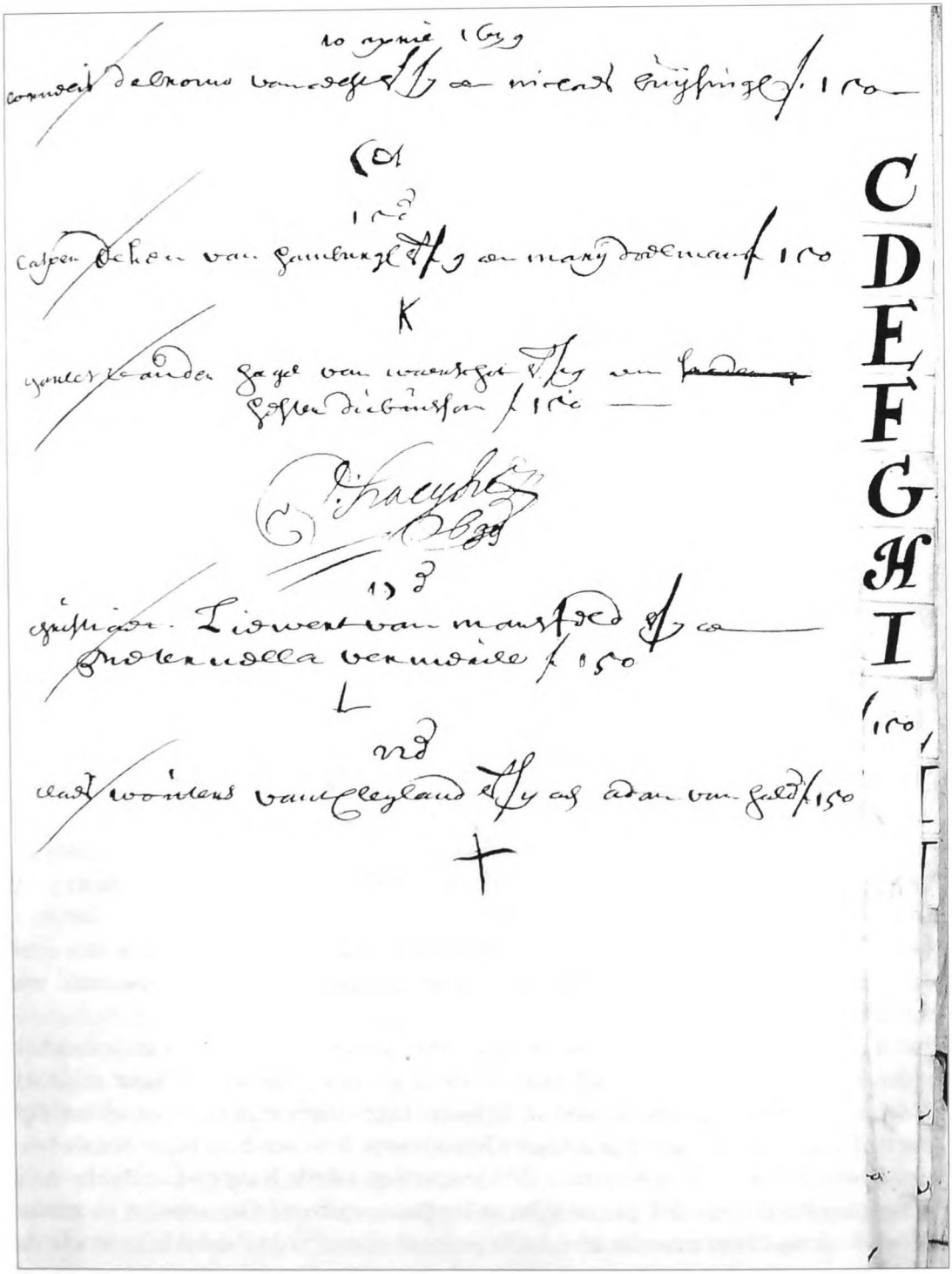
Weg van huis

Kort na middernacht op 3 maart 1699 sloop Carolus Van der Haeghe langs de achterdeur uit de herberg van zijn vader. Enkel zegde hij *adieu* aan de dienstmaagd Luijne, met wie hij goed kon opschieten. Op zijn bed had Carolus een brief achtergelaten *"daar ad longim gespecificeert stond d'oorsaak van mijn doling"*. Hij vroeg Luijne deze brief pas de volgende morgend aan zijn moeder te geven. Een uurtje later stond Van der Haeghe in Eeklo waar hij Hendrick Verbrugge uit zijn bed trommelde, om Jan Philip du Bois te waarschuwen dat hij dadelijk wou vertrekken[48].
De volgende ochtend reisden beide avonturiers naar Balgerhoeke en verbleven ze enige tijd in het huis van Jacob van Suijt en Maria de Keijser, die jarenlang als meid had gediend ten huize Van der Haeghe. Het oponthoud duurde langer dan verwacht door het strenge winterweer of zoals Carolus noteerde *"door den overvloet van sneeuw die was gevallen, genoeg om imand te versmagten"*. Terwijl beide vrienden bij het vuur zaten te kaarten, kwam daar rond de middag de moeder van Carolus. Zij smeekte haar zoon naar huis terug te keren, wat hij na lang aarzelen beloofde te doen. Een nachtje slapen bracht Carolus echter niet tot inkeer, want 's morgens, kort nadat zijn moeder richting Eeklo vertrokken was, besloten Carolus en Jan Philip naar Brugge te gaan. Via het Maldegemveld arriveerden ze die avond (5 maart 1699) op hun bestemming, en namen hun intrek in de herberg *'t Goude Hooft*, gesitueerd in de Steenstraat[49]. Jan Philip du Bois begaf zich vervolgens naar Oostende om te informeren of er enige schepen weldra naar Spanje zouden zeilen. Hij vernam dat het fregat *St. Francisco* voor zo'n reis werd uitgerust[50]. De achtste maart vertoefden ze beiden in Oostende en wisten de kapitein van de Spanjevaarder te overhalen hen als passagiers in te schrijven, die hiervoor 25 gulden per man rekende. Echter reeds de volgende dag waren ze verplicht hun reisplannen te wijzigen, na een toevalige ontmoeting met de lokale baljuw. Deze figuur, Jan Rotsaert, kende Carolus persoonlijk en inviteerde hen voor een maaltijd bij hem thuis[51]. Carolus vertelde *onbedagtelijck* over de geplande tocht, wat hem door Rotsaert ten stelligste afgeraden werd. Immers het schip zou uitzeilen zonder de bescherming van een konvooi en de kapitein was niet in het bezit van een Turks paspoort[52]. Bovendien geloofde de baljuw niet dat Carolus de toestemming van zijn ouders had *"om te gaan doolen in vreemde landen"*. Onder deze druk beloofde Carolus een tweede maal naar Waarschoot terug te keren, maar dit was zand in de ogen van Jan Rotsaert strooien.

Vervolgens zette de beide vrijbuiters drie dagen lang nog eens de bloemetjes buiten in Brugge.
Pas op 13 maart besloten ze naar het noorden trekken, en namen de barge of trekschuit richting Sluis[53]. Na een overnachting in de Sluise herberg *Brugge op de Caije* lieten ze zich met de beurtveer naar Vlissingen brengen, en de 15de maart bereikten ze Middelburg. Daar kwamen ze, in het eerste logementshuis waar ze bijna twee weken verbleven, dadelijk in contact met een zielverkoper. Deze volkhouder, Marten van Maij of de Pape genaamd, was eigenaar van de herberg *Het Witte Paard* in de Vlissingsestraat[54]. Hij had een lieftallige dochter Caatje die zowel Carolus als Jan Philip niet onberoerd liet. Het vervolg laat zich raden: *"Den 27en*[maart] *had ik disput met denselven De Pape, om reden van du Bois, over Caatjen sijn dogter, dat een seer soet meijsken was, klopten malkanderen digt af, soo dat ik aldaar niet langer en wouw logeren"*. Carolus liet dan zijn vriend in de steek en nam zijn intrek in de *Vergulde Valck* op de hoek van de Nederstraat met het Oostpunt (tegenwoordig het Punt)[55].

Door deze keuze raakte hij verstrikt in de netten van zijn nieuwe waardin Hester Debuisson. Zo reed hij in haar gezelschap met een speelwagen naar Arnemuiden en Domburg. Op deze tochtjes maakte Carolus kennis met enkele soortgenoten die reeds hadden getekend voor de Compagnie. Dit nam bij hem de laatste twijfel weg om ook dienst te nemen bij de VOC. Hij raakte inmiddels in geldnood, doch kon zijn liederlijk leven wat verlengen na een gelukkige ontmoeting met Jan Buyck, een gegoede lakenkoopman uit Eeklo[56]. Deze laatste keerde net terug van een zakenreis in Holland en leende Carolus 24 gulden. De volgende dagen ging Van der Haeghe met enige andere *bonvivants* jagen in Zierikzee, en vinden we hem terug in de armen van Anna van Lind, de dochter van een Middelburgse wijnsteker. Tussendoor dacht hij wel aan zijn Cornelia en vroeg haar per brief naar Zeeland te komen. Reeds twee dagen later ontving hij haar onthutsend antwoord *"dat sij haar voor pensionare in een convent geretireert hadde tot den tijt van mijn wederkomst"*.
Uiteindelijk tekende Carolus een transportbrief van 150 gulden *"ten profijte van schoon Hestertje mijn waardinne"*[57]. Enige dagen later werd hij, in het gezelschap van vele andere berooiden, naar het Oost-Indisch Huis gebracht. Zoals Carolus schreef passeerden ze daar de *revene*, want de ronselaars zorgden ervoor dat hun kandidaten er goed uitzagen en fit bevonden werden voor de dienst.

Van der Haeghe kon als soldaat rekenen op een maandloon van 9 gulden. Elke nieuwe recruut ontving dadelijk twee maanden salaris op de hand uitbetaald, waarvan de volkhoud(st)er een deel opeiste. Deze gages bleken bij het begin van de 18de eeuw een stuk lager te liggen dan de verdiensten van een ongeschoolde arbeider aan land. Zo'n dagloner ving gemiddeld 12 stuivers terwijl een VOC-soldaat tevreden moest zijn met de helft[58]. We moeten er echter rekening mee houden dat de soldaten gratis kost en inwoon - in een scheepsruim of soldatenbarak - kregen en door langlopende contracten (5 à 7 jaar) werkzekerheid hadden. Niettemin bleven de vooruitzichten om het Aziatisch avontuur te overleven relatief beperkt. Slechts 30 tot 40 % van de Oost-Indiëgangers wisten vroeg of laat naar Europa terug te keren[59]. Niet enkel de ontbe-

Fragment van het verzoekboek van de IJsselmonde, waarbij Carolus Van der Haeghe (Charles vander hagel van waerschot) op 15 april 1699 een transportbrief van 150 gulden onderschreef voor de zielverkoopster Hester Debuisson.

(Algemeen Rijksarchief, Den Haag, VOC, nr. 12239)

ringen aan boord zorgden voor een aantal slachtoffers, maar vooral het tropische klimaat verzwakte vele Europeanen en maakte hen minder resistent voor ziekten zoals malaria en dysenterie.

De zeereis

Op 15 mei 1699, na twee weken wachten op de rede van Rammekens lichtte de *IJsselmonde* het anker in het gezelschap van de Ceylonvaarder *Sion* en de West-Indiëvaarder *Windhond*. Het *uitlopen* gebeurde niet zonder problemen. Het verlaten van de Scheldemonding bleek voor grote zeeschepen niet zo eenvoudig. De rivier lag (en ligt nog) bezaaid met zandbanken zodat vloed en gunstige wind een noodzaak waren om zich langs die gevaarlijke obstakels te manoeuvreren. Men vaarde via een brede geul, de Deurloo, die echter niet zo diep was. Ongeveer ter hoogte van Zoutlande bevond zich een ondiep stuk, dat men bij voorkeur tijdens hoog tij diende te passeren om te voorkomen dat men strandde[60]. Krachtige westenwinden bij het vertrek van de Paasvloot in 1699 verplichtten deze schepen drie dagen op de Vlissingse rede te gaan schuilen, vooraleer ze zich zonder schade langs de Deurloo wisten te laveren[61]. Kort nadien beleefde Carolus zijn eerste bange momenten omdat het schip, komende in de Vlaamse Banken voor onze kust, *"stooten driemaal soo vreeselijck, dat wij mijnde na den grooten kelder te gaan.*

Over de reis naar Batavia en het leven aan boord is Carolus in zijn reisverslag erg bondig. Wel toont hij een bijzondere belangstelling voor de dodelijke ongevallen tijdens de overtocht. Zo verloor hij zijn Gentse compaan Jan Bautista Graet al op 13 mei. Verder beklaagde Carolus zich reeds na een week op zee over de karige rantsoenen; hij beschreef het als *"dit was 't begin van mijn armoede"*.
Enkele dagen na het zien van het Canarische eiland Ferro (13 juni 1699) raakte de *IJsselmonde* uit koers en zeilde dicht onder de West-Afrikaanse kust. Ze lieten op 19 juli het anker vallen ter hoogte van de Rio Corso (Liberia) en ruilden met inlanders, die in kano's de Oost-Indiëvaarder benaderden, messen, oude kleren en drank voor verse groenten en fruit. Maar de kapitein, Pieter Bogaard, liet niet toe dat iemand van zijn bemanning aan wal ging.
Pas drie maanden later kregen ze de Tafelberg in zicht en konden ze zich dadelijk bevoorraden aan Robben Eiland met verse vis en vlees. Van der Haeghe telde 41 doden op het traject tussen Zeeland en de Kaap. Dit is flagrant in tegenspraak met het journaal van scheepschirurgijn Simon Oosterhoorn. Volgens hem bleef het dodenaantal beperkt tot zeven opvarenden. Wel bracht men aan de Kaap de Goede Hoop 49 bemanningsleden naar het plaatselijke ziekenhuis, waarover Oosterhoorn noteerde: *"dewelk altemael het scherbuck onder de leden hadden"*[62]. In Zuid-Afrika mocht de zeelieden en soldaten aan wal gedurende 18 dagen. Carolus beperkte zijn commentaar over dit verblijf met één zin, die zijn nonchalante houding kenmerkte, namelijk *"mij diverterende met alderleij plaisieren van dit land; het isser seer duur leven dog de wijn goedkoop 't welk het principaalste was"*. Verder moet hij uitgebreid de lokale bewoners hebben geobserveerd. Hij wijdde toch een pagina aan hun uiterlijk en

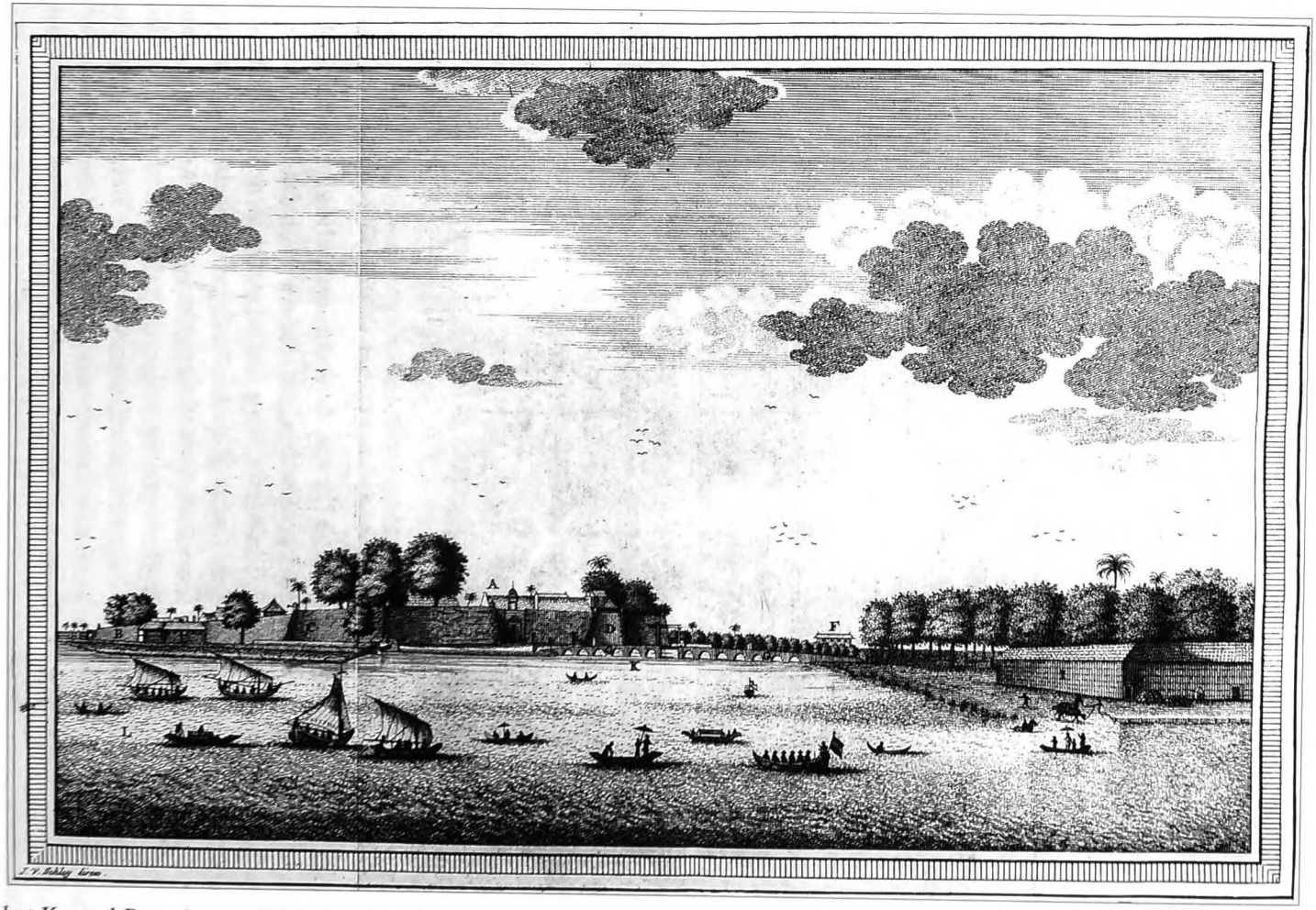
levensgewoonten, maar zoals al zijn tijdgenoten typeerde Carolus de Hottentotten of de Khoi allesbehalve positief. Volgens hem leken ze beter op *"beesten als menschen"*. Hij had ook aandacht voor de dramatische aankomst van twee andere VOC-schepen in de Saldanha Baai. De Bataviavaarder *Nederland* dreef midden oktober 1699 stuurloos nabij de Kaap omdat de bemanning reeds uitgedund was met 46 opvarenden. Bovendien telde men 64 zieken op een totaal van 145 zeelieden en 109 soldaten. Voor kapitein Leendert van Dijk was *"'t gansch sleghte medegeven broodt"* de oorzaak van deze trieste situatie. Het tweede schip in nood was hun gezel de *Sion*. Na een onfortuinlijke reis arriveerde het schip op 27 oktober 1699 aan de Kaap met 21 doden en 34 zieken. De verklaring van de hoge mortaliteit lag bij het feit dat deze bodem *"met 75 zielen boven zijn monsterrolle beswaart is geweest"*, en daardoor aan boord een nijpend te kort aan voedsel bleek[63].

De *IJsselmonde* vervolgde zijn route langs Mauritius, waarna men op 5 januari 1700 de Javaanse westkust in zicht kreeg. Over dit deel van de reis verstrekte Carolus ook weinig informatie. Opmerkelijk is wel dat hij Jan Philip du Bois - die als matroos op dit schip meevoer - vermeldde, welke samen met Jan de Mulder, *"soone van Joris de Mulder van Somergem"* en nog een andere soldaat *"bevonden gedurende het gebet te sitten speelen met de kaarten in de voormars*[platform rond de top van de ondermasten], *"dewelke so dadelijck voor de mast gestelt wierden en vereert elck met 300 slagen voor 't gat, dat sij er bij neervielen"*. Carolus ontsnapte tijdens de zeereis aan enige kastijding, maar kwam erg uitgeput in Batavia aan. De tropische warmte en een acuut gebrek aan vers voedsel hadden het grootste deel van de opvarenden zodanig verzwakt, dat deze Oost-Indiëvaarder niet meer op eigen kracht naar de Bataafse rede kon zeilen. Enkele voorbijvarende schepen boden hulp en stonden verse manschappen af om de *IJsselmonde* naar zijn bestemming te loodsen[64].

Een misnoegd soldaat in Batavia

De eerste dagen na hun aankomst werden de soldaten vrij gelaten om te acclimatiseren. Carolus maakte van deze gelegenheid gebruik om een bezoek te brengen aan Emmanuel de Bornezee, een voornaam lid van de Raad van Indië - het machtigste bestuursorgaan van de VOC in Azië - en afkomstig uit Gent[65]. Van der Haeghe overhandigde hem enige brieven die hij in Middelburg had meegekregen. Deze belangrijke ambtenaar ontving Carolus zeer hartelijk als een landgenoot. Weldra onstond er een vriendschapsband waardoor Carolus een unieke kans kreeg om het soldatenleven vaarwel wel te zeggen. Raadslid de Bornezee bood hem de gelegenheid om als boekhouder de *"Compagnies boeken te helpen onderhouden"*. Van der Haeghe weigerde deze promotie, maar verzocht zijn beschermheer hem een plaats te bezorgen op de eerstvolgende retourvloot. In afwachting werd Carolus gestationeerd op het Punt Diamant, een van de vier bastions van het Kasteel Batavia[66].

Na enige maanden verknoeide Van der Haeghe zijn bevoorrechte positie door dronkenschap en vechtpartijen. Op 20 juni 1700 ging hij in beschonken toestand als een

Zicht van het Kasteel Batavia, ca. 1700. Carolus Van der Haeghe verbleef aanvankelijk op de Punt Diamant en werd later gestationeerd op de Punt Saphier. Uit L'ABBÉ PRÉVOST. Histoire générale des Voyages... La Haye, 1753, dl. X. f. 570. (Universiteitsbibliotheek Gent)

dolleman te keer en takelde met zijn degen een andere soldaat zwaar toe in een duel om een lichtekooi. In zijn razernij sloeg hij nog een herberg kort en klein vooraleer men hem kon overmeesteren. Zodus belandde hij voor zes weken in de gevangenis. Nadien werd hij voor drie maanden verbannen naar het Punt Saphier, een uithoek aan de zeezijde van het Kasteel. Ondertussen wist de Bornezee, op 15 oktober 1700, te regelen dat Carolus naar huis mocht terugkeren. Doch door zijn wangedrag verloor de Waarschootse soldaat dit privilege en zou hij zijn diensttijd in Batavia moeten volmaken.
Zijn opvliegend karakter bezorgde Carolus in 1701 nog meer moeilijkheden. Een slepende ruzie met een korporaal over een jonge inlandse vrouw mondde uit in enkele vechtpartijen, waardoor hij weer in het *doncker gat* werd opgesloten. Deze keer bleef zijn straf niet beperkt tot opsluiting, want op 19 augustus werd hij in het Kasteel voor zes korporaals gebracht, die *"elk met een goede rotting tusschen de pieken, sloegen mij de cleren van 't lijff en het vel aanstucken, en daar na wierd ik voor de Water poort geplant met 7 musquetten met sand gevult wegende tenminsten 120 pond dewelke ik 4 dagen droeg."* Vervolgens werd Carolus tot in april 1702 opnieuw geplaatst op Punt Saphier. Blijkbaar had hij nu zijn lesje geleerd, want verdere baldadigheden bleven achterwege. Wel werkte hij samen met de Franse VOC-soldaat Jean Beriot een plan uit om Batavia te ontvluchten.

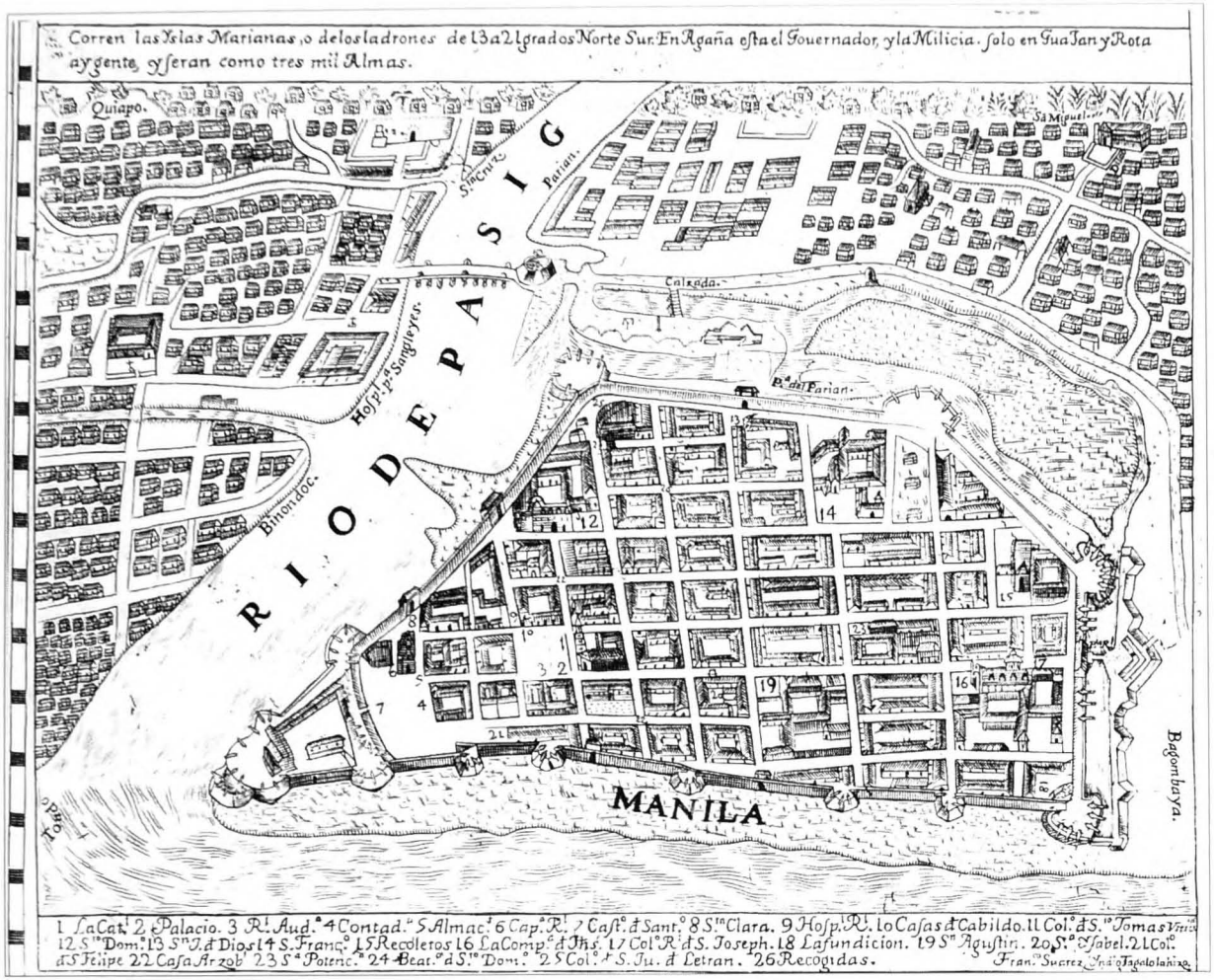
In dienst van de Spaanse kroon op de Filippijnen

Eind april 1702 wisten Van der Haeghe en Beriot hun oversten te verschalken door aan boord van een koopvaarder naar Manila te deserteren. Voor het eiland Onrust - op dit eiland had de VOC een werf voor scheepsherstellingen en een aantal pakhuizen om handelsgoederen op te slaan[67] - dichtbij de rede van Batavia lag reeds enige dagen de *St. Caetano* gemeerd om in de stad ankers te kopen[68]. Dit was een Armeens schip, echter gecharterd en bemand door de Spanjaarden. Deze laatsten maakten geregeld gebruik van vaartuigen die zeilden onder Aziatische vlag, omdat officieel de Spanjaarden en Hollanders elkaar vijandig gezind waren. Dankzij deze vorm van camouflage ontstond er een levendige smokkelvaart tussen de Filippijnen en de Nederlandse vestigingen in Insulinde.

Onder het voorwendsel een Hollands schip te willen bezoeken, betaalden Carolus en zijn maat een roeier, die hen met een prauw naar de rede zou voeren. Eenmaal buitengaats dwongen ze hem met de blanke wapens koers te zetten naar de Manilavaarder. Hun opzet mislukte bijna omdat de Nederlandse waterfiscaal, de douane-inspecteur, net aan stuurboordzijde de *St. Caetano* verliet. Op hetzelfde moment klommen Carolus en zijn vriend langs bakboord op het schip.
De Armeense koopvaarder, die voer onder het commando van de Spaanse generaal Miguel Martinez, verliet op 23 april 1702 Batavia na nog twee Franse deserteurs te hebben opgepikt. Een maand later ravitailleerden ze aan het eiland Poule Condor (Con Son) ten zuiden van de Mekong-delta. Daar ontmoetten ze de *Nos Senhora Rosario*, het schip van de *Capitán* van Manila, die als *country-trader* of intra-

Aziatische koopvaarder Malacca, de Coromandelkust (West-India) en Bengalen had bezocht[69]. In konvooi bereikten ze begin juni de Filippijnen, waar de *St. Caetano* zich afzonderde in het zicht van de Baai van Manila. Ze legden aan in het desolate havenstadje Cavite, waar dadelijk enkele Spaanse soldaten op het schip de wacht kwamen houden. Wat er de volgende nacht, op 24 juni, gebeurde werd door Carolus uitvoerig beschreven; hij werd samen met Beriot en drie betrouwbare matrozen ingeschakeld *"terwijlen de wagt soldaten droncken lagen, met contrabande goederen van de generaal te lossen, als te weten noten muscaat, nagelen en andere specerijen"*. Deze smokkelwaar werd in kleine barken aan wal gebracht, doch er bleek een verklikker in hun midden want enige dagen later raakten de illegale praktijken bekend.

Eens in Manila aangeland wisten Van der Haeghe en Beriot de Armeense kapitein van de *St. Caetano* te overtuigen hen te engageren als constabels voor de eerstvolgende reis richting Bengalen. Via deze route hoopte Carolus een passage voor Europa te vinden. Dit getuigde van een grote dosis realisme en een zekere kennis van de Euro-Aziatische handelswereld, want Bengalen was in volle expansie als handelscentrum waar zowel de Fransen, de Engelsen en de Denen samen met de Nederlanders al permanent aanwezig waren[70]. Daar een schip vinden dat hem terug naar de Lage Landen zou kunnen brengen zou geen probleem mogen vormen. In afwachting van hun vertrek bood generaal Martinez hen zeer gastvrij comfortabele logies aan. Buiten hun weten om schreef deze laatste ondertussen naar de gouverneur van Manila, Domingo de Zabálburu[71], om onze twee vrijbuiters werk te verschaffen. Uit respect voor de gouverneur brachten Beriot en Vander Haeghe hem de volgende dag een beleefdheidsbezoek. Bij deze visite probeerde de gouverneur hen te overhalen dienst te nemen in het lokale garnizoen. Maar dit aanbod was weinig aanlokkelijk door het lage loon, en zij verkeken hiermee hun kansen om naar Europa terug te keren.
Enkele uren voor de afvaart naar Bengalen sloeg echter het noodlot toe. Alle pas aangekomen deserteurs en vreemdelingen werden midden in de nacht, tot hun grote verwondering, door Spaanse soldaten uit hun bed gelicht en vastgezet in de hoofdwacht onder het paleis van de gouverneur. De volgende ochtend poogde de Armeense kapitein hen nog vrij te krijgen, maar omdat de Spanjaarden alle buitenlanders verdachten van mogelijke spionage mochten ze niet naar *de cust* (Bengalen) afreizen. Het uitbreken van de Spaanse Successieoorlog in 1702 op het oude continent maakte ook de Spaanse autoriteiten overzee argwanend, vooral tegenover personen die bij de Nederlanders of de Engelsen hadden gewerkt. Carolus bleek bijzonder woedend over dit Spaanse optreden, waarna de gouverneur hem poogde te sussen met de belofte *"dat wij plaats soude hebben in 't gallioen naar Spanjen* [Mexico], *als wij wilden, waarmede moesten te vrede sijn"*. Immers jaarlijks vertrok er vanuit Manila een galjoen met Chinese zijde, specerijen en een keur van andere Oosterse producten naar Acapulco in Nieuw-Spanje, van waar dan weer Mexicaans en Peruviaans zilver over de Stille Oceaan naar de Filippijnen werd gezonden. Deze reguliere zilveraanvoer maakte van Manila een belangrijk commercieel centrum, waar een grote groep Chinese immigranten zich hadden gevestigd[72]. Het zilver zorgde er tevens voor dat elk jaar een vloot jonken een uitgebreide trafiek tussen China en Manila verzorgden.

Plattegrond van de stad Manila uit 1734. Dit is een fragment uit 'Mapa Hydrografica' van Murillo Velarde.
(The Library of Congress, Washington D.C.)

Doch door die smalle economische basis was de financiële positie en de leefbaarheid van deze kolonie herhaaldelijk in gevaar, in het bijzonder wanneer het galjoen uit Acapulco één of zelfs meer jaren na elkaar wegbleef[73].

Tegen hun zin werden Van der Haeghe en enkele andere vreemdelingen ingelijfd bij de artillerie van het Spaanse garnizoen, dat in het fort Santiago gestationeerd was. Deze vesting was de voornaamste verdediging van Manila. De Spanjaarden behandelden hen redelijk, zodat ze na enige weken reeds goed ingeburgerd geraakten in de stad. Aanvankelijk verstonden Carolus en Jean Beriot amper Spaans, zodat ze eerst contact zochten met andere buitenlanders. Een kleurrijk figuur die hen steeds hartelijk ontving was Don Theodoor de St. Lucas. Hij sprak goed *Hollands*, omdat hij regelmatig handelsmissies organiseerde met de Filippijnen, die gefinancierd werden met VOC-kapitaal[74]. Verder vertoefden ze vaak in het gezelschap van de jezuïeten, die in de Filippijnse hoofdstad hun voornaamste klooster hadden gevestigd voor de missionering in Azië. Daar verbleven vrij veel Franse, Duitse en Waalse paters, die hen wegwijs maakten in de lokale zeden en gebruiken. Jean Beriot voelde zich snel aangetrokken tot het geestelijk leven, zodat hij op 14 november 1702 aanvaard werd als novice bij de *Compagnie van Jesus*. Hiermee verloor Carolus zijn beste vriend, want als novice bij de jezuïeten mocht men gedurende de eerste twee jaren geen contact meer hebben met de buitenwereld.

Bij de Duitse, Nederlandse en Engelse vrijbuiters in Manila bestond de vrees vervolgd te worden voor hun andere religie. Carolus maakte zich op dit vlak bijzonder verdienstelijk om deze protestanten te bekeren door hen bij de jezuïeten te introduceren. Verder leerde hij aan hen katholieke gebeden en vertelde hij over de sacramenten. Zijn ijver werd beloond met enkele bekeerlingen. Dit betekende echter niet dat Carolus zijn frivole levenswandel vaarwel had gezegd.

In april 1703 werd de bemanningslijst samengesteld voor het jaarlijkse galjoen naar Mexico. In tegenstelling tot eerder gedane beloften werden praktisch alle vreemdelingen geweerd om naar Acapulco te zeilen. Zelfs Don Theodoor, die ook met het galjoen vertrok, ondernam nog een ultieme, maar tevergeefse poging om voor Van der Haeghe een plaats te versieren. Een boze Carolus overhandigde de gouverneur tenslotte een verzoekschrift om hem als passagier toe te laten op dit schip. Maar de Spanjaard antwoordde laconiek *"No ay logar. Dat is soveel te seggen als daar is geen plaats te weten omdat het schip dit jaar seer klein was"*.
In zijn dagboek deed Carolus naar aanleiding van deze tegenslag zijn beklag over zijn triestig en armoedig bestaan in Manila, maar *"om in iders oogen wel te staan, namantlijck bij mijn superiooren, begost een witte indiaan te vrijen"*[75]. Dit meisje, Agnes genaamd, stamde uit een niet onbemiddelde familie, wat Carolus het vooruitzicht bood zich economisch gevoelig te verbeteren, *"dog ik hadde geen sin van trouwen, want ik sogt maar van hier te geraken, en mijn wegh naar Vlaanderen te vervorderen om bij mijn oud lieve Bruggelingske te geraken"*. Van der Haeghe speelde vervolgens de schrandere casanova met Agnes en *"passeerde alsoo seer genoeglijck mijn tijd"*.

Omdat Carolus en zijn maten geen passage naar Nieuw-Spanje konden bemachtigen, verkozen ze in mei 1703 aan te monsteren bij de *Armada roijal*, die slechts bestond uit twee scheepjes, om het retour-galjoen uit Acapulco op te wachten en te beschermen. Ze verhuurden zich als *artilleros* of kanoniers en ontvingen zes realen voor deze reis, die uiteindelijk vier en een halve maand zou duren. Er werd koers gezet naar de traditionele ontmoetingsplaats nabij de San Bernardino Straat aan de zuidelijkste punt van het eiland Luzon. Tijdens deze tocht kende Carolus weinig geluk, want na vier dagen tuimelde hij van het dek door een openstaand luik in het ruim. Zijn schouder was ontwricht, doch de scheepschirurgijn kon hem blijkbaar niet helpen waardoor hij zeer ontstemd raakte, *"want op sijn Spaans sijn de chirurgijns groote esels, voornamentlijck dese, die wij hadden want als ik den 3en dagh* [na het ongeval] *bij hem quam, vraagde mij, sijn lap-doos open doende van welke salf ik wilde verbonden sijn ? Ik laat nu ider considereren sijn capaciteijt"*. Gelukkig wist een inlander zijn schouder nog dezelfde dag terug in de kom te plaatsen. Desondanks bleef Van der Haeghe voor de rest van zijn diensttijd bij de Spaanse Armada werkonbekwaam. De twee kleine oorlogsbodems meerden op 20 juni in de buurt van de San Bernardino Straat, waar het verwachte galjoen reeds was aangekomen. Tot grote verbazing van Carolus bleven ze daar twee maanden, op het eerste zicht nutteloos, voor anker liggen. *"Dog het was om aldaar middelertijd de Spaanse tour de baton* [illegaal profijt trekken] *te spelen, te weten, de contrebanden sluijken en 't geld versteken"*. Tenslotte escorteerden beide schepen in september zeven *caracoas*, gestouwd met de zilverlading, naar Cavite[76].
Een volgende markante gebeurtenis in Carolus' avontuur op de Filippijnen vond plaats op 10 november 1703. De commandant van het fort Santiago vroeg hem te adviseren over de bedenkelijke toestand van dit militaire bolwerk. Deze Spanjaard had een blind vertrouwen in de *deskundigheid* van Carolus in militaire bouwkunde, alhoewel deze geen ervaring had in het herstellen van vestingen. Niettemin kreeg Van der Haeghe ongeveer 200 inlandse metselaars en timmerlui toegewezen voor een uitgebreide opknapbeurt van het fort. Gedurende verscheidene maanden kweet onze figuur zich voortreffelijk van zijn ongewone taak, onder het goedkeurend oog van de commandant. Nadien informeerde zijn Spaanse overste, in aanwezigheid van een constabel, naar zijn kennis over artillerie. Het bleek een soort examen waarin Carolus glansrijk slaagde *"want ik hadde een schoon constabels boek, daar ik alles uytgeleerd had, sodat se mijnden dat ik de artillerye verstond gelijck de specken*[77] *al seggen dat de vreemdelingen alles weten, en willen niemant et leeren"*. Hierdoor kreeg de schrandere Carolus de opdracht het geschut van het fort op punt te stellen. Dadelijk bood de commandant hem ook de functie van constabel aan, doch Van der Haeghe weigerde omdat er geen loonsverhoging aan verbonden was, maar wel meer verplichtingen.

In 1703 spendeerde Carolus zijn vrije tijd in de kroeg of bij zijn inlands liefje Agnes. Begin januari 1704 begon zij zijn talmen om haar te huwen moe te worden, maar de gewiekste Carolus vertelde haar dat hij eerst een reis naar Nieuw-Spanje zou maken om wat geld te vergaren. Hij verzocht haar geduld te hebben en overlaadde haar de volgende weken met kleine attenties.

Tussen Manila en Japan

Door zijn verdienstelijke inzet voor de Spanjaarden hoopte Van der Haeghe dat hem ditmaal, tijdens het voorjaar van 1704, een passage naar Acapulco zou verleend worden. Het bleek tevergeefs, want door de berichten over de Successieoorlog, die in volle hevigheid in Europa woedde, wijzigde het tolerante klimaat op de Filippijnen. Carolus en vijf lotgenoten besloten medio mei Manila te ontvluchten. Om zonder argwaan deze stad te kunnen verlaten wisten ze bij hun fortcommandant een dienstopdracht in Cavite te versieren. Ze huurden daar een kleine jol en verborgen 's nachts het vaartuig in een verlaten baai. Tevens kochten ze mondvoorraad voor enkele dagen. Hun plan hield in dat een Moors schip, bestemd voor Kanton, hen even buiten de Baai van Manila - dus uit het zicht van de Spaanse forten - zou komen oppikken. Jammer genoeg daagde deze Chinavaarder nooit op, zodat de zes deserteurs beslisten op eigen kracht noordwaarts te zeilen langs de Filippijnse kust. Nadien zouden ze een gevaarlijke overtocht in open zee wagen naar het Chinese vasteland.
Tot eind juni zeilden ze over riffen en langs talrijke eilandjes totdat ze Kaap Cagayan, de noordpunt van het eiland Luzon, in zicht kregen. Het probleem bij deze onderneming vormde vooral het gebrek aan voedsel of liever de soms hectische zoektocht naar eetbare dingen. Vaak beperkten ze de maaltijden tot vis en weekdieren, maar dit hield onverwachtse risico's in, zoals het dagboek vermeldde op 30 mei "... *begosten met malkanderen tusschen de klippen in zee naar kost te soeken en vonden een pot vol met slag van witte carrekollen, dewelke wij aanstonds op het vier stelden en kookten dog naardat wij die gegeten hadden bequamen ons seer qualyk, maakten ons half dronken en naderhand gaven ons grote koortsen en buykpijn*".
Om te ravitailleren probeerden ze ook tijdens de eerste weken van hun vlucht een ruilhandel op te zetten met de inlanders. Echter hun gebrek aan middelen verplichtten Carolus en zijn spitsbroeders 's nachts af en toe op het dievenpad te gaan. Zo wisten ze eenmaal een os te roven, wat hen een aardige voorraad vlees opleverde. De enige Europeanen die ze hun tocht ontmoetten waren twee augustijner paters. Bij deze laatsten werden ze hartelijk ontvangen en getrakteerd op rijst, zout, tabak en brandewijn.
De oversteek vanuit Noord-Luzon naar China - zo'n tachtig zeemijlen - was een hachelijke onderneming, die met hun kleine jol moeilijk kon gerealiseerd worden. Bovendien bezaten ze alle zes nauwelijks enige stuurmanservaring. Verder noteerde Carolus dat ze aan boord geen zeekaarten en navigatie-instrumenten hadden meegenomen, behalve een kompas. Met wat meeval raakten ze tijdens de overtocht vrij snel uit koers en vertoefden slechts drie dagen in volle zee.

Op Japanse bodem

In de overtuiging op 28 juni 1704 Formosa (Taiwan) bereikt te hebben, gingen de zes avonturiers bij valavond aan wal. Aanvankelijk verborgen ze zich overdag in een bos, maar de tweede dag werden ze met hun scheepje opgemerkt door enkele vissers, die "*quamen met vreese naar ons toe. De luyden geleeken wel chinesen dog en waren*

Japanse draagzetel, ca. 1680. Op deze wijze werden Carolus en zijn vrienden vanuit Satsuma naar Nagasaki vervoerd. Uit L'ABBÉ PRÉEVOST, Histoire générale des Voyages... La Haye, 1753, dl. XIV, f. 374.

(Universiteitsbibliotheek Gent).

niet so gekleet". Met gebarentaal wesen de vissers hen naar hun dorp te varen. *"Soohaest wij daar ten ancker lagen maekte ik preparatie om aan wal te gaan maar dit slag van volk en wilde ons aan land niet laten gaan, dog waren ons seer toegenegen, gaven ons toebak, vrugten, lookuyen & a, waarop ik agterdenken kreeg in Japon vervallen te sijn"*. Blijkbaar was Carolus goed ingelicht over de Japanse *gereserveerde gastvrijheid* en de xenofobe houding tegenover buitenlanders. De vluchtelingen waren nu aangeland op de Ryu Kyu-archipel, gelegen ten westen van Formosa. Enkele dagen later bezochten de zes vrijbuiters met hun vaartuig een groter eiland. Daar toonden de Japanners hen een schilderijtje van een Compagnieschip, waarop Carolus en zijn companen positief reageerden. Zij konden opmaken dat de Japanners hen naar de Hollandse factorij in de haven van Nagasaki zouden brengen. Op dit eiland - vermoedelijk Iriomote - waar ze ook geen voet aan wal mochten zetten, werden ze de attractie van het jaar; *"Dese menschen keken op ons alsof zij haar dagen geen witte menschen meer gesien hadden, jae, met 50 vaartuygen quamen ons aan boord"*. Hun bewegingsvrijheid werd nu beperkt, waarna de lokale autoriteiten hun schammele bezittingen minutieus begonnen te inventariseren. Ook werden ze ondervraagd over hun religie. Dit was een zeer delicaat punt voor de Japanners omdat er, sinds de verdrijving van de Portugezen in 1639, de katholieke godsdienst verboden was[78]. Katholieken, zowel Europeanen als Japanners, riskeerden in deze periode de doodstraf. Zo werd de negende juli 1704 een zeer spannende dag voor Carolus omdat zijn bagage en kledij voor een tweede maal werd onderzocht; *"Onder anderen vonden zij in mijn kleren verscheyde catholijcke boeken met prenten in, onder andere, een daar de geheele mis en passie Christy in prenten stond"*. De Japanners raakten daarover zeer opgewonden, en poogden vervolgens Carolus te onderwerpen aan een kruisverhoor over zijn geloof. Van der Haeghe speelde het slim en kon met gebaren zijn ondervragers aanvankelijk geruststellen dat hij niet geloofde in het Kruis. Echter nadien *"sogten ze seer scherp overal in ons goed od wij eenig paternoster hadden, want zij wesen zulcx de Spanjaarts en Portugesen te dragen. Wij hadden elck een in onse sack dog God en geliefde niet dat zij die vonden"*.

De volgende weken bleven de zes vrijbuiters onder bewaking aan boord van een groter schip. Hun gastheren gaven hen ruim voldoende voedsel en zorgend opvallend goed voor hun gezondheid. De 21ste juli raakten twee van Carolus' vrienden ernstig ziek, doch een bekwaam Japans dokter wist beiden met verscheidene onbekende kruiden er bovenop te helpen.
Begin augustus bracht een jonk de zes indringers, geboeid en achter tralies, naar Kagoshima, een haven in het zuiden van het eiland Kyushu. Het vervolg van de reis gebeurde over land en verliep redelijk comfortabel. Carolus schreef dat *"'s morgens met het ligten van de dageraad quamen onse palinquinestoelen* [draagstoelen of-zetels] *daarin elck in de zijne, mooij opgesloten wierd, met wedersijds slot aan de deuren. Ider palinquin was versien met 18 dragers dewelcke malkanderen van tijd tot tijd te weten 6 en 6 aflosten sodat wij lustig aan stapten. Omtrent 8 uuren was er halte in de marsch en lieten ons weijnig verlugten in 't gras"*. Het hele gezelschap dat naar Nagasaki reisde bestond uit 500 personen, waaronder heel wat soldaten. Langs het traject waar deze stoet zou passeren *"waren alle de paden vermaakt en*

daar het minste water was een brugge geleijd en alwaar rivieren waren, laagen pontons gereed, tegen dat wij quamen.. Onse pleijsterhuijsen voor de middag waren ook al bestelt en de kost klaar..". De zes vrijbuiters waren zeer verbaasd over deze hoffelijkheid en over het Japanse organisatietalent.
Na zes dagen scheepten ze weer in en voerde een jonk hen naar de Baai van Nagasaki. Hier eindigde Carolus zijn dagboek met de woorden *"wat het sal werden en weten wij niet"*.

EPILOOG

Carolus en zijn gezellen werden op de VOC-factorij in Deshima zowel door de Nederlanders als door de Japanners aan een verhoor onderworpen[79]. Van der Haeghe legde eerst een leugenachtige verklaring af, waarbij hij benadrukte dat hij uit Spaanse gevangenschap was ontsnapt. Wel gaf hij toe met de *IJsselmonde* naar Batavia te zijn gevaren, maar hij beweerde nadien vanuit Zeeland naar Curaçao te hebben gezeild, en nabij Yucatan door de Spanjaarden te zijn opgepakt. Zijn mooi verhaaltje kon hij echter niet meer staande houden toen zijn dagboek uit zijn bagage te voorschijn kwam.
Om de Japanners gunstig te stemmen, wenste het Nederlandse hoofd van Deshima Carolus op te knopen aan een scheepsmast, wat de gebruikelijke straf was voor een deserteur. Gelukkig voor Van der Haeghe liet de Japanse overheid deze executie onder buitenlanders niet toe.

In het najaar van 1704 beval de Compagnie-directie in Batavia de zes gevangenen naar Java te brengen om aldaar berecht te worden. Normaal stond op het misdrijf van Carolus - desertie naar de (Spaanse) vijand - ontegensprekelijk de doodstraf. Echter Carolus en zijn vijf lotgenoten bezorgden de VOC bijzonder nuttige en gedetailleerde informatie over de militaire en economische sterkte van Manila en omgeving. Dit feit, gecombineerd met de invloed die Emmanuel de Bornezee als raadslid aanwende om zijn vroegere protégé te pardonneren, zorgde ervoor dat Carolus gratie verkreeg. Hij was wel verplicht zijn nog resterende diensttijd bij de VOC vol te maken. Als gewoon soldaat verliet Carolus Van der Haeghe op 19 december 1704 Batavia met het retourschip *Den Berg*[80]. Dit schip bereikte zonder noemenswaardige problemen de 23ste juli 1705 de rede van Texel. Op dat moment had Carolus slechts 3 jaar en 7 maanden van zijn zevenjarig contract uitgediend. Hierdoor troffen we hem als soldaat, in het najaar van 1705, opnieuw aan boord van een uitzeilende Oost-Indiëvaarder genaamd *Beverwaart*[81]. Intussen was hij in Amsterdam weer het slachtoffer van een zielverkoper geworden. Ten voordele van ronselaar Hans Cratz tekende hij een transportbrief van 150 gulden. Medio augustus 1706 ging Carolus aan land in Batavia, maar we hebben geen weet waar hij tot het volgende jaar gestationeerd was. Van der Haeghe werd in augustus 1707 vanuit Java overgeplaatst naar Ceylon. We vinden zijn naam terug op een lijst, opgemaakt in de factorij Tuticorin, aan de zuidpunt van India[82]. Carolus was één van de dertig militairen die ingezet werden *"ten dienst der peerlvisserije"*[83]. Sinds de tweede helft van de 17de eeuw contro-

leerde de VOC deze visserij in de Golf van Mannar, gesitueerd tussen Ceylon en India. Doch bescherming van de parelvissers bleek noodzakelijk omdat een lokale Zuid-Indiase machthebber ook de opbrengsten opeiste[84].

Met de *Generale Vrede* mocht Carolus in december 1708 Ceylon verlaten, om vervolgens op 11 augustus 1709 in Nederland af te zwaaien[85]. Dat najaar is hij niet meer opgenomen in de monsterrol van de uitvarende VOC-vloot. We vinden hem wel terug in het kantoor van de Amsterdamse notaris Jeremias Oxfort. Samen met matroos Pieter de Nijs legde Carolus er de zevende oktober 1709 een verklaring af ten verzoeke van Petronella Conraets. Beiden beweerden dat matroos Godfried Regter onvermogend was omdat hij geen zeemanskist had gekregen. Deze arme drommel had gedurende de reis met de *Generale Vrede* zijn plunje moeten opbergen in de kist van de botteliersmaat[86].

Het laatste teken van leven dat we van Carolus Van der Haeghe konden achterhalen, was zijn schuldaflossing bij de volkhouder Hans Cratz. Hij betaalde de laatste twintig gulden af op 11 maart 1710[87].

Of Carolus ooit nog naar Waarschoot terugkeerde of zijn liefje in Brugge ging opzoeken weten we niet. Na een tienjarig verblijf in Oost-Indië koos hij misschien definitief voor het soldatenleven of het maritieme milieu in Amsterdam.

NOTEN

1 V. ARICKX, *Jan van Hille en zijn verblijf in Batavia (1655-1662). Zuidnederlanders in de Noordnederlandse expansie tijdens de 17e eeuw*, in Handelingen Société d'Emulation Brugge, dl. 101 (1964), p.148-194.

2 E. VAN DROOGENBROECK, *Brieven uit Batavia. Ofte fraeye en wonderlijke geschiedenis van de Vlaamsche geuzenfamilie Vanden Berghe in dienst van de Verenigde Oostindische Compagnie*, in Vlaamse Stam, jg.29(1993), nr.3-4, p.145-174.

3 Pieter Lijn moet in Oost-Indië over een uitgebreide bibliotheek hebben beschikt voor de samenstelling van dit historisch overzicht. Heel waarschijnlijk schreef Lijn deze studie met de intentie het te publiceren. Een analyse van dit manuscript is overnomen door R. VERDOODT, *Zuidnederlanders in dienst van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (1661-1710)*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Gent, 1977, p.182-272.

4 Er bestaan twee, weinig verschillende, versies van de notities van Pieter Lijn die beiden bewaard worden in de Universiteitsbibliotheek van Gent, nl. *Hs. 644* en *Hs. 3810*.

5 Nederlands Scheepvaartmuseum Amsterdam, *Hs. A.3158*.

6 V.D. ROEPER en G.J.D. WILDEMAN, *Reizen op papier. Journalen en reisverslagen van Nederlandse ontdekkingsreizigers, kooplieden en avonturiers*, Amsterdam, 1996, p.68.

7 Algemeen Rijksarchief Den Haag (ARDH), *VOC* nr. 1684, *Overgekomen brieven en papieren uit Indië aan de Heren XVII en de kamer Amsterdam, 1705: Vierde Boek: Batavia, vierde deel* en J. PARMENTIER & R. LAARHOVEN (ed.), *De avonturen van een VOC-soldaat. Het dagboek van Carolus Van der Haeghe 1699-1705*, Linschoten-Vereeniging, dl.XCIII, Zutphen, 1994, p.69-150.

8 Rijksarchief Gent (RAG), *fonds Waarschoot, doopregisters*, 1644-1678.

9 In 1673 en 1677 zetelde Carolus Van der Sluys in de Waarschootse schepenbank. Hij behoorde in 1695 tot de vijf notabelen ven het dorp die toezicht hielden op het financiële beheer door de schepenen. Zij werden ook geraadpleegd bij het nemen van buitengewone maatregelen, zoals het afkopen van winterkwartieren tijdens oorlogen (A. DE VOS, *Geschiedenis van Waarschoot*, Waarschoot, 1990, dl.I, p.83 en 105).

10 RAG, *Ambacht Waarschoot*, Ommestellingen, 1696-1699.

11 RAG, *Ambacht Waarschoot*, Parochierekeningen, 1697-1698 en A. DE VOS, *a.w.*, dl.I, p.467-468.

12 J. BASTIN, *De Gentse lijnwaadmarkt en linnenhandel in de XVIIde eeuw*, Gent, 1968, p.16.

13 A. DE VOS, *a. w.*, dl.I, p.371 en 386.

14 Een amman werd door de vorst benoemd. Hij onstond ondergeschikt aan de baljuw, maar hij had de bevoegdheid de vierschaar te bannen. Zijn taak bestond voornamelijk uit het verlijden van wettelijke akten en het voorzitten van alle openbare veilingen.

15 A. DE VOS, *a. w.*, dl.I, p.74-75.

16 RAG, *Raad van Vlaanderen*, nr. 22601 B.

17 Gillis de Smet combineerde zijn functie als griffier met het ambt van ontvanger der belastingen (RAG, *Raad van Vlaanderen*, nrs. 17898-17899).

18 ARDH, *Nederlandse factorij in Japan:* nr.115, *Dagregister Deshima*, 1704-1705, 1 september 1704.

19 V. ENTHOVEN, *Veel vertier. De Verenigde Oostindische Compgnie in Zeeland, een economische reus op Walcheren*, in Archief van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, Middelburg, 1989, p.87.

20 Duitsers vormden de grootste groep buitenlanders die door de Compagnie werden geronseld. Veel van hen waren afkomstig uit Saksen en Wurtemberg, landstreken zonder enige maritieme traditie. R. VAN GELDER, *Het Oost-Indisch avontuur. Duitsers in dienst van de VOC (1600-1800)*, Nijmegen, 1997, p.53-67.

21 J.R. BRUIJN, F.S. GAASTRA & I. SCHöFFER, *Dutch-Asiatic Shipping in the 17th and 18th century*, The Hague, 1987, vol.I, p.155.

22 R. VAN GELDER & L. WAGENAAR, *Sporen van de Compagnie. De VOC in Nederland*, Amsterdam, 1988, p.7-16.

23 V. ENTHOVEN, *a. w.*, p.91-96.

24 F.S. GAASTRA, *De geschiedenis van de VOC*, Haarlem, 1982, p.105.

25 M.A. VAN ALPHEN, *The Female Side of the Dutch Shipping. Financial Bonds of Seamen Ashore in the 17th and 18th century*, in J.R. BRUIJN & W.F.J. MöRZER BRUYNS (ed.), Anglo-Dutch Mercantile Maritime Relations 1700-1850, Amsterdam-Leiden, 1991, p.125-127.

26 R. VAN GELDER, *a. w.*, p. 144.

27 M.A. VAN ALPHEN, *a. w.*, p.130-131.

28 F.S. GAASTRA, *a. w.*, p.83.

29 R. VERDOODT, *a. w.*, p.29.

30 G.J.A. RAVEN, *De geografische herkomst van soldaten in dienst der VOC, 1637-1791*, onuitgegeven doctoraalscriptie, Rijksuniversiteit Leiden, 1978, p.10-11.

31 ARDH, *VOC* nr. 12239, *Verzoekboek van de "IJsselmonde", 1699.*

32 ARDH, *VOC* nr. 12653, *Betaalsrol van de opvarenden van de "IJsselmonde" aan de Kaap (1699).*

33 R. VERDOODT, *a. w.*, p.32-34.

34 Uitgebreide studies over het fenomeen pelgrimstochten zijn er van F. VAN HEMELRYCK, *Kruis en Wassende Maan. Pelgrimstochten naar het Heilig Land*, Leuven, 1994 en J. VAN HERWAARDEN (red.), *Pelgrims door de eeuwen heen. Santiago de Compostela*, Turnhout, 1985. Middeleeuwse itineraria komen uitvoerig aan bod in J. BREFELD, *A Guidebook for the Jerusalem Pilgrimage in the Late Middle Ages. A Case for Computer-Aided Textual Criticism*, Hilversum, 1994.

35 V.D. ROEPER, *Journalen ter zee ende reysen te lande. De produktie van gedrukte teksten over reizen naar Oost-Indië 1596-1700*, ongepubliceerde doctoraalscriptie historische letterkunde, Universiteit van Amsterdam, 1992, bijlage 1.

36 G.J. HOOGEWERFF (ed.), *Journalen van de gedenckwaerdige reijsen van Willem IJsbrantz. Bontekoe 1618-1625*, Linschoten-Vereeniging, dl. LIV, 's-Gravenhage, 1952, p.XLIX en K. BOSTOEN, R. DAALDER, V. ROEPER e.a., *Bontekoe. De Schipper, het Journaal, de Scheepjongens*, Amsterdam/Zutphen, 1996.

37 R. VAN GELDER, *a. w.*, p.64-68.

38 M. BAREND-VAN HAEFTEN, *Oost-Indië gespiegeld. Nicolaas de Graaff, een schrijvend chirurgijn in dienst van de VOC*, Zutphen, 1992, p.42 & p.78-81.

39 H. TERPSTRA, *Buitenlandse getuigen van onze koloniale expansie*, Amsterdam, 1944, p.174.

40 Johann Von der Behr is de auteur van *"Reise nach Java, Vorder-Indien, Persien und Ceylon 1641-1650"* (H. TERPSTRA, *a. w.*, p.186).

41 Een constabel was aan boord van een bewapende koopvaarder verantwoordelijk voor het onderhoud van het geschut en het beheer van de wapenkamer of de *Sainte Barbe*. Een onderofficier met dezelfde functie vond men ook terug bij de infanterie.
42 W. ROGERS, *Life Aboard a British Privateer in the Time of Queen Anne*, London, 1712 en W. DAMPIER, *A new Voyage round the World*, 2 vol., London, 1717.
43 R. VAN GELDER, *a. w.*, p.271-275.
44 Nederlands Scheepvaartmuseum Amsterdam, nr. A.3158.
45 R. VAN GELDER, *Noodzaak of nieuwsgierigheid. Reismotieven van Oostindiëgangers in de zeventiende en achttiende eeuw*, in Indische Letteren, jg.8, nr.2 (augustus 1993), p.51-60.
46 ARDH, *Nederlandse factorij in Japan:* nr.115, *Dagregister Deshima*, 1704-1705, 1 september 1704.
47 ARDH, *VOC* nr.5105, *journaal van de "IJsselmonde"* (Vlissingen - Kaap de Goede Hoop, 1699).
48 Hendrick Verbrugge woonde in 1699 *"op d'Caije"*.
49 Vanaf het midden van de 16de eeuw wordt er melding gemaakt van een herberg *Den Gouden Cop*, gelegen op de hoek van de Steenstraat en de Markt (Stadsarchief Brugge (SAB), *Kadaster Sint-Jacobs-zestendeel*, 1538-1555, f.55/3). In de periode 1690-1700 pachtte Jacques Van Boven deze herberg voor 38 £ Vlaams per jaar (SAB, *Belastingen Onze-Lieve-Vrouwe-zestendeel*, 1690-1700, f.1).
50 De goedbewapende *St. Francisco*(24 kanonnen) vertrok op 16 maart 1699 onder het commando van de Oostendse kapitein Nicolaes Vercruysse naar Cadiz (Algemeen Rijksarchief Brussel, *Rekenkamer*, nr. 26144).
51 Jan Rotsaert was aangesteld als baljuw van Oostende tijdens de periode 1698-1711 (RAG, *Raad van Vlaanderen*, nr. 33881).
52 Tijdens de 17de en de 18de eeuw werd de Noordzee en vooral de Atlantische ruimte tussen Calais en Gibraltar onveilig gemaakt door *Turkse* piraten. Dit waren zeerovers uit Barbarije, die hoopten Europese koopvaarders te praaien. De onfortuinlijke bemanningsleden werden vaak als slaven verkocht in Algiers of Tunis. De gebruikelijke beschermingsmaatregelen bestonden uit ofwel de handelsschepen onder begeleiding van konvooiers (oorlogsbodems) te laten zeilen, ofwel door het kopen van Turkse paspoorten, die deze koopvaarders immuniteit verleenden voor deze Noord-Afrikaanse zeerovers.
53 Na de de Vrede van Munster (1648) nam het Brugse stadsbestuur dadelijk het initiatief om de verbindingen met Zeeland te herstellen. Reeds in 1649 verpachtte deze stad twee bargen voor het passagiersvervoer tussen Brugge en Sluis. Die kleine schuiten voerden tweemaal daags reizigers via de Damse Vaart naar Sluis (SAB, *Bargen*, nr. 231/340 (Brugge-Sluis, 1680-1795) en A. VANDEWALLE, *De Veerschuit Brugge-Sint-Donaas in 1648 en volgende jaren*, in Liber Amicorum René de Keyser, Oostkerke, 1985, p.201-204).
54 In 1570 bestond er reeds een herberg *Het Witte Paard* in de Vlissingsestraat (Gemeentearchief Middelburg, *Kesteloo*, IV 34).
55 De herberg *de Gouden Valk*, ook *het Valkie* genoemd, werd in 1754 nog als taverne uitgebaat (Rijksarchief in Zeeland, Hs.849). Tegenwoordig is het een pension gebouwd in deze eeuw, maar de kelderverdieping stamt nog uit de 17de eeuw.
56 Jan Buyck werd op 31-jarige leeftijd schepen van de stad Eeklo. Hij bracht het zelfs tot burgemeester tijdens de jaren 1704-1708 en in 1711-1712 (R. BUYCK, *De magistraat van Eeklo. Bijdrage tot de sociaal-ekonomische geschiedenis van de 18de eeuw*, Brussel, 1982, p.345).
57 ARDH, *VOC*, nr. 12239.
58 C. VERLINDEN, E. SCHOLLIERS e.a., *Dokumenten voor de geschiedenis van Prijzen en Lonen in Vlaanderen en Brabant (XVe-XIXe eeuw)*, Gent/Brugge, 1965, dl.2, p.354-358.
59 J.R. BRUIJN, F.S. GAASTRA & I. SCHöFFER, *a. w.*, vol.I, p.172.
60 W. WEBER, *Een gezonken VOC schip 't Vliegend Hart*, Middelburg, 1987, p.8.
61 ARDH, *VOC*, nr.5105, f.1.
62 ARDH, *VOC*, nr. 5105, f.7.
63 ARDH, *VOC*, nr. 10446, *Missiven van Kaap de Goede Hoop*, 01/11/1699.
64 ARDH, *VOC*, nr. 1614, *Overgekomen brieven en papieren uit Indië..., Batavia*, 1700.
65 De geboorteplaats van Emmanuel de Bornezee was het Frans-Vlaamse Cassel, alhoewel sommige bronnen Gent vermelden. Vermoedelijk heeft Bornezee in het Gentse gewoond (ARDH, *VOC*, nr. 5240, *Rollen van de gekwalificeerde civiele en militaire VOC-dienaren*, 1701-1705 en *VOC*, nr. 828). Volgens zijn testament uit 1709 had hij nog familie in Cassel, Sint-Winoksbergen en Brugge (ARDH, *VOC*, nr. 6875, *Oostindische testamenten*, 10/09/1709).
66 ARDH, *VOC*, nr. 11545, *Landmonsterrol*, 1700, f.76.
67 Het Amsterdams Historisch Museum bezit een interessant schilderij *Gezicht op Onrust* uit 1699, dat dit eiland weergeeft zoals Van der Haeghe het zal gezien hebben (L.J. WAGENAAR, *Het eiland*

Onrust bij Batavia als onderdeel van het VOC-scheepsbedrijf in de 17de en 18de eeuw , in Antiek, jg.25(1990), nr.2, p.65-80).

68 We vinden dit schip onder de naam *Cajetan* terug in de intra-Aziatische vaart tussen Manila en Madras (S. QUIASON, *English 'Country Trade' With The Philippines, 1644-1765*, Quezon City, 1966, p.44).

69 Dit schip zeilde met de Armeense schipper Anthony Norangy in deze periode verscheidene malen vanuit Manila naar Madras en Bengalen (S. QUIASON, *a. w.*, p.42-44).

70 J. PARMENTIER, *De holle compagnie. Smokkel en legale handel onder Zuidnederlandse vlag in Bengalen, ca. 1720-1744*, Hilversum, 1992, p.15-20.

71 Domingo de Zabálburu was gouverneur van Manila in de periode 1701-1708 (H. DE LA COSTA, *The Jesuits in the Philippines 1581-1768*, Cambridge (Mass.), 1961, p.600).

72 In 1696 woonde er ongeveer 3000 personen binnen de oude omwallingen van Manila. Buiten de stadsmuren hadden zich enkele tienduizenden Filippino's en Chinezen gevestigd (J.C. LAYA & E.B. GATBONTON, *Intramuros of Memory*, Manila, 1983, p.56-59).

73 W.L. SCHURZ, *The Manila galleon*, New York, 1939, p.73-74 en M.P.H. ROESSINGH, *Nederlandse betrekkingen met de Philippijnen, 1600-1800*, in Bijdrage tot de Taal-, Land- en Volkenkunde, dl. 124, IV, 's-Gravenhage, 1968, p. 482-504.

74 Deze vrijbuiter pretendeerde een Pools edelman te zijn. Doch in werkelijkheid was hij slechts lakei geweest van een adellijke Pool. Na het overlijden van zijn meester had Theodoor zichzelf de titel aangemeten (F.S. GAASTRA, *Merchants, Middlemen and Money: Aspects of the Trade between the Indonesian Archipelago and Manila in the 17th century*, in Papers of the Dutch-Indonesian Historical Conference, Leiden/Jakarta, 1982, p.304-306).

75 Een Filippijns meisje dat een lichte huidskleur had of een *mistiza* d.w.z. van Spaans-Filippijnse origine.

76 *Caracoas* zijn zeewaardige inheemse lange boten met een hoge boeg en een nog hogere achtersteven van het catamaran-type.

77 *"Specken* was een Hollandse scheldnaam voor een Spanjaard.

78 De Tokugawa-dynastie vreesden dat deze religie, die door Portugese jezuïeten was geïntroduceerd in Japan, hun politieke macht zou aantasten (C.R. BOXER, *The Portuguese Seaborne Empire 1415-1825*, London, 1969, p.125).

79 ARDH, *Nederlandse factorij in Japan*, nr. 115, *Dagregister Deshima*, 1704-1705, 1 - 3 september 1704.

80 ARDH, *VOC*, nr.1681, *Overgekomen brieven en papieren uit Indië aan de Heren XVII*, Batavia, 19 november 1705 & *VOC*, nr.10451, *Missiven van Kaap de Goede Hoop*, maart 1705.

81 ARDH, *VOC*, nr.5552, *Betaalsrol van de opvarenden van het schip "Beverwaart"* (1705-1706), f.158.

82 De factorij Tuticorin ressorteerde onder het Ceylonese gouvernement.

83 ARDH, *VOC* nr.12380, *Generale monsterrol van alle Compagnie-dienaren op het eiland Ceylon*, 1708.

84 J. VAN GOOR, *De VOC op Ceylon*, in Het Machtige Eyland. Ceylon en de V.O.C., 's-Gravenhage, 1988, p.24.

85 ARDH, *VOC*, nr.5552, *Betaalsrol van de opvarenden van het schip "Beverwaart"* (1705-1706), f.158.

86 Gemeentearchief Amsterdam, *Notarieel Archief*, nr.7517, f.559.

87 ARDH, *VOC*, nr.5552, f.158.

BIJLAGE

De Zuid-Nederlandse opvarenden van het VOC-schip "IJsselmonde" (1699)

Naam	Functie	Geboorteplaats
Willem Janse Duyff	timmerman	Oostende
Arnoud Jansen	matroos	Kortrijk
Cornelis Jansen	"	Brugge
Jan Gerritse	"	Oostende
Cornelis Beukelaar	"	Aalter
Frans De Gelder	"	Brugge
Jan Philip du Bois	"	Lokeren
Jan François Meertens	"	Brugge
Jan Van de Velde	"	Brussel
Pieter van Oosterhout	"	Oostende
Claas Pieter Heijde	"	Sleidinge
Jan Jasper Gossine	"	Antwerpen
Boudewijn Symonsz	"	Gent
Gerrit Cottenis	"	Brugge
Jacob de Valkenaar	"	Oostende
Arnout Demunck	tamboer	Oudenaarde
Cornelis de Smit	adelborst	Leuven
Adam Allard	soldaat	Brussel
Arnout Vermeulen	soldaat	Mechelen
Adriaan Van Loon	adelborst	Antwerpen
Boudewijn Arnoutse	adelborst	Ieper
Carolus Van der Haeghe	soldaat	Waarschoot
Ernestus Van Hattum	"	Brussel
François Rape	"	Brussel
Gillis van Ronickhoud	"	Mechelen
Joseph Hendrykse	"	Stekene
Jacob Claesz	"	Lovendegem
Jacob Verbiest	"	Munte
Guilelmus Flodamus	adelborst	Antwerpen
Jan de Mulder	soldaat	Boekhoute
Johannes Servaas	"	Waasmunster
Jasper Blankard	"	Brugge
Cornelis Verbrake	"	Geel
Jan Lyberd	"	Brugge
Mathys Van Lingenbeek	"	Aalst
Pieter van Praet	"	Brugge
Philip Rosier	"	Passendale
Philip Hofman	"	Diest

Pieter Porton	"	Ronse
Pieter de Codde	"	Gent
Robbert Gebens	"	Brugge
Laurens Dircksz	"	Lokeren
Matthys Hume	"	Antwerpen
Simon de Coos	"	Hamme
Anthony Clabant	"	Namen
Jan Wolfs	"	Diest
Jan Baptiste Graat	"	Gent
Norbertus Rollens	"	Nieuwpoort
Philip Claasz	"	Gent
François Venneman	"	Waasmunster
Charles Stalens	matroos	Gent
Pieter Daniëlsz	soldaat	Hooglede
Gerard Persoons	"	Mechelen
Pieter Thielemans	"	Herentals
Jacob Huberti	"	Aalst

bronnen : ARDH, *VOC*, nrs. 12239, 12652 & 12653.

KERKELIJK LEVEN TE ZOMERGEM IN DE 16de EEUW

Luc STOCKMAN

In het fonds *Vreemde Steden* van het Gentse Stadsarchief zit een interessant en uitgebreid archief over de Sint-Martinusparochie van Zomergem. Het omvat o.m. vier kerkrekeningen (1503, 1504, 1554 en 1597), een veertigtal H.-Geestrekeningen (1504-1610), vijf rekeningen van de H. Sacramentsgilde (1521, 1532, 1613, 1614 en 1615), één rekening van de *Soeten Name Jesus*-stichting (1540) en tien rekeningen van de O.-L.-Vrouwgilde (1499, 1504, 1520, 1602, 1603, 1604, 1605, 1606, 1608 en 1609)[1]. Met behulp van deze rekeningen kunnen we te Zomergem in de 16e eeuw de viering van de kerkelijke feesten bijwonen en in de Sint-Martinusommegang opstappen ! Ons artikel is opgebouwd volgens het stramien van ons artikel over het kerkelijk leven te Bellem in de 16de eeuw[2].

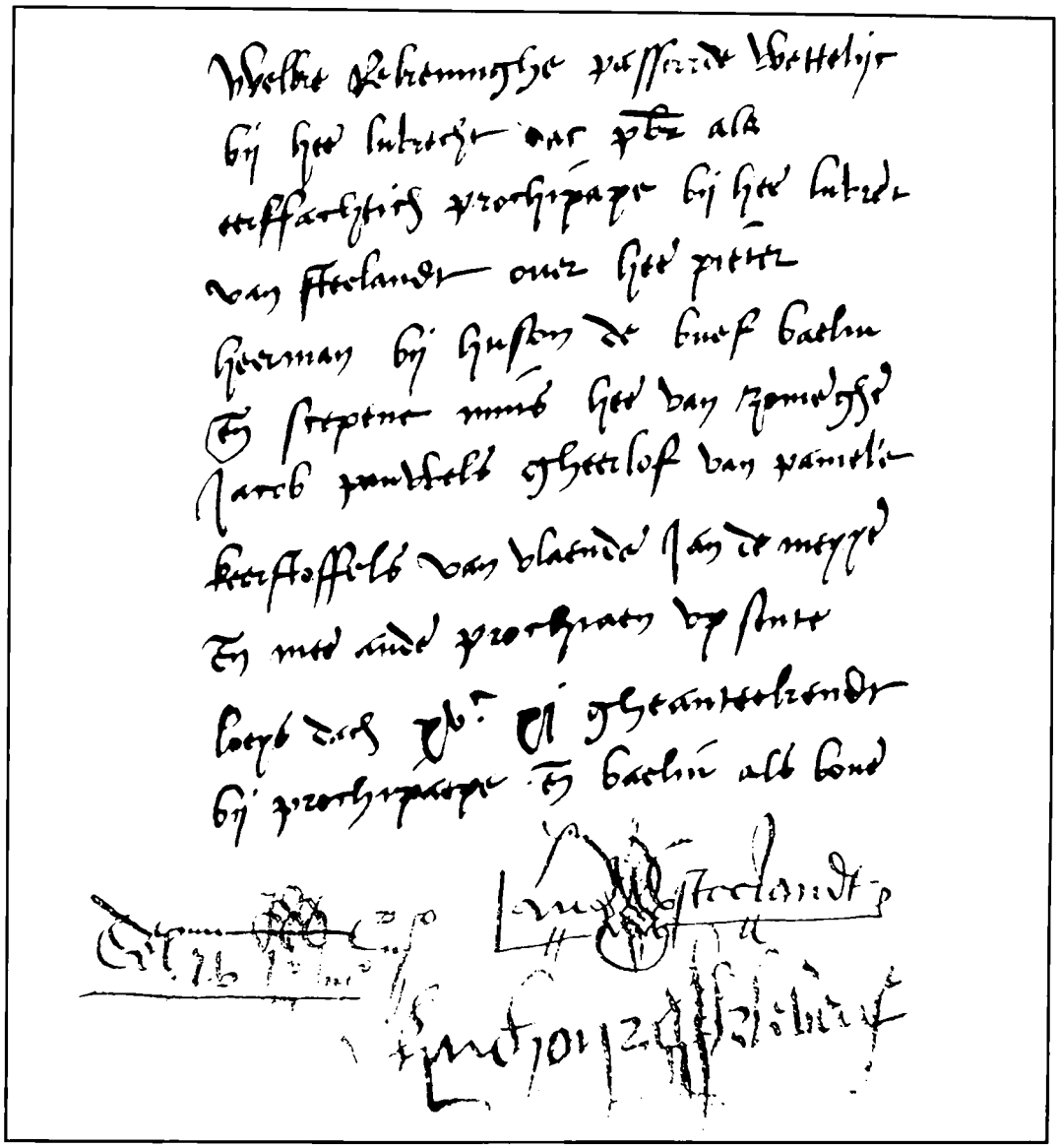
De Sint-Martinusparochie Zomergem behoorde tot 1559 tot het bisdom Doornik, aartsdiaconaat Gent en decenaat Gent[3]. De parochie Zomergem is heel oud en we mogen veronderstellen dat er al vóór 1000 zich een Sint-Martinuskerk op de Zomergemse hoogterug verhief en daar zich duidelijk profileerde. Ze werd circa 1250 de moederkerk van de Sint-Janskerk van Oostwinkel[4] en de Sint-Geleinskerk van Waarschoot[5].

Het grondgebied van Zomergem was verdeeld in twee *portiones,* die elk door een pastoor werden bediend. Zo fungeerden in 1504 heer Lubrecht Dac en heer Lubrecht Van Steelant als pastoors van Zomergem[6]. *De patronus* van de kerk van Zomergem was het kapittel van Doornik met het recht een priester voor het ambt van pastoor voor te stellen en de tienden werden voor 3/4 geïnd door het kapittel van Doornik en 1/4 door de pastoor van Zomergem. Deze voordelige regeling werd in 1244 bedongen door Raimfredus, toen de enige pastoor te Zomergem[7].

1. De viering van de kerkelijke hoogtijdagen

Tijdens de kerstnacht werden de klokken geluid om de gelovigen uit te nodigen om de middernachtmis bij te wonen. Aan de aanwezige kinderen werden *volaerts* uitgedeeld[8]. Een follaert was een langwerpig koekebrood[9]. De kerkmeesters kochten voor 5 s. par. *muenijck wijne* voor de gelovigen die onder beide gedaanten (brood en wijn) communiceerden[10]. Voor de verlichting van de donkere kerk gaf men 2 p. 9 s. 6 d. par. uit voor was (kaarsen)[11].

Tijdens de Goede Week werden de aanwezigen op Witte Donderdag op krakelingen getrakteerd[12]. Op Goede Vrijdag werd een gastpredikant gevraagd om over de pas-

Auditie van de H.-Geestrekening van Zomergem 1510 door heer Lubrecht Dac en heer Lubrecht Van Steelant, prochiepapen en Huchon de Beuf, baljuw van de heerlijkheid Zomergem.
(Stadsarchief Gent, Fonds Vreemde Steden, nr. 117, H.-Geestrekening van 1510)

sie van Ons Heer te preken. Meestal was het *een broere* van de vier bedelorden zoals de minderbroeders, predikbroeders, vrouwebroeders of augustijnen. Dit kostte 2 p. 8 s. aan de kerkfabriek[13]. De gelovigen waren ook mild op die dag want *huuter blocke* werd 6 s. par. gehaald, *achter de kerke* werd 19 s. par. bijeengegaard en de kruisvereerders schonken 14 s. par. *van cruupene*[14]. Dit *cruupghelt* staat in verband met het kruipen voor het kruis of de kruisverering. Het kruisbeeld werd op de trappen van het altaar gelegd, waar de gelovigen op hun knieën kropen om de wonden van de Zaligmaker te kussen[15].

Sint-Martinusretabel in de Sint-Martinuskerk van Zomergem.

(Foto : Jan Stockman - 1997)

Op Pasen werd 3 p. par. uitgegeven voor *cruue ende couke*[16]. Daar Pasen ook het feest van het licht was, werd voor 5 p. 8 s. 6 d. par. voor was uitgegeven o.m. voor een paaskaars. Ook werd er voor 34 s. par. wijn aangekocht[17].

Tijdens de dienst van Sinksen werd er een duif in de kerk losgelaten als symbool van de H. Geest[18]. Vanuit een hoger gelegen plaats in de kerk werd *nowelen* (kleine wafels) over de gelovigen rondgestrooid[19].

Het hoogtepunt van het volkse-religieuze leven vormde het uitgaan van de Sint-Martensommegang tijdens de week van Sinksen. Daarbij werden de grenswijken van de parochie bezocht. Te Zomergem trok hij zeker door de Kruisstraat, die de Langeboekstraat en de Oude Gentweg dwarst[20].

Degenen die de *"prosesijen droughen in Sente Martijns ommeganc ende trompers"* verteerden tijdens de halte in de Kruisstraat 17 s. par.[21]. Deze trompetspelers werd goed betaald voor hun deelname aan de processie nl. 4 p. par. Er werd heel wat meegedragen tijdens die lange ommegang zoals de kruisen, de vaandels, de beelden, enz.[22]. Ook paarden stapten op in de ommegang, want de kerkmeesters kochten een halster haver voor deze rijdieren[23].

Tijdens deze landelijke tocht deden de gelovigen een flinke duit in het zakje nl. 2 p. 18 s. gr.[24]. Dat was ook nodig want de kerkmeesters hadden veel kosten. Voor de maaltijd *in Sente Martijns ommeganc* kochten zij 1 halster tarwe voor 21 s. par., voor 15 s. par. vis, voor 10 s. par. eieren en voor 22 s. par. bier. Het bereiden van de *spijse en vanden broe te backene* kostte respectievelijk 15 s. en 2 s. par.[25].

2. Fundaties en jaargetijden

De kerkrekeningen geven slechts een globale post over het vervullen van de jaargetijden en fundaties. Per jaar ontvingen heer Lubrecht Dac en heer Lubrecht Van Steelant elk 10 p. par. Voor hun assistentie kregen heer Zeger als kapelaan 12 s. en de koster 2 p. par.[26].

Voor het jaargetijde van de heren van Zomergem werd er in 1504 voor 4 p. 5 s. par. was gekocht[27]. Vóór 1510 bezetten Willem Plasschaert en zijn vrouw 8 s. par. voor het "*doen haerlieder jaerghetijde up Onser Vrauwendach in maert met 8 kersen ende met 8 d. vorden dienst*"[28]. Het leeuwenaandeel nl. 5 s. 6 d. par. ging naar de *prochiepapen* en de koster moest met 6 d. par. tevreden zijn. Er bestond een stichting van jaarlijks 6 p. par. voor de "*Sent Anthonismesse up den autar van Sent Anthonis in de kerke van Somerghem*"[29].

De lijkdiensten en ook de testamenten brachten veel geld op. Voor de begrafenis van de weduwe Jan De Clerc in de kerk betaalden haar erfgenamen 3 p. par. Zijzelf had bij testament nog eens 10 s. par. geschonken[30].

3. De heiligenverering

De ontvangsten op de feestdag van een heilige zijn een goede barometer voor de populariteit van een bepaalde *sant*. Laten we dat eens bekijken voor het jaar 1504[31] :

- *up den Nyeu dach*	*17 s. par.*
- *up den xiij dach*	*15 s. 6 d. par.*
- *up den Antuenijs dach*	*21 s. par.*
- *up Onser Vrauwendach Lijchmesse*	*15 s. 9 d. par.*
- *up Onser Vrauwendach in maerte*	*17 s. 7 d. par.*
- *smaendaechs in de Paesdaeghe*	*25 s. 6 d. par.*
- *up den Aecency woensdach*	*15 s. 6 d. par.*
- *tsmaendaechs inde Synxendaghe*	*15 s. 4 d. par.*
- *up Saekerments dach*	*15 s. 9 d. par.*
- *up Sent Jans dach*	*21 p. 3 d. par.*
- *up Sente Pieters dach*	*15 s. 2 d. par.*
- *up Onser Vrauwendach*	*13 s. 10 d.par.*

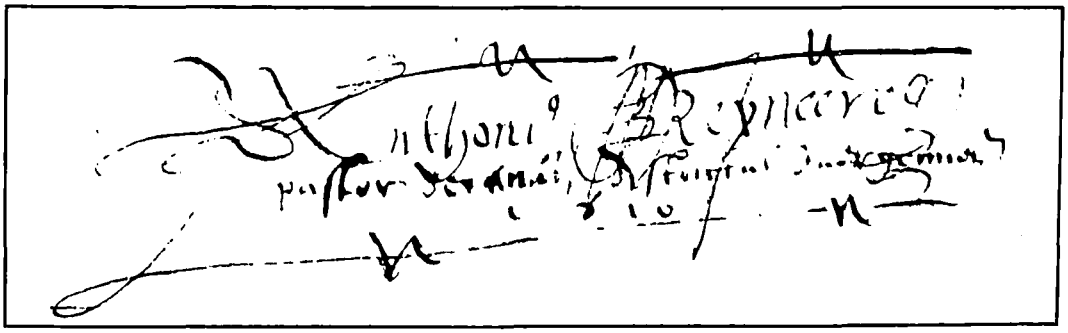
Luchtfoto van de Sint-Martinuskerk van Zomergem vanuit het zuid-westen genomen.

(Foto : J. Semey, Vakgroep Archeologie en Oude Geschiedenis van Europa, Universiteit Gent nr. 27.227)

- *up Sent Martijns dach*	*12 s. 6 d. par.*
- *up Sente Lauwereysdach*	*12 s. 3 d. par.*
- *up Onser Vrauwendach half oust*	*20 s. 7 d. par.*
- *up Sent Jansdach huutgaende oust*	*13 s. 4 d. par.*
- *up alder Eleghen dach*	*16 s. 11 d.par.*
- *up Sente Martijnsdach*	*17 s. 2 d. par.*
- *up Sente Andryes dach*	*17 s. 8 d. par.*
- *up Onser Vrauwendach*	*15 s. 4 d. par.*
- *up Sent Stevijns dach*	*18 s. par.*

Sint-Antoniusdag, O.-L.-Vrouw half oogst en Sint-Jansdag scoorden het best met een bedrag boven de 20 s. par. Het meest werd geofferd op de Paasmaandag. Onze Lieve Vrouw kwam vaak aan de beurt met haar 5 feestdagen : 2 februari (Lichtmis), 21 maart (O.-L.-Vrouw-Boodschap), 2 juli (O.-L.-Vrouw-Bezoek), 15 oogst (O.-L.-Vrouw-Hemelvaart) en 8 december (O.-L.-Vrouw-Ontvangenis).

De Zomergemnaren hadden een speciale devotie voor de Sint-Jansvinger. Dit was een soort relikwie waarmee de gelovigen gezegend werden : "*Item ontfaen van datmen gheseynt heift met Sint Jansvijnghere 20 s. par.*"[32]. Dit bedrag werd overgemaakt door de kerkmeesters aan de H.-Geestmeesters : "*Item ontfaen vande kercmesters vanden stapelkersse te auden up de seyndaghe met Sent Jansvinghere*"[33]. Deze Sint-Jansvinger heeft iets te maken met Sint-Jan-de-Doper die op een bepaald ogenblik met zijn vinger naar Jezus, die met zijn leerlingen voorbijtrok, wees : *Ecce Agnus Dei*[34].

Handtekening van Anthonius Reynheere, decanus districtus Evergemniensis onder de H.-Geestrekening van 1610.

(Stadsarchief Gent, Fonds Vreemde Steden nr. 117, H.-Geestrekening van 1610)

4. De H.-Sacramentsgilde en de O.-L.-Vrouwgilde

Op 11 augustus 1264 publiceerde paus Urbanus IV de bul *Transiturus* waardoor de viering van het H.-Sacramentsfeest over geheel de kerk werd ingevoerd. De H.-Sacramentsverering kreeg tussen 1400 en 1500 een vaste voet in het Meetjesland. Te Adegem, Lovendegem en te Assenede droeg een H.-Sacramentsgilde de zorg voor de devotie tot het H. Sacrament[35].

Ook te Zomergem bestond er een H.-Sacramentsgilde in de 16de eeuw. In 1521 kon Jacob Martijns als "*ghesvoren dienaer van den Heleghen Sacramente*" de volgende bedragen als ontvangst boeken:

- *van apoerte en van goder penninghen*	*11 p. 7 s. par.*
- *van eyheren binnen den gheheelen jaer*	*9 p. par.*
- *van 26 steenen vlaes*	*17 p. 4 s. 6 d.*
- *van 36 steenen vlaes*	*18 p. 18 s. par.*
- *vanden wassen vanden jaere xx*	*14 p. 8 s. par.*
-	*12 s. par.*
- *van vlees*	*16 s. par.*
In totaal beliep de ontvangst	72 p. 5 s. 6 d.

Daarbij kwam nog het batig saldo van 112 p. 8 s. 5 d. par. van het voorgaande jaar 1520[36].

De beide parochiepriesters kregen 8 p. 8 s. par. voor hun dienst, de kapelaan 2 p. 8 s. par. en de koster 1 p. 16 s. par. Daarnaast werd er nog 3 p. par. voor laken (voor de gildekledij ?) en 6 p. 5 s. par. voor het waslicht uitgegeven. In totaal dus bijna 22 p. par.[37].

Zoals bij elke gilde werd er jaarlijks een grote maaltijd gehouden, waarvoor de leden in 1521 43 p. 2 s. par. bijdroegen. Daarbij kwam nog een bedrag van 21 p. 2 s. par. van de verkoop van drie koehuiden en andere diverse overschotten. Voor de maaltijd zelf werd het volgende gekocht :

- *van drie coeyhen*	*37 p. par.*
- *van tarewen*	*4 p. 16 s. par.*
- *van herweten*	*39 s. par.*
- *van poere*	*25 s. par.*
- *van asine*	*6 s. par.*
- *van ghijst*	*5 s. par.*
- *van backenen*	*24 s. par.*
- *van kokene*	*36 s. par.*
- *van biere*	*6 p. 7 s. 6 d. par.*
- *vanden trompers*	*3 p. 12 s. par.*
- *van verliese van scotele*	*5 s. par.*
- totaal	58 p. 15 s. 6 d. par.

Daar de inkomsten 64 p. 4 s. par. beliepen, bleef er nog 7 p. 8 s. 4 d. par. over[38].

De volgende gilderekening van Gerolf Van Hulle en Gerolf Standaert fs. Joris als *wettelicke ghesvoren ghuldemeesters vanden Heeleghen Serkementen* over het jaar 1532 is zeer summier en bevat enkel de ontvangsten en de uitgaven. Van een feestmaaltijd is er geen sprake meer[39] !

De H.-Sacramentsdevotie overleefde de storm van de godsdiensttroebelen, want in 1612 kreeg heer Anthonis Reynheere, pastoor van Zomergem, 14 s. par. *over den dienst van thelichs Sacraements sijnghende misse* en de koster Roeland de Gaudissauboix 4 s. par. Ook werden het altaar en de kapel van het H. Sacrament gevaagd en geschuurd[40].

Een tweede heel actieve gilde was de *Onser Liever Vrauwen gulde.* Zij beschikte jaarlijks over belangrijke inkomsten zoals bevoorbeeld in 1499[41] :

- *Item ontfaen van boteren en van eyheren*	*3 p. 19 s. 1 d. par.*
- *Item ontfaen van tween houden ornamenten vercocht bij kercgheboen*	*1 p. 12 s. par.*
- *noch van eenen ornament*	*10 s. par.*
- *Item ontfaen van gaerne vor Onser Liever Vrauwen*	*6 s. par.*
- *ontfaen van eenen bocane ghegheven Onser Liever Vrauwen van Margrieten de dochter van Claeys Strijcken*	*2 p. par.*
- *ontfaen van vlasse*	*35 p. 3 s. par.*
- *ontfaen up Onser Liever Vrauwendach in den ommeganc*	*21 s. par.*
- *ontfaen huut busse van Onser Liever Vrauwen*	*11 s. par.*
- *ontfaen van taruwe*	*6 s. par.*
- *ontfaen metter scotele in den ommegang van den kerke mijdts de bate van de cleen wasse*	*56 p. 3 s. 3 d. par.*
- Totaal	101 p. 4 s. 4 d. par.

Vooral het geofferde vlas en de verkoop van was (kaarsen) bracht veel geld in het het laatje van de gilde.

Ook de O.-L.-Vrouwgilde deed niet onder bij het feestvieren. Voor de gildemaaltijd werden volgende bronnen aangeboord[42]:

- *Item ontfaen up den dach vanden gulde van den goeden lieden die in tgulde haten ende van provenden*	*36 p. 6 s. 6 d. par.*
- *ontfaen smaendaechs mijdts van broode*	*2 p. 2 s. par.*

- *ontfaen van den huden van runderen*	*2 p. 2 s. par.*
- *ontfaen van voete van den renderen*	*2 p. 1 s. par.*
- *ontfaen van taruwen diere overscot*	*14 s. par.*
- *ontfaen van gruse*	*24 s. par.*
- *ontfaen eenen vate coorens*	*2 s. 6 d. par.*
- totaal	44 p. 11 s. 6 d. par.

Voor de maaltijd werden de volgende spijzen gekocht[43] :

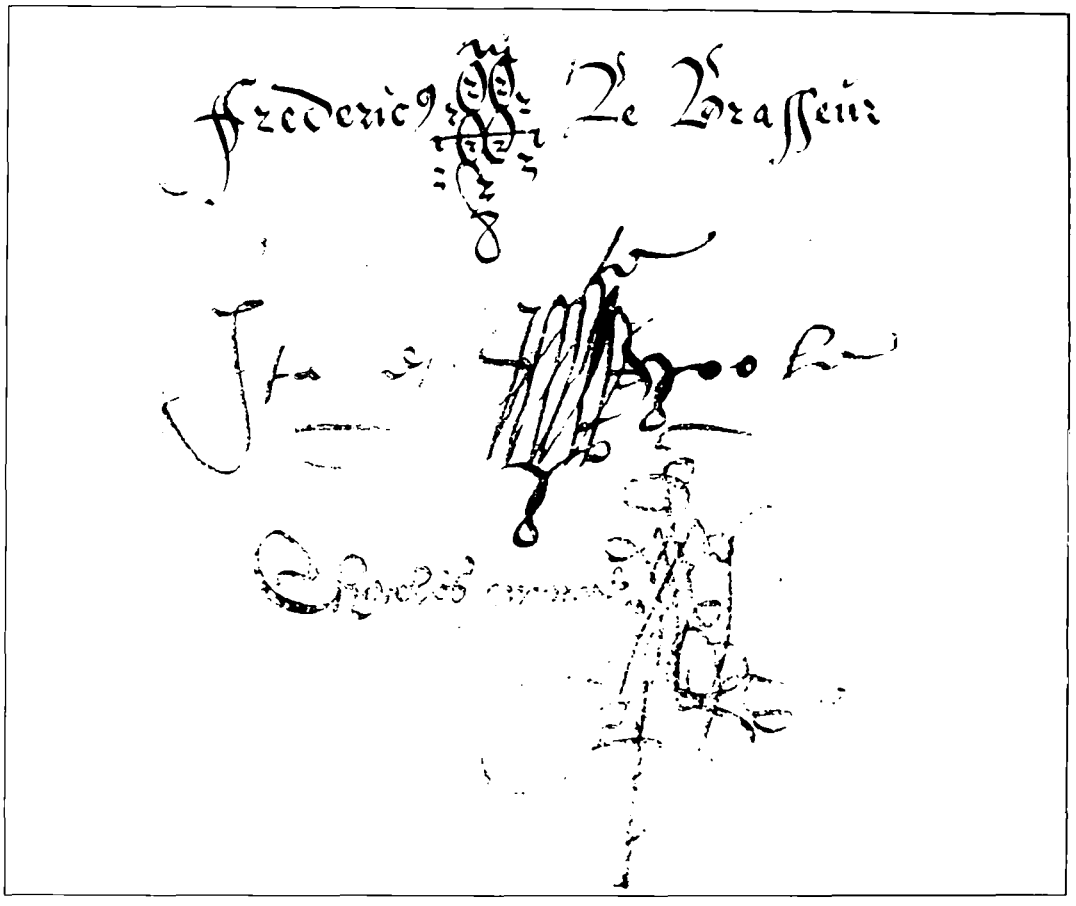
- *Item betaelt van vleessche om de maeltijt*	*22 p. 10 s. par.*
- *Item van een alven merbuuc*	*17 s. par.*
- *van biere*	*2 p. 5 s. par.*
- *van couke*	*36 s. par.*
- *van loec ende engloene*	*3 s. par.*
- *van asijne*	*11 s. 3 d. par.*
- *van poer*	*17 s. 6 d. par.*
- *van soffraene*	*5 s. par.*
- *van ghijste*	*9 s. par.*
- *van backine*	*21 s. par.*
- *van scotelen verloren ter maeltijt*	*6 s. par.*
- *van den scotelen te wasschenen*	*4 s. par.*
- *Item te Jan Bennins betaelt voor de trompers costen*	*2 p. 14 s. par.*
- totaal	33 p. 18 s. 9 d. par.

Ook hier werd de rekening van de maaltijd met een batig saldo van meer dan 10 p. gr. afgesloten.

Deze O.-L.-Vrouwegilde stond ook in voor de versiering, opsmuk en onderhoud van het O.-L.-Vrouwaltaar en haar beeld. Zo brachten de *maechdekens* van Zomergem 5 p. 2 s. par. bijeen voor een nieuw *hoefcleet* voor Maria en kochten de gildemeesters een mantel voor haar beeld van 15 1/2 p. par.[44]. Ook werd laken en zijde aangeschaft om deermee het beeld of het altaar te stofferen[45].

De gildemeesters lieten ook de *tafel* of schilderij van het altaar door Jan Van der Bruggen uit Gent (?) herstellen waarvan de kostprijs ca. 29 p. par. bedroeg[46]. Voor de kaarsen die op de *rae* (metalen of houten dwarsbalk tussen de muren van de kapel) van de O.-L.-Vrouwkapel stonden, werd meer dan 4 p. par. uitgegeven. Die kaarsen wogen elk anderhalve pond[47].

De gilde bezat ook een huis waar de kapelaan vermoedelijk in woonde. Hij verdiende 57 p. par. om de diensten in de Mariakapel te verzorgen. Ook de koster pikte een graantje van 3 p. par. mee. In 1504 fungeerde *her Segher Meganck* de kapelaan van deze gilde[48]. Te Sleidinge kon de Sint-Jorisgilde in 1443 ook een *guldepape* onderhouden en te Evergem verbleef er ca. 1500 een *cappellaen vander gulde*[49].

Handtekeningen van heer Frederic le Brasseur en heer Jan Goele, pastoors van Zomergem, en Charles Minne, baljuw van de keizerlijke Majesteit, onder de H.-Geestrekening van 1548.
(Stadsarchief Gent, Fonds Vreemde Steden, nr. 117, H.-Geestrekening van 1548)

In het begin van de 16de eeuw ging er een *Onser Liever Vrauwen ommeganc*, vermoedelijk rond de kerk, uit. In deze processie stapten trompers mee op waarvoor zij 6 s. 6 d. par. kregen[50]. De uitgave van de 4 p. 13 s. par. in het jaar 1498 stond vermoedelijk in verband met de grote ommegang[51].

In 1520 was de kapelaan nog steeds in dienst bij de gilde en genoot hij van een wedde van 57 p. par. Op het gildehuis werd *400 stroet verdect*[52].

5. De altaarstichting van *Soeten Name Jesus*

In de kerk van Zomergem bestond er een stichting om het altaar van *den Soeten Name Jesus* te onderhouden en op te smukken. Volgens de enige en onvolledig

bewaarde rekening van 1540 kwamen de inkomsten uit de offerblok, uit omhalingen met de schaal en ook uit giften. Zo werd in dat jaar *eenen vrauwen roc* van 6 p. par. aan dit altaar geschonken. In 1540 noteerde Joos Goethals fs. Jans als *"besuerghere van den autaer van den Soeten Name Jesus"* een ontvangst van ca. 10 p. par.[53].

We weten niet wat er met dat geld gedaan werd, maar we mogen veronderstellen dat het ging naar missen, kaarsen, versiering van het altaar, enz. In de naburige kerk van Lovendegem stond er een offerblok voor missen ter ere van de Zoete Naam van Jesus[54]. In 1557 werden te Sint-Laureins vijf missen gelezen *ter eeren van den Zoeten Name Jhesus*[55].

6. De kerkfabriek

De kerkfabriek had als opdracht het kerkgebouw te herstellen en te onderhouden, te zorgen voor het kerkmeubilair zoals de altaren, de biechtstoelen, de preekstoel, de communiebank en het koorgestoelte en ook voor de liturgische gewaden en vaten zoals de kelken en de monstransen.

Theoretisch moest een derde van de kerktiende voor deze opdracht gereserveerd worden, maar in Zomergem inde het kapittel van Doornik als grote tiendeheffer drievierde van de tienden en de pastoors het resterende vierde. Het geld moest dus van elders komen. In 1503 beschikte de kerk over de volgende financieringsbronnen :

- kerkrente	37 p. 5 s. 4 d. par.
- pachten en cijnsen	22 p. 15 s. 6 d. par.
- *de capelrie rente*	6 p. 16 s. 5 d. par.
- Sint-Anthoniusmis	6 p. par.
- kerkwijnrente (4 s. par. de stoop)	1 p. 9 s. par.
- kerkwasrente (6 s. par. het pond)	1 p. 3 s. par.
- totaal	75 p. 9 s. 1 d. par.

Daarbij kwamen nog de offergaven, de testamentaire giften, pelderrechten en de opbrengst uit de offerblokken. In totaal ontvingen de kerkmeesters Kristoffel Van Vlaanderen en Loes De Neve ca. 200 p. par. Bovendien moest daar nog het boni van de voorgaande rekening van 1502 nl. 116 p. par. bijgevoegd worden zodat zij einde 1503 ongeveer 316 p. par. in kas hadden[56].

Het *ontfanchouc vander keercken* van Zomergem uit 1510 bleef bewaard[57]. Daarin werden al de namen van de renteplichtigen genoteerd te samen met een korte beschrijving van de percelen waarop die renten bezet waren.

In 1545 was Colijn de Gaudissaubois de ontvanger van de renten en pachten. Hij noteerde de volgende bedragen :

- renten	52 p. 1 s. 9 d. par.
- kapelanierente	6 p. 3 s. 2 d. par.
- kerkwijnrente	1 p. 6 s. par.
- kerkwasrente	1 p. 3 s. 5 d. par.
- Sint-Anthoniusmis	7 p. 16 s. par.
- pachten	57 p. 2 s. par.
- totaal	124 p. 12 s. 4 d. par.

Dit is bijna 50 p. par. meer als in het jaar 1503[58].

7. De H.-Geesttafel

De H.-Geesttafel kon evenmin een beroep doen op de tienden voor de armenzorg te Zomergem, alhoewel zij normaal daar recht op hadden. Dankzij de mildheid van de gelovigen voor de armentafel die allerlei schenkingen in de loop van de tijden, konden de H.-Geestmeesters beschikken over de nodige fondsen om hun liefdadig werk voor de behoeftigen te doen.

"De *ervelike rente toebehoerende den helighen Gheest van Zomerghem*" was opgetekend in een renteboek, daterende van ca. 1486, waarin de renteplichtigen samen met de betrokken percelen vermeld waren[59].

De armendis bezat in 1532 28 stukken land en meers en drie *steden* aan het kerkhof. Daarvan waren 17 g. 162 r. land en 15 g. 25 r. meers. In totaal ca. 43 gemet[60].

In 1504 ontvingen de H.-Geestmeesters Joris De Rycke en Lauwereins De Brabanter de volgende renten en pachten :

- *penninc rente (in eenen bouc)*	*38 p. 10 s. 11 d. par.*
- *den pacht (in eenen bouc)*	*6 p. par.*
- *renten in den anderen bouc*[661]	*24 p. 11 s. 2 d. par.*
- *den pacht in den anderen bouc*	*57 p. 3 s. par.*
- *vander heeven rente, elc alster 6 s. par.*	*8 p. 11 s. 7 d. par.*
- totaal	134 p. 16 s. 8 d. par.

Met de schaal werd 3 p. 6 s. par. rondgehaald en het zegenen met *Sent Jansvingher* bracht 17 s. par. (verspreid over 17 dagen) op. De totale ontvangsten beliepen 138 p. 16 s. 8 d. par. Daar bovenop kwam nog 171 p. 17 s. 8 d. als saldo van 1503. De H.-Geesttafel was dus wel bij kas[62].

In dat jaar deelden de armmeesters 113 aalmoezen uit en kochten zij 51 el laken voor de kleding van de armen. De beide pastoors heer Lubrecht Dax en heer Lubrecht van

Binnenkant van de centrale vieringtoren van de kerk van Zomergem uit de XIIIde eeuw.
(Foto : Jan Stockman - 1997)

Steelant kregen elk 2 p. par. en de koster 2 s. 6 d. par. voor hun diensten zoals jaarmissen, enz.[63].

In 1531 bestond de steun aan de armen uit het volgende : de verdeling van een varken (12 p. par.), de bedeling van 6 halster koren (15 p. 12 s. par.) en van 2 halster erwten (4 p. 8 s. par.), de aankoop van 12 el wit laken (9 p. 12 s. par.), van 16 el grauw laken (12 p. 6 s. par.), 19 1/2 el *pijen* (8 p. 5 s. 6 d. par.), van hout (12 p. 3 s. par.) en van schoenen (2 p. 4 s. 6 d. par.). Daarnaast gingen forse bedragen naar de aalmoezen (85 p. 9 s. 6 d. par.). In totaal werd 198 p. 15 s. 10 d. par. besteed aan de hoogste nood van de armen te lenigen[64].

8. Het kerkgebouw

Door de geuzenberoerten en de krijgsverrichtingen in het laatste kwart van de 16de eeuw moet het kerkgebouw van Zomergem zwaar beschadigd geweest zijn zoals de andere kerken in het Meetjesland. De aanbesteding van het herstel van het schaliedak rond 15 juli 1601 geeft ons de eerste informatie over de toestand van de kerk en haar uitzicht[65].

Luchtfoto van de Sint-Martinuskerk van Zomergem vanuit het zuiden genomen.
(Foto J. Semey, Vakgroep Archeologie en Oude Geschiedenis van Europa, Universiteit Gent, nr. 130.924)

Luchtfoto van de hallekerk van Zomergem vanuit het westen genomen.
(Foto J. Semey, Vakgroep Archeologie en Oude Geschiedenis van Europa, Universiteit Gent, nr. 130.914)

Jan Strusse, schaliedekker, aanvaardde voor 500 gulden het *"verdecken van de middelbeuck, de schailgen dienende tot het afstoppen vande twee cooren, alle de schailgen dienende ... int drooghe te decken den grooten turre met de vier cleyn turrekens ... het ticheldack ende schailledack vande drij cooren ende twee loeden goeten ligghende tusschen den cruuscoor neffens den turre wesende ticheldack"*.

In de jaren 1613-1617 werd er verder gewerkt aan het herstel van het kerkgebouw want er is sprake van metselwerk, timmerwerk, schrijnwerk, *"ghelaeswerck, tichelen, schalliedecken ende schailgen met decken"*. De kerkmeesters gaven 50 p. gr. uit voor het uitvoeren van het schrijnwerk *"ende ghedrayde pillaeren, drij afsluutselen van de drij koyren jeghens de voorkercke met boven een crusificx, Onse Lieve Vrauwe ende St Jans"*. Dit zou een calvarie kunnen zijn.

Het ziet er naar uit dat slechts de drie koren met de dwarsbeuk voorlopig gebruikt werden. De voorkerk was nog niet gedekt in het jaar 1613, alhoewel de middenbeuk al van 1601 opnieuw van schalies zou voorzien geweest zijn. Voor de glasvensters werd 81 p. 14 s. 4 gr. uitgegeven, dus iets meer dan 10 p. par. voor elk, want men repareerde tien vensters. Tenslotte kregen de schaliedekkers Anthone Chijs en Franchois De Rudder 12 p. gr. voor de *"hautgheschotten te decken, den thoirre, drij choiren ende voorkercke"*[66]. Tenslotte witte en bezette meester Jacob Van Hollant de drie koren, de pilaren en geheel de kerk en leverde hij de kalk, alles voor 20 p. gr.[67].

We kunnen nu een poging wagen om aan de hand van de herstellingen het uitzicht van het kerkgebouw in het eerste decennium van de 17e eeuw te beschrijven. Vooreerst kan er geen twijfel over bestaan dat het een hallekerk was met drie koren, een dwarsbeuk en drie beuken van nagenoeg gelijke hoogte. Op de viering stond een toren, geflankeerd door vier hoektorentjes. De huidige nog bestaande vroeg gotische pijlers zouden uit het einde van de 13e eeuw kunnen stammen[68]. Aan de westzijde stond vermoedelijk een portaal zoals blijkt uit de kerkrekening van 1503[69].

In wezen is de kerk van Zomergem ten opzichte van 400 jaar geleden niet veel veranderd, enkel werden in 1850 twee traveeën (= 10 m.) aan de drie beuken toegevoegd.

In de kerk van Zomergem moeten talrijke altaren gestaan hebben. In de documenten van het fonds *Vreemde Steden* hebben we er slechts vijf teruggevonden. Namelijk het altaar van de Zoeten Naam Jesus[70], het O.-L.-Vrouwaltaar[71], het H.-Sacramentsaltaar[72], het Sint-Anthoniusaltaar[73] en het Nood-Godsaltaar[74]. Het was ook gebruikelijk dat de patroonheilige van de kerk in casu Sint-Martinus een eigen altaar had en er was uiteraard ook een hoofdaltaar, zodat we minstens met 7 altaren moeten rekening houden.

SAMENVATTING

Het onderzoek naar het kerkelijke leven te Zomergem bevestigt en versterkt het beeld dat wij in andere parochies van het Meetjesland zoals Bellem, Lovendegem, Aalter, Evergem en Eeklo konden schetsen. Ook hier was de viering van de hoogtijdagen van Kerstdag, Pasen en Sinksen belangrijk voor het religieuze-volkse leven in het dorp. Tijdens de sinksenweek ging de Sint-Martinusommegang naar de verste uithoeken van de parochie.

De beide pastoors stonden in voor de uitvoering van de fundaties en de jaargetijden en de heiligenverering maakte heel het jaar door furore met pieken rond Pasen en O.-L.-Vrouw-Hemelvaart. Merkwaardig is wel de Zomergemse devotie rond de Sint-Jansvinger !

Te Zomergem waren twee gilden zeer actief nl. de O.-L.-Vrouwegilde en de H. Sacramentsgilde. Zij organiseerden allebei een jaarlijkse gildemaaltijd en zorgden voor het onderhoud en de versiering van hun altaar. Van de talrijke altaarstichtingen bleef slechts een spoor van de *Soeten Name Jesus* achter.

De kerkfabriek beschikte over behoorlijke inkomsten maar de H.-Geesttafel was merkelijk rijker. Zo werd in 1531 bijna 200 p. par. uitgegeven voor de steunverlening aan de armen.

De kerk van Zomergem was en is een hallekerk met drie koren, een dwarsbeuk en drie beuken. Op de viering stond een toren geflankeerd door vier hoektorentjes. In het kerkgebouw stonden minstens zeven altaren.

NOTEN

1 SAG, *VS*, nrs. 117 en 119.
2 L. STOCKMAN, *Kerkelijk leven te Bellem (1490-1574)*, in Appeltjes van het Meetjesland, jb. 27 (1976), p. 134-149.
3 L. STOCKMAN, *De parochievorming in het decanaat Gent*, in Appeltjes van het Meetjesland, jb. 46 (1995), p. 185-196.
4 H. NOTTEBOOM, *750 parochie Oostwinkel*, Oostwinkel, 1995, p. 9-10.
5 A. DE VOS, *Geschiedenis van Waarschoot*, Waarschoot, 1990, Deel I, p. 135-136.
6 SAG, *VS*, nr. 117, kerkrek. Zomergem 1504, f. 6 v.
7 L. STOCKMAN, *Kerkelijk en parochiaal leven in het Meetjesland vóór 1600*, in Appeltjes van het Meetjesland, jb. 33 (1982), p. 71 en p. 81.
8 SAG, *VS*, nr. 117, kerkrek. 1503, f. 11 r.
9 L. STOCKMAN, *Kerkelijk en parochiaal leven in het Meetjesland* ..., p. 60.
10 SAG, *VS*, nr. 117, kerkrek. 1504, f. 7 r.
11 SAG, *VS*, nr. 117, kerkrek. 1504, f. 7 r.
12 SAG, *VS*, nr. 117, kerkrek. 1504, f. 7 v.

13 SAG, *VS*, nr. 117, kerkrek. 1503, f. 12 r.
14 SAG. *VS*, nr. 117, kerkrek. 1503, f. 5 v.
15 L. STOCKMAN, *Kerkelijk en parochiaal leven in het Meetjesland ...*, p. 61.
16 SAG, *VS*, nr. 117, kerkrek. 1503, f. 12 r.
17 SAG, *VS*, nr. 117, kerkrek. 1504, f. 7 v.
18 SAG, *VS*, nr. 117, kerkrek. 1503, f. 12 r.
19 SAG, *VS*, nr. 117, kerkrek. 1504, f. 8 r.
20 M. RYCKAERT, *Het kultuurlandschap van Zomergem in de voorbije eeuwen, geschetst door een brok toponymie*, in Appeltjes van het Meetjesland, jb. 20 (1969), p. 261-263. In het *Ontfancbouc* van de kerk van Zomergem vinden we herhaaldelijk de Kruisstraat terug : *bij der Cruusstaten ...; up den Ghendtwech tussen der Crusstraten ende ...; daer men gaet van der Crustraten ter Duermen waert upt heerscip van Gaveren ...*, SAG, *VS*. nr. 119, f. 3 r., f. 6 v. en f. 12 r.
21 SAG, *VS*, nr. 117, kerkrek. 1504, f. 9 v.
22 SAG, *VS*, nr. 117, kerkrek. 1504, f. 9 v.
23 SAG, *VS*, nr. 117, kerkrek. 1503, f. 11 v.
24 SAG, *VS*, nr. 117, kerkrek. 1503, f. 6 r.
25 SAG, *VS*, nr. 117, kerkrek. 1504, f. 7 v. - f. 8 r.
26 SAG, *VS*, nr. 117, kerkrek. 1503, f. 10 r. en kerkrek. 1504, f. 6 v.
27 SAG, *VS*, nr. 117, kerkrek. 1504, f. 10 r.
28 SAG, *VS*, nr. 119, kerkrenteboek van 1510, f. 12 r.
29 SAG, *VS*, nr. 119, kerkrenteboek van 1510, f. 29 r.
30 SAG, *VS*, nr. 117, kerkrek. 1504, f. 3 v.
31 SAG, *VS*, nr. 117, kerkrek. 1504, f. 2 r. tot f. 3 v.
32 SAG, *VS*, nr. 117, H. Geestrek. 1529, f. 2 v.
33 SAG, *VS*, nr. 117, H. Geestrek. 1532, f. 5 r.
34 Naar een mondeling mededeling van dr. Jan Roegiers, hoofdbibliothecaris van de K.U.L.
35 L. STOCKMAN, *De verspreiding van de H. Sacramentsdevotie in het Meetjesland vóór 1600*, in Appeltjes van het Meetjesland, jb. 44 (1993), p. 148 en p. 153.
36 SAG, *VS*, nr. 117, H. Sacramentsgilderek. 1521, f. 2 r en v.
37 SAG, *VS*, nr. 117, H. Sacramentsgilderek. 1521, f. 3 r.
38 SAG, *VS*, nr. 117, H. Sacramentsgilderek. 1521, f. 3 r.
39 SAG, *VS*, nr. 117, H. Sacramentsgilderek. 1532.
40 SAG, *VS*, nr. 117, H. Sacramentsgilderek. 1612, f. 1 v.
41 SAG, *VS*, nr. 117, O.-L.-Vrouwegilderek. 1498, f. 2 r. en 2 v.
42 SAG, *VS*, nr. 117, O.-L.-Vrouwegilderek. 1498, f. 2 v. - f. 3 r.
43 SAG, *VS*, nr. 117, O.-L.-Vrouwegilderek. 1498, f. 4 v. - f. 5 r.
44 SAG, *VS*, nr. 117, O.-L.-Vrouwegilderek. 1498, f. 2 v. - f. 3 r.
45 SAG, *VS*, nr. 117, O.-L-Vrouwegilderek. 1498, f. 5 v.
46 SAG, *VS*, nr. 117, O.-L.-Vrouwegilderek. 1498, f. 3 v. - f. 4 v.
47 SAG, *VS*, nr. 117, O.-L.-Vrouwegilderek. 1498, f. 5 r.
48 SAG, *VS*, nr. 117, O.-L.-Vrouwegilderek. 1504, f. 3 v.
49 L. STOCKMAN, *Kerkelijk en parochiaal leven in het Meetjesland ...*, p. 44.
50 SAG, *VS*, nr. 117, O.-L.-Vrouwegilderek. 1504, f. 3 r. en f. 4 r.
51 SAG, *VS*, nr. 117, O.-L.-Vrouwegilderek. 1498, f. 5 r.
52 SAG, *VS*, nr. 117, O.-L.-Vrouwegilderek. 1520, f. 3 v.
53 SAG, *VS*, nr. 117, rek. *Soeten Name Jesus* 1540.
54 L. STOCKMAN, *Kerkelijke gebruiken te Lovendegem in de zestiende eeuw*, in Appeltjes van het Meetjesland, jb. 44 (1993), p. 84.
55 L. STOCKMAN, *Kerkelijk en parochiaal leven te Sint-Laureins*, in Heemkundige bijdragen uit het Meetjesland, jg. 1(1987), p. 136.
56 SAG, *VS*, nr. 117, kerkrek. 1503.
57 SAG, *VS*, nr. 119, register van 1510.
58 SAG, *VS*, nr. 117, Inning van de renten en pachten van 1545.

59 SAG, *VS*, nr. 119, renteboek van de H. Geest van 1486.
60 SAG, *VS*, nr. 117, H. Geestrek. 1532.
61 Deze andere boek werd ook *den bouc van Sente Machiel* genoemd, SAG, *VS*, nr. 117, H. Geestrek. 1509, f. 1 v.
62 SAG, *VS*, nr. 117, H. Geestrek. 1504, f. 1 r. en v.
63 SAG, *VS*, nr. 117, H. Geestrek. 1504, f. 6 r.
64 SAG, *VS*, nr. 117, H. Geestrek. 1532.
65 SAG, *VS*, nr. 117, *bestedinghe ... aengaende tschailledack ande kercke ende turre.*
66 SAG, *VS*, nr. 117, werken tijdens de periode 1613-1617, f. 2 v.
67 SAG, *VS*, nr. 117, werken tijdens de periode 1613-1617, f. 3 r.
68 M. MYCKAERT, *Zomergem, een kennismaking*, Zomergem, 1996, p. 19.
69 SAG, *VS*, nr. 117, kerkrek. 1503, f. 8 r.
70 SAG, *VS*, nr. 117, rek. *Soeten Name Jesus* 1540, f. 1 r.
71 SAG, *VS*, nr. 117, O.-L.-Vrouwegilderek. 1498, f. 5 r.
72 SAG, *VS*, nr. 117, H.-Sacramentsgilderek. 1612.
73 SAG, *VS*, nr. 119, kerkrenteboek van 1510, f. 29 r.
74 SAG, *VS*, nr. 119, O.-L.-Vrouwegilderek. 1608, f. 3 r.

BIJLAGE

De volgende namen van pastoors en meesters van allerlei pluimage komen voor in de documenten van de nummers 117 en 119 van het fonds *Vreemde Steden* van het Stadsarchief van Gent.

Lijst van de pastoors

1498-1515	Lubrecht Dac
1505-1536	Lubrecht van Steelant
1515	Gillis De Paepe
1517-1542	Franchois Van de Kerkvoorde
1539-1547	Gillis Terlinc
1548-1556	Frederik Le Brasseur
1548-1556	Jan Goele
1597	Judocus De Schrijver
1599-1616	Anthonius Reynheere *(decanus districtus Evergemmiensis 10 jan. 1610)*

1504	Zeger Meganck (kapelaan)
1509-1510	Heer Everaert (kapelaan)
1509	Marc Van Speybrouc (koster)

Lijst van van de kerkmeesters

1498	Jan Terlinc en Jan Van Necke
1499	Jan Van Necke en Jan Standaert
1500	Jan Standaert en Gabriel Goetals

1501 Gabriel Goetals en Zeger De Baets
1502 Zeger De Baets en Kristoffel Van Vlaenderen
1503 Kristoffel Van Vlaenderen en Eloey De Neve
1504 Loey De Neve en Jan De Rycke
1545 Joris Fierins en Joos Bogaert
1554 Gillis Taets en Joos De Neve (ontvanger)
1597 Marten De Keysere en Zacharias Martens fs. Pieters

Lijst van de H.-Geestmeesters

1504 Joris De Rycke en Jacob Pauwels
1505 Lauwereins De Brabantere en Joris De Rycke
1509 Jan De Meyere en Filips Bultinc
1510 Filips Bultinc en Joos van der Meere
1511 Joos van der Meere en Raes Stautheete
1518 Jan Wille en Pieter van der Staeten
1521 Joris De Rycke en Jan Van Pamele
1529 Jacob Dhont en Justaes De Rycke
1532 Marten vander Straten
1536 Willems Willems fs. Geraard en Pieter Martens fs Jan
1539 Jan De Rycke fs. Joris en Thomas Raes fs. Arent
1541 Jan De Brabantere en Jan De Clerc
1542 Jan De Clerc en Arent Van Hecke fs. Arent
1546 Pieter De Brabanter en Marten Bultinck
1548 Willem Willems en Joos Kerckaert
1553 Arent De Vliegher fs. Cornelis en Jan Standaert fs. Gerolf
1555 Marten De Vliegher en Lauwereins Willems
1581 Lauwereins Willems
1594 Bernard Van Hecke fs. Jacob en Karel Raes
1596 Kristoffel De Vliegher en Zacharias Van Hulle
1597 Zacharias Van Hulle en Jaspard Dobbelaere
1598 Jaspard Dobbelaere en Pieter Blomme fs. Jacob
1599 Pieter Blomme en Aarnout De Vlieghere
1601 Aarnout De Vliegher en Joos De Mets
1603 Eustatius De Pau en Jan Standaert fs. Marten
1604 Jan Standaert en Jan Van Hecke fs. Willem
1605 Jan Van Hecke en Arent De Mol fs. Jan
1606 Arent De Mol en Jaspard Dobbelaere fs. Jaspar
1609 Arent De Keysere en Joos De Rycke

Lijst van de H.-Sacramentsmeesters

1521 Loey Bruneel en Jacob Martijns
1532 Gerolf Van Hulle en Gerolf Standaert fs. Joris
1612 Gillis De Vliegher

1614 Pieter Dhaenijns en Gerolf Van Buylaere
1616 Filips Bultynck en Tobias De Brabantere

Soeten Name Jesus

1540 Joos Goetals fs. Jan

Lijst van de O.-L.-Vrouwmeesters

1499 Loey De Neve en Jan Bogaert
1504 Gerolf Van Hecke en Gillis Van den Kerchove
1520 Pieter Van Lokeren en Pieter Clé
1601 Joos Standaert
1602 Pieter Meuleman
1603 Pieter Van der Straeten fs. Aarnout
1604 Joos De Rycke fs. Passchier
1605 Gerolf Coppens fs. Steven
1606 Filips Stofferis
1607 Jacob Van Hecke
1608 Marten De Vlieghere fs. Gillis
1609 Jeremias Van Hulle fs. Aarnout

TWEE HEKSEN TE ASSENEDE (EIND 16de EN MIDDEN 17de EEUW)

Willy BRAEKMAN

Er is geen enkele reden om aan te nemen dat in de zestiende of de zeventiende eeuw de heksen elkaar te Assenede verdrongen, zoals dat bijvoorbeeld te Kallo ooit het geval was. Volgens de pastoor van deze laatste gemeente zag het daar in die tijd zwart van de heksen[1], een uitspraak die men natuurlijk met een stevige portie gezond wantrouwen van enige overdrijving moet verdenken. Wat er ook van zij, zo erg zal het te Assenede wel nooit geweest zijn. Dat wil echter niet zeggen dat de plaatselijke rechtbank op dit stuk werkloos is gebleven, toen de waanzin van de heksenjacht alom in Vlaanderen in alle hevigheid toesloeg.

Ook Assenede heeft immers zijn heksen gehad. In geschiedkundige bronnen zijn twee vrouwen terug te vinden die er voor de schepenbank verschenen. Ze werden ervan verdacht zich in zoverre vergeten te hebben, zoals dat in de toenmalige juridische taal heet, dat ze zich met duivelse praktijken hebben ingelaten.

Het eerste geval deed zich voor op het einde van de zestiende eeuw en eindigde met de verbranding van de verdachte. Ongeveer vijftig jaar later werd nog een vrouw, eveneens verdacht van hekserij, door de schepenbank ondervraagd, maar of het ook tegen deze anoniem gebleven verdachte tot een proces is gekomen, is niet bekend.

Beide gevallen van hekserij te Assenede zijn zogoed als onbekend gebleven. Helaas zijn de gegevens in verband ermee niet volledig bewaard. Toch verdienen beide onze aandacht, daar ze onze kennis van de heksenjacht in Vlaanderen verder aanvullen en vervolledigen. Vooral voor het eerste geval is dit zo. Hier treffen we immers een heks aan, van wie men tijdens het proces ontdekt dat ze zwanger is, wat uiterst zelden voorkomt, en vernemen we hoe de Asseneedse schepenbank daarop reageerde.

Catharina Cursse, een zwangere heks (1598-1599)

De vervolging, veroordeling en terechtstelling van Catharina Cursse moet gesitueerd worden in de beginjaren van de heksenjacht in Vlaanderen. Het signaal daartoe werd gegeven door een open brief van 20 juli 1592, waarin koning Filips II de kerkelijke en wereldlijke overheden aanspoorde heksen en tovenaars met grote ijver op te sporen en streng te bestraffen[2]. Blijkbaar was echter die gevraagde ijver niet zo groot als de koning dat wenste. Drie jaar later herhaalde hij zijn aansporing in een brief aan de Raad van Vlaanderen[3], het hoogste gerechtsorgaan en daarop begon een eerste periode van hevige heksenvervolging. Zowat overal in Vlaanderen leken de plaatselijke

autoriteiten met elkaar te wedijveren in vlijt en inzet om verdachten voor de rechtbank te brengen. Meestal, maar zeker niet uitsluitend, waren dit oude(re) vrouwen[4].

In hun geschiedenis van Assenede heeft het onvolprezen duo De Potter-Broeckaert het geval van Catharina Cursse gesignaleerd[5], maar de door hen verstrekte gegevens zijn in de standaardwerken over de heksenvervolging in Vlaanderen noch in gespecialiseerde bijdragen terug te vinden, op een paar onbeduidende referenties na[6]. Beide auteurs hebben hun informatie geput uit de rekeningen van Assenede Ambacht voor de jaren 1598 en 1599[7].

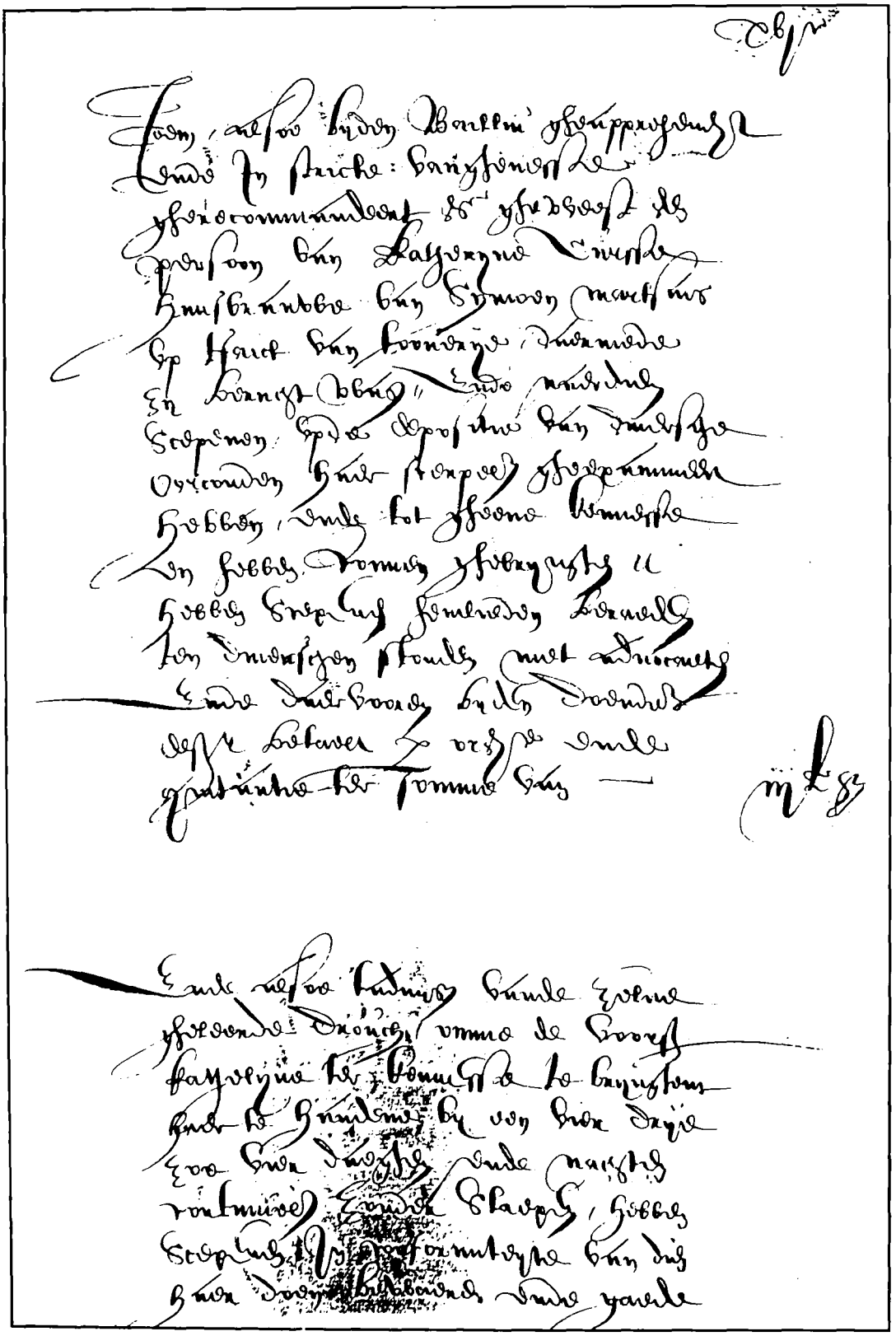
Hoe de zaak aan het rollen werd gebracht, vernemen we uit deze rekeningen van het Ambacht die respectievelijk in mei 1599 en in mei 1600 werden ingediend 8, en dus voor een groot gedeelte uitgaven gedurende 1598 en 1599 bestrijken.

In de rekening van 1599 horen we voor het eerst van de zaak :
"*Idem alsoo bij den Bailliu gheapprehendert ende in stricte vanghenesse gherecommandeert es gheweest de persoon van Katherijne Cursse, huusvrauwe van Symoen Martsins up tfaict van tooverije, daermede zij berucht was. Ende naerdien scepenen up de depositie van diversche oorconden huer scerpelick gheexamineert hebben, ende tot gheene kennesse en hebben connen ghebrynghen, hebben scepenen hemlieden beraeden ten diverschen stonden met advocaeten ...* "[9].

De baljuw - in die tijd was dat te Assenede Jonkheer Franchoes de Stoppeleere - had Katherijne Cursse opgepakt (*gheapprehendert*) en in strenge gevangenschap doen opsluiten (*gherecommandeert*) wegens (*up tfaict van*) toverij, waarmee ze volgens de volksmond te maken had.

Het was de exclusieve bevoegdheid van de baljuw om een gerechtelijke procedure te starten. Hij kon daartoe om verscheidene redenen besluiten. Soms was dit een formele klacht van een vermeend slachtoffer van de heks met verzoek deze laatste te straffen. Dikwijls was het geen echte denunciatie, maar een openbaar gerucht. Blijkbaar was dit ook voor de Asseneedse baljuw de aanleiding om tegen Katherijne Cursse op te treden. Zij was immers *berucht* wegens toverij. Deze *faeme* droegen vrouwen dikwijls generaties lang mee : de slechte reputatie ging van moeder op dochter over. Deze *beruchtheid* vermeldde dikwijls dat mensen en dieren na contact met de verdachte ziek werden, stierven of pas na belezingen door een geestelijke weer beter werden. Koeien die ze hadden aangeraakt gaven plots geen melk meer, uit melk kreeg men geen boter, de verdachte vertoonde afwijkend gedrag, liep b.v. 's nachts in de regen door bos en veld, en (of) hield verdachte huisdieren[10].

Zodra de baljuw er voor zichzelf van overtuigd was dat er reden tot vervolging bestond, vorderde hij van de schepenbank een *informatie preparatoire*, het verzamelen van getuigenissen van elke getuige afzonderlijk, onder eed en genotuleerd in een ondertekend verslag. Deze *depositie van diversche oorconden* - zoals deze informatie in de rekening genoemd wordt - had als doel te zien of er voldoende aanwijzingen waren om de persoon in kwestie te dagvaarden of aan te houden.

RABrussel, Rekenkamer, Assenede Ambacht (1599), nr. 41847, fol. 16r.

Uit die rekening blijkt nu dat de baljuw op basis van de niet bewaarde *informatie preparatoire* Katherijne onder strenge bewaking in de gevangenis had laten opsluiten. De schepenbank met schepenen Jan Tack (fs. Jan), Jan Drieghe, Jan Lemmure, Joris Cooman en burgemeester Pieter Cape, meester Jan Debbault en griffier en ontvanger Andries Louble, liet toen de verdachte voor zich verschijnen. Ze ondervroegen haar indringend (*scerpelick gheexamineert*), maar slaagden er niet in Katherijne tot *kennesse*, d.i. tot een schuldbekentenis te brengen (*ghebrynghen*).

De bekentenis van de verdachte moest *vrijwillig* gebeuren, d.i. niet onder foltering, en een bekentenis was nodig om de verdachte te kunnen veroordelen. Vermits Katherijne blijkbaar koppig haar onschuld volhield, konden de schepenen haar ofwel vrijlaten, of haar laten folteren om onder de *tortuur* toch nog een bekentenis af te dwingen.

Het centrale gezag in Brussel beval pas in 1606 dat de lagere rechtbanken bij een proces wegens hekserij een aantal advocaten, aangesteld door de Raad van Vlaanderen dienden te consulteren. In de praktijk gebeurde dit blijkbaar in sommige gevallen reeds vóór die tijd. De schepenbank van Assenede besluit alvast in verband met Katherijne Cursse enkele rechtsgeleerden om advies te vragen. Wie deze advocaten waren, blijkt uit de tekst niet. Toch kan men vermoeden dat Mr. Jacob van Hamme, advocaat bij de Raad van Vlaanderen "*ende pensionaris vanden procureur vanden ambacht*" en Mr. Jan-Baptist Lanttens, "*de solliciteur vanden ambacht*" de dienst uitmaakten[11].

Het advies van de herhaaldelijk geraadpleegde advocaten bestond erin (*drouch*) dat men de verdachte op de pijnbank tot bekennen zou proberen te brengen (*ter kennesse te brijnghen*).

In de rekening lezen we immers : "*Ende alsoe tadvijs vande zelve gheleerde drouch omme de voorseide Kathelijne ter kennesse te brijnghen huer te haudene bij een vier drije zoe vier daeghen ende nachten, continuelick zonder slaepen, hebben scepenen in conformiteijte van dien haer doen bewaeren ende gaede slaen bij de officiers ter presentie van eenighe wethauders ende bailliu, oversulcx zoo vele debvoirs ghedaen dat zou, ghevanghene, ter kennesse van vele diversche quaede delicten ghecommen es.*
Binnen welcken tijdt van examinatie ende waecken bij bailliu, burgemestre ende scepenen mette officiers, die hemlieden ten dien fijne uute andere prochijen vanden ambachte binnen Assenede hebben moeten transporteren ende aldaer vernachten, verteert es gheweest ten huuse van Heyndrick Hoirs, tavernier, ende bij desen doendere betaelt ter somme van v l. 5 s. gr.".

De beproeving waaraan Katherijne (nu *Kathelijne* genoemd) werd onderworpen, was de in heksenprocessen veel toegepaste vuurproef (*te haudene bij een vier*), meer dan waarschijnlijk in combinatie met de halsbandfoltering.

Tijdens de foltering zette de beul de verdachte, zijn *patiënt*, aan handen en voeten vastgebonden, op een stoel of bank nabij een hoog oplaaiend vuur. Over de hals werd een metalen of lederen band aangebracht, die van binnen voorzien was van scherpe, ijzeren pinnen[12]. Vier strakgespannen touwen, vastgemaakt aan de zijmuren van de folterkamer, hielden de halsband stevig op zijn plaats. Na zovele slapeloze uren en dagen werd de verdachte stilaan overmand door slaap, die nog bevorderd werd door de hitte van het vuur. Wanneer zij echter het hoofd bewoog of liet hangen, drongen de scherpe pinnen van de band in haar hals en deden haar weer wakker schieten. Het was een gevecht om wakker te blijven, het hoofd goed rechtop te houden om de pijn van de pinnen te vermijden. Een gevecht dat de verdachte uiteindelijk moest verliezen. Door nu en dan eens te slaan op de strakgespannen koorden waarmee de halsband op zijn plaats werd gehouden, kon de beul eveneens de pinnen in het vlees doen prikken.

Daar de demonologen van toen ervan overtuigd waren dat de duivel zijn adepten ook bij de foltering ter hulp kon komen, werden de folterinstrumenten vooraf gewijd, werd de *patiënt* besprenkeld met wijwater en belezen, en strooide men zout in de kamer uit.

Een foltering van "*drije zoe vier daeghen*", van 72 tot 96 uren aan één stuk, was zeker aan de hoge kant. Te Hondschote werd Cathelijne Strubbe in 1660 gedurende 26 uur gefolterd, een verdachte te Sint-Winoksbergen echter 70 uren, een zestigjarige vrouw te Duinkerke 72 uur, en een zeventigjarige vrouw te Ieper meer dan 70 uren[13]. In 1595 werd Elizabeth Vlamyncx te Gent drie dagen en drie nachten na elkaar aan deze foltering onderworpen[14] en in 1603 overleed Tanneken Sconyncx te Gottem na een tortuur met de halsband gedurende bijna vier dagen en vier nachten[15]. Het gebeurde wel meer dat een verdachte gedurende deze pijniging overleed. Dit was o.m. ook het geval met Pieter Gheldolf uit Noordschote die in 1660 bij deze proef het leven liet[16].

In overeenstemming met het advies van de advocaten (*in conformiteijte van dien*) deed de schepenbank de proef op Katherijne toepassen. Daarbij waren aanwezig een aantal *wethauders*, de baljuw en de vijf *officiers* of politiemannen van Assenede Ambacht. De foltering zelf werd echter uitgevoerd door een beul. Die komt verder nog ter sprake.
Er was noch een geneesheer of chirurgijn, noch een geestelijke aanwezig. Pas een tiental jaar later zal de Raad van Vlaanderen hun aanwezigheid verplicht maken.
Het resultaat was dat Katherijne uiteindelijk, nadat de folteraars zich zo vele inspanningen (*debvoirs*) getroost hadden, fysisch en mentaal gebroken, tot de bekentenis (*ter kennisse*) van vele verschillende (*diversche*) boosaardige misdrijven (*delicten*) overging. Kortom ze bekende een heks te zijn en in opdracht van haar meester, de duivel, veel kwaad aan haar medemensen berokkend te hebben.

Bij deze *tortuur* waren, zo lezen we verder in dezelfde hierboven geciteerde rekening, verscheidene leden van het gerechtelijk apparaat van Assenede, maar ook uit de andere *prochijen* van het Ambacht (Zelzate, Ertvelde-Rieme, Kluizen, Wachtebeke

en Winkel) betrokken. Ze waren naar Assenede gekomen (*transporteren*) met als doel (*te dien fijne*[17]) aanwezig te zijn bij de foltering en hadden aldaar overnacht in de herberg van Hendrik Hoirs. De rekening van hun dagenlang verblijf te Assenede werd door de betaalmeester, "desen doendre" of hij die deze rekening ten belope van 5 pond en 5 schellingen groten *gedaen* d.i. opgemaakt had, hier als uitgavenpost opgetekend.

Maar er werd ook nog een andere rekening in verband met deze zaak door hem betaald. Deze post luidt als volgt : *"Gerestitueert Jonkheer Franchoeis de Stoppeleere, bailliu, van sulcx hij verschoten ende betaelt hadde an Mr. Baudewijn, scerprechtere binnen Ghendt, van Tassenede ghecommen zijnde omme de voorseide ghevanghene ter kennesse te brijnghen, ende visitaetie van haer lichaeme te nemene ...".*

De foltering werd - zoals reeds vermeld - uitgevoerd onder de leiding van een specialist in dergelijke aangelegenheden, een scherprechter of beul. Daar Assenede zelf geen scherprechter had, zond de schepenbank baljuw de Stoppeleere naar Gent om er Bauduyn Walspeck, *alias* Van Torre, beul van Gent sinds 1594, in te huren[18]. De baljuw had hem uit eigen zak 25 schellingen daarvoor betaald (*verschoten*), die hem door het Ambacht uiteraard terugbetaald werden.
De taak van de beul bestond er natuurlijk in de *patiënt* tot bekentenissen (*ter kennesse*) te doen overgaan. Bovendien moest hij eveneens *visitaetie van haer lichaeme ... nemene.*

De beul liet, vóór de halsbandproef begon, de verdachte volledig uitkleden en al het haar van het lichaam wegscheren. Daarna werd het lichaam op alle, ook de intiemste plaatsen, nauwkeurig *gevisiteerd.* Elke moedervlek, wrat, elke huidverkleuring of -vervorming, elk litteken was verdacht. Die konden natuurlijk op verscheidene lichaamsdelen voorkomen[19]. Demonologen geloofden echt dat de duivel tijdens het paren met de heks, een bijzonder teken, een soort bezitsteken op haar lichaam achterliet[20]. Dikwijls vond men het op de rechterschouder, op de billen nabij de vrouwelijkheid, onder de oksels of op de kuiten. Het gold als een half bewijs van schuld[21].

Om zeker te zijn dat het om een duivelsteken of *stigma diabolicum* ging, stak de "visiteur" de geblinddoekte 'patiënt' met een lange naald in de verdachte plek : kwam er geen bloed uit of (en) voelde zij hierbij geen pijn, dan was men zeker dat men te maken had met een "teeken dyabolyck".
Pas in 1608 werd bepaald dat de *visitatie* van een verdachte niet langer meer door een scherprechter mocht gebeuren, maar wel door een ervaren geneesheer of een chirurgijn.
De beul was er uit winstbejag op uit zoveel mogelijk duivelstekens bij zijn *klanten* te ontdekken. Hij was immers ook de man die de eventuele veroordeelde zou mogen executeren.
Er moet nog worden vermeld dat de Gentse Mr. Baudewijn bij zijn onderzoek van Katerijne Cursse iets ontdekte dat de plaatselijke notabelen nog niet hadden gezien.

Uit : Abraham Palingh, 't Afgerukt Mom-Aansight der Tooverye... (Amsterdam, 1659), Afb. 13.

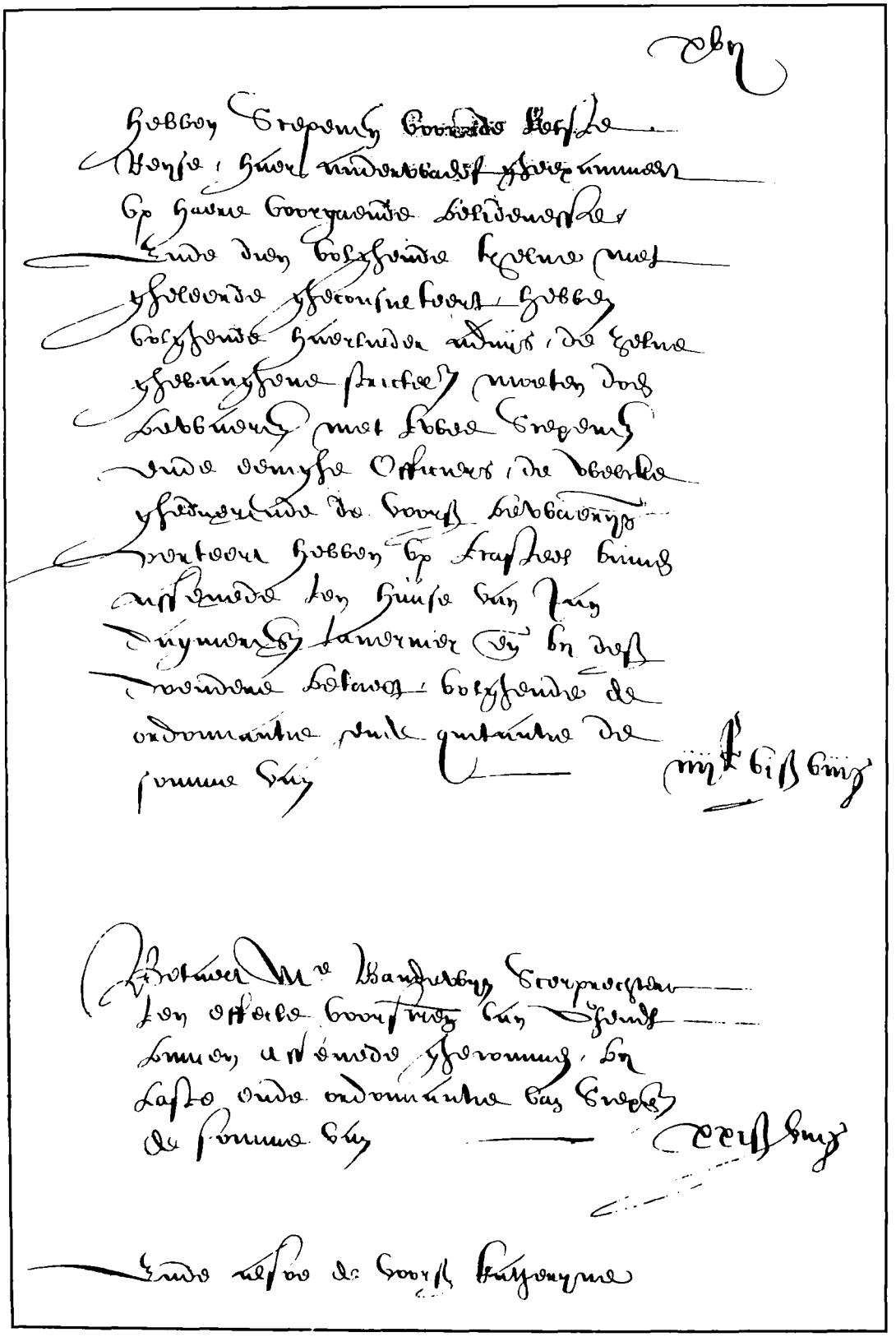
De verdachte was namelijk zwanger, zo constateerde meester Baudewijn, en dat was in de gegeven omstandigheden een belangrijk nieuw feit.
Laten we nog een laatste maal de rekening over het jaar 1598 aan het woord :
"*Naer al twelcke voorscreven, alsoe zij, ghevanghene, bevonden es bevrucht te zijne van kinde, zijn alle voordere procedueren ghestateert gheweest tot naer haere verlossijng, waertoe den tijdt ghecommen zijnde, hebben scepenen haer doen voorsien van een vroevrauwe, omme in haeren noodt haer bij te staene, ende voorts ghedu-erende de maent van tkinderbedde, haer gheassisteert van leeftochte, al twelcke becosticht heeft, ende bij desen doendere*[22] *betaelt volghende een billette inhauden-de particuliere specificaetie ter somme van ij l. gr.*".

Toen de verdachte al haar kleren had uitgedaan, zag de scherprechter tot zijn verbazing dat ze zwanger was. Gezien de wijde en lange rokken uit die tijd is het helemaal niet verwonderlijk dat noch de baljuw, noch de schepenen daar iets van gemerkt hadden.
Zoals hierboven reeds werd gezegd is een zwangere heks heel zeldzaam in de geschiedenis van de heksenvervolging in de Nederlanden. Mij is immers slechts één enkel ander geval bekend. In 1612 werd de lokale rechtbank van de heerlijkheid

Waterland-Oudeman door de Raad van Vlaanderen ter verantwoording geroepen omdat de baljuw de zwangere Mayken Bonnoit had laten folteren[23]. Wegens haar zwangerschap krijgt de Asseneedse heks een uitzonderlijke status onder haar lotgenoten.

Toen de schepenbank door de Gentse beul daarvan op de hoogte werd gesteld, besloot ze dadelijk het hele onderzoeksgebeuren (de *procedueren*) op te schorten (*ghestateert*) tot na de geboorte van het kind. De vrouw bleef wel in de gevangenis opgesloten. Toen de barenstijd aangebroken was, stelden de schepenen een vroedvrouw te harer beschikking en zorgden ervoor dat de jonge moeder tijdens de maand van *tkinderbedde* extra goed gevoed werd.
Het ongeboren kind werd dus duidelijk ontzien. Dat is bijzonder merkwaardig, daar men toch aannam dat een heks met haar meester, de duivel, seksuele omgang had. Het zou dus best gekund hebben dat de duivel de vader van het kind was en niet haar echtgenoot, Symoen Martsins. Dit vermoeden is echter de schepenen vreemd geweest. Zeer waarschijnlijk nam men aan dat vermits alleen God het leven schenkt, de duivel niet als vader in aanmerking kon komen. De aanstaande moeder wordt in alle geval ontzien, goed verzorgd en met extra voeding verwend.
Wat er met het pasgeboren kind gebeurde en, of en hoe de echtgenoot op deze zwangerschap reageerde, vernemen we niet. Die echtgenoot speelt in het hele onderzoek geen rol, althans voor zover dat blijkt uit de karige gegevens waarover we beschikken.
In de rekening voor het jaar 1599 lezen we het vervolg op dit pijnlijk verhaal[24], nl. hoe Catherijne: "... *naer langhe detentie van vanghenesse, van kinde verlost es gheweest, hebben scepenen voor de letste [sic] reijse haer anderwaerf gheexamineert up haer voorgaende belidenesse.*
Ende dien volghende tselve met gheleerde gheconsulteert, hebben volghende haerlieden advijs, de zelve ghevanghene strictelick moeten doen bewaeren met twee scepenen ende eenighe officiers ...".

Nadat het kind geboren was, werd het onderzoek van de verdachte hernomen. Weer werd de moeder *gheexamineert* om te zien of ze nog steeds bij haar vroegere schuldbekentenis (*belidenesse*) bleef. Hoe men zich deze nieuwe *examinatie* moet voorstellen, blijkt uit de aanwezigheid daarbij van de reeds vermelde Gentse scherprechter. Die was "*ten effecte voorscreven*", d.i. om die ondervraging te leiden, weer naar Assenede gekomen, "*bij laste en ordonnantie vande scepenen*"[25].
Het wordt wat verder in de tekst ook expliciet gezegd dat Katherijne weer bekende een heks te zijn. Gezien de aanwezigheid van de scherprechter was dit weer een *scherpe examinatie*, een foltering, of althans een dreiging daarmee en voorbereidingen daartoe. Wellicht volstonden deze laatste om Katherijne te doen bekennen. Het voordeel daarvan was heel belangrijk. De bekentenis van een verdachte diende immers om rechtsgeldig te zijn, vrijwillig, d.i. buiten de foltering te gebeuren of althans enige uren na de foltering bevestigd te worden.
Daarop gingen de behoedzaam te werk gaande schepenen weer te rade bij *gheleerde* advocaten. Hun advies was de heks streng te doen bewaken door twee schepenen en

RABrussel, Rekenkamer, Assenede Ambacht (1599), nr. 41848, fol. 17r.

enkele *officieren*. Belette men haar enkele dagen en nachten te slapen of wilde men voorkomen dat haar duivel haar alsnog ter hulp kwam of kwam troosten ? We hebben er het raden naar.

Wel zeker is dat na enkele dagen CKtherijne buiten de torture haar vroegere bekentenis (*confessie*) bevestigde (*aggreerende*, Fr. *agréer*). En daarmee was haar lot bezegeld : "*Ende alsoe de voorseide Katerijne haere voorgaende confessie was aggreerende ende verkennende, hebben scepenen anderwaerf ghereijst naer Ghendt van gheleerde medebrynghende advijs dat men de zelve ghevanghene executeren zaude metten viere ...*".

Weer gingen een paar schepenen naar het gerechtshof (Gravensteen) van de Raad van Vlaanderen om daar nogmaals advies te krijgen. Ditmaal luidde de raad : de heks de vuurdood te doen sterven.
De verbranding was inderdaad de gewone straf voor heksen die schuld hadden bekend[26]. Dit lot deelden ze met ketters, brandstichters, homo's, sodemieters en moordenaars. In verband met de niet gedateerde executie van het vonnis, wellicht in het najaar van 1599, lezen we in de rekening : "*Ende ghemerct de voorseide executie moeste gheschieden tot Rieme, plaetse ordinaire gheleghen binnen den Ambachte, heeft hem den bailliu met zijn officiers sdaechs te vooren aldaer ghevonden metten scerprechtere tot tprepareren vande saecken totte voorseide executie dienende.*
Ende alsdoen verteert ten huuse van Michiel Talnet, corporael, met tgonne verteert naer dexecutie bij den biechtvaedere ende scerprechtere voornoemd ... ende bovendien van haut ende stroot zeven scellingen groote ...".
Bij de uitvoering van het vonnis door de Gentse scherprechter te Ertvelde-Rieme, de gewone plaats waar doodstraffen binnen Assenede Ambacht werden voltrokken, werd de veroordeelde bijgestaan door een geestelijke, wellicht - zoals gewoonlijk - een capucijn van het Gentse klooster. Deze had trouwens reeds een paar keer de *patientigghe* of gevangene te Assenede bezocht : "*Betaelt broeder Gabriël Daesse, biechtvaedere, over zijnen dienst ten diversche stonden an de voorseide patientigghe gedaen ...*".

Herhalen we in verband met de verbrande Asseneedse heks dat van de echtgenoot geen spoor is te bekennen. Wellicht bleef hij niet lijdzaam toezien, maar dit blijkt natuurlijk niet uit de uitgavenposten van de schepenbank.
De laatste relevante post in de rekeningen moge hier tot slot worden vermeld : "*Pieter de Ruuschere, schautheete ende cipier vanden Ambachte de voornoemde Cathelijne den tijdt van thien maenden gheduerende in vanghenesse bewaert ende ghealimenteert hebbende van montcoste ...*".

Tussen het begin van Katherijnes gevangenneming en de dag van haar verbranding als heks waren tien maanden verlopen.
En om ons relaas af te maken tenslotte nog dit. Bij Charles Potvin lezen we dat - zoals dat de gewoonte was - ook de bezittingen van de veroordeelde werden geconfisqueerd. Ze bleken 54 pond waard te zijn. Hiervan kwam een derde aan de burg-

graaf van Gent toe. De scherprechter en zijn assistent kregen samen voor hun werk 14 pond en 10 schellingen, en het eetmaal van de schepenen op de dag van vonnis en executie kostte 25 pond[27].
Katherijne was niet alleen haar leven kwijt, ook haar bezittingen werden haar ontnomen. Haar zelf was dit laatste natuurlijk geen zorg, maar wat met haar echtgenoot, Symoen Martsins, en haar pasgeboren kind ? Merkwaardig genoeg is er ook in dit verband geen spoor van de man en dus ook niet van diens eventuele pogingen om tenminste op te komen voor de rechten van zijn kind en erfgenaam.

Verdacht van hekserij : een onbekende vrouw te Assenede en Kalken (midden 17de eeuw)

De heksenjacht kende nog een laatste opflakkering in het derde kwart van de zeventiende eeuw[28]. Pas toen in 1660 de Raad van Vlaanderen een ordonnantie publiceerde, begon de vervolging af te nemen. In deze ordonnantie werden de uitwassen en de onregelmatigheden waaraan de lagere rechtbanken zich bij de vervolging van vermeende heksen hadden schuldig gemaakt, scherp veroordeeld.
Een vrouw, van wie de naam helaas niet wordt vermeld, had toen ze nog te Kalken woonde en daar als *maerte* bij de boeren werkte, de reputatie een toverheks te zijn. Wellicht om die reden had ze het dorp verlaten om zich ver vandaar, te Assenede te gaan vestigen. Maar ook daar kreeg ze moeilijkheden met de schepenbank : haar slechte faam was haar gevolgd.
Over deze zaak zijn we slechts heel fragmentair ingelicht. Alleen een verslag van een verhoor dat haar te Assenede werd afgenomen is bewaard en ook dit is onvolledig[29]. Niet alleen de naam van de verdachte, ook de juiste datering blijft ons onthouden. Op basis van de schriftsoort kan het stuk in de 17de eeuw gesitueerd worden. In de ondervraging wordt een zekere Pieter van Beerleere vernoemd en die staat als *lantsman* bekend te Kalken. In 1658 was hij zestig jaar oud. De ondervraging moet dus in het midden van de zeventiende eeuw hebben plaatsgehad.
Het stuk is interessant voor het soort beschuldigingen die tegen mensen, waarvan men vermoedde dat ze heksen waren, werden ingebracht. Daar de ondervraging voor dezelfde schepenbank gebeurde waar ook Katherijne Cursse terechtstond, vormt dit stuk bovendien een welkome aanvulling bij haar een halve eeuw ouder proces dat we hiervoor besproken hebben. In dit geval treft het tevens hoe nuchter en zakelijk de verdachte antwoordt op de haar ten laste gelegde beschuldigingen.

We laten de ondervraging hier volgen :

Vraeghen	*Antwoorde*
eerst of zij tot Calckene niet ghewoont en heeft op tselve hoff van Pr van Beereleere ende of de vrauwe niet betovert en was ?	(de) vrauwe is sieck gheweest maer ick en weet niet oft zij betovert was.

Oft Pr van Beereleere haer niet en heeft ghesmeten[30] ?	Neen
Oft zij aen dhuijsvrauwe Charel van Swaelme gheen ghelt ghegheven en heeft ?	Jae, zij hevet op haer tafel ghetelt ende in haeren schoot[31] ghestreken.
Oft zij haer niet gheraeckt en heeft aen haer kleeren ?	Dat en weet ick niet.
Oft zij gheen loof ghesaeijt en heeft daer Jan Ghijsels beesten in gheweest hebben ?	Dat haeren man loof ghesaeijt heeft ghelijck een andere ende dat Jan Ghysels beesten haer noynt te bij ghecommen en zijn.
Oft Jan Ghyssels koeyen ofte veirckens niet ghestorven waeren[32]	Dat sij van sijn beesten niet en weet.

t'ije exame

Oft sij de vrauwe van Pieter (van) Beereleere niet betoovert (en) heeft ?	Dat sy van gheen tooverye en weet.
Oft Pieter van Beereleere haer niet ghesmeten en heeft, daer sy in haeren hof een craghe[33] ginck haelen met eenen rokelstock[34], dat sij op de waere[35] bleef hanghen ?	Dat sij daervan niet en weet ende dat sij gheen slaeghen ghehadt en heeft.
Oft Pieter van Beereleere niet en peerdt ghehadt en heeft met een witte maene daer sij haer handt op gheleijdt heeft ende dat tpeert des anderdaechs doot was ?	Dat Pieter van Beereleere gheen peerde ghehadt en heeft ter wijle ick daer ghewoont hebbe.
Oft sij het kindt van Carel van Swaelme soo deerelijck niet betoovert en hadde ?	Dat sij daer aff niet en weet.
Dat Carel van Swaelme segt jeghens dheeren : brandt haer oft hanght mij ?	Ick en weet niet wat hij gheseijt heeft.

Oft tot Maeyken Geldolfts niet en peerdt ghestorven en is ende dat haer den ra[...] therte ...[36]

Dat sij daer van niet en weet.

Soo en weet ghij niet oft ghij tooveren condt of niet ?

Dat sij van gheen tooverije en weet ende ontkenne al dat tooverije aengaet: al waer gheheel Assenede huylder[37]..., soo en suldij mij niet maecken dat ick niet en ben

Ghij sijt een tooveresse, waerom en wildijt niet kennen ?

Ick en ben gheen tooveresse nochte noynt gheen gheweest.

iije exame

Oft sij kennen wilde alheer dat sij haer meer schande soude aendoen ?

Ick en hebbe noynt met tooverije ommeghegaen. Ick ben zoo onnoosel als het kindt in syns moeders lichaem.

Waer naer is sij ghevisiteert gheworden present wel seven mans persoonen

Oft Jan Ghysels niet droncken commende van Moerbeke roepende : "ghy vremde duyvels, ghy neemp myn gers" met veel ander iniuriente woorden, ende dat sij, staende op haeren hoft met een soppe in dhant ende haer koeyen keerende, ende bij haer commende vraeghde : "wat heet ghij daer, soete melck pap ?"

Ick ete soppen, wilde met my eten ?

Uuyt wat intentie sij vraeghde : "wildij met mij eten" ?

Uuyt vrientschap.

Den capiteyn gaende de ronde heeft gheseyt : "Laet ons weder om gaen[38], dat huijs sal syn selven wel wachten"; ende snuchtens draegende wat gelt, vraeg-

Ick en weet niet.

de aen capiteyn : "waerom seyde ghy dat myn huys syn selven wel soude wachten ?" Ende wie haer dat gheseyt hadde ?

Ende seght nu dat haer eenen jongman gheseyt hadde die mede de ronde ghegaen hadde.

Tot zover dit pijnlijk document. De beschuldigingen zijn blijkbaar niets meer dan wat roddel en kwaadaardige interpretaties van kleine feiten die - zoals uit de antwoorden blijkt - ook gemakkelijk een natuurlijke verklaring konden hebben. Terloops horen we ook hoe de *inwijkelingen* te Assenede daar door de autochtonen als indringers en "*vremde duyvels*" scheef werden bekeken.

Wellicht werd na deze *examens* en het onderzoek naar merktekens van de duivel op het lichaam van de vrouw - een onderzoek met een onnodig groot aantal mannen erbij, dat in dit geval blijkbaar negatief was - de zaak niet verder doorgedreven. We kunnen het alleen maar hopen. In alle geval, andere sporen zijn van deze zaak niet bewaard gebleven.

NOTEN

1 W.L. BRAEKMAN, *Spel en Kwel in vroeger Tijd*, Gent, 1992, p. 174.
2 *Tweeden Placcaet-Boeck van Vlaenderen*, Gent, 1627, p. 35-39.
3 RAGent, *Raad van Vlaanderen*, nr. 510, f 130v-131v.
4 Voor een overzicht van de heksenprocessen uit de beginperiode, zie J. MONBALLYU, *Van Hekserij beschuldigd*, Kortrijk, 1996, p. 6 noot 9.
5 F. DE POTTER en J. BROECKAERT, *Geschiedenis van de Gemeenten der Provincie Oost-Vlaanderen*, 2e reeks, 1e dl., Gent, 1870-1872, Assenede, p. 94-95.
6 Ch. POTVIN, *Albert et Isabelle. Fragments sur leur Règne*, Paris, Bruxelles, 1861, p. 254 vermeldt alleen het bedrag van de geconfisqueerde goederen van de veroordeelde en twee betalingen (aan de scherprechter en voor het eetmaal van de schepenen op de dag van de executie). J. MONBALLYU, *A.w.*, p. 89, noot 46 verwijst naar Potvin.
7 L. SCHOUPS, *Inventaris van het Archief van het Ambacht Assenede*, Brussel, 1980 : het rechterlijk archief van het Ambacht is slechts vanaf het midden van de 17de eeuw bewaard.
8 RABrussel, Rekenkamer, *Assenede Ambacht*, jaar 1598, nr. 41847, f 16r-17r. Cf. A. PINCHART, *Inventaire des archives des Chambres des comptes*, Bruxelles, 1879, tome 5, p. 162.
9 Bij de transcriptie werd *v* voor *u* (en omgekeerd) aan het hedendaags gebruik aangepast en werd enige interpunctie toegevoegd alsook een indeling in alinea's.
10 E. VAN HEMELRIJCK, *Heksenprocessen in de Nederlanden*, Leuven, 1982, p. 61.
11 Deze advocaten worden in de genoemde rekening bij andere posten met name genoemd.
12 Fr. VAN HEMELRIJCK, a.w., p. 71 : "*een lederen halsband ... met van binnen vijf rijen van twintig scherpe pinnen*".
13 J. MONBALLYU, a.w., p. 105.
14 W.L. BRAEKMAN, *Heksen uit Ninove en Pollare in 1595 voor het Gerecht*, in Volkskunde jg. 91 (1990), p. 1-33.
15 J. MONBALLYU, a.w., p. 80.
16 W.L. BRAEKMAN, *Spel en Kwel*, p. 131-152.

17 Cf. Fr. *à cette fin*.
18 P. CLAEYS, *Le Bourreau de Gand*, Gand, 1893, p. 25 en 135.
19 F. VAN HEMELRIJCK, *a.w.*, p. 76.
20 J. BODIN, *De la démonomanie des sorciers*, Paris, 1580, f 192v-193r, en M. DELRIO, *Disquisitionum magicarum libri sex*, Mainz, 1624, Liber 2, quaestio 21 en Liber 5, sectio 4.
21 F. VAN HEMELRIJCK, *a.w.*, p. 75.
22 *doendere* : degene die deze rekening heeft "gedaan", d.i. opgesteld en betaald (zie hierboven).
23 J. MONBALLYU, *a.w.*, p. 103.
24 RABrussel, Rekenkamer, *Assenede Ambacht*, jan 1599, nr. 41848, f 16v-18r.
25 *Idem*, f 17r : "*Betaelt Mr. Baudewijn, scerprechter, ten effecte voorscreven van Ghendt binnen Assenede ghecommen, bij laste ende ordonnantie vande scepenen de somme van xxi sch.*".
26 J. DAMHOUDER, *Praxis rerum criminalium*, Antwerpen, 1601, cap. 37 en F. VAN HEMELRIJCK, *a.w.*, p. 87.
27 Ch. POTVIN, *a.w.*, p. 254. Deze auteur geeft zijn bron slechts vaag aan.
28 J. MONBALLYU, *a.w.*, p. 8 en 13.
29 RAGent, *Ambacht Assenede*, nr. 1492.
30 *ghesmeten* : geslagen.
31 *schoot* : 'voorschoot', schort.
32 Hierop volgt nog een vraag waarop het antwoord door papierverlies zogoed als geheel ontbreekt.
33 *craghe* : bet. onzeker.
34 *rokelstock* : vuurpook.
35 *waere* : haag (*weire*, nu nog te Assenede in deze betekenis gebruikt : zegsman L. Hillaert).
36 De rest van de vraag is verdwenen (waterschade), op enkele woorden na. Uit de woorden "siede", "nieuwe" kan men vermoeden dat de vrouw ervan verdacht werd dat ze nieuwe nagels in water of melk had doen koken en die drank het paard had ingegoten.
37 Na *huylder* ontbreekt wellicht een woord : getuige ?
38 *weder om gaen* : terugkeren.

Individu versus gemeenschap, Maldegem, 1833

CHOLERA, GEZONDHEIDSMAATREGELS EN BEGRAFENISGEBRUIKEN

Filip BASTIAEN

In de negentiende eeuw doken nog vrij regelmatig epidemies en besmettelijke ziekten op. Kort na de Belgische onafhankelijkheid werden heel wat gemeenten één of meerdere keren met de *cholera morbus* geconfronteerd. Deze ziekte trok trouwens in verscheidene golfbewegingen over heel Europa. Getuige daarvan o.a. de vaak opduikende aanbevolen maatregels bekendgemaakt via provinciale zendbrieven en gepubliceerd in het Bestuurlijk Memoriaal.
Ook in het Meetjesland zijn er voorbeelden van het opduiken van deze gesel te geven[1].
De informatie is doorgaans vrij beperkt. Van de meeste epidemies is hooguit geweten wanneer ze uitbraken, hoelang ze duurden en hoeveel slachtoffers er te betreuren vielen. Voor de historische demografie is dit reeds heel wat en ook voldoende. Als het enigszins meezit, zijn ook de namen bekend, wat dan mooi meegenomen is voor genealogen. De gemeentelijke gegevens over de cholera bieden echter zelden stof voor de cultuur- of mentaliteitsgeschiedenis. Maar ware het niet even interessant te vernemen hoe de bevolking stond tegenover de ziekte en vooral dan tegenover de slachtoffers? Hoe stonden ze tegenover de overheidsmaatregels om de ziekte te voorkomen, te beperken en in te dijken? Namen de inwoners zelf geen maatregels, al dan niet legaal?
Vragen waarop we, zoals reeds gezegd, echter zelden een antwoord krijgen. Een voorval in Maldegem in 1833 lijkt mij momenteel uniek. Echte conclusies zijn er bijgevolg niet uit te trekken, maar het geval is, vanuit het standpunt van de historicus, een straf staaltje en te mooi om op te sparen tot er misschien ooit nog iets meer opduikt.

1. Een brokje wetgeving en onderrichtingen

Op 30 juni 1831 stuurt de gouverneur van Oost-Vlaanderen, baron de Lamberts, een eerste zendbrief aan de gemeentebesturen met de *cholera-morbus* als onderwerp[2]. Het is waarschijnlijk niet toevallig dat ook toen net Groot-Brittannië het eerst maatregels nam om de verspreiding van de ziekte tegen te gaan. Het Engelse bestuur vaardigde een algemene quarantaine uit ten aanzien van alle schepen komende uit havens van Rusland, Pruisen en de *Hanzesteden*. Ook het Belgische ministerie van Buitenlandse Zaken was met deze materie bezig. Het Belgische bestuur bleek dus ook bevreesd, maar deelde tevens mee dat dergelijke maatregels geen onrust moesten teweegbrengen. In afwachting van nadere schikkingen, mochten de lokale besturen geen bestaande voorzorgen verzuimen.

In de zendbrief verwees de gouverneur ook naar de nog vigerende wetgeving uit de Hollandse tijd. Kort na de onafhankelijkheid was er nog zeer veel van die *oude* reglementering van kracht. In de periode 1815-1830 werden trouwens heel wat problemen ernstig aangepakt. Dit stond in schril contrast met de Franse tijd, daar de bestuurders meer aandacht schonken/moesten schenken aan territoriale bekommernissen en de financiering ervan. Ook voor andere thema's, zoals bv. politie[3], viel het mij op dat koning Willem bijzonder actief was. Op 12 maart 1818 vaardigde hij een wet uit[4] "*ter regeling van hetgene betrekkelijk is tot de uitoefening van de verschillende takken der Geneeskunde*". Op 31 mei van hetzelfde jaar volgde er een besluit *houdende een reglement betrekkelijk het Geneeskundig Onderzoek en Toevoorzigt (concernant la surveillance sur l'art de guérir)*[5]. Dit reglement omvatte maar liefst 50 artikels en ging in uitvoering van de artikels 1 en 2 van de wet dieper in op de provinciale en plaatselijke commissies. Dit is voor het voorval in Maldegem van minder belang. De zaak ligt wel enigszins anders voor de artikels 41 tot en met 50 van het aangehaalde besluit. Deze artikels gaan namelijk dieper in op het geneeskundig onderzoek *bij het ontstaan van epidemische en contagieuse ziekten*. Bij het uitbreken van een besmettelijke ziekte met talrijke - al dan niet overleden - slachtoffers in een lokaliteit zonder plaatselijke commissie, moest de behandelende geneesheer de burgemeester verwittigen. Deze laatste moest op zijn beurt de voorzitter van de provinciale commissie op de hoogte brengen enz., zodat op het meest geschikte échelon de gepaste maatregels konden worden genomen.

De cholera zette echter zijn opmars verder en op 1 oktober 1831 kregen de gemeentebesturen via baron de Lamberts een kopie van een besluit van het groothertogdom van de Neder-Rijn[6]. Daaruit bleek dat de streken aan de oevers van de Elbe en de Donau besmet waren. Er werd bepaald dat reizigers over een gezondheidspaspoort moesten beschikken. Het besluit somde ook op welke goederen werden beschouwd als de cholera kunnende voortzetten: wollen goederen, katoen, vodden, oude kleren, paarden-, koeien- en hazenhaar, *schryfpennen* ...

De genomen maatregels bleken onvoldoende, zodat de gouverneur (voorzitter van het *Comité van conservatie*) en de minister van Binnenlandse Zaken zich genoodzaakt zagen nieuwe instructies af te kondigen[7]. Ook de provinciale geneeskundige commissie werd geconsulteerd. In eerste instantie werd vooral op de reinheid gewezen. Dit sloeg op de riolen, de straten, markten, vlees- en vishallen, werkhuizen enz. Voor de plattelandsdorpen was het onderhoud van vijvers en poelen van groter belang. Het waterpeil moest verhoogd worden, zodat de boorden, die doorgaans een te geringe helling hadden, niet onbedekt bleven. Ook de woningen van behoeftigen moesten worden gereinigd en de huizen moesten binnenin met kalk worden gewit.
Het opdoemende gevaar leidde ook tot sociale maatregels, waarvan het interessant zou zijn te weten of ze ook werden uitgevoerd. De overheid vreesde alvast dat de leefomstandigheden van de lagere klasse het verspreiden van de cholera in de hand zou kunnen werken. Bijgevolg raadde de minister van Binnenlandse Zaken aan de onderstand aan behoeftigen te vermenigvuldigen, hun kleding, brandstof en *deksel* te bezorgen en hun dikwijls vers stro, ter slaping, te bezorgen.

De minister vroeg tevens bijzondere hospitalen in te richten en het aantal geneesheren voor de armen te verhogen. De gouverneur verwachtte van de steden en de districtscommissarissen zo vlug mogelijk een rapport over de genomen maatregelen. Ter afsluiting deelde hij nog mee dat er reeds een aantal centrale gezondheidscommissies waren opgericht in een aantal steden, waaronder Eeklo, maar ook in Maldegem en Watervliet.

De hogere overheden namen de dreiging van de ziekte ernstig. Dit kon echter niet gezegd worden van de lokale besturen. In een volgende zendbrief[8], gedateerd op 31 maart 1832, laakt baron de Lamberts de houding van een deel der steden en gemeenten. Hij wijst hen meteen nogmaals op hun plicht. Hij kent weliswaar de penibele financiële toestand van een deel der besturen, maar dit mag geen voorwendsel zijn om de inwoners niet de noodzaak van de maatregels aan te bevelen. Bij deze zendbrief voegde hij een zeer interessante instructie van de minister van Binnenlandse Zaken. De meeste aanbevelingen sloegen opnieuw op de *reinheid*, de rol van geneesheren, invloedrijke personen en eigenaars. Daarbij werd heel wat aandacht geschonken aan het informeren e.d. van de armere klassen. In het kader van deze bijdrage zijn vooral de artikels 10 en 11 belangrijk.
"*10° De lyken der aen de ziekte bezweken persoonen, zullen weynig naer het overlyden moeten besproeyd worden met eene solutie van zoutzure-kalk, en zoodra mogelyk moeten weggenomen en regtstreeks vervoerd worden naer de daer toe special aengewezen localen buyten de steden, alwaer zy zullen verblyven tot het oogenblik van de begraving. De lyken zullen by de aenkomst op het kerkhof onmiddelyk begraven worden in putten ter diepte van eenen en half meter, zonder dat men wachte, zoo als het gewoonlyks geschied, dat andere lyken aengebragt worden.*
11° Het vervoeren der lyken zal geschieden des morgens vroeg of laet in den avond, zoo veel mogelyk, zonder godsdienstige plegtigheyd."
Artikel 12 tot slot had het over de opening der lijken met het oog op wetenschappelijk onderzoek. De overheid mocht zich er niet tegen verzetten.

Nog geen week later kwam reeds de tijding dat de *krampachtigen cholera* in Parijs wijd was verspreid. De minister wees er op dat de kans op genezing voornamelijk afhing van het spoedig toebrengen van de eerste hulp. Hij herhaalde bijgevolg zijn vraag tot het inrichten van hospitalen en het oprichten van gezondheidsburelen. De minister verstrekte tevens richtlijnen inzake spijs en drank[9]. Ook dit document lijkt me zeer interessant, daar we hier zeldzame informatie krijgen. De overheid stelde dat het voedsel van de werkende en behoeftige klasse bestond uit brood, allerlei vlees, vis, groenten en fruit.
De bestaande reglementen verplichtten de bakkers op geschikte uren te bakken, zodat het brood koud had bij verkoop. Het moest van gezond meel, zonder mengingen, worden vervaardigd. Dit lijkt vrij evident, maar de minister vervolgde dat dit niet steeds zo was. Sommige bakkers schrokken er niet voor terug aluin of koper- of zinksulfaat aan het meel toe te voegen. De lokale besturen moesten dus een strenge toepassing nastreven. Zij moesten ook toezien dat geen vlees van zieke dieren werd verkocht. Ook de verkoop van verse vis, en nog meer van gezouten of gerookte vis,

moest strikt worden gecontroleerd. De minister deelde zelfs mee dat in oude reglementen de verkoop van mossels en oesters verboden was van mei tot oktober. Ook de versheid van de groenten op de markt moest worden in het oog gehouden. En bij het uitbreken van de cholera, moest men overwegen de verkoop van komkommers, meloenen en onrijpe vruchten te beletten. Deze zaken zouden namelijk de ontwikkeling van de ziekte bevorderen. Meteen weten we enkele nieuwigheden over het voedingspatroon omstreeks 1830. Het is echter niet duidelijk of dit niet enkel of voornamelijk in de steden een feit was.
Water bleek de gewone drank van de behoeftige klasse. Dit was ook de gezondste, indien vers, klaar, zonder reuk en voldoende verlucht. Men raadde aan, daar waar er geen fonteinen of waterputten waren, het regenwater dat eerst viel niet in een put op te vangen. Die eerste regenval waste het dak en moest dus vreemde stoffen - mogelijks ongezond - bevatten. Ook matig bierverbruik werd als gezond beschouwd (overmatig alcoholverbruik werd steevast vermeld op het inlichtingenblad van de slachtoffers[10]). De behoeftigen dronken voornamelijk wit en klein bier, maar moesten daarbij op de *verzuring* (verschaling) letten. Dit kwaad kon tot buikloop en rode loop leiden en zorgde aldus voor een goede voedingsbodem voor de cholera. Als de ziekte opdoemde, moest men zeker de plaatsen waar die bieren verkocht werden nauwkeurig in het oog houden. Hetzelfde met de wijn, want vele verkopers vervalsten die drank. Dit gebeurde louter om hem aan te lengen ofwel om de slechte kwaliteit te verdoezelen. Eén van de gebruikte substanties was opnieuw aluin. Door de wetten op vervalsing van de eetwaren kon de politie eenvoudig optreden. Azijn bleek bij de behoeftige klasse zeer in trek. De vervalsing ervan nog meer.

De gouverneur bleef het druk hebben met begeleidende zendbrieven van ministeriële maatregels of Koninklijke Besluiten. Vanaf 3 april werden goederen uit Frankrijk geweerd of aan een speciaal onderzoek onderworpen: ze werden aan de *onzuyvere patent* onderworpen. Vooral de zaken uit de omgeving van Parijs en Calais waren verdacht[11].

Er viel ook ander nieuws te sprokkelen. Enerzijds vaardigde men preventieve maatregels uit, anderzijds probeerde de hogere overheid de genezing te bewerkstelligen. Op 4 mei 1832 vond men het nodig ruchtbaarheid te geven aan de uitvinding van een toestel. Dit toestel had tot doel zweet op te wekken en het lichaam aan de buitenzijde op te warmen bij de eerste tekens van cholera. De gouverneur deelde tevens mee dat het niet kostelijk was en het gebruik zeer eenvoudig. Het publiek mocht dit toestel gaan bekijken in het provinciaal secretariaat. Het toestel was een soort kleine schouw - de hoogte was afhankelijk van de bedhoogte -, waarbij een kleine lamp (gevoed door *wyngeest*) voor een warme dampkring zorgde. De zieke moest in bed plaats nemen, onder één of twee wollen dekens, en het bovenste deel van het toestel werd ook onder de dekens geplaatst[12].

Op 10 mei stuurde de gouverneur de gemeenten opnieuw een brief[13]. De *opperraed van gezondheyd* had nu een onderrichting opgesteld met de voornaamste middelen om zich van de cholera morbus te ontdoen en wat men moest doen indien de gesel

opdook. Gezien het belang ontvingen de gemeenten een pakket met plakbrieven die de besturen op een beschutte manier moesten ophangen, zodat ze niet werden afgescheurd.
De onderrichting herhaalde de vroegere richtlijnen inzake hygiëne en netheid, een gezonde en regelmatige levenswijze (wat voor de gewone man niet zo evident was). Ook de symptomen van de ziekte werden beschreven - de tekenen ontwikkelden zich echter niet steeds in dezelfde volgorde - en een aantal remedies, o.a een siroop en het plaatsen van bloedzuigers, en zuiveringsmiddels (zoutzure kalk, bruine zeep ...).

's Anderendaags kroop de gouverneur weer in zijn pen met betrekking tot de cholera. Ierland was er aan ten prooi gevallen en de koning achtte het nodig via een KB een aantal producten uit bepaalde plaatsen aan de *onzuyvere patent* te onderwerpen[14].

In de omzendbrief van 24 december 1831 had de gouverneur gewezen op het belang van het reinigen van waterlopen. Die werken werden per zendbrief van 19 mei 1832 verboden als er geen volstrekte noodzakelijkheid was. De reden was dat de cholera namelijk "*op een punt van het land*" was opgedoken, meer bepaald in Kortrijk. Dit was gebeurd kort na het reinigen van de stadsgrachten en in die buurt waar het slijk enkele dagen was blijven liggen[15]. Een goede maand later werd hierop nog eens teruggekomen. Hier en daar bleef men verder gaan met het droogleggen van poelen enz. De gouverneur vroeg toen ook aandacht voor de vlasroting. De onvermijdelijke stank kon in belangrijke mate ongezondheid veroorzaken. Hij verzocht bijgevolg de gemeentebesturen hun invloed aan te wenden opdat de rootputten ver genoeg van woningen zouden worden aangelegd[16].

Na de hele reeks van zendbrieven en besluiten werd het stilaan bittere ernst. Op 12 juni 1832 deelde de gouverneur mee dat een dubbel van het rapport over het eventuele uitbreken van de ziekte in een gemeente rechtstreeks aan het ministerie van Binnenlandse Zaken moest gestuurd worden. Die rapporten moesten zo volledig mogelijk zijn en dagelijks worden toegezonden[17].
Uit een zendbrief van 30 juni blijkt dan dat de cholera meerdere regio's van het land had geteisterd. De duur, de ernst en de omstandigheden verschilden gevoelig. Om een goed zicht op de ziekte te krijgen en in het belang van de wetenschap liet de minister van Binnenlandse Zaken tabellen opmaken. De gezondheidscommissies en de lokale besturen moesten de gevraagde inlichtingen over de zieken meedelen: de leeftijd, het geslacht, het beroep, de levenswijze, datum van besmetting, genezing of dood, plaats behandeling enz.[18].

Gedurende het tweede semester van 1832 verschenen er heel wat minder zendbrieven[19], die echter weinig nieuws bevatten. De eerste choleragolf in het onafhankelijke België leek een deel uitgewoed. Een bijkomende indicatie was dat de zendbrieven niet meer onder het trefwoord *cholera* in de index van het *Bestuurlijk Memoriaal* waren te vinden, maar onder de verzamelnaam *maladies* vielen te zoeken. De minister van Binnenlandse Zaken had zelfs het voornemen een aanzienlijke som op de

begroting te plaatsen om gouden en zilveren eretekens te vervaardigen. Ze zouden worden uitgereikt aan die burgers - "*bestuerders, geneesheeren, geestelyken en in het algemeen van alle de persoonen*" - die zich onderscheidden inzake ijver en opoffering om de slachtoffers te helpen.

In 1833 bleven de zendbrieven beperkt tot het herhalen van maatregels. Er bleek wel uit dat de ziekte in Luxemburg nooit helemaal was verdwenen en dat ze opnieuw de kop opstak in Frankrijk en Nederland[20].

2. Frederick Dusslier, verdagt gestorven te zyn aen cholera-morbus

Op 8 oktober 1833 stuurt het Maldegemse gemeentebestuur een brief aan de districtscommissaris in Eeklo. De lokale overheid deelt erin mee dat men de avond voordien werd ingelicht dat een zekere Frederik Dusslier cholerasymptomen vertoonde. Die mare werd onmiddellijk overgemaakt aan dokter Joseph Claudon met de vraag zich direct naar de zieke te begeven, hem te verzorgen en het noodzakelijke rapport te maken. Het rapport ontving het bestuur 's anderendaags. Daaruit bleek dat Dusslier reeds was overleden en dat hij inderdaad alle symptomen van de vreselijke ziekte vertoonde.
Er werden vlug maatregels genomen om het lijk te begraven volgens de voorgeschreven richtlijnen. Nadien werd het huis ontsmet door het te witten met kalk[21].

's Anderendaags, 9 oktober, stuurde de districtscommissaris een antwoord. Hij vroeg o.a. of de lokale administratie een verslag overmaakte aan het ministerie van Binnenlandse Zaken en hij verwees daarbij naar de toepasselijke omzendbrieven. Als bijlage stuurde hij vier exemplaren van het voorgeschreven model[22]. Hij vreesde dus blijkbaar dat er nog meer slachtoffers zouden te betreuren vallen.
Het bestuur had het ministerie niet op de hoogte gebracht. Dit was te wijten aan het feit dat de ziekte er nog nooit heerste en te meer daar men dit enige geval niet als dusdanig beschouwde[23].

Via de eigenlijke staat (de *tabel*, zie hoger) vernemen we enkele bijzonderheden. Frederik Dusslier zijn vroegere gezondheid was goed te noemen en hij leidde een gewoon leven. Hij kon voldoende in zijn onderhoud voorzien en hoefde dus geen onderstand. De eerste hulp aan de zieke werd verstrekt op 7 oktober 1833. Diezelfde dag overleed hij reeds. De lokale overheid werd omstreeks 5 à 6 uur 's avonds verwittigd. Om 8 uur was Dusslier reeds overleden, nog voor de brenger van de medicamenten, die de dokter hielp, aan zijn huis arriveerde.

De overlijdensakte vermeldt inderdaad 8 uur als tijdstip van overlijden. De aangifte gebeurde door twee buren, maar die volgens de beschikbare informatie blijkbaar geen verdere rol spelen in het verhaal. Frederik Dusslier bleek een 36-jarige werkman (°Maldegem 26 germinal V), woonachtig op de wijk Doorn. Hij was de zoon van

Pieter Joseph en Marie Elisabeth Pyfoer. Hij huwde te Maldegem op 30 augustus 1820 met Marie Thérèse Pollier, eveneens van Maldegem van geboorte en toen spinster[24]. Het gezin hoorde, op basis van de beroepsvermeldingen, duidelijk tot de lagere sociale klasse.

Tot hier niets bijzonders, temeer daar het blijkbaar om een geïsoleerd geval ging. Maar toch enige verwondering van onzentwege als blijkt dat de volgende brief van het gemeentebestuur - 9 oktober en handelend over een begraving - ook Dusslier tot onderwerp heeft. De brief was opnieuw gericht aan de districtscommissaris en schetst de (later zou blijken eerste) problemen inzake de teraardebestelling van het choleraslachtoffer.
Om het dode lichaam niet te moeten transporteren naar het gemeentelijk kerkhof, een heel eind van het sterfhuis, en om de wijken Kleit en Eelvelde niet met het *cadavre infecté* te moeten doorkruisen, stuurde de burgemeester een veldwachter met de grafmaker ter plaatse. Zij moesten de weduwe uitnodigen een plaats op haar veld aan te duiden om haar overleden echtgenoot te begraven. Zij stemde ermee in en wees een plaats aan het einde van haar gebruik aan. De put werd gegraven en het lichaam begraven.
Deze werkwijze kan beschouwd worden als een nogal zeer vrije interpretatie van de artikels 10 en 11 van de instructie van de minister van Binnenlandse Zaken van maart 1832 (zie hoger). De begraving gebeurde vlug en blijkbaar zonder godsdienstige plechtigheid, zoals aanbevolen. De begrafenis werd wel genoteerd in de parochieregisters op 9 oktober. Het ging vermoedelijk om een (na-)dienst zonder stoffelijk overschot[25]. In de instructie was echter geen sprake van om het even waar iemand te begraven.

Maar daarmee was de kous niet af.
's Anderendaags - 9 oktober - ontving de burgemeester een brief van een zekere Roeges die zich uitgaf voor boswachter van Louis De la Kethulle van Gent. In de brief vroeg hij namens deze laatste om het kadaver te ontgraven, daar het op diens eigendom lag. Die opmerking bleek terecht, want Dusslier had de grond in pacht van De la Kethulle. De burgemeester zat wat met de handen in het haar en vroeg de districtscommissaris om raad[26].
De briefwisseling verliep, naar administratieve normen, zeer vlot. Op 14 oktober vertrok opnieuw een brief gericht aan de commissaris. Het lokale bestuur had zijn raad opgevolgd en had een brief aan de grondeigenaar geschreven. Die man bevond zich net in Adegem. Daarbij werd nu niet een veldwachter ingeschakeld, maar wel de gemeentesecretaris, kwestie van een beetje meer gewicht in de schaal te gooien. In de brief die de secretaris bijhad werd de eigenaar gevraagd af te zien van de ontgraving, waarbij hem tevens werd gewezen op de mogelijke invloed voor de openbare gezondheid. De la Kethulle wou echter onder geen enkel beding ervan weten dat het lijk op zijn eigendom bleef.
De gedelegeerde ambtenaar van de burgerlijke stand, schepen Haelewyk, besloot de commissaris van politie de opdracht te geven (schriftelijk zou later blijken) de volgende morgen, bij het krieken van de dag, het lijk naar een aanpalend perceel te laten

overbrengen. Het zou vandaar dan naar het gemeentelijk kerkhof worden getransporteerd, na de volledige verrotting[27].

Met het lichaam van Frederik Dusslier werd dus was afgezeuld: bij de tweede begraving plande men reeds de derde.

De grondeigenaar De la Kethulle bekommerde zich dus niet om het dorp, de gemeenschap. Zijn individueel belang primeerde, ook al stond eventueel de openbare gezondheid van Maldegem of een deel ervan op het spel. Zijn grond mocht niet tot een kerkhof verworden. Wat maakte het hem uit: hij voelde zich veilig in het *verre* Gent. Nochtans heerste er op dat ogenblik ook cholera in Gent, in Lovendegem[28] enz.

De schepen had mooi plannen maken, een aantal buurtbewoners dacht er blijkbaar anders over (voor zover ze afwisten van een derde en definitieve rustplaats). Mogelijks voelden ze zich gesterkt door het verzet van De la Kethulle en oordeelden ze dat het lijk niet vlug genoeg op het kerkhof kon zijn. Enkelen voegden de daad bij het woord.
De *ware* toedracht vernemen we in een proces-verbaal of verslag opgemaakt door de commissaris van politie Dewilde[29]. Vanwege het unieke karakter lijkt het mij interessant dit document integraal te citeren (we pasten het hoofdlettergebruik en de interpunctie, waar nodig, aan).
"*Het jaer 1800 dryendertig op den 7 8ber ten twee uren naermiddag is overleden in dees gemeente Maldegem den genaemden Frederick Dusslier,, werkman van beroep oud 36 jaeren, verdagt gestorven te zyn aen de gevolgen van cholera morbus, welkers dood den schrik onder het meeste getal inwoonders bragt. Het plaetselyk bestuer, benevens den amptenaer van den Borgerlyken Stand, de circulaire van het Comité van Conservatie, vervangende de Gedeputeerde Staeten van Oostvlaanderen, van den 31 Maert 1832 maetregelen voorschryvende te nemen door de administrative autoriteijten, in geval van den cholera, geraedpleegd hebbende, zy de uytvoering bevolen van den* (art. ; er staat een uiterst onduidelijk teken(*10 dezer voorgeschreven maetregels en in dees gemeente geen special local voor begraevingen buyten de kuijp der gemeente bezittende, hebben zyn dood ligchaem uyt een gezondheydsmaetregel, en om alle verder vrees tot voorzetting dezer ziekte te doen ophouden, doen begraeven buyten de kuyp der gemeente en afgezondert van wooningen ontrent 100 ellen van het huys alwaer hy gestorven is, ontrent een uer afgelegen van de kerk der gemeente, om aldaer te verblyven tot zyne gansche verrotting, om laeter zyne beenderen op het kerkhof te doen overbringen.*
Eenige kwaedaerdige persoonen, in weerwil deze gezondheydsmaetregelen, hebben op den 20 dezer maend tusschen 9 en 10 uren 's avons dit dood ligchaem ontgraeven 't welke eene uytnemenden stank uytwaessemde, en daerdoor een schrik onder de inwoonders veroorzaekte en naer het kerkhof op een kruywaegen gebragt en het zelve voor den ingank der kerkdeure geplaets waernaer wy politiecommissaris daedelyk de daeders hebben opgezogt en hunne verklaeringen hebben opgenomen zoo volgt.
Ferdinand Roels, oud gepasseerd 30 jaeren, wonachtig te Maldegem, wijk Dooren

verklaerd dat hy het ligchaem van Dusslier ontgraeven en gebragt heeft op ene kruywagen tot op het kerkhof en het zelve lyk geplaets heeft voor de inganksdeure der kerke en daedelyk vertrokken; maer door ons politie commissaris gearretteerd aen het gemeentehuys, naer ondervraeging heeft hy deze hier bovenstaende verklaering gedaen.
Overwegende dat dit lyk de gezondheyd konde hinderen, hebbe ik aen gemelden Roels alsmede aen myne veldwachter, naer het bestuer en geestelykheyd daer van kennesse gegeeven te hebben, order gegeeven het doode ligchaem op eene buyten gewoone dipte op het kerkhof te begraven. Gemelden Roels verklaerd verder op onze ondervraeging dat hy geholpen is geweest tot het doen van deze werking door Baptiste Catoor en Jan Roels, wonagtig te Maldegem.
Van al het welke &".

Uit dit verslag blijkt duidelijk dat een aantal inwoners - mogelijks allemaal buurtbewoners zoals Ferdinand Roels - niet gerust waren in de begraving van een besmet lichaam in hun buurt. Daarom dumpten ze het stoffelijk overschot 's avonds laat aan de kerkdeur. Ze deden het dus geniep, in het donker. De daders hadden met hun eigenzinnig optreden vermoedelijk een groter risico genomen door de ontgraving, dan door het gedogen van de aanwezigheid in hun buurt. Ze trotseerden de stank, vervoerden het lichaam en één van hen werd ook nog eens verplicht het opnieuw te helpen begraven. Het graf werd, zoals voorgeschreven, zeer diep gemaakt.
De commissaris vermeldde in het verslag ook dat het de uiteindelijke bedoeling was het deels verteerde lichaam op het kerkhof te begraven. Hij *vergat* mee te delen dat het lichaam nog al eens was opgegraven.

De begraving op het kerkhof en het proces-verbaal betekenden nog niet het eindpunt van deze lijdensweg. De weduwe Dusslier, Marie Thérèse Pollier, stuurde een brief naar de provinciegouverneur. Op vraag van de Procureur des Konings moest het gemeentebestuur hierop nog wat inlichtingen verstrekken[30].
De burgemeester antwoordde dat dit overlijden heel wat opzien baarde en tot ontsteltenis leidde onder de inwoners. Dusslier was namelijk het eerste slachtoffer van deze ziekte. Naast de gekende feiten deelde de burgemeester ook mee dat het kerkhof nog rond de kerk lag, in het centrum van de gemeente. Mede daardoor besloot men het lichaam op het eigen gebruik van de afgestorvene te begraven, temeer daar men geen andere begraafplaatsen had. Er werd hierbij nogmaals verwezen naar artikel 10 van de meermaals aangehaalde instructie. Dit alles gebeurde met de toestemming van de weduwe.
Dan volgt het verhaal in verband met de eigenaar van de grond. Het herbegraven gebeurde op een eigendom van een zekere Bauwens. Volgens de klacht lag dit perceel in een grote wijk, wat volgens de burgemeester flagrant onjuist was. De herbegraving gebeurde in een bos, afgelegen van elke bewoning en op een diepte van 1,5 meter (zoals voorgeschreven).
Uiteindelijk werd op 20 oktober het kadaver, in zijn kist, clandestien overgebracht naar het kerkhof. De burgemeester besloot met te stellen dat de commissaris van politie van dit laatste voorval een proces-verbaal opmaakte.

De vermelding "*le cadavre renfermé dans sa bière*" maakt de zaak iets minder macaber, want voordien was nooit sprake van een kist. Of de gevaren er minder door werden, is een andere zaak.

SLOTBEDENKING

Met deze laatste brief lijkt de zaak te eindigen in Maldegem. Of deze onverkwikkelijke gebeurtenis inderdaad hiermee ook stopte voor de daders van het clandestiene transport, is ons niet bekend. Het doet in feite ook niet veel ter zake. We hebben wel het gevoel dat de zogenaamde klacht van de weduwe Dusslier niet noodzakelijk haar eigen bekommernis was. Hadden buurtbewoners er soms niet op aangestuurd? Of stookte misschien de eigenaar De la Kethulle haar op? Of zette hij haar onder druk? Dit zou alleen maar het idee kunnen versterken dat deze gebeurtenis - een overlijden aan een gevreesde besmetting - heel wat weerstand opriep. De buurt voelde zich niet op haar gemak, misschien zelfs bedreigd, doordat de *kanker* niet werd verwijderd, maar in hun midden bleef. Door het *recht* in eigen handen te nemen, brachten enkelingen, vermoedelijk en hopelijk ongewild, een hele gemeenschap (of een grotere gemeenschap) in gevaar door meer mensen dan noodzakelijk aan een latent gevaar bloot te stellen. Probeerde men misschien het eigen hachje te redden, zonder zich te bekommeren om de medemens? Dit voorval lijkt alvast een voorbeeld van individualisme tegenover de gemeenschap, enerzijds eigenaar versus gemeenschap en anderzijds buurt versus grotere entiteit.
Hoe reageerde de bevolking elders op het platteland bij dergelijke voorvallen?

NOTEN

1 Uit beperkt eigen archiefonderzoek blijkt dat men toen in meerdere gemeenten met de besmetting werd geconfronteerd, maar het aantal publicaties of vermeldingen in ruimere studies bleef tot nu zeer beperkt. Zie bv. F. BASTIAEN, *De slachtoffers van de "cholera morbus" te Lovendegem, 1834*, in De Levensboom, jg. 2 (1989), nr. 2, p. 2-4. In de door ons geconsulteerde dorpsmonografieën wordt nergens gewag gemaakt van deze besmettingsgolf.
2 *Bestuurlijk Memoriaal Oost-Vlaanderen*, deel 29, 1831, p. 984-987.
3 Zie bv. F. BASTIAEN, *Machtsstrijd om een ambtenaar: de veldwachter in de 19de eeuw*, in Machtsstructuren in de plattelandsgemeenschappen in België en aangrenzende gebieden (12de-19de eeuw), Handelingen van het 13de Internationaal Colloquium van het Gemeentekrediet te Spa, 3 - 5 september 1986, Brussel, 1988, p. 531-553.
4 *Journal officiel*, deel 13, 1818, aflevering 16.
5 *Journal officiel*, deel 13, 1818, aflevering 25.
6 *Bestuurlijk Memoriaal Oost-Vlaanderen*, deel 30, 1831, p. 388-397.
7 *Bestuurlijk Memoriaal Oost-Vlaanderen*, deel 30, 1831, p. 804-813.
8 *Idem*, deel 31, 1832, p. 402-411.
9 *Idem*, deel 31, 1832, p. 431-443.
10 F. BASTIAEN, *De slachtoffers van de "cholera morbus" te Lovendegem, 1834*, in De Levensboom, jg. 2(1989), nr. 2, p. 3.
11 *Bestuurlijk Memoriaal Oost-Vlaanderen*, deel 31, 1832, p. 450-465.

12 *Idem*, deel 31, 1832, p. 495-499.
13 *Idem*, deel 31, 1832, p. 513-533.
14 *Idem*, deel 31, 1832, p. 535-537.
15 *Idem*, deel 31, 1832, p. 551-553.
16 *Idem*, deel 31, 1832, p. 667-669.
17 *Idem*, deel 31, 1832, p. 635.
18 *Idem*, deel 31, 1832, p. 659-665.
19 *Idem*, deel 32, 1832, p. 115-118; 139-143; 157 en 171-173.
20 *Idem*, deel 33, 1833, p. 193-195 en deel 34, 1833, p. 47-49 en 51.
21 GAMaldegem, *Maldegem*, nr. 196 (register briefwisseling, nr. 401, 8 oktober 1833).
22 GAM, *Maldegem*, nr. 3172 (bestrijding van de cholera: onderrichtingen, briefwisseling 1831-1910).
23 GAM, *Maldegem*, nr. 196 (register briefwisseling, nr. 404).
24 GAM, *registers Burgerlijke stand.*
25 De Maldegemse deken De Paepe deelde ons mee dat de begrafenis werd ingeschreven op 9 oktober 1833, waarvoor onze dank. In het faxbericht werden ons geen bijzonderheden, zoals uur e.d., meegedeeld.
26 GAM, *Maldegem*, nr. 196 (register briefwisseling, nr. 402, 9 oktober 1833).
27 GAM, *Maldegem*, nr. 196 (register briefwisseling, nr. 407, 14 oktober 1833).
28 F. BASTIAEN, *De slachtoffers* ..., p. 3.
29 GAM, *Maldegem*, nr. 3131 (processen-verbaal, 1833 nr. 37).
30 GAM, *Maldegem*, nr. 196 (register briefwisseling, nr. 416, 25 oktober 1833).

HET KASTEELDOMEIN VAN BELLEM TIJDENS DE 17DE EN 18DE EEUW

Dirk DE REUCK

INLEIDING

Dankzij Antonius Sanderus beschikken we over een fraaie voorstelling van het kasteel van Bellem en de onmiddellijke omgeving rond het midden van de 17de eeuw. Vooraleer we onze focus richten op die afbeelding, proberen we eerst de ontstaansgeschiedenis van het kasteeldomein van Bellem te reconstrueren vanaf de late Middeleeuwen.

Voorname grootgrondbezitters in een woest landschap[1]

De familie Van Lake

Het zuidelijk deel van Bellem maakte deel uit van de oostelijke uitloper van het Bulskampveld. Heide en vijvers domineerden het landschap, waarin verspreid enkele hofsteden opdoken. Vanuit die hofsteden ondernamen grootgrondbezitters een poging om de omgeving te laten ontginnen. In de late Middeleeuwen was de familie Van Lake één van de grootgrondbezitters van Bellem en omgeving. In 1474 behoorden de Ganzeplasvijver, de Strijtvijver, de Langendamvijver, de Wonterghemvijver en drie andere vijvers tot de landeigendom van Jan Van Lake. Na het overlijden van Willem Van Lake fs Jan werd op 29 juli 1502 een staat van goed opgemaakt. Op dat moment maakten de Ganzeplasvijver, de Langendamvijver, de Wonterghemvijver en nog drie andere vijvers deel uit van het patrimonium van de overledene.

De familie Wijts

Korte tijd na het overlijden van Willem van Lake fs Jan werden de bezittingen van de familie Van Lake gekocht door Jan Wijts, watergraaf en grafelijk moermeester. Jan Wijts trad ook op als baljuw-ontvanger van de heerlijkheden van Bellem en Schuurvelde. Na de dood van Jan Wijts verhief zijn zoon, Jan Wijts fs Jans, op 30 januari 1554 de volgende vijvers als lenen:
- *"eerst den Wonterghem groot vijf bunderen ende half"*
- *"item den Langhen Dam groot neghen bunderen"*
- *"item den Strijtvivere, den Hulstvivere, den vivre onder Ghansplas, den Ghansplas, den Cleenen Ghansplas... tzamen groot 82tich bundren 31 roede"*

Dit geeft een oppervlakte van meer dan 96 bunder. Daarnaast bezat Jan Wijts nog de Holenplas, 4 gemet groot, de Ganzepoelvijver en nog 5 bunder heide.

De familie Rijm

In 1557 kocht Geraard Rijm de heerlijkheid van Ekenbeke in Aalter. Deze heerlijkheid was ontstaan uit de samenvoeging van de heerlijkheden van ter Eken en ter Beken. De heerlijkheid van ter Beken besloeg een oppervlakte van 15 bunder. Zij werd ten oosten begrensd door de Kranepoel, ten zuiden door de Walsberg en ten noorden door de Kestelstraat. De heerlijkheid van ter Eken, die een oppervlakte van 10 bunder besloeg, reikte ten westen tot aan de Lostraat en ten oosten tot aan de heerlijkheid van ter Beken. De Ekenakker maakte eveneens deel uit van de heerlijkheid van ter Eken.

Een grensafbakening tussen familiebezittingen

De eigendommen van Jan Wijts en Geraard Rijm lagen zo dicht bij elkaar dat in 1565 een officiële grensafbakening moest uitgevoerd worden om mogelijke geschillen tussen beide families te vermijden. Geraard Rijm, zijn zoon Karel en jonkvrouw Jehanne de la Sanch, weduwe van Jan Wijts, lieten hun bezittingen in Aalter en Bellem afpalen *"al ter goeder trauwen, schimp ende arghelist gheweert"*. De grenslijn slingerde zich tussen de reeds genoemde vijvers.

Een "huys van plaisance" wordt een "kasteel" in woelige tijden

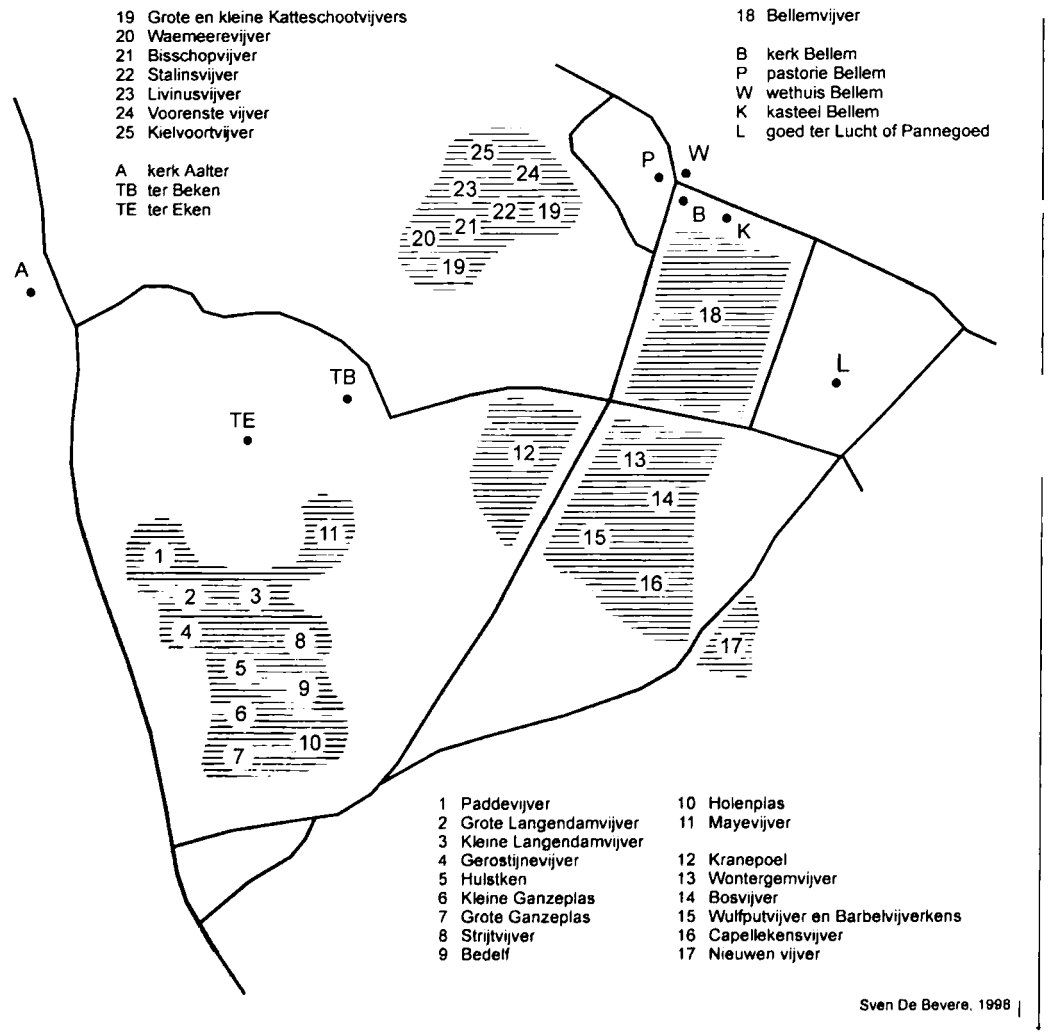
Uit het penningkohier van 1571 blijkt dat jonkvrouw Jehanne de la Sanch in Bellem een *"huys van plaisance"* bewoonde op een omwalde mote van 50 roeden, gelegen ten oosten van de kerk. Aan dit huis was een pachthof of neerhof verbonden, dat met 11 bunder land, meers en heidegrond verpacht werd aan haar kastelein Pieter Van Seleghem. Hij pachtte deze uitbating voor *4 hoed koren* (= 2 p 4 sch gr), 10 steen vlas (= 18 sch gr), *10 pond vessche* (= 3 sch gr) en *5 hoed haver* (= 18 sch gr). De totale pachtsom beliep toen 4 p 3 sch 8 gr. Dit laag bedrag bewijst dat deze hofstede op dat moment nog een ontginningshoeve was. Het grondbezit van de weduwe van Jan Wijts liep toen op tot minstens 64 bunder land, meers, bos, vijver en veld[2].

In 1577 breidde Karel Rijm I zijn invloed in de omgeving aanzienlijk uit door de aankoop van de heerlijkheden van Bellem en Schuurvelde. Beide heerlijkheden, die reeds lange tijd de facto als 1 domein werden uitgebaat, werden toen ook juridisch verenigd tot één *"prochie ende heerelichede van Bellem-ende-Schuurvelde"*. Koning Filips II verkocht heerlijkheden uit het koninklijk domein om troepen te betalen die ingezet werden bij de onderdrukking van de opstand in de Nederlanden, die in 1568 begonnen was[3].

Nog in 1577 grepen de calvinisten de macht in Gent. De uitoefening van de katholieke godsdienst werd overal stilgelegd. Na de herovering van Gent en Brugge in 1584 door de Spanjaarden werd het platteland getroffen door de plundertochten van de Vrijbuiters. In deze beroerde tijden werd de kerk van Bellem verwoest. Na de

eeuwwisseling verminderden de invallen van de Vrijbuiters. De bewegingen van de koninklijke troepen baarden de plattelanders toen de meeste zorgen. De uitgeputte gewesten keken hoopvol uit naar een bestand in de krijgsverrichtingen[4].

Het Twaalfjarig Bestand, dat een aanvang nam in 1609, werd in alle plattelandsdorpen aangegrepen om het parochiaal leven te herstellen. Van het grootste belang was de heropbouw en de herinrichting van de vernielde kerken. Volgens het dekanaal visitatieverslag van 1610 lag de kerk van Bellem toen nog volledig in puin. Kort na deze inspectie werden de herstellingswerken aangevat. In 1611 kreeg de koster 7 lb 4 sch par *"vanden kercke te ruymene vanden greyse"*. Nadat het puin was geruimd, gingen de metsers aan de slag. Ten huize van Joachim Van Gavere verteerden metsers

Situatieschets omgeving Bellem-Aalter.

(kaartontwerp : Sven De Bevere)

uit Lovendegem 7 lb 4 sch par. Aan andere werklieden gaf Gabriël Claeys voor 6 lb 9 sch spijs en drank. In 1612 werd de kerkdeur gerepareerd en werd begonnen met de heraanleg van de kerkvloer. Bij het bezoek van de Gentse bisschop J.F. Van der Burch op 18 juni 1613 was de middenbeuk reeds hersteld. In 1614 gingen de werken aan de vloer verder en werden de vensters aangepakt. In de toren van de kerk werd een *zolderkin* aangebracht. In 1615 kreeg het hoogkoor eveneens een nieuwe zoldering, werd de gevel van de kapelbeuk hersteld en kwam er ook een nieuw dak op die kapelbeuk. Verder werd er een begin gemaakt met het aanbrengen van meubilair en liturgische voorwerpen.
De parochie werd in die jaren bediend door waarnemende pastoors. Op 3 juni 1616 benoemde de Gentse bisschop een bekwaam en ijverig priester tot pastoor van Bellem. Joannes Francenius ging in Aalter wonen omdat de pastorie in Bellem nog steeds niet heropgebouwd was. In 1617 was de kerk met twee altaren uitgerust voor de eredienst. In hetzelfde jaar werd op de voorgevel van de kerk een kruis geplaatst[5].

Terwijl de heropbouw van de kerk verdergezet werd, verbrokkelde in de onmiddellijke omgeving van het kerkgebouw het grootgrondbezit van de familie Wijts, dat toen ongeveer 219 bunder besloeg.

Op 27 oktober 1617 verkocht Lowijs Wijts *"den Grooten Bellemvijver met twee servooren"* aan de Gentenaars Jan Bauwens, Jan De Vrient en Pieter Cent. Deze vijvers hadden een gezamenlijke oppervlakte van 42 bunder en werden gesitueerd *"ontrent de kercke"*. Lowijs Wijts fs Lowijs verkocht op 23 mei 1628 ongeveer 100 bunder weide, heide en vijvers aan Oratio Bertellij. Jonkvrouw Jacqueline Wijts, een zuster van Lowijs, deed op 23 april 1629 op haar beurt een oppervlakte van bijna 77 bunder land, meers, weide, bos, heide en vijvers van de hand. Opnieuw was Oratio Bertellij de koper. Bertellij werd op deze wijze eigenaar van een reeks reeds vernoemde vijvers: de Wonterghemvijver, de grote en de kleine Langendamvijver, de Strijtvijver, de Grote en de Kleine Ganzenplas. Bovendien behoorden voortaan ook volgende vijvers tot zijn bezittingen: het Smalle Moerken, het Steenvijverken, het Jonkheer Gillis-vijverken, de Bosvijver, het Hulstken, de Gerostijnevijver, de Holenplas, de Paddevijver, de Mayevijver, de Vogelarenvijver en de Grote en de Kleine Kranepoel. Ook het *Goed ter Lucht*, ten oosten van de Bellemvijver, was in deze transactie inbegrepen[6].
Door de verkoop van haar bezittingen verdween de familie Wijts letterlijk en figuurlijk uit het Bellems landschap. Waarschijnlijk heeft de familie Rijm bij deze transakties het vroegere *"huys van plaisance"* van de familie Wijts gekocht en laten verbouwen tot een kasteel. Verder was de familie Rijm in het bezit gekomen van een hofstede, wellicht de hofstede verbonden aan het vroegere *"huys van plaisance"*. Ook de Capellekensvijver en de Wulfputvijver behoorden op dat moment tot het patrimonium van de heren van Bellem[7].

Op dat moment was de laatste fase van de Tachtigjarige Oorlog volop aan de gang. Onze streek moest toen niet alleen rekening houden met invallen van de Hollanders uit het noorden, maar vanaf 1635 ook met de Franse dreiging vanuit het zuiden![8]

Portret van Antonius Sanderus door Jozef Paelinck.

(Museum van de Bijloke te Gent)

Het kasteel en de omgeving door de ogen van Antonius Sanderus

Antonius Sanderus en zijn beroemde boek

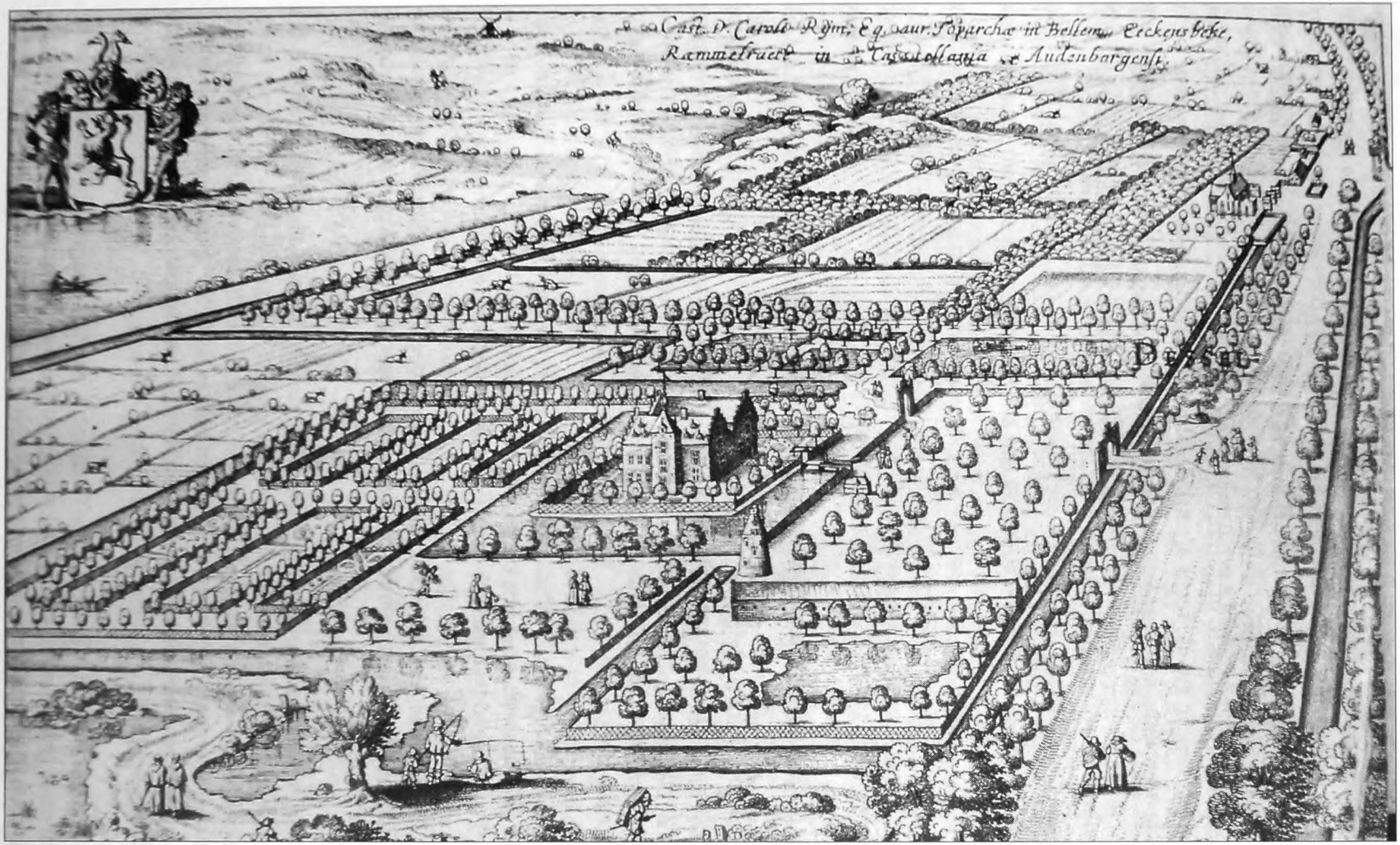
Met zijn *Flandria Illustrata* wilde Antonius Sanderus een *Generale descriptie van geheel Vlaenderen* afleveren. In 1634 vond hij voor dit project een uitgever in

Amsterdam, in de persoon van Henricus Hondius. Vastberaden en onvermoeibaar trok Antonius Sanderus overal te lande rond om ter plaatse opzoekingen te verrichten. Het kasteel van Bellem en de onmiddellijke omgeving werden waardig bevonden voor opname in zijn inventaris. In Ieper, waar Sanderus een prebende had als kanunnik van de kathedraal, was men niet erg ingenomen met zijn voortdurende afwezigheid. Toen Sanderus in geldnood zat, moest hij een beroep doen op vrienden en stadsmagistraten om hem financieel bij te springen voor de enorme taak die hij op zijn schouders genomen had. Van Ieper kreeg hij geen stuiver, maar Gent en Brugge deden wel een duit in het zakje. Toch werd aan Sanderus in 1637 het beheer en de catalogisering van de Ieperse kapittelbibliotheek toevertrouwd. Bovendien werd hij in 1640 tot scholaster benoemd. Sanderus stelde eenieders geduld blijkbaar erg op de proef want na de voorbereiding van het eerste deel van de *Flandria Illustrata* verkocht Henricus Hondius in het geheim zijn auteursrechten en het verzameld materiaal aan het Amsterdamse uitgevershuis Blaeu. Hondius kon geen begrip meer opbrengen voor de aanslepende onderneming van *het paepken*, zoals hij kanunnik Sanderus noemde. Het was uiteindelijk Joan Blaeu die het werk uitgaf, maar als uitgever werd *Cornelius van Egmondt te Keulen* vermeld. Dit gebeurde uit vrees dat een boek met een uitgever in het calvinistische Amsterdam in de Zuidelijke Nederlanden op de katholieke index zou komen en daardoor onverkoopbaar zou worden. In 1641 en 1644 verschenen twee delen van de *Flandria Illustrata sive descriptio comitatus istius per totum terrarum orbem celeberrimi, III tomis absoluta,* wat vertaald betekent "Verheerlijkt Vlaanderen, of beschrijving in drie delen van het over heel de wereld beroemde graafschap"[9].

Castellum D. Caroli Rijm[10]

De ets van Sanderus draagt linksboven het wapenschild van de familie Rijm. Het stelt een klauwende leeuw voor. De Latijnse tekst deelt mee dat het kasteel in het bezit is van Karel Rijm, heer van Bellem, Ekenbeke en Rammelaere in de kasselrij van de Oudburg. Het kasteel van Karel Rijm II is een statig, sierlijk gebouw in Vlaamse renaissancestijl. Het omwalde kasteel heeft twee vleugels en een bevlagde oostertoren. Zoals hoger reeds vermeld, nemen we aan dat de familie Rijm het vroegere *huys van plaisance* van de familie Wijts op de omwalde mote heeft laten verbouwen tot een kasteel. Op deze wijze kon de heer van Bellem-en-Schuurvelde zijn machtspositie duidelijk maken, met meer nadruk dan vanuit zijn eerste vestiging in het Aalterse Ekenbeke.

Bij onze wandeling door het 17de-eeuwse kasteeldomein van Bellem vallen nog enkele zaken op. Een hefbrug over de omwalling geeft toegang tot de onmiddellijke omgeving van het kasteel. Rond het kasteel is een omheinde tuin aangelegd. Voor het kasteel, net buiten de omwalling, staat het pachthof. Deze hofstede werd in verhouding uitermate klein weergegeven. In het langgerekte gebouw op de voorgrond vermoeden we de stallen. Opmerkelijk is ook de ronde duiventoren. Een grote poort langs de weg (de vroegere Kasteeldreef, thans Mariahovelaan) geeft toegang tot het

Het kasteel van Karel Rijm door de ogen van Antonius Sanderus. (Stadsbibliotheek Kortrijk, Sanderusuitgave Goethals-Vercruysse, blz. 170)

kasteeldomein. Een tweede grote poort maakt een doorgang naar de vlakbijgelegen velden, bossen en vijvers.

De onmiddellijke omgeving van het kasteel draagt duidelijk sporen van intense ontginningsactiviteit. De grote Bellemvijver, die zich uitstrekte tot aan de kerk, is reeds gedeeltelijk ingepolderd. In de ontgonnen oppervlakte wordt het water beheerst door rechte wallen. In enkele recht afgelijnde kleinere vijverpartijen in de bovenste helft van de afbeelding wordt de beplanting weerspiegeld in het water. Links bovenaan en in de onderste helft van de tekening bemerken we nog niet-ingepolderde en grillig afgelijnde delen van de Bellemvijver. De kronkelige landweg links beneden werd wellicht aangelegd op de grens van de ontgonnen gronden. Misschien was dit pad de voorloper van de huidige Langestraat.

Achter het kasteel ligt een sierlijke tuin die volgens Franse principes symmetrisch aangeplant werd. Voorbij deze tuin zien we landerijen die wellicht vanuit de kasteelhoeve bewerkt werden. De dreef die links diagonaal door de tekening loopt, eindigde vermoedelijk waar thans de Ommegang begint.

Voor het kasteel leidt de landweg naar het dorpscentrum.

Opmerkelijk in deze momentopname is ook de afbeelding van de kerk, het dorpsplein en de aanpalende gebouwen. De kerk is duidelijk nog niet volledig hersteld na de verwoesting tijdens de opstand tegen Spanje. De kapelbeuk links, de middenbeuk en het koor zijn afgewerkt. Van de noorderbeuk staan de muren nog overeind maar het dak ontbreekt.

Rond de kerk ligt het kerkhof, dat gedeeltelijk met bomen beplant is. Vlakbij, links langs de straatkant, staat een herberg met bijhorende hoeve.
Voorbij de hoeve bevindt zich de volledig omwalde *priesteragie*.

Aan de overkant van de straat, rechts op de afbeelding, bemerken we een alleenstaand huis. Het is wellicht het oude wethuis van de heerlijkheid van Bellem-en-Schuurvelde.

Achter het dorpsplein en de pastorie bevinden we ons in de omgeving van het Orgelveld en de Ommegang.
Langs de naar links afbuigende weg (de huidige Bellemdorpweg) bevonden zich links het Rammelaeregoed en het Oosterlinckgoed, wellicht te identificeren met de twee dwars staande gebouwen links van de weg. De molen op de achtergrond is de molen van Aalter.

Op deze tekening is ook de activiteit van mens en dier voorgesteld. Volwassenen en kinderen worden vereeuwigd in deze momentopname. Er wordt gevist, mensen gaan naar het dorp en maken onderweg een praatje. Enkelen begeven zich door het onher-

bergzame landschap in de richting van Aalter. Koeien staan of liggen in de weiden. Iemand draagt een bussel hout op de schouder. Een rondreizende handelaar komt langs het pad op de voorgrond gewandeld. In de tegenovergestelde richting gaan twee monniken. Vlakbij de ophaalbrug staan een heer met wandelstok en een dame, die we - in de schemerzone tussen feit en fictie maar toch in de geest van deze momentopname - als de heer van Bellem en zijn echtgenote durven identificeren...

Evolutie van het kasteeldomein en het dorpsplein tijdens de Franse veroveringsoorlogen (1648-1748)

In 1648 kwam er een einde aan de Tachtigjarige Oorlog. De dreiging vanuit het noorden viel weg, maar de oorlog die in 1635 met Frankrijk begonnen was, ging gewoon door[11]. In deze bewogen jaren heeft de familie Rijm een bijzondere belangstelling betoond voor haar bezittingen in Bellem en Aalter. Door gerichte aankopen werd gepoogd deze eigendommen met elkaar te verbinden. Karel Rijm II zette een eerste stap in die richting door de aankoop in 1652 van de omvangrijke Bellemvijver, 48 bunder groot[12].

In 1655 werd de heerlijkheid van Bellem-en-Schuurvelde verheven tot baronnie[13].

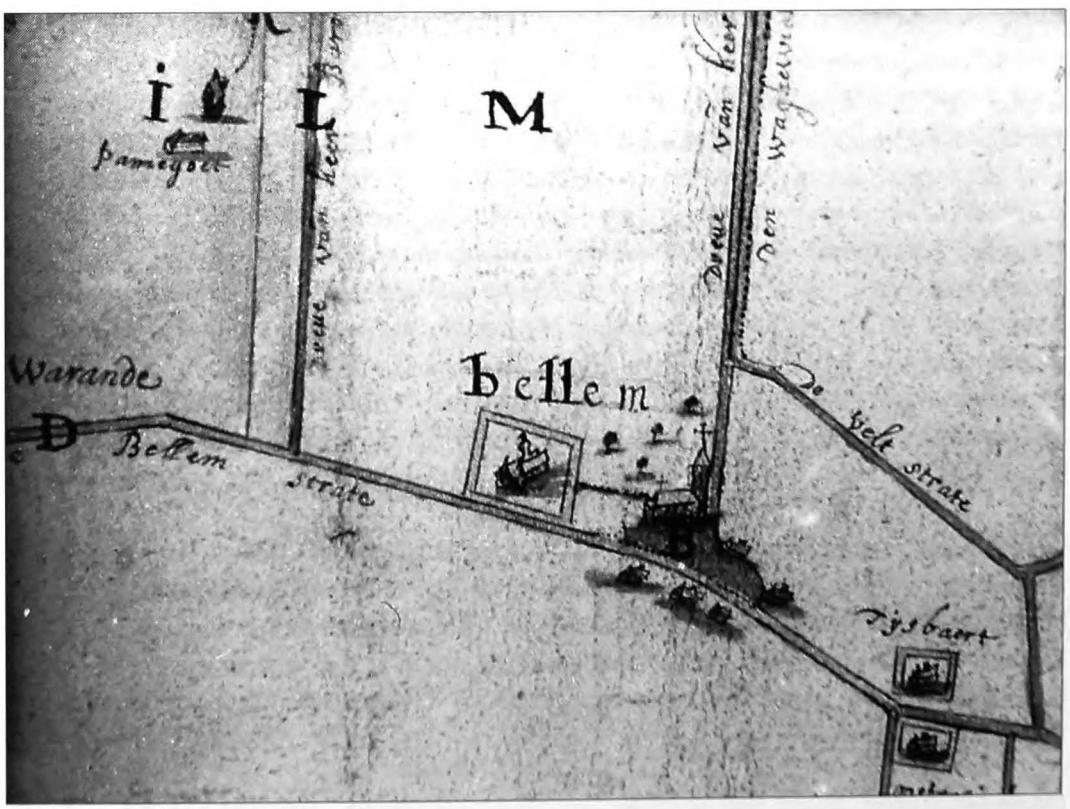
In 1659, na het beëindigen van de Spaans-Franse oorlog, was het moment rijp om het uitzicht van het dorpscentrum van Bellem grondig te wijzigen. De herberg met de bijhorende hoeve die vlakbij de kerk en de priesterage stond was de plaatselijke autoriteiten een doorn in het oog geworden. Deze herberg stond immers *"met den rugghe naer de kercke"* en dit was *"grootelycks tot ongerief vande processie doordien de koeystallen, verckenskoten, messinghen ende hautmijten komen tot teghen het kerckhof sonder ghescheet ende tot schandael als de dronckaerts dickmaels singhen ende roepen ofte vechten ende schancaleusel(ycke) henne vuylicheyt ende water syn maeckende aen ende op het voornoemde kerckhof, midtsgaders de jonghe dochters ende jonghe mans syn vryende tot groote ontstichtingghe vande ghene die te love ende te vesperen syn komende ende aldaer syn passerende"!* De herberg werd afgebroken waardoor er meer plaats vrijkwam en de *"plaetse"* de vorm kreeg die thans nog bestaat[14].

Eind 1662 verkocht pastoor Jan Elincx 217 roeden grond aan baron Karel Rijm II, zodat die een dreef kon aanleggen vanaf het nieuwe dorpsplein van Bellem door de heide in de richting van Lotenhulle. Dit was de oorsprong van de huidige Lotenhullestraat. Er werden nog een aantal percelen van de *"priesteragie"* van de hand gedaan voor de oprichting van drie huisjes langs de westkant van de nieuwe dreef[15].

Omstreeks 1666 kocht baron Rijm het *Goed ter Lucht*, ook wel het *Pannegoed* genoemd, met de bijhorende landerijen. Vijf jaar later schonk Karel Rijm II de baronie van Bellem-en-Schuurvelde en de heerlijkheid van Ekenbeke aan zijn zoon Jan-

Frans *"in advancemente van houwelycke"*. Zijn Bellemse bezittingen omvatten *"soo wel den gront daer op is staende het casteel mette husynghen ende nederhoff als den polders ende winnende landt boven het voors. audt fonssier groot ontrent de 50 bunderen voor desen in deele ofte gheheele vijfvers gheweest sijnde"*[16].

Op een kaart van 1687 staat het omwalde kasteel van Bellem opnieuw afgebeeld. Het is nog steeds hetzelfde gebouw als op de ets van Antonius Sanderus. De twee vleugels van het kasteel en de oostertoren zijn duidelijk te herkennen. Verder bemerken we de kerk en de *"plaetse"*, de *"dreve vanden heer baron"* of *"waghewech"* naar Lotenhulle (de latere Lotenhullestraat) en de *"velt strate"* (de latere Ommegang). Links op de kaart wordt met de letter "L" nog een *"dreve vanden heer baron"* weergegeven. Wellicht is dit de voltooide ontginningsdreef die we ook reeds aantroffen op de voorgrond van de afbeelding van Sanderus (de huidige Langestraat)[17]. De ontginning van de omgeving werd ongetwijfeld afgeremd door de aanhoudende veroveringsoorlogen van de Franse Zonnekoning Lodewijk XIV[18].

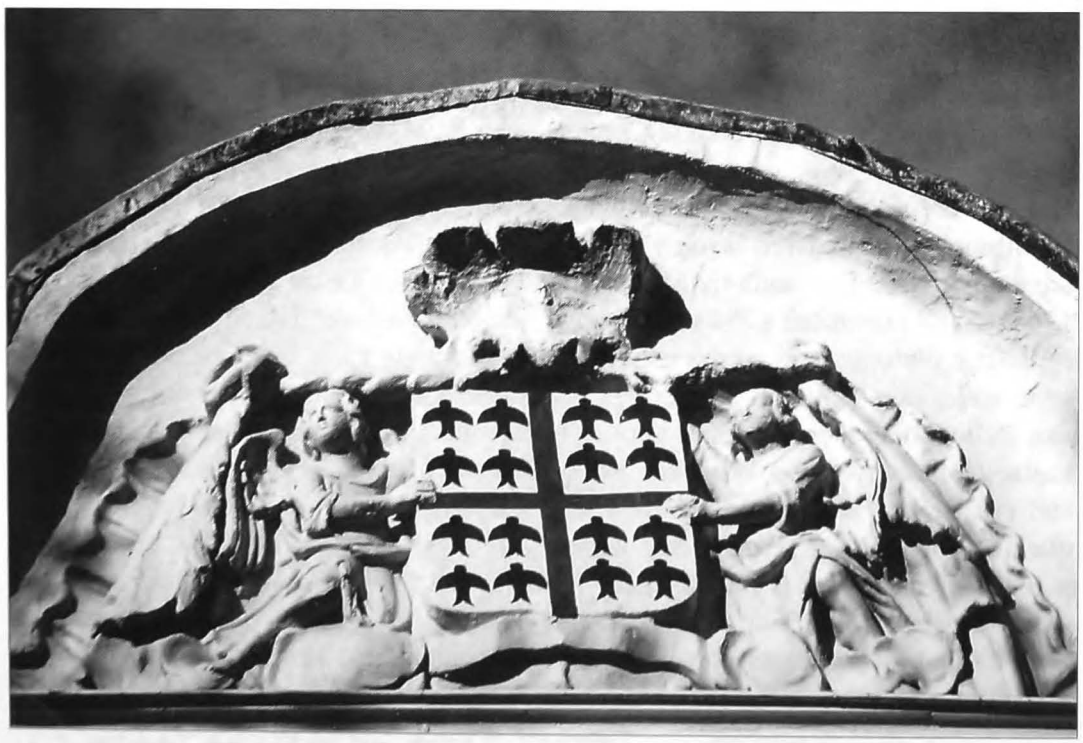
Het kasteel van Bellem op een kaart van 1687

(RAG, Kaarten en Plans, nr. 1294)

Baron Karel-Frans Rijm, zoon van Jan-Frans, huwde in 1695 met Anne-Marie-Ferdinandine van den Eeckhoutte. Hij slaagde in het opzet de familiebezittingen in Bellem en Aalter geografisch met elkaar te verbinden. In 1706 kocht hij de Grote en de Kleine Kranepoel, het Paddevijverken en de *"Hoochlaerde met singels ende heet ofte heye"*, samen 39 bunder groot. Ook het Meerevelt werd eigendom van de baron[19].

Een nieuwe adellijke familie en een nieuw kasteel in de 18de eeuw

Na het einde van de Spaanse Successie-oorlog in 1713, nam de geschiedenis een belangrijke wending voor het geslacht Rijm. In 1715 volgde Marie-Anne-Thérèse Rijm, geboren in 1707 als dochter van Karel-Frans en Anne-Marie-Ferdinandine van den Eeckhoutte, haar overleden vader op als barones van Bellem-en-Schuurvelde. Tijdens haar minderjarigheid nam haar moeder de voogdij waar. In 1720 overleed Maximiliaan-Antoon Rijm, heer van Rammelaere en zoon van Karel Rijm II. Hij was de laatste mannelijke telg van dit roemrijke geslacht[20].

Het wapenschild van de familie de Montmorency in de topgevels van de zijpaviljoenen van het kasteel van Bellem.

(foto : Sven De Bevere)

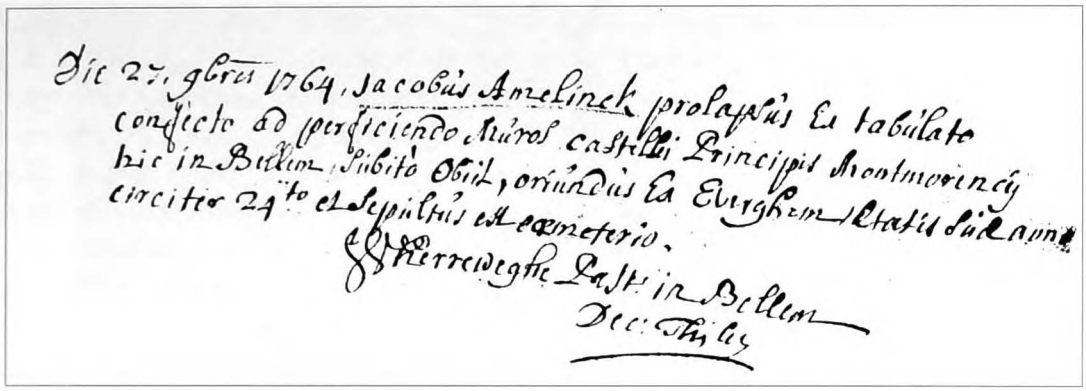
In 1729 huwde Marie-Anne-Thérèse Rijm met Louis-François de Montmorency. Baron de Montmorency overleed echter reeds in 1736. Zijn zoon en opvolger, Louis-Ernest-Gabriël, was toen amper 1 jaar oud. Na de dood van Marie-Anne-Thérèse Rijm in 1739 oefende haar moeder Anne-Marie-Ferdinandine van den Eeckhoutte de voogdij uit over de jonge baron (21). Ze kreeg onmiddellijk af te rekenen met de Oostenrijkse Successie-oorlog (1740-1748). Deze oorlog was echter eerder *"une guerre en dentelles"* en derhalve niet meer vergelijkbaar met de verwoestende Franse veroveringsoorlogen[22].

Anne-Marie-Ferdinandine van den Eeckhoutte bewees zich in die jaren als een krachtige figuur in de geschiedenis van Bellem. Zij had een rationele visie op het beheer van haar domeinen en besefte dat er andere tijden aangebroken waren. Met het overlijden van haar dochter was de naam Rijm helemaal verdwenen in Bellem. Voor Anne-Marie-Ferdinandine van den Eeckhoutte was het moment gekomen om ook de sinds lang aanslepende geschillen tussen de familie Rijm en de heer van het Land van de Woestijne stop te zetten. In 1745 sloot zij een overeenkomst met Maximiliaan, prins van Rubempré en heer van het Land van de Woestijne. Enkele grenscorrecties werden afgesproken en vastgelegd. Bij die gelegenheid werd de heerlijkheid van Ekenbeke, de uitvalsbasis van het geslacht Rijm in de streek, afgestaan aan de heer van het Land van de Woestijne. Het afstoten van de heerlijkheid van Ekenbeke betekende meteen het formeel afsluiten van een tijdperk. Het geslacht de Montmorency kon nu voluit zijn stempel drukken op Bellem[23].

Baron Louis-Ernest-Gabriël de Montmorency trad in 1761 in het huwelijk met Margaretha-Elisabeth-Barbara de Wassenaar. Op 31 mei 1762 werd hun dochter, Louise-Marie-Coleta, geboren te Gent[24].

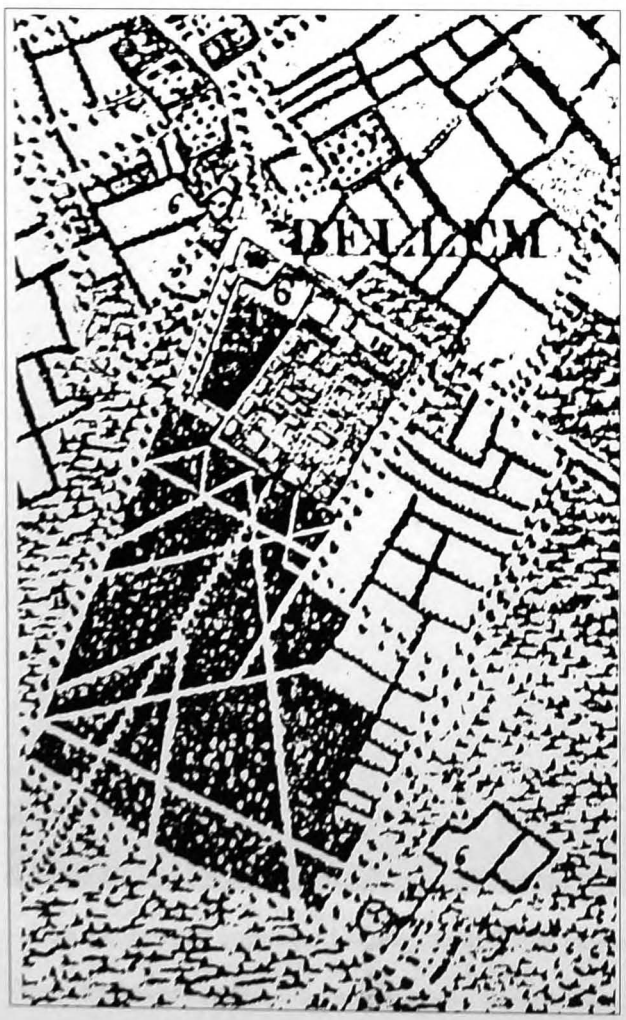
Om de breuk met het verleden nog duidelijker te maken, liet de familie de Montmorency in de jaren zestig van de 18de eeuw het oude kasteel van Bellem grondig verbouwen. Een aanwijzing hiervoor is te vinden in de parochieregisters van 1764. Op 27 november 1764 viel Jacobus Amelinck, afkomstig van Evergem, van de stellingen die opgericht waren voor de opbouw van de kasteelmuren. De ongelukkige arbeider overleefde de val niet. Hij was amper 24 jaar oud en werd op het kerkhof van Bellem begraven[25]. Het is voorlopig niet duidelijk wanneer de werken aan het kasteel voltooid werden. Misschien heeft baron de Montmorency het afgewerkte kasteel van Bellem zelfs nooit gezien, want hij overleed in 1768 in Parijs. Vermits zijn dochter Louise-Marie-Coleta nog minderjarig was, moest er opnieuw een voogdij ingesteld worden. Haar moeder ging in 1775 een nieuwe echtverbintenis aan met graaf Jean-François-Philippe d'Asson. Zij overleed reeds een jaar later. De voogden van de minderjarige barones namen vervolgens het beheer van de familiebezittingen waar[26].

De kabinetskaart van graaf de Ferraris van omstreeks 1778 geeft een beeld van de uitgevoerde werken aan het kasteel van Bellem. Het grondplan van het kasteel werd grondig gewijzigd. Vermoedelijk werd het nieuwe kasteel iets meer naar voor opge-

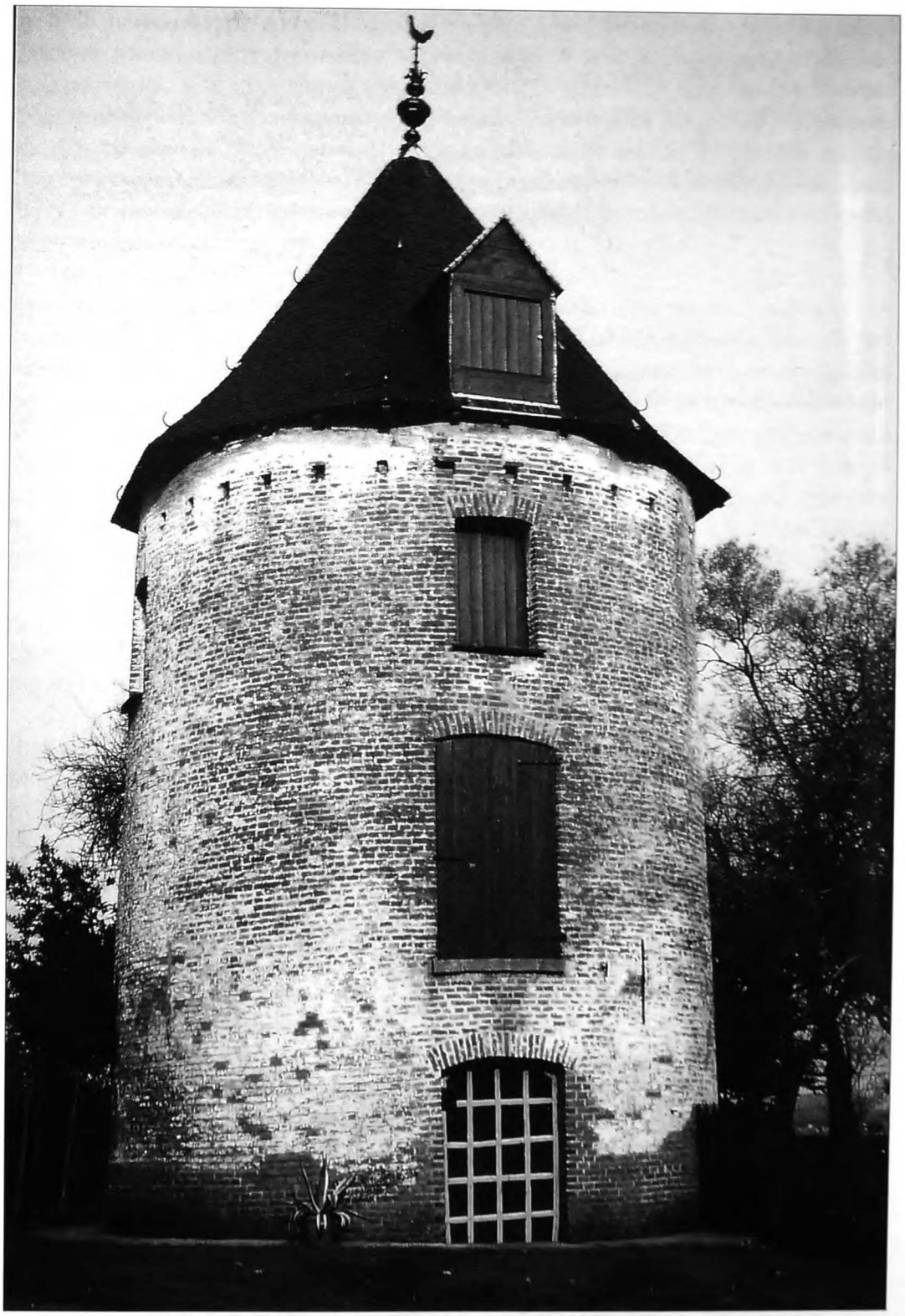
Die 27. 9bris 1764. Jacobus Amelinck prolapsus e tabulato
confecto ad perficiendo muros castelli Principis Montmorency
hic in Bellem subito obiit, oriundus ex Evergem Ætatis suæ anno
circiter 24to et sepultus est in cœmeterio.
Herredegte Last in Bellem
Dec: Thijs

De registratie van het overlijden van Jacobus Amelinck in het parochieregister van Bellem als onverwachte bron voor de bouwgeschiedenis van het kasteel.
(Gemeentearchief Aalter, Overlijdensregister Bellem 1764, f°653r°)

Het kasteel van Bellem op de Kabinetskaart van graaf de Ferraris in 1778.

(uitgegeven door
Pro Civitate/Gemeentekrediet
van België)

De 16de-eeuwse duiventoren van het kasteel van Bellem, een stille getuige van een ver verleden...

(foto : Sven De Bevere)

schoven. Er werden 2 zijvleugels bijgebouwd. In de topgevels van de zijpaviljoenen liet de familie de Montmorency haar wapenschild aanbrengen. De vijvers zijn volledig uit het landschap verdwenen en het park werd uitgebreid. In de perceelsindeling van het park zijn nog sporen terug te vinden van de oorspronkelijke kasteeltuin. Het park is nog steeds in Franse geometrische stijl aangelegd. Een strak rechtlijnig patroon is ook merkbaar in de walgrachten. Een lange rechte dreef vertrok toen aan de achterzijde van het kasteel en eindigde 1,5 km verder in de open heide in het grensgebied van Bellem, Aalter en Lotenhulle. De omgeving van de kasteelhoeve is eveneens grondig gewijzigd[27].

Louise-Auguste-Elisabeth-Marie-Colette de Montmorency trad op 31 december 1778 in Parijs in de kapel van de bibliotheek van de Franse koning in het huwelijk met Joseph-Marie-Louis de Lorraine, prins de Vaudemont, graaf van Brionne, hertog van Elboeuf en kolonel in het leger van koning Lodewijk XVI van Frankrijk[28].

In 1789 brak de Franse revolutie uit.Toen Franse revolutionaire troepen de Zuidelijke Nederlanden binnenvielen en het gebied annexeerden, vluchtte de barones naar het buitenland. Het kasteeldomein werd door het nieuwe bewind in beslag genomen als nationaal goed, maar het geraakte niet verkocht. Nadat de revolutionaire golven uitgedeind waren, kon de barones opnieuw haar rechten laten gelden als eigenares van het kasteeldomein van Bellem[29].

In 1808 verkocht barones de Montmorency haar Bellemse bezittingen, waaronder het erg vervallen kasteel, aan de Gentse industrieel Jacob-Lieven van Caneghem[30]. Voor het kasteeldomein van Bellem werd met deze transactie het oude regime afgesloten.

NOTEN

1 Deze paragraaf is een synthese van het artikel van L. STOCKMAN, *De bezittingen van de families Van Lake, Wijts en Rijm te Bellem en omgeving,* in Appeltjes van het Meetjesland, jb. 36 (1985), p. 195-205.
2 L. STOCKMAN, *De bezittingen ...,* p. 197.
L. STOCKMAN, *Sociaal-economische evolutie,* in Geschiedenis van Bellem, Aalter, 1994, p. 37.
3 L. STOCKMAN, *Het domein Bellem-Schuurvelde te Lotenhulle,* in Appeltjes van het Meetjesland, jb. 29 (1978), p. 71-87.
D. DE REUCK, *De lokale instellingen,* in Geschiedenis van Bellem, Aalter, 1994, p. 136.
4 D. DE REUCK, *Een klein dorp op de golven van grote gebeurtenissen,* in Geschiedenis van Bellem, Aalter, 1994, p. 210-216.
5 L. STOCKMAN, *Parochiale geschiedenis,* in Geschiedenis van Bellem, Aalter, 1994, p. 85-86.
6 L. STOCKMAN, *De bezittingen ...,* p. 197-198.
7 L. STOCKMAN, *De bezittingen ...,* p. 198.
D. DE REUCK, *De lokale instellingen,* p. 138.
8 D. DE REUCK, *Een klein dorp ...,* p. 218-224.
9 J. BOSSU, *Vlaanderen in oude kaarten - Drie eeuwen cartografie,* Tielt-Bussum, 1983, p. 103-107

(Antonius Sanderus), blz. 84-89 (Henricus Hondius) en blz. 92-103 (Willem en Joan Blaeu).

10 Deze afbeelding komt uit de Sanderusuitgave Goethals-Vercruysse in de Stadsbibliotheek Kortrijk, Bibliotheek Goethals-Vercruysse, nr. 11.146, p. 170. De ets van het kasteel van Bellem is niet afgedrukt in de gewone Sanderusuitgave. Zie ook G. CAULLET, *De gegraveerde, onuitgegeven en verloren geraakte tekeningen voor Sanderus' Flandria Illustrata,* Antwerpen, 1908.

11 D. DE REUCK, *Een klein dorp ...,* p. 222-224.

12 L. STOCKMAN, *De bezittingen ...,* p. 198-199.
D. DE REUCK, *De lokale instellingen,* p. 138.

13 D. DE REUCK, *De lokale instellingen,* p. 139.

14 L. STOCKMAN, *Parochiale geschiedenis,* p. 89-90.

15 L. STOCKMAN, *Parochiale geschiedenis,* p. 90.

16 L. STOCKMAN, *De bezittingen ...,* p. 199.

17 RAG, *Kaarten en Plans,* nr. 1294. De hoeve aangeduid met "Oosterlinck" was niet het goed van de familie Oosterlinck maar van de familie De Coninck.

18 D. DE REUCK, *Evolutie van landschap en bewoning,* in Geschiedenis van Bellem, p. 5-17.
D. DE REUCK, *Een klein dorp ...,* p. 224-270.

19 L. STOCKMAN, *De bezittingen ...,* p. 199
D. DE REUCK, *De lokale instellingen,* p. 139.

20 D. DE REUCK, *De lokale instellingen,* p. 139
A. RYSERHOVE en R. TONDAT, *Oud Bellem 1,* in Ons Meetjesland, jg. 3 (1970), nr. 1, p. 20.
A. RYSERHOVE en R. TONDAT, *Oud Bellem 5,* in Ons Meetjesland, jg. 4 (1971), nr. 1, p. 24.

21 D. DE REUCK, *De lokale instellingen,* p. 139.

22 D. DE REUCK, *Een klein dorp ...,* p. 270.

23 D. DE REUCK, *De lokale instellingen,* p. 139.

24 D. DE REUCK, *De lokale instellingen,* p. 139.
A. RYSERHOVE en R. TONDAT, Oud Bellem 5, p. 24-25.

25 Gemeentearchief Aalter, Parochieregisters Bellem, overlijdens 1764, f 653 r.

26 D. DE REUCK, De lokale instellingen, p. 140.

27 De kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden, opgenomen op initiatief van graaf de Ferraris, werd uitgegeven door Pro Civitate/Gemeentekrediet van België. Bellem kan gereconstrueerd worden aan de hand van de kaarten Gent 65, Oedelem 66, Eeklo 65 en Ruiselede 67.

28 I. HOSTE, Van "huys van playsance" tot Mariahove - Het kasteeldomein van Bellem, Brochure samengesteld n.a.v. de Dag van het Park, 25 mei 1997, p. 4.

29 I. HOSTE, a.w., p. 5.

30 I. HOSTE, a.w., p. 5.

HET AANTAL PAROCHIES IN HET DECANAAT AARDENBURG SEDERT HAAR OPRICHTING CA. 1285 TOT 1559

Luc STOCKMAN

In 1993 liet Monique Vleeschouwers-Van Melkebeek een merkwaardige en vernieuwende studie verschijnen over het aantal parochies van het bisdom Doornik in de periode 1400-1559[1]. De ruggengraat van haar studie vormen de acht bewaarde pouillés van het bisdom Doornik. Alhoewel de pouillés een fiscale achtergrond hebben, kunnen we ze ook als tabellen met de bestuurlijke indeling van een bisdom in aartsdiaconaten, decanaten en parochies beschouwen en gebruiken. Zij zijn dus heel geschikt om het aantal parochies van een decanaat op een gegeven tijdstip te bepalen. Hun nadeel is soms wel eens dat zij de vroegere toestand weergeven en sommige parochies taxeren die in feite niet meer bestonden[2].

Daarnaast heeft zij ook vaak gebruik gemaakt van de rekeningen van de officialiteit van Doornik, van een rekening 1487/1488 van de secretaris van de vicarissen-generaal van de bisschop van Doornik, van een benoemingsregister 1460-1469 van pastoors, kapelanen en kosters en van de rekeningen 1432/1433 en 1441/1442 van de zegelaar van de Doornikse officialiteit te Brugge. Uit 1527 dateert een petitie van de pastoors van het *Brugse Vrije* en het *Appendantsche* om te bewijzen dat zij overgetaxeerd waren. Tenslotte zijn er decanale rekeningen bewaard o.a. van Aardenburg uit de jaren 1429/1430, 1532/1533 en 1559/1560[3].

Op basis van dit rijk archief kwam zij tot de slotsom dat het decanaat Aardenburg 30 parochies tot 1461 telde, 31 vanaf 1461, en 35 in de 16de eeuw[4]. Dit komt niet goed overeen met de telling van het aantal parochies in mijn studie over het decanaat Aardenburg en de O.-L.-Vrouwkerk van Aardenburg, waar ik in 1455 slechts 26 parochies en 11 overstroomde vond en in 1554 slechts 32[5]. Een eerste reactie op dit verschil in cijfers is dat de telling in het decanaat Aardenburg niet eenvoudig is omdat dit gebied vaak het toneel geweest is van herhaaldelijke overstromingen en het niet altijd duidelijk is wanneer een bepaalde kerk herbouwd of verdwenen is ! Toch is het nuttig een poging tot hertelling te doen en nieuwe cijfers voor de jaren 1460 en 1559 voor te stellen.

1. Het aantal parochies tijdens de stichting van het decanaat Aardenburg ca. 1285

In een artikel over de Sint-Baafskerk van Aardenburg schreef ik al dat een zekere Johannes Luus omstreeks 1285 als eerste deken van het pas opgerichte decanaat

Aardenburg fungeerde[6]. Voor deze datum behoorden al die parochies tot het decanaat Brugge. Laten we nu eens bekijken hoeveel en welke parochies er werden overgeheveld van Brugge naar Aardenburg.

Te Aardenburg zelf stonden er twee parochiekerken nl. de O.-L.-Vrouwekerk en de Sint-Baafskerk, waarvan de scheiding pas tussen 1266 en 1278 had plaatsgevonden[7]. Ten zuiden van Aardenburg is er in 1285 sprake van een parochiekerk te Heile[8] en ten noorden van Aardenburg in Hannekenswerve stond er al in 1169 een kapel, die door een geestelijke uit Aardenburg werd bediend. Alhoewel Hannekenswerve in 1249 nog geen zelfstandige parochie was[9], moet dit kort nadien gebeurd zijn want bij opgravingen van het kerkgebouw van Hannekenswerve in 1964 werden 28 gemetselde grafkeldertjes blootgelegd, waarvan verschillende met een vroege schildering uit de 13de eeuw[10]. Ten oosten van Aardenburg kwam vóór 1292 de parochiekerk van Sint-Kruis tot stand[11].

De Gentse Sint-Pietersabdij kreeg omstreeks 1038/1044 het altaar van Oostburg met een daarvan afhankelijke kapel van IJzendijke. In 1150 hingen de volgende dochterkerken af van de Sint-Elooiskerk van Oostburg nl. IJzendijke, Gaternesse, Schoondijke en *Ostmundi capella.* In 1197 ontstond er binnen het patronaatsgebied van Sint-Pieters de parochie *Nova Ecclesia* of Nieuwerkerke ten behoeve van de bewoners van de wijk Beiderwan in Oostburg[12]. De Sint-Baafsabdij slaagde er in de loop van de 12de eeuw een tweede kerk te Oostburg te laten oprichten toegewijd aan Sint-Bavo[13]. In 1243 werd Sint-Catherine bij Oostburg als parochie vermeld[14]. Ten oosten van Oostburg in de wijk Coxyde verrees in 1280 de Beniardskerke[15].

De O.-L.-Vrouwparochie van Hamere verschijnt pas in 1264 in de bronnen, maar werd vermoedelijk vóór 1250 opgericht. In 1226 schonk ridder Bouden van Praet de *ecclesiam de Waterflit cum personatu ejusdem ecclesie* aan de Gentse Sint-Pietersabdij[16]. In 1229 kwam onder impuls van de Sint-Pietersabdij de parochie Sint-Niklaas in Vaarne tot stand[17].

Langsheen de Woutersweg stichtte omstreeks 1243 Goswijn van Roeselare, poorter te Gent, de parochie Nieuw-Roeselare. Alhoewel de kerk in 1248 al gebouwd was, kon hij de pastoor geen voldoend inkomen bezorgen, zodat hij zich genoodzaakt zag in 1275 zijn collatierecht aan de bisschop van Doornik af te staan[18]. Noordwestwaarts langsheen diezelfde Woutersweg bouwde de Sint-Baafsabdij ten laatste in 1244 de Sint-Margaretakerk[19].

Volgens M. Vleeschouwers-Van Melkebeek kan er geen sprake zijn van een dubbele benaming Nieuw-Roeselare/Sint-Margriete, zoals dat door M. Gottschalk[20] of D. Verstraete beweerd wordt[21]. Het is zeker een feit dat in de pouillé van 1331 en *Sancta Margareta juxta Moer* en *Novum Rollarium* voorkomen[22]. Ook in de pouillé van de 14e eeuw staan *Sancta Margareta Oest* en *Novum Rollarium* zusterlijk naast elkaar.

Daarin wordt verder gespecifieerd dat de *abbas Sancti Bavonis* en de *episcopus Tornacensis* respectievelijk patroon zijn van Sint-Margriet en Nieuw-Roeselare. Dit is een reden temeer om twee afzonderlijke parochies te aanvaarden[23].

Vanuit Aardenburg stichtte de Sint-Baafsabdij in de loop van de eerste helft van de 12de eeuw de O.-L.-Vrouwparochie van Cadzand[24]. Op het eiland Wulpen waren er vijf parochies. In 1270 verschijnen de kerken van Remboudsdorpe en Briele, in 1278 de parochie Oostende-Wulpen, die in 1290 *Ostende Sancti Lamberti* genoemd werd. In diezelfde oorkonde wordt ook nog gesproken van Westende-Wulpen en Avenkerke[25].

In de noordwestelijke hoek van het nieuwe decanaat liggen de oude parochies van Sint-Amandus te Beernem en van Sint-Lambrecht te Oedelem en de jongere parochie van Sint-Joris-ten-distele die pas in 1242 van Knesselare en Beernem werd afgesplitst. In 1110 bevestigde bisschop Balderik van Noyon-Doornik de Sint-Kwintensabdij in Vermandois in het bezit van de parochies Lapscheure en Moerkerke. Te Maldegem en te Adegem treffen we al omstreeks het jaar 1000 een parochiale gemeenschap aan, terwijl te Eeklo ten laatste in 1240 de Sint-Vincentiusparochie moet tot stand zijn gekomen[26].

In totaal telde het decanaat in 1285 minstens 33 parochies. Het is mogelijk dat een van die drieëndertig nog het statuut van parochie niet bereikt had. Een parochie omvatte minstens een kerkgebouw met een afgebakend territorium, een pastoor en uiteraard ook gelovigen. Belangrijk is wel dat in die kerk huwelijken gesloten worden, begrafenissen gebeuren en doopsels toegediend worden want anders kan men moeilijk spreken van een parochiekerk. In bijlage 1 vindt de lezer de 33 parochies.

2. Verdere groei van het decanaat Aardenburg en de stormvloeden van 1375/1376 en 1404 met hun gevolgen

Na 1285 ging de stichting van nieuwe parochies door. In het moergebied van Aardenburg kwamen twee nieuwe parochies tot stand : de *parochia sancti Johannis in Eremo* verschijnt in 1307 in de oorkonden en de *Sente Laureinsparochie* duikt in 1314 in de bronnen op[27]. De snel groeiende stad Sluis bezat zeker al in 1324 een kerk want op 24 juni 1324 werd de Brugse kannunik Sijmoen Willebard als pastoor van Sluis vernoemd[28].

Dit brengt het aantal parochies op 36 in 1331 alhoewel noch Sluis, noch Sint-Laureins in de pouillé van 1331 voorkomen[29]. De samensmelting van Rembouts-dorpe met Westende op Wulpen in 1345, omdat Remboutsdorpe gedeeltelijk overstroomd geraakt was door de zee, verminderde dan het aantal parochies tot 35[30]. Een laatkomer is Moorskerke alias Groede-West dat maar voor het eerst in 1364 als parochie vermeld wordt[31].

Ten oosten van de stad Aardenburg lag de Ware of Weerdijk die al in 1290 vermeld wordt[32]. Deze dijk begon op de wijk Zonne in Sint-Laureins en liep noordwestwaarts naar de scherpe hoek van de huidige Nederlandse-Belgische grens om ergens ten westen van Sint-Catharine te eindigen. Al was de Weerdijk niet bijzonder hoog, hij bood toch voldoende weerstand tegen de Sint-Elisabethvloed van de winter 1375/1376. De parochies Heile, Sint-Laureins, Sint-Kruis en Hannekenswerve en de stad Aardenburg, gelegen ten westen van de Ware, bleven allemaal van het zeewater gespaard, terwijl de parochies ten oosten ervan zoals Sint-Jan-in-Eremo, Nieuw-Roeselare, Sint-Niklaas-in-Vaarne, Watervliet en Sint-Catherine door de vloed verzwolgen werden.

Ook elders werden verschillende parochies door de zee overstroomd zoals Oostmanskerke, Ijzendijke, Hamere, Nieuwerkerke en op het eiland Wulpen bleef er na de twee grote stormvloeden van 1375-1376 en 1404 slechts één parochie over[33].

In 1399 werd de bedijking van "*den nieuwen polre diemen heet Sint Maergrietpolre*" aangevat[34]. Deze polder kreeg de naam van Sint-Margrietpolder omdat de Sint-Margrietekerk, of wat er restte, daarin stond[35].Het volgende jaar in 1400 volgde de *noortpolre bi Ardenburg*, die ook wel eens de Dierkinssteenpolder werd genoemd. Wellicht werd bij die gelegenheid de Sint-Catherinekerk bij Oostburg herbouwd.

De Sint-Elisabethvloed van 1404 deed echter al die moeizame inpolderingen volledig teniet, zodat alles te herbeginnen was. Het nog niet getroffen Beniarskerke werd ernstig aangetast en Gaternesse, gespaard door de vloed van 1375/1376, verloor in 1404 een deel van zijn territorium[36].

Hoe zag nu het kerkenlandschap in het decanaat er uit in 1460 ?

Sint-Margriete is definitief in 1404 ten onder gegaan en pas in 1470 zal Jan De Plaet een tweede Sint-Margaretakerk in de H.-Kruispolder bouwen[37]. De Sint-Janskerk werd op dezelfde plaats ca. 1447 herbouwd[38]. Nieuw-Roeselare, Hamere, Watervliet, Sint-Niklaas-in-Vaarne en vier van de vijf parochies van het eiland Wulpen gingen definitief verloren of werden pas in de 16de eeuw heropgericht.

De kerk van IJzendijke werd pas in 1455 opnieuw opgericht en de bisschop van Doornik liet de kerk en het kerkhof inzegenen[39]. Alhoewel Nieuwerkerke in de pouillé van de 14de eeuw als *submersa* betiteld wordt, moet de kerk toch al vlug hersteld geweest zijn[40].

De Oostmanskapelle of Noormanskapelle werd in 1391 met de afbraakstenen van de kerk van Oostmanskerke gebouwd. Amper 13 jaar later werd die kapel vernietigd door de vloed van 1404. Oostmanskapelle werd pas heropgebouwd in de loop van de tweede helft van de 15de eeuw. Monique Vleeschouwers-Van Melkebeek beschouwt Oostmanskapelle en Oostmanskerke als twee afzonderlijke parochies in de 15de eeuw. Ik meen echter dat de parochiale rechten van Oostmanskerke naar Oostmanskapelle over gegaan zijn[41].

Monique Vleeschouwers-Van Melkebeek telde in 1460 dus 30 parochies terwijl ik er slechts 28 terugvond. Dit komt omdat zij Oostmanskerke en Oostmanskapelle als twee parochies rekent en dat zij aanneemt dat Sint-Margriete en Sint-Catherine al vóór 1460 heringericht waren. Het is nochthans duidelijk dat de tweede kerk van Sint-Margriete pas in 1470 gebouwd werd en dat de kerk van Sint-Catherine maar heropgebouwd werd na de drooglegging van de Catherinepolder in 1465[42]. Daarentegen aanziet zij Ijzendijke niet als een zelfstandige parochie in 1455 omdat er geen eigen pastoor was[43]. Dus 30 - 3 + 1 = 28 !

Als we nu het bilan van de wijzigingen in de periode 1285-1460 opmaken, stellen we een verschil van 5 parochies vast. De parochies Hamere, Nieuw-Roeselare, Sint-Catherine, Sint-Margriete, Sint-Niklaas-in-Vaarne, Watervliet en vier van de vijf parochies van het eiland Wulpen waren verdwenen. Tegenover het verlies van 10 parochies staat de winst van vijf nieuwe parochies nl. Moorskerke, Sint-Jan-in-Eremo, Sint-Laureins en de parochies van Sint-Jan en O.-L.-Vrouw in Sluis zodat we slechts 5 parochies minder tellen ten opzichte van 1285 !

3. De parochies in de 16de eeuw

In 1461 nam het pas gestichte Middelburg de pastorale rechten van Heile over zodat we Heile niet meer in de pouillé van 15 februari 1534 aantreffen[44]. Waarschijnlijk hebben de vermeldingen over Heile betrekking op de parochie Middelburg/Heile. Het is mogelijk dat de kerk van Heile nog gedurende lange tijd is blijven bestaan als een *appendicium* van Middelburg.

In 1528 liet Jan Adornes een kerk bouwen te Nieuwvliet en Filips van Kleef richtte in 1510 een kerk op te Breskens ter ere van de H. Barbara[45]. Intussen hadden Sint-Margriete in 1470 en Sint-Catherine ca. 1465 een nieuwe kerk gekregen en in 1504 had Jeronimus Laurijnen een nieuw bedehuis Watervliet in de Sint-Jeromimuspolder laten oprichten[46]. In 1553 begon de Gentse Sint-Pietersabdij, ter vervanging van de Sint-Niklaaskerk een nieuwe kerk te bouwen in de Oudemanspolder langsheen de Sint-Jeronimuspolderzeedijk (voorbij de Nederlandse grens)[47].

Er gebeurde ook een uitwisseling van parochies in het begin van de 16de eeuw tussen de decanaten Aardenburg en Brugge. Beernem, Oedelem en Sint-Joris-ten-Distel verhuisden naar Brugge, terwijl Aardenburg er Hoeke, Muide en Westkapelle bijkreeg[48].

Een tussenbilan van het aantal parochies vinden we in de pouillé van 1534 (zie bijlage 2). De paus had aan keizer Karel het heffen van een taks op de geestelijkheid toegestaan, die door Anthoine de Landas, klerk van Jehan Carondelet, aartsbisschop van Palermo en hoofd van zijn privéraad, moest geïnd worden.

Grafzerk van 1607 uit de voormalige Sint-Janskerk te Sluis (in situ bewaard).
(Foto : Jan Stockman 1997)

Grafzerk van de 17de eeuw uit de voormalige Sint-Janskerk te Sluis (in situ bewaard).
(Foto : Jan Stockman 1997)

Onder het decanaat Aardenburg werden op 15 februari 1534 32 parochies opgenomen. De taks op de *curen* Gaternesse, Wulpen, Breskens en Nieuwvliet werd als *néant* bestempeld. Bij Wulpen werd eraan toegevoegd dat de oorzaak "*les inundations et povréte*" was[49].

Inderdaad kregen Wulpen en Gaternesse door de stormvloeden van 1530 en 1532 het hard te verduren. Het pas opgerichte kerkdorp Nieuwvliet, gelegen ten zuid-oosten van Cadzand, werd totaal verwoest[50]. Verder ging er ook te Breskens land verloren door de overstromingen[51].

Na de beide stormvloeden heerste er een grote activiteit wat de inpolderingen betreft. De parochie Nieuwvliet werd al in 1533 hersteld en de heerlijkheid Breskens werd met nieuwe polders uitgebreid[52] en door het verzet van Brugge kwam er echter van de geplande inpolderingen op het eiland Wulpen niets terecht[53]. We kunnen ons echter afvragen of er in 1559 nog een kerk op dit onveilig eiland stond. De kerk van Gaternesse werd pas in 1570 totaal vernield[54].

We denken dat de 32 parochies van 1534 zich hebben kunnen handhaven, behalve dan misschien de parochie op Wulpen. Daar Waterland-Oudeman er na 1534 nog bijkwam, bereiken we in 1559 het eindtotaal van 32 parochies als we er Wulpen niet meer bijnemen. Ten opzichte van 1460 krijgen we de volgende bewegingen : 7 nieuwe parochies Breskens, Middelburg, Nieuwvliet, Sint-Catherine, Sint-Margriete, Watervliet en Waterland-Oudeman en 3 verdwenen parochies Heile, IJzendijke en Wulpen. Dus 28 + 7 - 3 = 32.

M. Vleeschouwers-Van Melkebeek houdt het bij 35 parochies. Dit komt omdat zij Oostmanskerke/Oostmanskapelle en Middelburg/Heile telkens als twee afzonderlijke parochies beschouwt. Verder steunt zij op de verklaring van de landdeken van Aardenburg dat er in 1559/1560 geen priesters bereid waren om Wulpen te gaan bedienen, om toch nog het bestaan van een parochie op Wulpen te aanvaarden[55]. Dit zou er inderdaad kunnen op wijzen dat er nog schaarse gelovigen en een kerk op dit geteisterde eiland aanwezig waren. Alleen een pastoor ontbrak nog ! Kunnen we zo iets nog als parochie bestempelen ? We menen van niet zodat we Wulpen van onze lijst schrappen.

BESLUIT

Het valt niet mee om het aantal parochies te gaan tellen in een decanaat dat gedurende decennia aan de grillen van de zee blootgesteld was. Dankzij de pouillés en een aantal rekeningen heeft M. Vleeschouwers-Van Melkebeek een aantal problemen kunnen oplossen. Toch blijven er nog vraagtekens over zodat het aantal parochies van onze lijsten niet altijd overeenkomen met die van M. Vleeschouwers-Van Melkebeek.

NOTEN

1 M. VLEESCHOUWERS-VAN MELKEBEEK, *De parochies van het bisdom Doornik, 1400-1559,* in Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis, jg. 130 (1993), p. 187-200 en meer bepaald het decanaat Aardenburg, p. 204-213.
2 M. VLEESCHOUWERS-VAN MELKEBEEK, *a.w.,* p. 189.
3 M. VLEESCHOUWERS-VAN MELKEBEEK, *a.w.,* p. 191-193.
4 M. VLEESCHOUWERS-VAN MELKEBEEK, *a.w.,* p. 204.
5 L. STOCKMAN, *De oprichting van de dekenij Aardenburg (ca. 1295) en het rijke Roomse leven in en om de Mariakerk van Aardenburg (966-1625),* in Appeltjes van het Meetjesland, jb. 42 (1991), p. 53-54.
6 L. STOCKMAN, *De St.-Baafskerk van Aardenburg voor de reformatie,* in Geleefde tijd, Liber Amicorum G.A.C. Van Vooren, nr. 23 van de Bijdragen tot de geschiedenis van West-Zeeuws-Vlaanderen, Aardenburg, 1995, p. 11-12.
7 L. STOCKMAN, *De Sint-Baafskerk ...,* p. 12.
8 M.K.E. GOTTSCHALK, *Historische geografie van Westelijk Zeeuws-Vlaanderen, tot de Sint-Elisabethsvloed van 1404,* Assen, 1955, p. 59.
9 L.STOCKMAN, *De oprichting van de dekenij ...,* p. 6.
10 J. VAN HINTE, *De opgraving te Hannekenswerve,* in het jaarboek 1963/1964 van de Heemkundige Kring West-Zeeuws-Vlaanderen, p. 56 en p. 73.
11 M.K.E. GOTTSCHALK, *a.w.,* p. 75.
12 Daar fungeerde in mei 1271 *den here Salomone* als kapelaan van *der Nieuwerkerke te Boyderwaen* , Rijksarchief Brugge, *oorkonde met blauw nummer,* 2687.
13 L. STOCKMAN, *De oprichting van de dekenij Aardenburg...,* p. 6.
14 J VAN HINTE, *Rapport betreffende de verdwenen kerk bij Sint-Catherine,* in Jaarboek 1961/1962 van de Heemkundige Kring West-Zeeuws-Vlaanderen, p. 83-87.
15 M.K.E. GOTTSCHALK, *a.w.,* p. 79.
16 L. STOCKMAN, *De oprichting van de dekenij Aardenburg ...,* p. 6.
17 L. STOCKMAN, *De eerste en tweede kerk van Sint-Margriete,* in Appeltjes van het Meetjesland, jb. 41 (1990), p. 105-106.
18 M. VLEESCHOUWERS- VAN MELKEBEEK, *a.w.,* p. 209.
19 L. STOCKMAN, *De eerste en de tweede ...,* p. 106.
20 MK.E. GOTTSCHALK, *a.w.,* p. 68.
21 D. VERSTRAETE, *Over St.-Margriete het dorp dat dikwijls verhuisde,* in Historische verkenningen in het Meetjesland, Maldegem, 1982, p. 257-271.
22 RAG, *Staten van Vlaanderen,* nr. 963, f. 15 v.
23 A. LONGNON, *Pouillés de la province de Reims,* Tome I, Parijs, 1908, p. 444-449. Dit wordt bevestigd door een tekst van ca. 1557 (RAB, *Brugse Vrije,* bundel 227), waarin beweerd wordt dat Ijzendijke (inderdaad een oude stad) de moederparochie van negen dochterparochies zou zijn nl. van *Gaternesse, Ste Cathelinen bij Oostburch, Ste Margrieten, Ste Jans de Woestijne, Ste Clays in Varent, Oostmanskercke, Rouselaerkercke, Huughevliet, Schoondijck.* Alhoewel IJzendijke een heel oude vestiging is en in 1127 al een stadje was, lijkt het mij toch onwaarschijnlijk dat Ijzendijke de moederkerk was van die negen plaatsen. Slechts vier parochies behoorden tot het patronaat van Sint-Pieters (Gaternesse, Sint-Niklaas-in-Vaarne, Oostmanskerke en Schoondijk), twee parochies (Sint-Margriete en Sint-Catheline) tot Sint-Baafs en het bisdom Doornik bezat er ook twee (Sint-Jan-in-Eremo en Nieuw-Roeselare) terwijl de haven Hugevliet geen parochie was.
24 M.K.E. GOTTSCHALK, *a.w.,* p. 28.
25 M.K.E. GOTTSCHALK, *a.w.,* p. 115.
26 L. STOCKMAN, *De oprichting van de dekenij Aardenburg ...,* p. 7.
27 L. STOCKMAN, *De oprichting van de dekenij Aardenburg ...,* p. 7.
28 L. STOCKMAN, *De oprichting van de dekenij Aardenburg ...,* p. 8.
29 RAG, *Staten van Vlaanderen,* nr. 963, f. 15 v. tot f. 16 v.
30 L. STOCKMAN, *De oprichting van de dekenij Aardenburg ...,* p. 8.
31 M.K.E. GOTTSCHALK, *a.w.,* p. 104.
32 M.K.E. GOTTSCHALK, *a.w.,* p. 142-143.
33 M. VLEESCHOUWERS-VAN MELKEBEEK, *a.w.,* p. 210-211.
34 M.K.E. GOTTSCHALK, *a.w.,* p. 186.
35 L. STOCKMAN, *De eerste en tweede ...,* p. 108.

36 M. VLEESCHOUWERS-VAN MELKEBEEK, *a.w.*, p. 205.
37 D. VERSTRAETE, *Over Sint-Margriete, het dorp dat dikwijls verhuisde*, in Historische verkenningen in het Meetjesland, Maldegem, 1982, p. 266-267.
38 D. VERSTRAETE, *Sint-Jan-in-Eremo, de parochie met twee kerken*, in Historische verkenningen ..., p. 231-235.
39 M. VLEESCHOUWERS-VAN MELKEBEEK,*a.w.*, p. 206.
40 M. VLEESCHOUWERS-VAN MELKEBEEK, *a.w.*, p. 207.
41 M. VLEESCHOUWERS-VAN MELKEBEEK,*a.w.*, p. 207.
42 M. VLEESCHOUWERS-VAN MELKEBEEK, *a.w.*, p. 210.
43 M. VLEESCHOUWERS-VAN MELKEBEEK, *a.w.*, p. 205-206.
44 Algemeen Rijksarchief Brussel, *Rekenkamer*, nr. 16.107, f. 5 v.
45 L. STOCKMAN, *De oprichting van een dekenij Aardenburg* ..., p. 11.
46 M. VLEESCHOUWERS-VAN MELKEBEEK, *a.w.*, p. 212.
47 D. VERSTRAETE, *Geteisterde dorpen in het noorden van het Meetjesland*, in Appeltjes van het Meetjesland, jb. 8 (1957), p. 100-101.
48 M. VLEESCHOUWERS-VAN MELKEBEEK, *a.w.*, p. 203-204.
49 ARA, *RK*, nr. 16.107, f. 6 r.
50 M.K.E. GOTTSCHALK, *a.w. (Deel II)*, p. 168.
51 M.K.E. GOTTSCHALK, *a.w. (Deel II)*, p. 173.
52 M.K.E. GOTTSCHALK, *a.w. (Deel II)*, p. 207.
53 M.K.E. GOTTSCHALK, *a.w. (Deel II)*, p. 182.
54 M.K.E. GOTTSCHALK, *a.w. (Deel II)*, p. 210.
55 M. VLEESCHOUWERS-VAN MELKEBEEK, *a.w.*, p. 211.

BIJLAGE I

Aantal parochies in het decanaat Aardenburg (1285-1559)

	ca. 1285	1460	1559
Aardenburg	2	2	2
Adegem	1	1	1
Beernem	1	1	-
Breskens	-	-	-
Cadzand	1	1	1
Coxyde	1	1	1
Eeklo	1	1	1
Gaternesse	1	1	1
Hamere	1	-	-
Hannekenswerve	1	1	1
Heile	1	1	1
Hoeke	-	-	1
IJzendijke	1	1	-
Lapscheure	1	1	1
Maldegem	1	1	1
Middelburg	-	-	1
Moerkerke	1	1	1
Moorskerke (= Groede-West)	-	1	1
Muide	-	-	1

Nieuwerkerke	1	1	1
Nieuw-Roeselare	1	-	-
Nieuwvliet	-	-	1
Oedelem	1	1	-
Oostburg	2	2	2
Oostmanskerke (-kapelle)	1	1	1
Schoondijke	1	1	1
Sint-Catherine	1	-	1
Sint-Jan-in-Eremo	-	1	1
Sint-Joris-ten-Distel	1	1	-
Sint-Kruis	1	1	1
Sint-Laureins	-	1	1
Sint-Margriete	1	-	1
Sint-Niklaas-in-Vaarne	1	-	1
Sluis	-	2	2
Watervliet	1	-	1
Westkapelle	-	-	1
Wulpen	5	1	-
Totaal	**33**	**28**	**32**

BIJLAGE II

Het decanaat Aardenburg volgens de pouillé van 1534

Algemeen Rijksarchief Brussel, *Rekenkamer*, nr. 16.107

f. 5 v. Doienne dArdembourg tauxe le xve jour de février xv^{c} trentetrois.

- des deux cures en la paroiche de notre Dame en lad. ville dArdembourg, lesquelles ont este taxees chacune a xxxvi l. de xl gros qui font ensemble lxxij l.
- des deux cures en la paroiche de Saint Bavon en lad. ville, lesquelles sont taxees chascune a vij l. iiij s. de xl gros qui font xiiij l. viij s.
- des deux cures en la paroiche Saint Eligii en la ville dOostbourg qui sont chascun tauxe a xxxi l. x s. font et ici lxiij l.
- des deux cures en leglise de Saint Bavon en lad. ville semblement tauxe chascune xxij l. x s. qui font xlv l.

f. 6 r.
- des deux cures en leglise et paroiche de Maldeghem qui sont tauxees a xxxj l. x s. qui font lxiij l.
- de la cure de leglise notre Dame a lEscluze xxvij l.
- de la cure Saint Jehan en lad. ville de lEscluze vij l. iiij s.

- de la cure dele Mudde	lxiij l.
- de la cure de Houcke	vij l. iiij s.
- de la cure de Westcappelle	liiij l.
- de la cure de Cadzande	lxxij l.
- de la cure de Cocxide	cviij s.
- de le cure de Heinkewerve	cviij s.
- de la cure Sainte Catherine Oost	xxvij l.
- de la cure Nieukercke	xxvij l.
- de la cure Groude	xxxvj l.
- de le cure Gaternesse	néant
- de le cure Scoondijcke	xlv l.
- de le cure Noorsmanskercke	xxiv l. xv s.
- de le cure de Sainte Croix a Ardembourg	xxvij l.

f. 6 v.

- de la cure de Saint Leurens in Erremo	xxxvi l.
- de la cure de Saint Jehan in Erremo	cviij s.
- de la cure de Watrevliet	xlv l.
- de la cure de Eeclo	iiij^{xxj} l.
- de la cure de Adeghem	xxxj l. x s.
- de la cure de Moerkercke	xxxvj l.
- de la cure de Lapschuere	xl l. x s.
- de la cure de Middelbourg	iiij l. xvj s.
- de la cure de Wulpen pour les inundations et povreté	néant
- de la cure de Breskinszande	néant
- de la cure de Nieuwvliet comme dessus	néant
- de la cure de Saincte Marguerite	xxij l. x s.

TRIBULATIES TUSSEN DE STAD EEKLO EN DE GROTE TIENDHEFFERS NOPENS HERSTELLINGS- EN UITBREIDINGSWERKEN AAN DE KERK (17de-18de EEUW)

Erik DE SMET

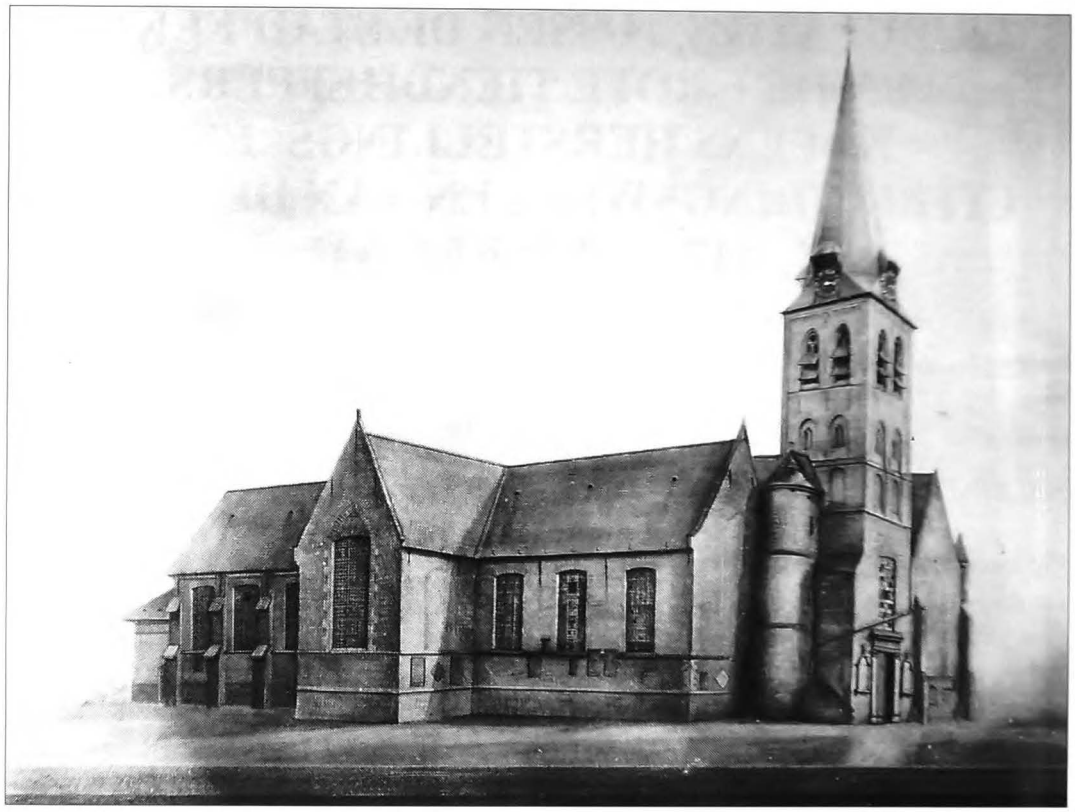
BRONNEN

Op het stadsarchief te Eeklo zijn een vijftal bundels aanwezig die betrekking hebben op de herstellings- en uitbreidingswerken van de parochiekerk tijdens de zeventiger jaren van de 18de eeuw[1].
Naast lastenkohieren, aanbestedingen en rekeningen bestaat het gros van het nagelaten archief uit processen gevoerd in de Raad van Vlaanderen en de Grote Raad van Mechelen tussen de stad enerzijds en de kapittels van Doornik en Harelbeke als grote tiendheffers anderzijds.
De procesbundels in het bijzonder zijn waardevol omdat ze veelvuldig teruggaan naar gebeurtenissen vanaf het einde van de 16de eeuw. De pleidooien van beide partijen zijn vaak doorspekt met citaten en extracten van vroegere documenten. Gezien de aard van het document is voorzichtigheid hier meer dan geboden. Ook in de 17de en 18de eeuw was noch de magistraat, noch de clerus, vies van een leugentje wanneer macht of geld op het spel stond.

Deze bijdrage, die slechts een fragmentarische weergave is van enkele specifieke, maar zeker niet onbelangrijke feiten in de Eeklose kerkgeschiedenis, kwam in hoofdzaak tot stand met documenten aanwezig op het stadsarchief te Eeklo. De tekorten die kunnen ontstaan door het niet consulteren van de kapittelarchieven zijn summier, daar de processen aanwezig te Eeklo een vrij volledig beeld geven van het chronologisch verloop van beide partijen.
Anderzijds heeft een steekproef in het archief van het kapittel van Harelbeke, aanwezig in het Rijksarchief te Kortrijk, bevestigd dat daar weinig nieuwe elementen te vinden zijn.

Voorspel

In meerdere publicaties werd, tengevolge van de godsdienstroebelen, gewezen op de desolate toestand te Eeklo op het einde van de 16de eeuw.
Uit 1599 vingen we signalen op die toch wezen op een lichte heropleving binnen de stad[2].

Tekening van de voormalige kerk. Verz. Mevr. Bogaert-Laken.

(copy.ACL B 97352-schilderij Smitz Henri 1878)

Veel kans op herstel kregen de aanwezigen niet, want wanneer op 21 juni 1600 prins Maurits van Nassau met zijn troepenmacht nabij Philippine en Boekhoute ontscheepte, hernamen de plundertochten in alle hevigheid.

Tijdens de eerste jaren van de 17de eeuw was de streek tussen Gent en Brugge een regio waarop diverse militaire strategieën werden toegepast. Gedurig kregen we wisselende bezettingen van *vijandige* of *bevriende* benden, het resultaat bleef telkens hetzelfde: overlast, pesterijen, zware financiële lasten met de daarbij horende verwoestingen. Tijdens deze periode had de stad met eigen middelen enkele herstellingen aan de kerktoren laten uitvoeren.

Het was tijdens één van de vele kampementen van 1613 dat in de tot fort omgevormde kerk brand ontstond en alles verwoestte wat op dit ogenblik nog rechtstond[3]. Dergelijke feiten leken zo gemeengoed geworden, -men schreef dat "*alle de kercken van het platte landt waeren verwoest ende gehabimeert*"- dat op 2 oktober 1613 een *provisioneel placcaet* op verzoek van de tiendheffers werd uitgevaardigd, dat de financiële tussenkomst bij heropbouw beperkte tot het afstaan van "*2 jaeren van 6*"

(1/3) van de te innen tienden. Een handhaving van het oude stelsel, waarbij de tiendheffers de volle last droegen, zou voor de geestelijke gestichten een financiële catastrofe zijn geweest. Maar zelfs aan deze nieuwe, veel gunstiger verordening trachtten ze zich te onttrekken!

Uit het puin herrezen

Met het plakkaat in de hand vorderde de Eeklose Wet in 1616 van de grote tiendheffers de toegewezen gelden voor het herstel van het kerkgebouw. Op 7 april 1616 kwam het tot een vergelijk waarbij werd gestipuleerd dat de gelden dienden *"om te repareren ende restaureren de parochiale kercke"*[4]. Voordien, op 7 januari 1613, had de stad een octrooi verkregen om gedurende drie jaar een belasting van 25% te heffen op elke ton bier (5 schellingen groten op een ton van 20 s.). Bij de hernieuwing in 1616 verkreeg de stad de toelating om de 5 s. ook te heffen op de bieren van 10 s. de ton, wat een extra zware belasting van 50% was[5].
Vanaf 1618 zouden onder pastoor Jan Gheuns uitgebreide herstellingswerken hebben plaatsgevonden[6]. In de procesbundels wordt van deze eerste bouwfase geen gewag gemaakt, wat kan wijzen op een betaling door de Eeklose gemeenschap. Pas in 1628, wanneer de eigen financiële middelen uitgeput waren, werd opnieuw beroep gedaan op de tiendheffers.

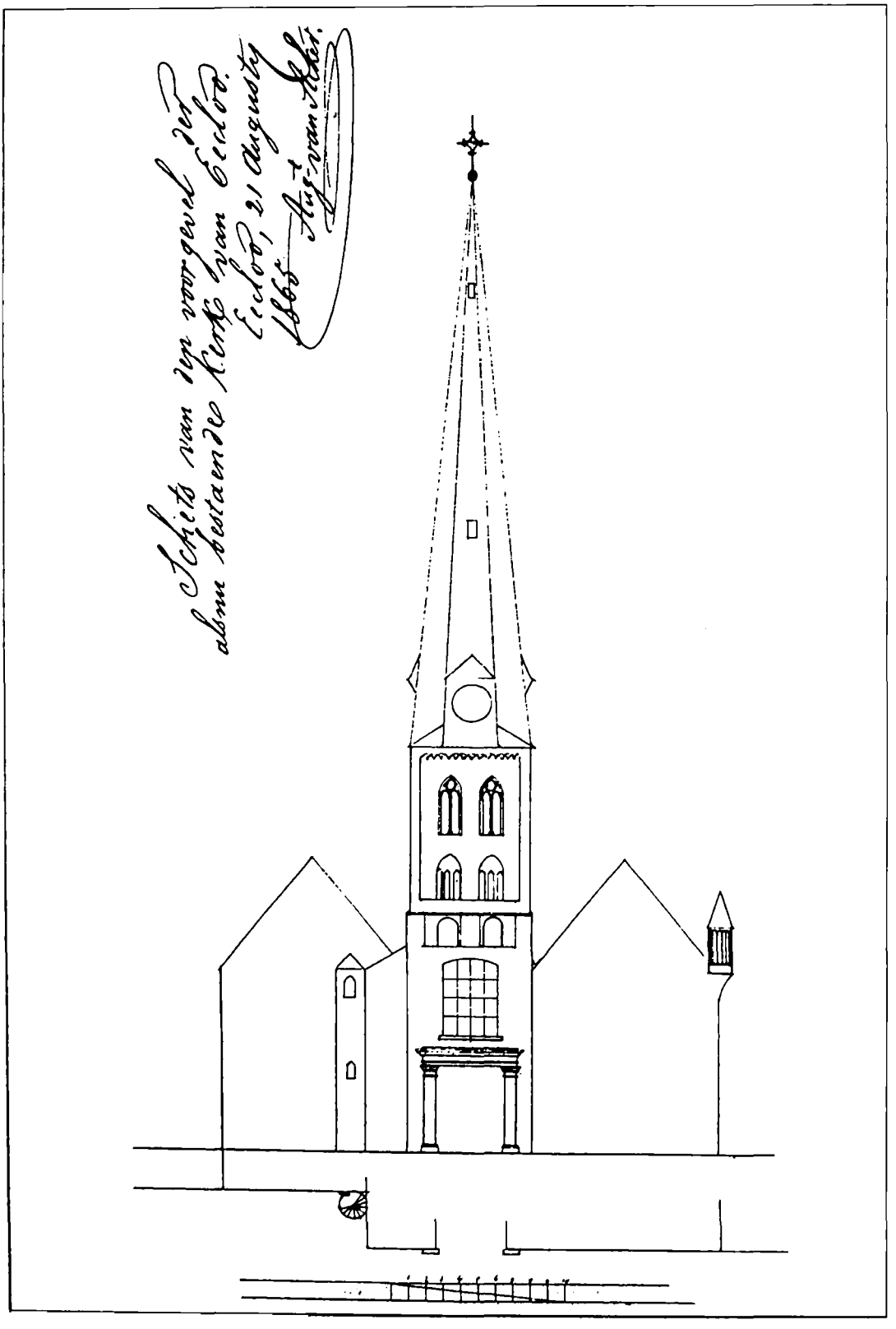
Inzake de financiële overdrachten bevinden we ons in een schemerperiode. Herhaaldelijk trok Pastoor Gheuns aan de alarmbel, omdat de geïnde gelden slechts gedeeltelijk of helemaal niet naar de kerk afvloeiden. Officiële aanmaningen legde het stadsbestuur naast zich neer, tot Gheuns het jaren oude conflict in 1634 voor de Raad van Vlaanderen bracht[7].
Uit de kapittelrekeningen bleek evenwel dat de klachten van de Eeklose pastoor niet altijd gegrond waren! Tussen 1616 en 1620 zou hij zeker 1.724 parisisponden hebben geïncasseerd voor de herstelling van de kerk. Het kapittel van Doornik betaalde 1.156 en dit van Harelbeke 568 p.par.[8].
Hiermee bewezen de proosten dat zij wel degelijk aan het plakkaat van 1613 hadden voldaan, door in 1616 de twee jaar van zes af te staan, om vervolgens de resterende jaren tot 1621, telkens 1/3 van de cyclus over te dragen.
Het was duidelijk dat er op het thuisfront met de financies was gesjoemeld.
Volgens de magistraat waren de pastoor en de kerkmeesters niet gemachtigd om de gelden te ontvangen, terwijl ze ook vermoedens hadden dat *"veele min ten proffyte vande kercke oeynt gecommen ofte geemplayeert saude syn geweest"*[9]. Beschuldigde het stadsbestuur de pastoor en de kerkmeesters van frauduleus gedrag? Merkwaardig is dat al die heibel tussen de drie partijen, met name de kapittels van Doornik en Harelbeke, het kerk- en stadsbestuur, pas 150 jaar na de feiten, in 1770, te grabbel werd gegooid. Vermoedelijk had elke partij in de loop der jaren slippertjes gemaakt, maar waren die steeds *"inden vriendelycke"* geregeld! Anno 1770 bereikten de tegenstellingen een absoluut hoogtepunt en werd het spel bijzonder hard gespeeld, waarbij openlijke beschuldigingen niet meer uit de weg werden gegaan. Ook nu

wezen de tiendheffers erop, dat zij aan de basis lagen van het octrooi waardoor de stad *"eenen daelder op elcke tonne bier"* mocht heffen voor de herstelling van de kerk. Het stadsbestuur verwaarloosde zijn archief en repliceerde met een *"men meynt te syn gebleven ongedecideert"* van dit recht. Niets was minder waar, de stad had de belasting geïnd, maar verzuimd deze voor de herstelling van de kerk aan te wenden. Kopieën van de kwitanties uit 1616-1617 ontwrichtten de ontkenning van het stadsbestuur. Duidelijk bleek dat de toenmalige magistraat weet had van de betaling, ja, er zelfs bij aanwezig was: *"Ontfaen by ons onderschreven pastor, Bailliu, burgemeestre ende schepenen van eecloo uyte de handt van mre jan maseman ontfanger van het cappittel van O:L:V: in doornycke xv p.gr. ondt. J. Gheuns, Schoorman, Ingelbert van Urssen, Adriaen Pynckele, Marten de Pau"*[10].

Een eeuw voor de onthulling, op 20 januari 1662, had Eeklo trouwens reeds een gelijkaardig spel gespeeld, ook dan kwamen de kapittels met overtuigende bewijzen, terwijl de stad evenmin zijn visie met bewijzen kon hard maken en zich moest vergenoegen met de mededeling dat de kerkrekeningen van 1616 tot 1621 zoek waren. Trouwens, de misbruiken reikten verder dan dit. Waar door de tiendheffers was bepaald dat de gelden dienden besteed voor de heropbouw van de kerk in haar oorspronkelijke staat, bleek uit de plannen dat enkel de achterkerk was gerestaureerd[11]. Vermoedelijk uit financiële overweging had men deze verplichting naast zich neergelegd en enkel *"de eene helft opgebauwt tot soo verre dat sy ter jaere 1651 tot het opbauwen vande voorkiercke op de voorseyde aude fondamenten wilden overgaan en daarvoor de kapittels opnieuw in een proces betrokken"*[12]. Het was op 27 april 1651 dat de stad andermaal de tiendheffers dagvaardde voor de Raad van Vlaanderen om tussen te komen bij het *"opmaecken vanden choor vande kercke"*[13]. Zowel het kapittel van Doornik als Harelbeke weigerde gevolg te geven aan de Eeklose verzuchtingen. Blijkbaar met gunstig gevolg beriepen ze zich op de financiële injecties vanaf 1616, die toen reeds voor dit doel waren geïnd. Trouwens, in 1773 verklaarde de Wet dat de kosten uit de herstellingswerken van 1651, integraal door *het gemeente* waren gedragen[14].

Herstellingen aan de toren en vergroten van de kerk dringen zich op

In 1735 werden de Eeklonaars nogmaals geconfronteerd met een loodzware problematiek rond hun parochiekerk.
Enerzijds was het slechts gedeeltelijk herstelde kerkgebouw te klein geworden om de parochianen een waardige onderkomen te bieden, waardoor geopteerd werd om *"den hooghen ende vervallen core vande kercke der selve stede van Eecloo"* te herstellen, terwijl anderzijds de toren *"gheheel vervallen staet"* waardoor bij het luiden van de klokken *"de kirssen opden autaer staen te swieren van de eene syde naer de andere"*[15].
Daar een oplossing voor dit nijpende probleem via de normale kanalen uitbleef, sloegen de parochianen de handen in elkaar en lieten notaris Vernaet een rekwest opstel-

Schets van de toren vanuit westelijke richting, 1865.

(SAE, 1695)

len dat de herstelling van de toren en het vergroten van de parochiekerk beoogde. Dit document geeft ons een gedetailleerd, maar gezien de doelstelling, waarschijnlijk geen volledig objectief tijdsbeeld van de kerk en parochie. Dat de opstellers het statistisch materiaal in hun voordeel lieten overhellen is navenant. Anderzijds wisten ze ook dat de tiendheffers het cijfermateriaal kritisch zouden benaderen, zodat een niet geloofwaardige bewijsvoering wel eens in hun nadeel zou kunnen uitdraaien. Vanuit deze optiek mogen we stellen dat het gebeuren relatief accuraat werd weergegeven.

Belangrijk in dit document zijn de technische gegevens over de kerk.
Het in gebruik zijnde kerkgebouw was wegens de bevolkingsaangroei te klein geworden om op een serene wijze de gelovigen de mis te laten bijwonen. Deze problematiek uitte zich vooral tijdens de wintermaanden wanneer, door het gure weer, de landslieden die veraf woonden te laat verschenen en geen plaats meer vonden in het kerkgebouw. Op dergelijke dagen barstte de kerk letterlijk en figuurlijk uit haar voegen: *"mits die principaelyck inden winter veel te cleyn is tot het hooren vanden Godelycke diensten, van de lanslieden als andere de welcke van buyten de plaetse moeten commen messe hooren die sy volghens den ghebodden van heylighe kercke niet en connen hooren mits sy daerinne moeten sitten schier op eene"*.
Tijdens de zomer tilden de kerkbezoekers minder zwaar aan dit tekort. De laatkomers bleven buiten en vervulden zo hun zondagsplicht.
Toen de Brugse bisschop in september 1735 het vormsel kwam toedienen, moest dit noodgedwongen, en dan nog in drie sessies, op het kerkhof plaatsvinden. Op dit ogenblik kwam duidelijk tot uiting dat de kerk in de huidige configuratie tweemaal te klein was: *"ende ghemerckt syn hooghwerdich heere den Biscop van brugghe in 7bre lestleden mits de cleynheyt der selve kercke de kinderen aldaer heeft moeten gheven het heylich sacrament van het formsel op het kerckhof ende aen hun tot drymael toe, doen commen inde selve kercke tot het geven vande benedictie dewelkcke telckens vol synde ider reyse heeft doen weghgaen, mits de menichte van diere om plaetse te hebben ende alsoo deselve kercke tweemael te cleyn bevonden wesende, boven de groote andere lieden die aldaer te kercke moeten commen"*[16].
Baarde de geringe nuttige oppervlakte van de kerk zorgen, erger was het met de staat van de toren. Het was voor de gelovigen schrijnend te zien hoe de paters Recollecten de vroegmis lazen in het halfdonker. In het bijzonder bij onweer *"schut den toren van deen syde naer de andere"*, en konden uit veiligheidsoverweging enkel de kleine klokken worden geluid, waarbij dan nog de *"vaenen ende kirssen opden autaer staen te swieren vande eene syde naer de andere"*. Bij hevige windbuien kon alleenlijk worden geklept[17].
De Eeklose gemeenschap werd in de goede afloop van een nieuw proces tegen de tiendheffers moreel gesterkt door de gunstige uitspraak van 26 januari 1732 bij een analoge kwestie, - aangespannen door de West-Vlaamse gemeente Langemark- voor de Grote Raad van Mechelen.
De *gemeente* wou hier minder ver gaan, en was reeds tevreden als de twee grote tiendheffers zouden instaan om *"acht a thien pelaerkens van arduyn van doorneyck te senden ende steen te doen backen door dhr veltganck"*. Daar het slechts om een

heropbouw op oude bestaande muren ging en de stad arbeiders wou leveren, konden de kosten aanzienlijk worden gedrukt. Alsof het resultaat van deze eerder zakelijke materie kon beïnvloed worden door clichematig hogere idealen, besloten de Eeklonaars hun verzoek op 29 oktober 1735 met zeer doorzichtige mouwvegerij af: *"Alles is streckende tot de heere ende glorie van Godt waertoe mits den corten tyt van ons leven wy alle moeten betrachten voor de lanckdurich Euwicheyt ende alsvan onse offerynghe daertoe ghedaen hebbende sekerlyck sullen becommen"*[18].
Daarna werd het stil rond dit proces.

"vriendelyck aenzoght", maar geweigerd

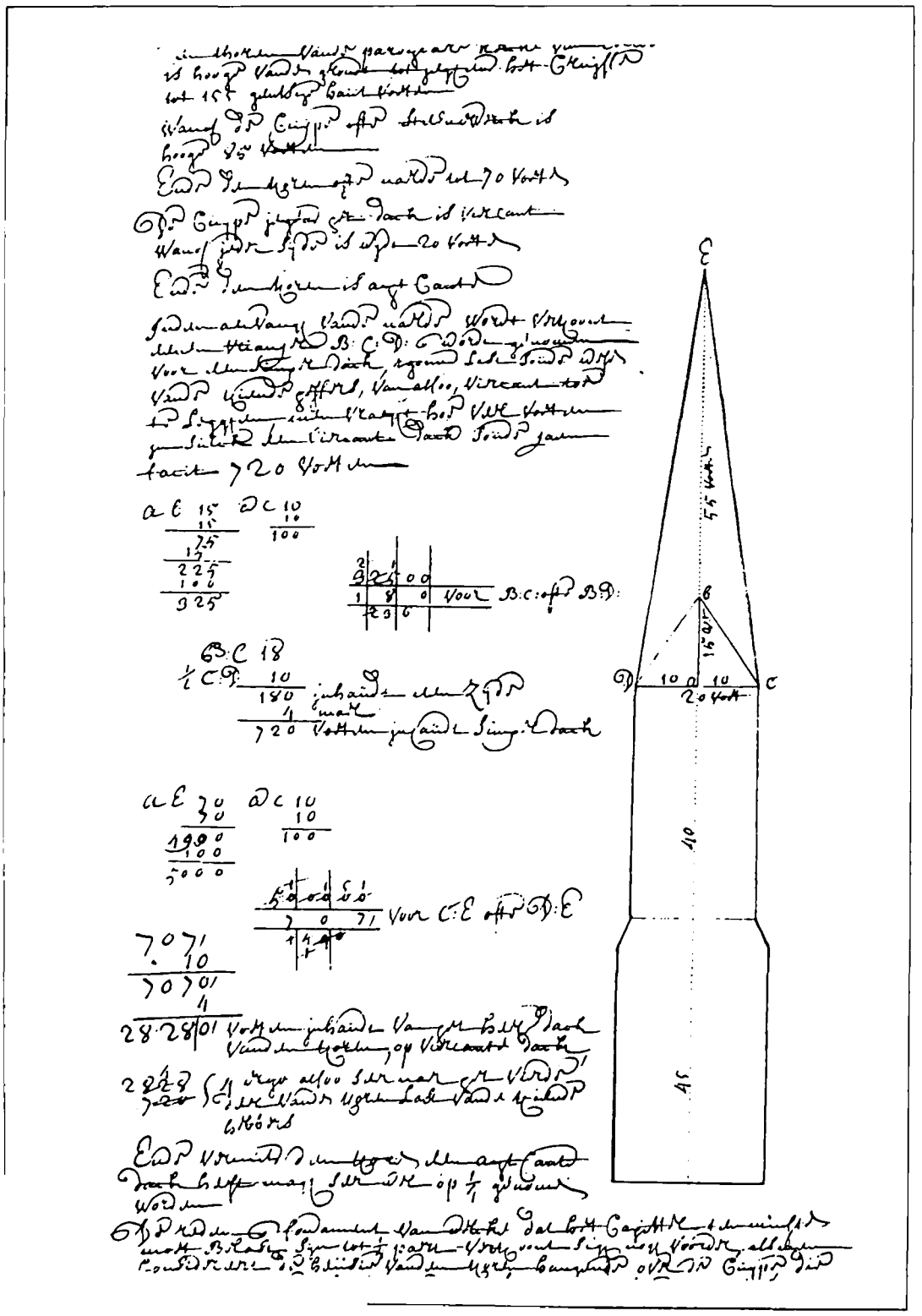
Respectievelijk op 8 maart 1752 en 11 september 1754 werden de twee tiendheffers, net als in 1651, andermaal zonder gunstig gevolg, door de Wet *"vriendelyck aenzoght"* om een bijdrage te leveren voor de uitbreidingswerken van de kerk[19].
Wat de exacte aard en omvang van de werken inhield, verhalen de procesbundels niet. Vermoedelijk ging het om kleinschallige herstellingen. In geen geval beoogden ze de volledige heropbouw van het koor, want daarvoor waren de financiële middelen van de Eeklose gemeenschap te beperkt. Na de mislukte poging om de kapittels voor de kosten te laten opdraaien, werden ze integraal door de gemeente gedragen[20].

Nogmaals een wankele torenspits

Slechts een decennium was het stil rond de Eeklose parochiekerk. In de zestiger jaren verkeerde de *"naillie vanden toren"* (torenspits) in een erbarmelijke toestand.
De stad maakte zich sterk dat de tiendheffers gehouden waren de kosten te dragen *"tot de hoogte van 16 voeten* (4,40 m) *van aen het belfort oppewaerts"* en dat slechts het resterende deel tot last van de stad viel.
Daar het onderste deel eerst moest worden hersteld vooraleer de stad haar bijdrage kon besteden, werd opnieuw te Doornik en Harelbeke aangeklopt. Het gevolg laat zich raden: een weigering van de grote tiendheffers, gevolgd door een proces voor de Raad van Vlaanderen.
Op 16 oktober 1767 werd de zaak aanhangig gemaakt[21]. Om betwisting uit te sluiten werden de werken arbitrair begroot. Daarom kwamen op 14 december 1767 de meester-schaliedekker Jan Baptist Nivele en baas-timmerman Joseph Vrombaut in opdracht van de magistraat de toren onderzoeken. Hun bevindingen waren weinig bemoedigend. Vooreerst moest het timmerwerk binnen de kuip van de toren volledig worden gerestaureerd, pas dan kon de spits van onder tot boven grondig onder handen worden genomen.
Bij herhaald verzuim zou *"groote schaede ende onheylen connen voorvallen"*. De specialisten terzake vonden *"dat niet alleenelyck het temmerwerck binnen de cuype maer oock het decksel ofte naelde vanden thoren van onder tot boven seer noodigh is gerestaureert ofte gerepareert te worden"*[22].

Nadat pastoor-deken Jacobus Blomme en de kerkmeesters Jan Jacques Vande Poele en Guilleaeme De Craemer meerdere vruchteloze pogingen hadden ondernomen om de zaak met de tiendheffers "*in het vriendelyck te doen interpelleren*", werd bij rekwest van 16 januari 1768 voor de Raad van Vlaanderen andermaal een proces ingespannen[23].
De kosten voor het herstellen van de torenspits werden op 357 p. 2 s. 6 gr. geraamd. Volgens het stadsbestuur zou een derde of 119 p. 10 gr. ten laste van de tiendheffers vallen[24].
Voor het kerkbestuur was een financiële injectie geen principepskwestie, maar een pure noodzaak. Immers, daar de toren "*alle momenten menaceert te vallen*" drong een dringende herstelling zich op[25]. Gebrek aan fondsen om de herstelling zelf te dragen verantwoordde de bede om nogmaals een deel van de ontvangsten uit de tienden te mogen benutten. De laatste kerkrekening was trouwens op 14 september 1767 afgesloten met een mali van circa 16 pond groten[26].
Het kapittel van Harelbeke wachtte de uitspraak niet af en anticipeerde tijdig door een onderlinge overeenkomst aan te bieden. Op 18 juni 1768 werd ze voor notaris Pieter Boeykens te Gent bekrachtigd. In aanwezigheid van Jan Delloye "*kanoninck en meestre van t'cellier van het venerabel capittel vande cathedraele van Doornyck*" en François Anthone Graeven "*canoniek der exemple collegiale kercke van het capittel van Ste Salvator tot Harelbeke*" als grote tiendheffers enerzijds, en Jan Francies Van Zele baljuw, Francies Van Rysseghem burgemeester, gemachtigd door het College bij akte van 16 juni, en Pieter Geernaerd (Geirnaert) als afgevaardigde van de grote gelanden, werd overeengekomen:
- dat de tiendheffers zouden tussenkomen bij de bouw van een nieuwe torenspits naar rata "*als voor het maeken van een eenvoudich dak voor het decken vande cuype*" tot een hoogte van 15 voet (4,13 m), de resterende kosten vielen ten laste van de stad;
- dat indien de bestaande spits zou worden hersteld, de kapittels tussenkwamen voor 5% ("*a sol la livre*");
- dat deze overeenkomst eveneens toepasselijk bleef bij latere herstellingen;
- betreffende de herstellingen "*der clockvensters, alsmede het noodigh metswerk t'gonne aende vier buytenmueren vande cuype sal mancqueren*", betaalden zij slechts de helft der werken uitgevoerd in functie van de twee klokken. Elkeen, de tiendheffers en de stad, stond in voor het onderhoud van zijn klok.

Amper een maand na het akkoord, op 20 juli 1768, verschenen hier drie experten-timmerlieden om de schade vast te stellen. Volgens het drietal zou het herstellen van de huidige *naald* slechts een vierde bedragen van de kosten voor een nieuwe. Met de hand op de borst verzekerden ze de Eeklonaars dat deze zeker nog een eeuw zou meegaan. Bij instemming zou het kapittel de werken nog dezelfde zomer starten[27]. Klaarblijkelijk was er ergens iets misgelopen, want pas op 17 oktober 1769 verklaarden de beide kapittels zich akkoord met de overeenkomst, daarbij opmerkende dat de gevraagde tussenkomst van respectievelijk 700 en 350 gulden courant te hoog was[28].

De toren was een permanente zorg van de geestelijke en burgerlijke overheid. Het multifunctioneel karakter zorgde vaak voor geschillen. Zelfs het gebruik van een wiskundig model was niet van die aard om de verantwoordelijkheden exact te bepalen.

(SAE, 1693)

Over het verloop van de werken vonden we in de geciteerde bronnen geen sporen terug, wel over een nieuw proces dat de stad in 1770 tegen de kapittels aanhangig maakte. Waarschijnlijk verzuimde hij de overeenkomst hard te maken. Trouwens, tijdens het proces verklaarden die van Eeklo, sedert 150 jaar geen enkele financiële bijdrage, noch van Doornik, noch van Harelbeke te hebben ontvangen. Wie ditmaal het gelijk langs zijn kant had, werd niet vermeld![29]

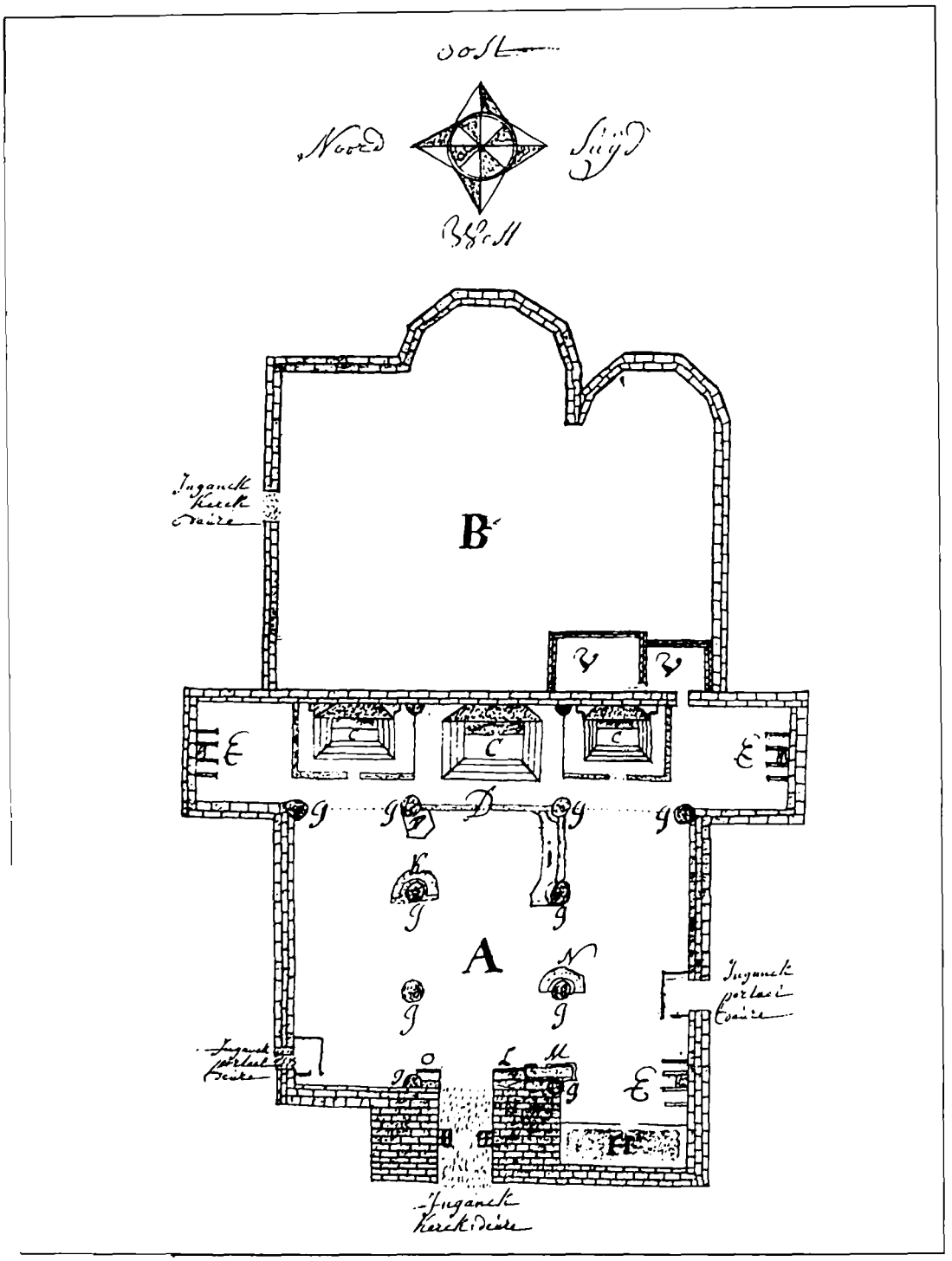
De uitbreiding van de parochiekerk als twistappel

Nauwelijks was een geschil tussen de stad en de tiendheffers afgesloten of op 18 juli 1770 werden de kapittels, na vruchteloze pogingen om tot een vergelijk te komen, opnieuw gedagvaard[30]. Het proces werd aanhangig gemaakt voor de Raad van Vlaanderen en kwam in handen van raadsheer Helias.
Het gerestaureerde deel van de kerk was door de sterke bevolkingsaangroei in die mate te klein geworden dat niet alle Eeklonaars met de twee bestaande zondagsdiensten hun plichten konden vervullen. Twintig jaar onderhandelingen om een uitbreiding te bekomen had niets opgeleverd. Een nieuw proces was in de maak. Met het oog op een harde confrontatie met de tiendheffers had de Wet op 27 januari 1770 een *denombrement* van de ingezetenen, die kerklijk onder Eeklo resorteerden, laten opmaken. Uit de telling bleek dat er 2851 communicanten, 510 kinderen boven de zeven jaar en 596 kinderen beneden de zeven jaar als kerkgangers waren genoteerd[31].

Op 3 april 1770 bracht landmeter P. Geirnaert de kerk in kaart: de totale binnenoppervlakte bedroeg 8188 voet (614 m^2) Gentse maat, waarvan 1949,5 voet (146 m^2) door altaren, biechtstoelen, preekgestoelte, pilaren en de vont werd ingenomen. Restte 6238,5 voet of 468 m^2, wat volgens de gangbare norm amper voldoende was voor de opvang van 1500 gelovigen. Waardoor *"op de hooghe feestdaegen een groot deel vande ingesetene geobligeert syn de kerckelycke diensten by te woonen onder den blauwen hemel ende geduerende dies syn geexponneert aen regen, sneeuw, wint ende andere injurien vande locht by dien dat de nootsaeckelyckheyt allesints verheyst de selve kerkcke te vergrooten op een maniere dat die decentelyck ende cammadieuselyck de ingesetene can vervatten"* [32].

De Grote Tiendheffers in het verweer

"d'eerweirde heeren deken ende capittel vande cathedraele van onse Lieve vrauwe tot doornyck ende prost deken ende capittel vande collegiale kercke van Ste Salvators tot haerelbeke" weigerden elke bijdrage in de geplande uitbreiding van de Eeklose kerk[33].
De tiendheffers beriepen zich op de financiële tussenkomsten van 1616 tot 1621, volgens het plakkaat van 2 oktober 1613, voor de heropbouw van de toen verwoeste kerk, reden -zo meenden zij- waarom ze nu vrijstelling zouden genieten[34].

Figuratief plan van de kerk van Eeklo in 1770 door Pieter Geirnaert.
Legende : A : bruikbare oppervlakte; CCC : drie altaren; D : communiebank; EEE : drie biechtstoelen; g : pilaren; H. doopkapel; i : zitbank voor burgemeester en schepenen; K : bank van de kerkmeesters; L : bank van de O.L.Vrouwmeesters; m : bank van de Sint-Vincentiusmeesters; n : bank van de hospitaalmeesters; o : bank van de Armmeesters; B : niet gebruikte oppervlakte binnen de oude kerk; V:V: sacristy.

(SAE, 1695)

Bezwarend voor de stad was het niet correct aanwenden van de toen beschikbaar gestelde gelden. Normaliter zou de kerk in haar totaliteit hersteld worden. De tiendheffers hadden evenwel vastgesteld "*dat de heersers* (het toenmalig stadsbestuur) *tot nu toe in faute gebleven waeren dese kerke behoorlyk te repareren ende erbouwen op de uytbrydinge soo sy voor haere laetste verwoestinge hadden gestaen...*". Was dit wel het geval geweest, dan was de kerk nu zeker niet te klein om de huidige populatie in op te vangen! De veroordeling uit het begin van de 17de eeuw, en de wijze waarop Eeklo met die gelden had omgesprongen, lag de kapittels duidelijk zwaar op de maag. Meermaals hadden ze twijfels geuit over de uitgevoerde herstelling, en het was niet zonder enig leedvermaak dat ze de zwarte piet naar Eeklo, in concreto de magistraat en de geestelijken, doorschoven : "*wij hebben gesommeert geweest, ende wij hebben betaelt*" was de repliek vanuit het zuiden, waarmee ze bedoelden: *wij hebben gedaan wat moest, maar u duidelijk niet*[35].
Na circa twee jaar procederen viel op 1 september 1772 uiteindelijk het verdict ten voordele van Eeklo[36]. Nog dezelfde dag werd het licht op groen gezet om 3000 pond groten te lichten voor de heropbouw en uitbreiding van de kerk.
Tussen april en oktober 1773 werden de 3000 p.gr.courant geleend aan Françoise Angeline de Merlier (800 p.), Joseph Antone van de Woestijne (500 p.), Charles Philippe Baston (400 p.), Amandt Boenoidt Schoorman (300 p.) en Isabelle Appolonia Ghijsens (1000 p.). In november 1774 voorzag de stad in een aanvullend krediet van 520 p. om de extra kosten te dragen. Ditmaal waren Pieter van Crombrugghe en Jan Baptist Simoens de geldschieters.

niet zonder problemen

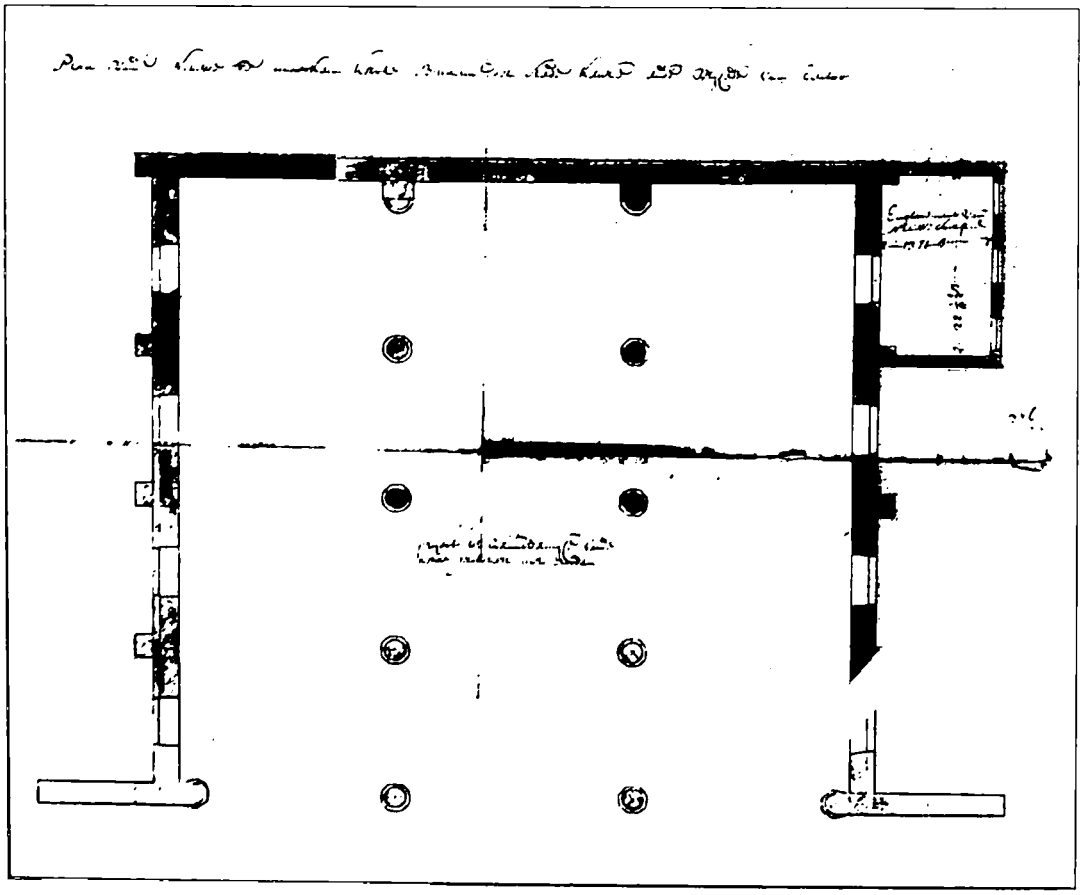
Dat de kapittels van Doornik en Harelbeke de uitspraak aanvochten behoorde tot de strategie van de instellingen. Onmiddellijk maakten ze hun zaak aanhangig voor de Grote Raad van Mechelen.
Voor de Eeklonaars was de uitbreiding van de parochiekerk een uitgemaakte zaak, hoe het vonnis te Mechelen ook zou luiden. Wie de financiële last zou dragen, was een zorg voor later. In haar euforie geloofde de magistraat, ten onrechte zoals zou blijken, in de goede afloop van het proces.
Op 6 februari 1773 vergaderde de Wet, de notabelen, Jan Baptist Kervyn en Pieter Geirnaert als *gecommitteerden* van de *Grote Gelanden*, over de te volgen strategie. Meester Rombaut Neeffs werd gemachtigd om de belangen van de stad voor de Grote Raad te behartigen[37]. Eeklo verloor in 1783, na tien jaar procederen het pleit[38], maar de werken waren inmiddels uitgevoerd.

Opmeting van de kerk in 1772

In het kader van het voornoemde proces had raadsheer Helias op 16 januari 1772 beslist om met meester-metser Louis 't Kint en meester-timmerman Jan Baptist Simoens naar Eeklo te komen om een gedetailleerde staat van de kerk op te maken en de gegrondheid van de klachten te onderzoeken. Op basis van dit rapport zou het

hof uitspraak doen[39]. In de vroege morgen van 2 maart kwam het drietal zich van de toestand vergewissen[40]. Op 16 mei 1772 was het rapport klaar. Het voorzag in een oplossing voor de wel degelijk veel te kleine bidruimte, waarvan ze hoopten dat beide partijen zich erin konden terugvinden. Toen reeds was het duidelijk welke de winnende partij was.

De voorgestelde uitbreiding, weergegeven in het rood, zou volgens de experten de grootste efficiëntiegraad bereiken, daar bij dit project "*op d'aude fondamenten vande aude geruineerde meuren achter d'actuele kercke*" zou gewerkt worden. De nieuwe achtergevel zou op 12 voet (3,30 m) van de "*caeye van t'kerckhof*" komen zodat de processie langs daar kon blijven passeren.
Aldus zou de nieuw gecreëerde ruimte 12476 voet of 936 m^2 bedragen, waarin naar rata van 4 voet (0,3 m^2) per persoon circa 3119 gelovigen een onderkomen zouden

Grondplan van het nieuw ontworpen koor door J.B. Simoens en L. 't Kint, 1772.
(SAE, 1695)

vinden. Hierbij bleef men evenwel nog 242 eenheden onder de geviseerde 3361. Dit tekort kon enkel worden weggewerkt door een uitbreiding van de *"twee cruyscappellen"*.
Binnen de nieuwe configuratie zou de bestaande sacristie verdwijnen en aan de zuidzijde worden heropgebouwd.
Aan deze heropbouw hing, rekening houdende met de lonen en het hergebruik van de gerecupereerde materialen, een prijskaartje van circa drieduizend pond groten courant.

Het lastenboek van 't Kint & Simoens

't Kint en Simoens die in het kader van het proces een expertise hadden uitgevoerd, werden door de stad aangezocht om de heropbouw uit te werken.
Reeds op 28 augustus 1772 werd het lastenboek op het stadhuis afgegeven.

De geraamde lastenverdeling zag er als volgt uit:

Metselwerk: 911-3-7 p.gr. Waren daarin begrepen 350000 *landtsteen*, 25000 *armentierssteen*, 160 *cruyen doornyckx calck*, zavel en arbeidsloon.

Arduin: 406-13-4 p.gr. Voor acht volledige en vier halve zuilen van blauwe Doornikse arduin, drie lagen metsarduin, gewaterde *zullen*, 9000 Doornikse vloerstenen en loon van de steenhouwers.

IJzerwerk: 240-12-0 p.gr. Circa 9000 pond (3870 kg) ijzer, in het bijzonder bestaande uit *keten roeden*, en acht raamconstructies. De prijs van het *zwaar ijzerwerk* bedroeg circa 5,2 groten het pond, arbeidsintensivere constructies, zoals het maken van de ramen werden verrekend aan 7 groten het pond ijzer.

Houtwerk: 781-0-0 p.gr. Bij de bouw van de drie kappen werd uitsluitend eikenhout verwerkt. Niet minder dan 24.469 voet werd gebruikt voor het vervaardigen van de *bloqueelen* (294 voet), *scherstylen* (1440 v.), *schergebinden* (672 v.), *corbeelen* (648 v.), *primstylen* (360 v.), *aspebande* (314 v.), *copelhout* (144 v.) , *cruynbanden* (360 v.), *windbanden* (720 v.), *fleringen ende cruyne* (5595 v.), *kepers* (12.747 v.), *dakvensters* (600 v.) en *platen* (575 v.).

Schaliewerk: 295-3-4- p.gr. Voor leien en het beleggen van de totale oppervlakte van vijfendertig roeden *(van 20 voeten quarrée)* of 1074 m^2 over de drie kappen.

Afwerking: 256-13-4 p.gr. Voor de binnenafwerking, waaronder *blaffoneren* en het aanbrengen van twee loden *goten*.

Volgens 't Kint en Simoens was de uitbreiding te realiseren voor 2930 p. 15 s. 4 gr.

Condities van aanbesteding

Hoewel de *condities* inhoudelijk een strikt technische materie zijn, bevatten ze een schat aan economische gevens, onmisbaar voor de bouwgeschiedenis van de kerk. Zo onthult het document ondermeer dat de bouwmeester verplicht wordt "*alle aude mueren af te breken tot aenden gront staende achter d'actuele kercke*". Dit item leert ons dat bij de herstellingen, bij de aanvang van de 17de eeuw, de kerk niet in haar oorspronkelijke staat werd heropgebouwd en dat het restant van het voormalig gebouw nog slechts een ruïne was[41]. De in gebruik zijnde sacristie kwam binnen de uitbreidingswerken te liggen, waardoor ze in een later stadium zou worden gesloopt. De aanbesteding van het metselwerk gebeurde per "*10 voeten viercant gentsche maete*" (0,75781m^2) , bij een muurdikte van "*eenen careelsteen*", "*carreel, calck, savel, cinters, cemier berdels, schooren, stellynghen, strynghen ende gereetschappen*" inbegrepen. De bouwheer rekende op het gebruik van "*goeden en wel ghebacken landtsteen*", terwijl Doornikse kalk goed bevonden werd om het hoofdbestanddeel van de mortel uit te maken. Voor het gewoon metselwerk, werd de verhouding twee delen kalk en één deel zavel gerespecteerd, bij boog- en voutemetselwerk was de verhouding 3 op 1.
Dat bij het opstellen van de bouwrichtlijnen, bij dergelijk grote werken, weinig over het hoofd werd gezien, getuigen de vele detailbepalingen: minimumdiepte van de fundering was bepaald op 5 voet (1,38 m), het uitmetselen van de fundering gebeurde met oude steen, de ronde kolommen kregen een plint in blauwe Doornikse steen analoog aan deze uit de voorkerk en werden opgemetseld met "*armentierscareelsteen*", alle bogen werden gemaakt met "*den besten dulsemonschen careelsteen*".... Van de metser werd een kennis verwacht, die vele hedendaagse aannemers niet meer bezitten... de overgang van het oude naar het nieuw aansluitende deel moest namelijk "*totael egaal verlopen*".

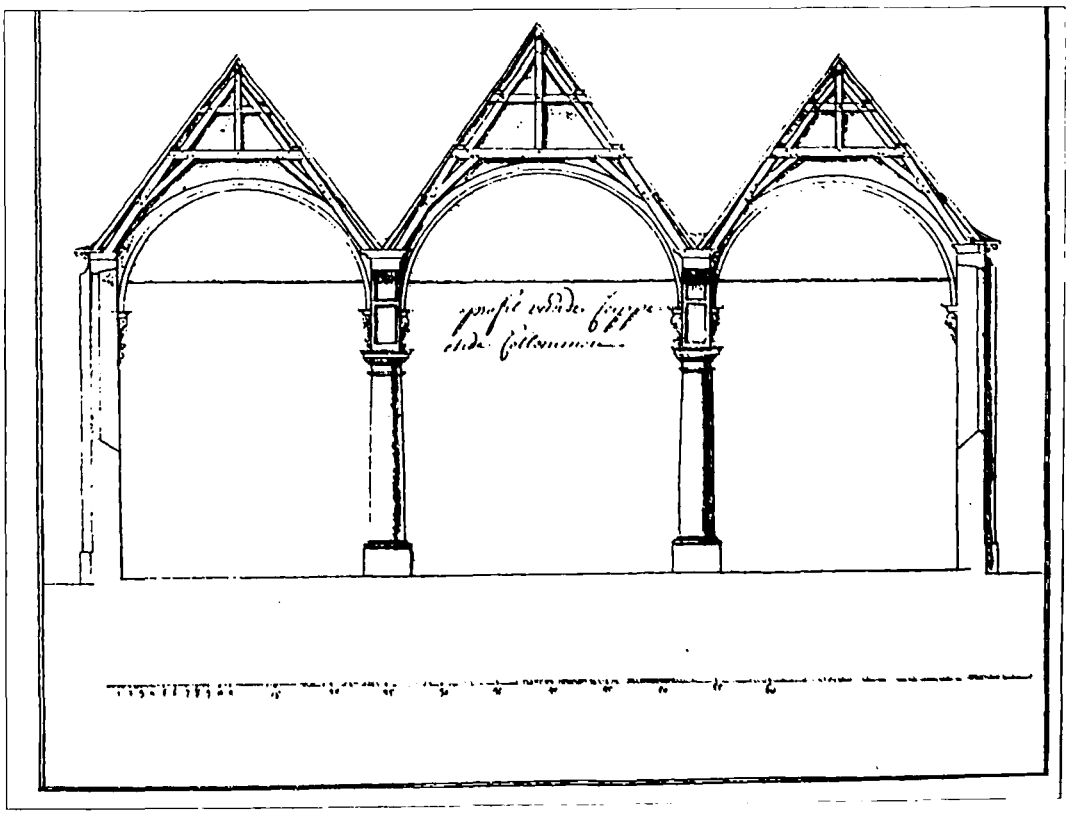
Het einde van de tunnel kwam in zicht...

Naar het einde van 1772 was de administratieve rompslomp bijna geleden. Binnen de raad werd besloten de bekendmaking van de aanbesteding via de *Gazette van Gendt* te laten plaatsvinden. In drie edities zouden advertenties verschijnen, waarvan de eerste in de krant van 22 februari 1773[42]. De aanbesteding zou op 15 maart 1773 om negen uur op het stadhuis plaatsvinden. Voor de regionale ambachtslieden werd de aanbesteding bij kerkgebod kenbaar gemaakt. Op 28 februari 1773 "*ten uytcommen vanden volcke vande hoogmisse*" gebeurde dit in Adegem, Eeklo, Kaprijke, Lembeke, St.-Laureins en Waarschoot[43].

Uiteindelijk duurden de werken ongeveer anderhalf jaar[44]. De totaalkosten van de werken bedroegen 3.487 p. 10 s. 2 groten. Rekening houdende met de verschuldigde *croosen en taxen* kwam men op 4166 p. 2 s. 7 gr. 6d. Het gros ging met 1086 p 4 s. 2 gr. naar de Brugse meester-metser Frans Caneijt; 573 p. 10 s. 9 gr. was voor de Adegemse timmerman Joannes Crispijn; 181 p. 7 s. 6 gr. voor loodgieter Bruno

Blockel van Gent; 544 p.3 gr. kostte het ijzerwerk van Joannes Toebast; 326 p. 12 s. 7 gr. het schalliewerk van het duo Cornelis Danckaert en Pieter de Conijnck, 133,5 p.gr. ging naar Kint voor voetsteen, 204 p. 1 s. 4 gr. naar Honore Combe voor het plafoneerwerk. Een tiental kleine ambachtslui werden vergoed met eerder geringe bedragen voor kleine leveningen: Bernarus van Herreweghe, Marten Lampaert, Jan de Coninck, Frans Rijckaert, Bruno Claeijssens, Francies en Carel van Crombrugghe, Jan van Swijnsvoorde, Joannes Boudi, Bernard Verheije en Frans Martens. Simoens en 't Kint ontvingen 203 p. 8 s. 1 gr. en *directeur* Bernardus Rijffranck 58 p. 6 s. 8 gr.

Over de werken schreef Rijffranck *"alvooren is dit werck begonst op den 19 maerte 1773 ende voltrocken met ende op 19 augustus 1774, behaudens een maent met de wercklieden daer uijt gebleven te weten van january tot february 1774 dientvolghens blijft sesthien maenden"*. Over de opvolging van de werken was hij niet te spreken. Het toezicht eiste hem daarmate op *"soo verre sijn eijgen affairen daerdoor verlaeten ende door dagheurlieden heeft gedaen"*. Een deel van de aannemers, die de wer-

Doorsnede van het ontworpen nieuwe koor door Jan-Baptist Simoens, 1772. (SAE, 1695)

ken hadden verworven door een lage prijs in te stellen, beschikten niet over de nodige kennis om een bouwwerk van deze omvang tot een goed einde te brengen, waardoor hij zich genoodzaakt zag soms *"alve daegen en geheelle selve hant ant werck tslaen tot het bekomen ende verkrijgen een deuchdelijck werck"*[45].

Hergieten tweede klok

Met de tweede klok, eigendom van de tiendheffers, was het slecht gesteld. Hergieten bleek het enige alternatief.
Schepen Cornelis van Killeghem kreeg opdracht om tot een vergelijk te komen met de Brugse *"meester klocgieter ende beijaertgieter"* Georgius Dumerij.
Op 30 september 1775 ondertekenden beide partijen de *Conditien* en werd de oude klok in de gieterij afgeleverd. De overeenkomst behelsde:
- *"Ten eersten wordt hier aenden aennemer gelevert door de heeren aenbestederen onse aude klocke die alhier nu weegt 1360 ponden, de overige spijse sal den aennemer aenveerden voor elf stuijvers courant het pondt"*. Om de kwaliteit te verbeteren mocht hij 200 pond nieuw materiaal toevoegen.
-*"Den aennemer sal verobligeert sijn de nieuwe klocke te gieten een seconde hooger als de actuele grootte klocke die is den thoon A: orgelthoon, soo de tweede moet sijn B: d'orgelthoon"*.
- *"Den aennemer sal verobligeert sijn een costelijcke klocke te gieten van aengenaem armonie ten keure vande liefhebbers te voldoen soo van goetheijt als accort ende in cas daer iet aen manqueerde sal hij aennemer op sijnen coste moeten ergieten tot dat de selve wel is"*.
-*"Den nieuwe klocke sal den aennemer goedt hauden een jaer, ende in cas daer iet aen quaeme te manqueren sal hij aennemer op sijnen cost die moeten ergieten sonder vergeldt"*.

De 1360 pond wegende oude klok werd hersmolten tot een nieuwe van 1062 pond en op 17 april aan de tiendheffers overgedragen. De hele operatie: het hergieten van de klok, *pannen, clepelooge* en toevoeging van *nieuwe spijse* (200 pond) kostte circa 244 pond[46].

Strijd voor het behoud van de parochiale structuur in 1786

Het laatste kwart van de 18de eeuw, waarin ook de regeerperiode van Keizer Jozef II viel, kwam in de geschiedschrijving, vooral op militair en politiek vlak, reeds veelvuldig aan bod. Weinig studies behandelen evenwel de implicaties van de te Wenen genomen hervormingsbesluiten op de gewone man. Fragmentarisch vingen we een glimp op van de keizerlijke uitstraling op het platteland. De interpretatie en uitvoering strookte niet altijd met de doelstelling van de wetmakers. Zo was er een keizerlijke *depèche* van 25 mei 1786 die de hervorming van de parochies voorstond. Van de magistraat werd geëist dat ze enerzijds binnen de drie maand de parochiale struc-

tuur in kaart brachten, terwijl anderzijds de reeds doorgevoerde parochiale veranderingen op een subtiele wijze dienden in toepassing gebracht, dit zonder een schokeffect teweeg te brengen.
Op 31 augustus 1786 slot baljuw Frans van Zele zijn onderzoek af. Het werkstuk was in de eerste plaats een politiek document, waarbij de Eeklonaar het behoud van de parochiale structuur voorstond. Dat daarbij de interne gebeurtenissen, die hij niet uit de weg kon gaan, niet steeds waarheidsgetrouw werden weergegeven staat vast. Een frapant voorbeeld dienaangaande was de verstoorde relatie tussen de clerus en de paters recollecten, die angstvallig werd verzwegen, maar in concreto mee aan de basis lag van de pennentwist tot behoud van de oorspronkelijke parochiale structuur. Van overheidswege was men geneigd om een tweede parochie binnen de stad op te richten. Voor de clerus betekende dit niet alleen een financiële opdoffer, maar ook een groot moreel verlies.
Het rapport *Van Zele* pleitte, met succes trouwens, voor het behoud van de bestaande structuren met de St.-Vincentiusparochie als enige kern. Informatief is dit document voor de parochiale geschiedenis zeker niet van belang ontbloot. Gezien de doelstelling blijft een kritische benadering evenwel aangewezen[47].

Situering van de kerk

In 1786 beschikte Eeklo over één parochiekerk met een pastoor en een onderpastoor. Men achtte dit ruim voldoende, daar de parochie zowel langs de noord-zuid als van west-oost as binnen het uur af te stappen was: "*men siet daeruyt insgelycx dat desselfs verste uytgestryktheyd vanden noorden tot den suyden maer en is van eene ure ende desselfs breede vanden oosten tot den westen insgelycx van eene ure*".
Wel lag de kerk, volgens de noord-zuid-verbinding niet centraal, maar iets meer zuidwaarts: "*daer by blykt egalyk dat de kercke van Eecloo niet t'eenemael in 'tmidden, doch ontrent een quartier urs langst den zuyd kant is gestitueert*".

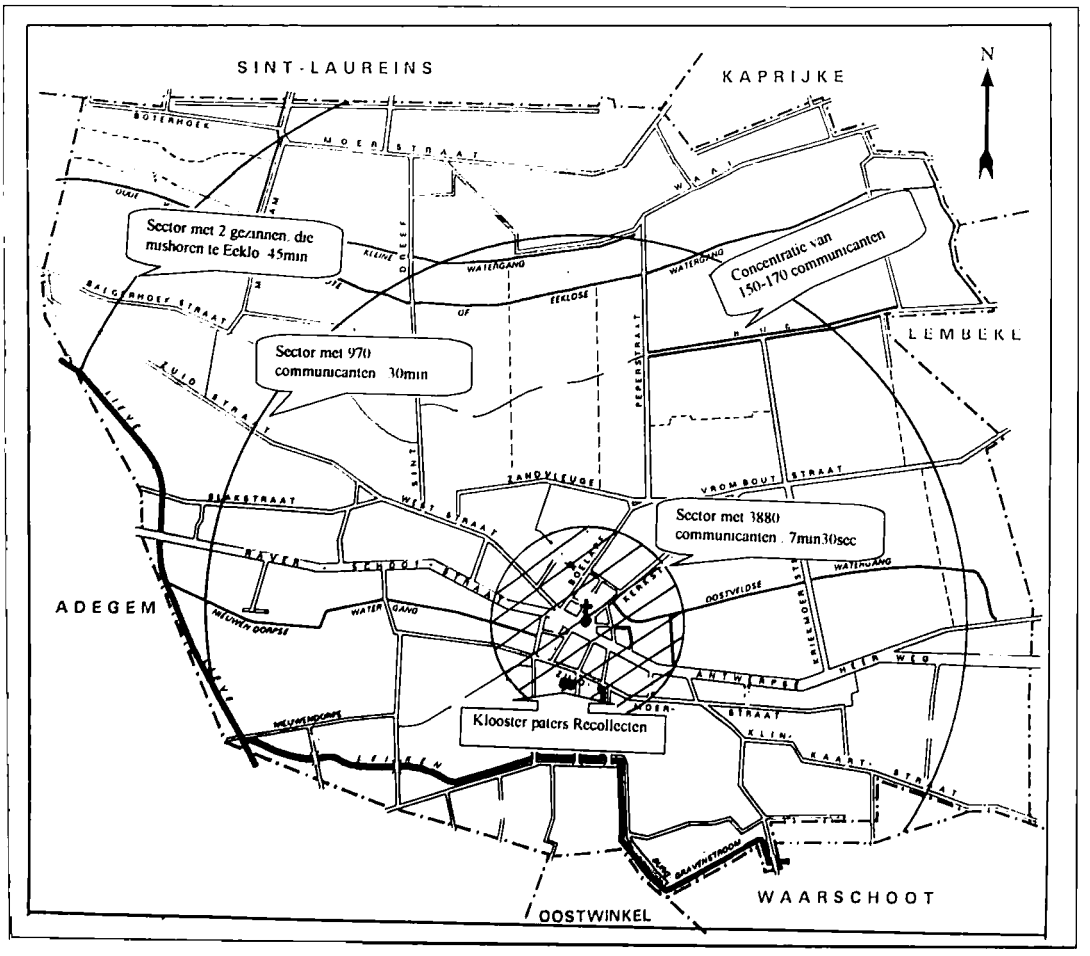
De paters Recollecten

Het klooster van de paters Recollecten werd gesitueerd op 150 roeden (577 m) ten zuiden van de parochiekerk. De zestien aanwezige paters leidden de "*Latynsche schole*", boden hulp bij epidemiën en stonden de clerus bij.
Dat er immer "*eene seergoede correspondentie ofte overeenkomste tusschen de pastors ende de religieusen*" bestond was de waarheid geweld aandoen. Meer dan eens kwam het tot confrontaties tussen de pastoor en de paters. Dat de kapel tot kerk van de nieuw op te richten parochie zou verheven worden was een doorn in het oog van de pastoor. Alle argumenten werden aangegrepen om het project tot in de kiem te smoren. Niet volledig ten onrechte trouwens: de afstand tussen beide kerken was te gering en de huidige problemen situeerden zich geenszins in deze omgeving. Daarbij kwam dat de paters leefden "*met de aelmoesen onser goede insetenen*" en zeker niet over de financiële middelen beschikten om een kerk te onderhouden.

De parochianen

In 1786 telde de stad 4850 parochianen, waaronder 3500 communicanten (vanaf 12 jaar), 600 kinderen boven en 750 beneden de zeven jaar. Drieduizend achthonderd tachtig of 80% ervan woonden niet verder dan 7 minuten en 30 seconden van de kerk. Waarom die 30 seconden in rekening werden gebracht, mag God weten!
De overige Eeklonaars woonden, -op uitzondering van een kleine kern van 20 à 25 huizen met 150 tot 170 bewoners in de Bus- versnipperd over het hele grondgebied.

Op uitzondering van twee gezinnen kon elke kerkganger binnen het half uur langs "*eenen goeden wech*", de parochiekerk bereiken. Verder vermeldde het document 8 à 10 verspreide gezinnen die "*eenig ongemaek*" ondervinden "*ter causen vande afgelegentheyd*".

Spreidingsplan van de Eeklose communicanten in 1786.

Nog in het voordeel van de parochiekerk pleitten de pas beëindigde bouwwerken. De kerk was op het einde van de zeventiger jaren "*ten meerderen deel uyt den grond nieuw gebauwt ende considerabelyk vermeerdert in sulker voegen dat sy, in cas sulx noodig waere soude konnen continueren generalyk alle de prochiaenen die int geval syn van den kerckdienst te komen ofte te moeten frequentern. hier uyt volgt dat staende desen gemaekelyken toeganck, alle de parochianen sonder ongemack ofte peryckel dese kercke ten alle saisoene konnen naederen*".

De kritieken op de geringe aanwezigheid van de seculiere geestelijken voor een dermate grote parochie werden afgedaan als stemmingmakerij: de pastoor en onderpastoor kregen assistentie van de paters Recollecten. Trouwens, toen deze zich inEeklo kwamen vestigen, werd nadrukkelijk gestipuleerd dat zij "*pastorele fontien*" zouden waarnemen, dit was één van de vestigingsvoorwaarden opgelegd door de Eeklose Wet. Van Zele zette de samenwerking dik in de verf. Hij schreef "*dat het publiek alhier noijt beter en soude konnen bediend wesen alwaer het saeken dat er binnen de jurisdictie van Eecloo ses ofte meer parochiale kercken waeren gecrigeert*". Het gold als van cruciaal belang dat de voltallige parochie opteerde om de huidige situatie te behouden en van het klooster geen tweede parochiekerk te maken.

We maken ons sterk dat het rapport Van Zele doorslaggevend was bij de eindbeoordeling. Trouwens na vrijgave van het document verdween het plan tot opsplitsing in de koelkast.

NOTEN

1 Stadsarchief Eeklo (afgekort: SAE), 1691, *Lastenkohier en aanbesteding van de vergrotingswerken der parochiekerk, 1773.*
SAE, 1692, *Proces voor de Raad van Vlaanderen tussen de schepenen van Eeklo enerzijds en de proost met het kapittel van O.L.Vrouw van Doornik en de proost met het kapittel van St.-Salvator te Harelbeke, tiendheffers te Eeklo anderzijds, betreffende het herstel van de kerktoren, 1767-1768.*
SAE, 1693, 1694, 1695, *Proces voor de Raad van Vlaanderen tussen de schepenen van Eeklo en de kapittels van Doornik en Harelbeke, grote tiendheffers, betreffende het herstel en de vergroting der parochiekerk, 1770-1781*, met plan.
SAE, 1696, *Stukken betreffende de toren, het torenuurwerk, het orgel en de schepenbank in de kerk*, 1713-1769.

2 F.PILLE, *De Teloorgang van Eeklo (1578-1603)*, in Zevenhonderdvijftig jaar Eeklo, Eeklo, 1990, p.148.

3 SAE, 1692, " ... *dat den brant inde kercke is veroorsaeckt door het guarnisoen t'gone die der casselrye vanden auderburg hadden geplaceert in de voors. kercke*", "... *de erbauwinge vande geheele afgebrande kercke...*", "... *dat de kercke van Eecloo is afgebrant voor den jaere 1613...*".

4 RAG, *Tweede Placcaetboek*, p. 37, *Edict provisioneel (d.d.2 okt. 1613) nopens het repareren en restaureren der prochiale kercken ten platte lande.* SAE, 1692, 1693, 1695.

5 E.DE SMET, *De belastingen op de dranken te Eeklo in de 16de en 17de eeuw*, in Appeltjes van het Meetjesland, jb. 29 (1978), p. 154-218.

6 E.DHANENS, *De voormalige Parochiekerk van Eeklo*, Antwerpen, 1947, p. 17.

7 SAE,92, *Plakkaten, edicten, ordonnanties en reglementen*, 1630-1649.

8 SAE, 1694, *Extracten uit de kapittelrekeningen: Kapittel van Doornik*, rek. 1616-17, f. 7v. *"Item payé au curé en marglisenes de la prochie de west eecloo pour le premier payement de six pour la reparation du choeur de leur eglise aparant par quittance iijc £".*
Kapittel van Harelbeke, rek. 1616-17. *"Item promedia parte nostra in reparatione chori de west eecloo hic ad computum prima et secunda solutionis juxta edictum sucirum celsitadinum jc L £".*
Betaling van de kapittels:

Jaar	Kapittel van Doornik	Kapittel van Harelbeke
1616	300 p.par.	150 p.par.
1617	220	110
1618	240	110
1619	176	88
1620	220	110

9 SAE, 1694, Processtuk d.d. 8 aug. 1777.
10 SAE, 1694, Processtuk d.d. 8 aug. 1777.
11 SAE, 1695, Processtuk d.d. 21 maart 1780.
12 SAE, 1694, Processtuk d.d. 8 aug. 1770.
13 SAE, 1695, Rekwest. d.d. 29 okt. 1735.
14 SAE, 1694, Processtuk d.d. 1783.
15 SAE, 1695, Rekwest tot herstellen van de toren en vergroten van de kerk. d.d. 29 okt. 1735.
16 SAE, 1695, Rekwest. d.d. 29 okt. 1735.
17 SAE, 1695, Rekwest. d.d. 29 okt. 1735: *"..ten respecte de Eerwirde p.p.Recolletten aldaer alsdan hunne messen moeten doen voor daeghe by den donckeren met kiersse, ende daeromme sy aldaer geene messe en connen hooren als omme het quaet weder soo Ul. wel can consideren mitsgaeders tot het verstyfven van het metsement vanden torren, den welcken gheheel vervallen staet en schut van deen syde naer de andere ende daeraenne te doen ligghen eenen teen tot het beleth van diere, soo verre de clocken gheluyt worden die noch seer cleyn syn, dat de vaenen ende kirssen opden autaer inde selve kercke staen te swieren oock vande eene syde naer de andere ende daeromme inden groot- en wint niet en vermoghen gheluyt, maer alleenelyck gheklep worden...".*
18 SAE, 1695, Rekwest. d.d. 29 okt. 1735.
SAE, 1693, d.d. 20 febr. 1783.
19 SAE, 1695, d.d. 20 april 1770.
20 SAE, 1694.
21 SAE, 1692, d.d. 16 okt. 1767.
22 SAE, 1692, d.d. 14 december 1767.
23 SAE, 1693, d.d. 18 juni 1768.
24 SAE, 1692, d.d. 27 september 1769.
25 SAE, 1692, d.d. 26 februari 1768. *"menaceert"* => menancer (fr.) : dreigen.
26 SAE, 1692, De kerkrekening van ontvanger Guilleaeme Billiet (17 juli 1764) werd op 14 september 1767 afgesloten met een tekort van 16 p. 6 s. 4 gr. 9 d..
27 SAE, 1692, d.d. 27 juli 1768.
28 SAE, 1692, d.d. 17 oktober 1769.
29 SAE, 1694, d.d. 18 juni 1770.
30 SAE, 1694, heeft het over een rekwest van 18 juni 1770, terwijl SAE, 1695 citeerde uit een rekwest van 18 juli 1770.
Lengtemaat : 1 roede Gentse maat = 3.85 m.
1 voet Gentse maat = 0.2753 m.
Oppervlaktemaat : 1 vierkante voet = 0.075781 m2.
Gewicht : 1 pond = 0.43 kg.
31 SAE, 1695, 2851 *communicanten,* 510 *den gonne van bejaerde kinderen boven ende van seven jaeren,* 596 *onbejaerde beneden de seven jaeren* : 3957 *t'saemen.*
32 SAE, 1695, Argumentatie voor de uitbreiding van de kerk anno 1770.
33 SAE, 1695, d.d. 1770.
34 SAE, 1693, *"... dat hunne voorsaeten ten jaere 1616 tot ende met 1621 sauden betaelt hebben twee jaeren van sesse van hunne thienden tot het erstellen vande selve prochiaele kercke door den trouble van oorlogh gheruineert...".*
35 SAE, 1693, d.d. 20 februari 1783.
36 SAE, 1694, Sententie uitgesproken in de Raad van Vlaanderen, d.d. 1 september 1772.
37 SAE, 1694, De vraag om te vergaderen en de voordracht van meester Rombaut Neeffs, procureur in de Raad van Mechelen, ging uit van de afgevaardigden van de Grote Gelanden.

38 SAE, 1692, Eeklo liet weten "*dat t'hunne naedeele ende ten voordeele van deerw; heeren thiende-heffers aldaer bij arrest verleent in sijne Majts grooten Raede den 11 maerte 1783 is verclaert dat de becostingen der restauratien ende vergrootinge der parochiaele kercke van Eecloo gedaen uijt crachte vande sententie hier thove verleent geweest den 1 7bre 1772, sullen blijven ten laste vande supplianten, immers de voors. Stede van Eecloo...*".

39 SAE, 1693, 1695, *Expertiseverslag van Louis t'Kint en Jan Baptist Simoens van de parochiale kerk te Eeklo,* d.d. 2 maart 1772.

40 SAE, 1692, *Rekening van raadsheer Helias voor zijn verplaatsing naar Eeklo op 2 maart 1772: "om de reis te maken van Ghent naer Eecloo 4-10-0; voor den adjoint 3-0-0-; voor de voiture betaelt 4-0-0; tsaemen 11-10-0".*

41 SAE, 1691, *Condities van aanbesteding,* d.d. 15 maart 1773.

42 SAE, 1695, d.d. 15 maart 1773.
Gazette van Gendt, 22 februari 1773.

43 SAE, 1695, Een "*Laet weten*" , d.d. 28 februari 1773.

44 SAE, 1695, R.BUYCK, *Zevenhonderdvijftig jaar Eeklo*, p.244.

45 SAE, 1695, *Relaas van Bernardus Rijffranck over het verloop van de werken.*

46 SAE, 1695, *Condities*...30.9.1775; Bewijs van levering in gieterij 30 september 1775; bewijs van levering 17 april 1776.

47 SAE, 86: *Verzoekschriften, 1784-1787*, d.d. 31 augustus 1786.

GENTSE POORTERS UIT URSEL (1542-1796)

Wilfried STEEGHERS

1. Den 9 7bre 1733 is Guillielmus Rogge, geboren tot Ursel, als poorter geadmitteert[1].
2. Op den 11 februarij 1758 is Judocus Van Braeckel fs Pieter, geboren binnen de prochie van Ursel, achter volghende het appointement vanden collegie geannotteert als poorter naerdien hij sal hebben volcommen aen het gonne daerbij breeder vermelt[2].
3. Op den 23 julij 1773 is meestere Caerel Joseph de Graeve fs Jan, geboren binnen de prochie van Ursel, achtervolghende het appointement vanden collegie geannotteert als poorter, naerdien hy sal hebben volcommen aent gonne daerby breeder vermelt[3].
4. Op den 20 7bre 1775 is Petrus Joannes Claeijs fs Pieter, geboren binnen de prochie van Ursel, achtervolghende het appointement van den collegie geannotteert als poorter, naer dien hy sal hebben volcommen aen het gonne daerby breeder vermelt[4].
5. Op den 20 7bre 1777 is Georgius Frans Vercruycen fs Jan, geboren binnen de prochie van Ursel, achtervolghende het appointement vanden collegie geannotteert als poorter, naer dien hij sal hebben volcommen aent gonne daerby breeder vermelt[5].

PERSOONSNAMENINDEX

Judocus Van BRAECKEL fs Pieter	2
Petrus Joannes CLAEIJS fs Pieter	4
Caerel Joseph de GRAEVE fs Jan	3
Guillielmus ROGGE	1
Georgius Frans VERCRUYCEN fs Jan	5

NOTEN

1 SAG, Poortersboeken, reg. 122/5, p. 82r.
2 Idem, reg. 122/6, p. 49r.
3 Idem, reg. 122/6, p. 108r.
4 Idem, reg. 122/6, p. 118r.
5 Idem, reg. 122/6, p. 127v

GENTSE POORTERS UIT OOSTWINKEL (1542-1796)

Wilfried STEEGHERS

1. Up den XVI^{en} martij 1611, compeerde in persoone Laureyns Bauts fs Franchois, onvry schipman van zijnen style, gheboren van Oostwyncle, de welcke verclaersde alhier binnen Ghendt ghewoont ende zyne residentie ghehauden thebben den tydt van ontrent XXVI jaeren, ende de zelve zijne wonynghe begheeren te continueren met intentie ende wille van poorter te bedyden conforme der concessie Caroline vanden jaere lesten April XV^{C} veertich[1].
2. Op den 25^{en} april 1782 is Marie Petronille Schoep fa Frans Jacobus, geboortig van Oostwinckel, achtervolge het appointement vanden collegie geannotteert als poorter deser stadt mits volkome aentgone daerby breeder vermelt[2].
3. Op den 17^{en} Maerte 1789 is Joannes Franciscus de Meijere fs Petri ende Anne Catharine Van Braeckel, geboortig van oostwinckel, achtervolge het appointement geannotteert als poorter[3].

NOTEN

1 SAG, Poortersboeken, reg. 122/1, p. 167.
2 Idem, reg. 122/7, p. 11v.
3 Idem, reg. 122/7, p. 35v.

GENTSE POORTERS UIT OOSTEEKLO (1542-1796)

Wilfried STEEGHERS

1. Op den 3e januarij 1765 is Caerel Frans Roegiers fs Joannes, geboren binnen de prochie van oostecloo, achtervolghende het appointement vanden collegie geannotteert als poorter, naerdien hij sal hebben volcommen aen het gonne daerbij breeder vermelt[1].
2. Op den 7 8bre 1769 syn Servaes de Poorter fs Christiaen, geboren binnen de prochie van oostecloo, midtsgaeders Joannes, Livinus ende Petronelle Judoca de Poorter, syn dry kinderen, geboren binnen de prochien van cluijsen ende wetteren, achtervolghende het appointement vanden collegie geannotteert als poorters, naerdien sy sullen hebben volcommen aen het gonne daerby breeder vermelt[2].

NOTEN

1 SAG, Poortersboeken, reg 122/6, p. 72r.
2 Idem, reg. 122/6, p. 92r.

GENTSE POORTERS UIT KNESSELARE (1542-1796)

Wilfried STEEGHERS

1. Den 20 april 1733 is Charles Jacques Onderredt, geboren tot knesselaere, alhier als poorter geadmitteert[1].
2. Op den 20[en] Meye 1788 is dheer Judocus Hubertus Verhuyst fs Joannes, geboortig van Knesselaere[2].

NOTEN

1 SAG, *Poortersboeken*, reg. 122/5, p. 81v.
2 Idem, reg. 122/7, p. 34r.

DE VERKOOP VAN GRONDEN BEHOREND TOT HET GOED TEN BROEKE IN LOVENDEGEM (1388)

Johan DE WILDE

In de loop van 1388 bereikten Jan Maetset, zoon van Jan, en Boudin Goethals een verkoopsakkoord over een partij onroerend goed. Jan Maetset was de bezitter *van den goede ofte thof ten Broeke* in het noorden van de parochie Lovendegem[1]. Over dit goed, waarvan de uitbatingszetel gelegen was tussen de Bredestraat en de Meienbroekstraat, is nog geen studie beschikbaar[2]. Wel is bekend dat het toponiem ten Broeke te Lovendegem reeds in 1210 opduikt[3], terwijl het gelijknamige goed in de bronnen naspeurbaar is vanaf het midden van de 14de eeuw[4]. Het was toen een leen[5]. Voor lenen gold tot het einde van de 18de eeuw een heel eigen wetgeving en administratie[6]. Het perkament omtrent het goed ten Broeke, dat wij hier publiceren en bespreken, kadert helemaal in die context[7].

Van dit goed verkocht Jan Maetset, bijgestaan door zijn voogd, in 1388 tien bunder en vierhonderd roeden land (omgerekend: 13 ha 95 a 90 ca). De verkochte partij werd langs de oostzijde begrensd door het *Meyebroechs straetkin dwelke straetkin toebehoort onsen gheduchten heere den Grave van Vlaenderen*. Dit is de oudste bekende vermelding van de huidige Meienbroekstraat te Lovendegem. Opmerkelijk is dat deze uitdrukkelijk omschreven staat als eigendom van de Graaf van Vlaanderen. Vermoedelijk behoorde de Meienbroekstraat tot de Keure van Sleidinge, Waarschoot en Lovendegem, waarvan zij misschien de zuidelijke begrenzing uitmaakte[8].

Naast de gronden van de verkoper lagen eveneens percelen van *Symoens Maetsets goede*. Na de verkoop zou de koper Boudin Goethals, of diens pachter, gebruik mogen maken van een weg over Jan Maetsets goed.

Er zijn enkele aanwijzingen dat zowel de familie Maetset[9] als de familie Goethals in het 14de-eeuwse Lovendegem vrij goed bekend waren.
In 1358 (n.s.) noemt men ene *Laurentius dictus Goethals* als kapelaan van de kapellanie in de parochiekerk van Lovendegem[10]. En op het einde van de 14de eeuw is Zegher Goethals betrokken bij de ophaling van een tiende te Lovendegem[11]. Dezelfde Zegher Goethals fungeerde in 1391 als schepen van de Keure van Sleidinge en Lovendegem, tesamen met o.a. Gillis Goethals[12]. Of Zegher Goethals dezelfde is als de leenman die in dit charter wordt genoemd (zie bijlage) is zeer wel mogelijk, maar niet te bewijzen. Hetzelfde geldt overigens voor een eventuele familieband tussen Boudijn en Zegher Goethals.

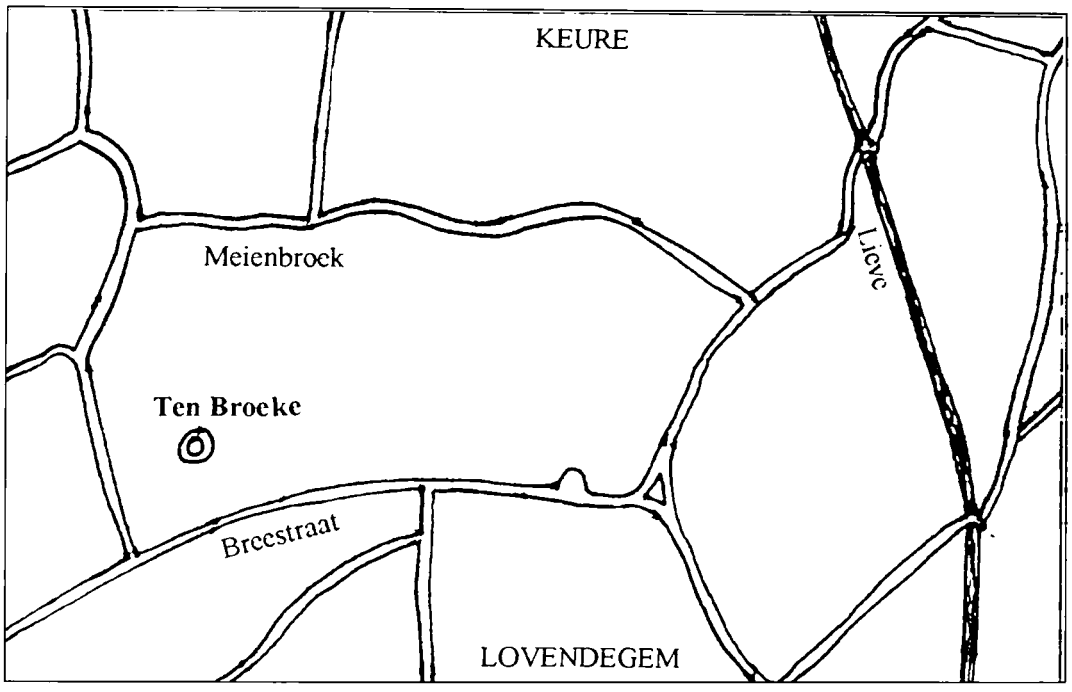

Fig. 1. *Situering van het goed ten Broeke in Lovendegem.*

Over de familie Maetset werd in het verleden reeds studiewerk verricht, maar niet exhaustief[13]. Van dit Italiaanse geslacht kwamen in de 14de eeuw vertegenwoordigers in Vlaanderen terecht. Zij steunden er door dik en dun de politiek van de opeenvolgende graven van Vlaanderen, voor wie zij belangrijke ambten bekleedden. Jan Maetset bij voorbeeld was baljuw van Oudenaarde (1370-1374) en van Kortrijk (1374)[14]. Wellicht was hij de vader van de Jan die in 1388 een deel van ten Broeke verkocht.

Nader onderzoek in het kader van deze studie bracht nog het volgende aan het licht over de familie Maetset. Verschillende vertegenwoordigers ervan stonden bekend als inners van de tiende van de aalmoezenij van de Sint-Pietersabij te Gent gedurende de eerste decennia van de 15de eeuw. Die tiende stond bekend als de *brouc tiende*, en werd wellicht opgehaald in de omgeving van het goed ten Broeke. De Lovendegemse pastoor Clays Van Den Moere haalde die op van 1398 tot 1404-1405. Na diens overlijden betaalde Gheraerde Ma(t)set als diens testamenteur de verschuldigde sommen van het jaar 1405 en 1406[15]. Hij zou dit onder eigen naam verder zetten van 1407 tot 1409[16]. Hij fungeerde als baljuw van Eeklo, Kaprijke en Lembeke (1390-1397), Houtse (1397-1400) en de Oudburg en het Ambacht Zomergem (1400-1404)[17]. Gerard drukte in zijn testament de wens uit begraven te worden in het koor van de kerk te Lovendegem[18]. Na zijn overlijden werd de genoemde tiende te Lovendegem opgehaald door Arend (1410-1412) en Symoen Matset (1413-1421).

Het is opvallend dat de verkoop van een deel van het goed ten Broeke geschiedde kort na het beëindigen van de oorlog tussen de Vlaamse graaf Lodewijk van Male[19]en de stad Gent (1379-1385). Ons inziens werd het goed tijdens die oorlog door de Gentenaars vernield, en wel omdat de eigenaar ervan (Jan Maetset senior) aan de zijde stond van de graaf van Vlaanderen. Jan Maetset junior zou dan uit geldnood gedwongen geweest zijn om een deel van dit goed te verkopen. Bewijzen voor deze hypothese hebben we echter niet[20].
Omdat ten Broeke een leengoed was, afhangend van het leenhof van de Oudburg, was voor de wettelijke overdracht ervan de aanwezigheid en bijstand van de baljuw en de leenmannen van dat hof vereist. Baljuw Ghiselbrecht tser Jacops was in functie van 1387 tot 1393[21]. Tussen de leenmannen valt onmiddellijk de aanwezigheid van Roelant van Lovendegem op, de heer van deze parochie[22]. De heerlijkheid Lovendegem was immers zelf één van de lenen van de Oudburg. Tussen de overige leenmannen zaten nog andere prominenten. Twee ervan maakten carrière op de Gentse schepenbanken. Segher Everwijn bekleedde verschillende functies tussen 1385 en 1416, meestal op de schepenbank van de Keure, en was driemaal stedekiezer (1398, 1401, 1415). Ghiselbrecht Maeyhu (Maeyhuus) zetelde meestal in de schepenbank van Gedele tussen 1367 en 1406. Zij hadden enkele malen Jacop Meyeraerd als collega (1385, 1387, 1391 en 1397). Ook Heinric Borluut bemachtigde een schepenfunctie bij de Keure in 1387. Heinric Reinere kennen we als baljuw van de Burggravie Gent[23]. Schepen en tienden- ontvanger Zegher Goethals kwam hierboven reeds ter sprake. Genoemde leenmannen werden met hun collega's ambtshalve betrokken bij de overdracht van een deel van het goed ten Broeke. Op menige plaats blijkt dat zij sterk bekommerd waren om de overdracht van het leen volgens de juiste procedures.

De aard en de inhoud van het document

Het onderzochte document is geen verkoopscontract: het gaat eigenlijk om een overdrachtsakte, gedateerd 6 november 1388. Daarom vernemen we hier niets over de verkoopprijs. Wél schenkt het charter ons een inzicht in de verschillende geplogenheden van de leenadministratie. Wij nemen hiervan diverse aspecten onder de loupe.

A. Voor 6 november 1388

Tijdens de weken, voorafgaand aan de eigenlijke overdracht, hadden de betrokken partijen reeds druk correspondentie gevoerd omtrent de leenverkoop en -splitsing.
Zo hadden zowel Jan Maetset als de baljuw met de leenmannen een schrijven ontvangen van hun vorst Filips de Stoute[24].
De gezegelde brief die Jan Maetset kreeg toegestuurd, handelde over de leenheer van het nieuwe leen. Door de afsplitsing van 10 bunder en 400 roeden uit het goed ten Broeke ontstond immers een nieuw leen, dat een plaats moest verwerven in de feodale structuur. In het schrijven van de vorst werd bepaald dat het nieuwe leen onder

de vorst bleef, en niet zou afhangen van het oude leen te Broeke[25]. Tegelijkertijd kreeg Jan Maetset als leenman de toestemming om afstand te doen van dit gedeelte van zijn leen.
Ook de baljuw en de leenmannen van de Oudburg ontvingen *opene commissien* voorzien van het zegel van de vorst. Ook hier gaf Filips de Stoute zijn toestemming voor de verkoop van het leen. De brief werd op 6 november 1388 voorgelezen. Sinds ca 1300 kon de verkoop van een leen, ressorterend onder een grafelijk leenhof, slechts formeel worden afgehandeld, indien de belanghebbenden aan het leenhof een geschreven toestemming konden voorleggen[26].
Bij de verkoop van gronden kwam naast het akkoord van de partijen en de toestemming van de leenheer ook nog een ander aspect kijken. Er bestond immers ook een familiaal naastingsrecht. Bij een verkoop tussen een verkoper A en een koper B, kon een derde partij C volgens dit recht het leen opeisen van de verkoper A, indien C sterkere familiebanden had met A dan de kandidaat-koper B. Dit kon gebeuren gedurende één jaar en één dag. De koper bleef al die tijd in onzekerheid of hij zijn aanwinst in de toekomst wel zou kunnen behouden. Door middel van het systeem van de zondagse kerkgeboden probeerde men dit euvel te neutraliseren. Indien binnen de gestelde termijn van de kerkgeboden niemand zijn recht opeiste, was het familiaal naastingsrecht opgeheven.

Ook voor het onderhavige leen werden drie kerkgeboden met een tussenperiode van 14 dagen uitgevaardigd. In de praktijk ging de baljuw van het leenhof samen met minstens twee leenmannen op drie verschillende zondagen de verkoop afkondigen in de parochie waar het leen gelegen was. Meestal gebeurde dit nog voor de effectieve onterving van de leenhouder-verkoper. Omdat in 1388 niemand aanspraak maakte op het leen kon de koper Boudin Goethals volledig zeker en gerustgesteld zijn.

De verkoop gebeurde voor een onbekende som: *eene sekere somme van ghelde*, die ten laatste op 6 november 1388 werd betaald. De tekst vermeldt dat de verkoop gebeurde *by noede ende omme eergher mede te beschuwenen ende te belettene*. Dit is een vaste formule: de meeste leenverkopen geschiedden uit financiële noodwendigheden[27]. Het leenhof stelde hierover wel eens een eigen onderzoek in. Zo ook hier: *wy manne voernoemt wel gheinformeert ... van maghen ende vrienden van ... Janne Maetsette.*

B. Op 6 november 1388

Op de dag waarop de overdrachtsakte werd opgesteld, bevestigde Jan Maetset de ontvangst van de overeengekomen koopsom. Deze verklaring werd meestal nog voor de onterving afgelegd. Daarop vroeg hij aan de baljuw om de leenmannen te manen om de overdracht van het leen te bekrachtigen. Na de oproep van de baljuw pleegden de mannen overleg, waarna zij verklaarden dat het leen mocht worden opgedragen aan de heer, en dat het mocht worden toegewezen. Met andere woorden: de koper mocht *erven*.

Toen verzocht Jan Maetset om hemzelf te onterven ten voordele van Boudin Goethals. Door deze formule maakte hij de eigenlijke overdracht (onterven en inerven) mogelijk. De baljuw verklaarde toen al de verschuldigde taksen (*al tscheeren rechte*) te hebben ontvangen. Hijzelf en de leenmannen ontvingen ook hun vergoeding voor hun wettelijke tussenkomst.
Na de onterving berustte het leen in de handen van de baljuw als vertegenwoordiger van de vorst en leenheer. Toen de leenmannen hun instemming hadden betuigd, erfde de baljuw Boudin Goethals in zijn leengoed. Dit gebeurde op symbolische wijze; in dit geval *met hande met halme ende met monde*. Dat wil zeggen: de baljuw overhandigde het leen bij middel van een ritueel van woorden, gebaren en voorwerpen.
Hierna mocht Goethals het leen als het zijne beschouwen, en legde hij manschap (*viauteetscheep*) af. Dit gebeurde door de verstrengeling van de handen van de leenheer (in dit geval diens vertegenwoordiger) en de vazal. Ook dit kon gepaard gaan met de uitwisseling van gesproken formules. Als extra waarborg voor alle partijen lieten de leenmannen de brief met de geschreven toestemming van de vorst voorlezen. Ter bekrachtiging van de formele en wettelijke afhandeling van de overdracht *al naer recht wet sede costume ende usage van de hove van den casteele te Ghend* legde het leenhof de hele procedure schriftelijk vast onder zegel. Het onderhavige charter zou als schriftelijk bewijsstuk dienen. Zoals meestal gebeurde bij acten van onterving en inerving werd het charter op aanvraag van beide partijen opgesteld[28]. Dit éne charter werd aan de koper meegegeven. Meestal bestond de schriftdrager uit perkament, dat voorzien was van de uithangende zegels met plica, zoals ook hier het geval is. Helaas bleef geen enkel zegel van dit document bewaard.

NOTEN

1 Heden herinnert nog nauwelijks iets aan de status van dit goed, dat in het verleden een cirkelvormige omwalling had. Het lag op een korte afstand van de Bredestraat langs de noordzijde. Heden: nr. 27. De omwalling is gedeeltelijk bewaard gebleven.
2 Het gebrek aan architecturale resten uit het verleden is waarschijnlijk ook de reden waarom dit goed niet werd opgenomen in C. BOGAERT, K. LANCLUS, M. VERBEECK, *Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur. Deel 12n5. Provincie Oost-Vlaanderen. Arrondissement Gent. Kantons Waarschoot-Zomergem*, Turnhout, 1994, p. 115-178 (Lovendegem).
3 A. DE VOS, L. STOCKMAN, G. ANDRIES, *Meetjeslandse toponiemen tot 1600. Deel III. Het Gentse, Band 2: Lovendegem*, Landegem, 1993, p. 117. Zie tevens p. 13.
4 Ibidem, p. 117, 133 en 141.
5 In enkele teksten is er bovendien sprake van een *capelrie* (kapellanie), verbonden aan het goed.
6 Recent op verhelderende wijze beschreven voor de periode der late Middeleeuwen door R. OPSOMMER, *"Omme dat leengoed es thoochste dinc van der weereld." Het leenrecht in Vlaanderen in de 14de en 15de eeuw*. Algemeen rijksarchief en rijksarchief in de provinciën. Studia 60, Brussel, 1995.
7 Bibliotheek Universiteit Gent, Handschriftenleeszaal, *Fonds Vliegende Bladen*, nr. IV L (Lovendegem) 21.

8 Zie over de Keure van Sleidinge: A. DE VOS, *Geschiedenis van Waarschoot*, Waarschoot, 1990, deel I, p. 45-51. De verwerkte kaart (p. 48) rekent ook het gebied net ten zuiden van de Meienbroek tot de Keure. Wij volgen dit niet, omdat juist daar het goed ten Broeke lag, dat volgens de bronnen wel in Lovendegem, maar nooit in de Keure wordt gesitueerd.

9 Maetset(te) werd in de door ons geraadpleegde bronnen ook geschreven als Matzette, Machet(te), Mached, Maset en Matset.

10 Stadsarchief te Gent, *Fonds Vreemde steden* nr. 62; meer bepaald het uittreksel uit het *registro prepetuo Episcopatus Tornacensis*, f° 112, gedateerd 18 februari 1358 n.s. (in kopie van 13 oktober 1663).

11 Rijksarchief te Gent (verder afgekort: RAG), *Sint-Pietersabdij I (rek.)* nr. 1650, f° 59 r° en 103 v°.

12 M. GYSSELING, *Inventaris van het archief van de Sint-Jacobskerk te Gent*, in : Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, Nieuwe Reeks, deel 6, 1952, p. 85 (regest nr. 137).

13 P. ROGGHé, *Het Florentijns geslacht Machet in Vlaanderen*, in : Appeltjes van het Meetjesland, jb. 17 (1965), p. 188-196.

14 Ibidem, p 195. Zie tevens J. MONBALLYU en F. DEBRABANDERE, *Kortrijkse rechtsaantekeningen (1319-1402)*, in: Handelingen van de Koninklijke Commissie voor de uitgave der Oude Wetten en Verordeningen van België, 28, 1979, p. 172, waar Ian Matsette als baljuw (van Kortrijk ?) fungeerde in 1367.

15 RAG, *Sint-Pietersabdij I (rek.)*, nr. 125bis, f° 56 r°.

16 Ibidem, f° 74 r° (1407), f° 85 r° (1408) en f° 99 r° (1409).

17 J. VAN ROMPAEY, *Het grafelijk baljuwsambt in Vlaanderen tijdens de boergondische periode*, Brussel, 1967, p. 624, 628 en 639.

18 Stadsarchief Gent, *Reeks 330* , nr. 14, f° 145v° (1408, s.d.)

19 Lodewijk van Male overleed in 1384. Het graafschap Vlaanderen ging over in handen van zijn dochter Margareta van Male, die in 1369 was gehuwd met Filips de Stoute, sinds 1363 hertog van Boergondië.

20 De verwoestingspraktijk was anders niets nieuws: in 1340 verbrandden Gentse Witte Kaproenen te Eeklo het goed van Ottelin Machet. Zie P. ROGGHé, a.w., p 192.

21 A. DE VOS, *Waarschoot*, I, p. 124.

22 Over de familie van Lovendegem, zie J. GAILLARD, *Bruges et le Franc ou leur magistrature et leur noblesse avec des données historiques et généalogiques sur chaque famille*, Brugge, 1857-1864, deel II, p. 359. Roeland van Lovendegem was gehuwd met Margriete van Praet, waarbij hij 3 dochters won: Margriete, Catherine en Marie. Voor een staat van goed zie Stadsarchief te Gent, Reeks 330 nr. 10, f° 236v° (27 juli 1396).

23 Hij vernieuwde het leen- en renteboek van de Burggravie in 1394: zie RAG, *Burggavie Gent*, nr. 353.

24 Zie voetnoot 19.

25 Bij de splitsing van een leen waren er 2 opties: het nieuwe leen kwam naast het oude leen onder hetzelfde leenhof, of het nieuwe leen ging ressorteren onder het oude leen, dat op zijn beurt afhing van het leenhof: zie R. OPSOMMER, *a.w.* , p. 288-289.

26 R. OPSOMMER, *a.w.* , p. 443-444.

27 R. OPSOMMER, *a.w.* , p. 435 e.v.

28 R. OPSOMMER, *a.w.*, p. 554 e.v.

BIJLAGE

1388, 6 november

Verkoop van 10 bunder en 400 roeden leen in het hof ten Broeke in Lovendegem, afhangend van het leenhof van de Oudburg, door Jan Maetset aan Boudijn Goethals.

A. Bibliotheek Universiteit Gent, Handschriftenleeszaal, Fonds Vliegende Bladen IV L 21.

Perkament (45,5 cm h. bij 55,5 cm br.) met oorspronkelijk 12 zegels, allemaal verdwenen.

Er zijn twaalf maal twee spleten in de plica met de namen van de baljuw en de 11 leenmannen.

Wij Ghiselbrecht tSer Jacops Bailliu ende wettelijc maenre ons gheduchts heeren tsertoghen van Borguengen grave van Vlaenderen ende onser gheduchter eerfachtijcher vrouwen van der Castelrien van der Ouderborch toebehoerende ten Casteele te Ghend ende datter toebehoert ten tiden dat dese dinghen waren ghedaen. Roelant van Lovendeghem, Jan Van Den Steene, Heinric Borluut, Ghiselbrecht Maeyhu, Segher Everwijn, Hughe De Bruwere, Heinric Reyniers, Jacop Meyeraerd, Jan Leyschoef, Segher Goethals ende Gillijs Haeuwe manne ons gheduchts heeren ende onser gheduchter eerfachtijcher vrouwen voernoemt ten tiden dat dese naervolghende wettelijcheden waren ghedaen. Doen te wetene ende maken cond ende kenlijc allen den ghenen die desen presenten jeghewoerdeghen wettelijken tsiaerter sullen sien ofte hoeren lesen. Dat voer ons quam in propren persoene alse voer heere ende voer wette Jan Maetset Jans soene met gaders eenen wettelijken voeght die hem wettelijke ghegheven was in dese sake mids dat hem voeghts behoefde aen deen syde. Ende Boudijn Goethals de welke Boudijn oec vervoeght was met eenen wettelijken bij staenden voeght in dese sake mids dat hem voeghts behoefde an dander sijde.De welke voerseyde Jan Maetset met gaders sinen wettelijken bij staenden voeght voer ons lieden kende ende verlijde dat hij heeft vercocht wel ende redelijke sonder eeniche fraeude ofte boese coemanschepe den voerseyden Boudijn Goethalse tiene buenre ende viere hondert roeden lants lijchtelijc meer oft min ligghende in de prochie van Lovendeghem ende ghespleten uut den goede ofte thof ten Broeke dwelke toebehoert den voerseyden Jan Maetsette ende dat men hout in leene van onsen gheduchten heere den grave van Vlaenderen ende van onser voerseyder gheduchter vrouwen streckende een quanteteyt noertweerd aen Ghiselbrecht Maeyhuus meerch ende voert also verre alst ghedraeght aen Jan Maetsets meerch aen de selve sijde landende aen de oestsijde neffens Meyenbroechs straetkijn dwelke straetkijn toebehoert onsen gheduchten heere den grave van Vlaenderen ende voert streckende toet Symoens Maetsets goede. Ende het es te wetene dat de voerseyde Boudijn Goethals dese voerseyde tiene buenre ende viere hondert roeden lants lijchtlijc meer ofte min houden sal in leen van onsen gheduchten heere den grave van Vlaenderen ende van onser gheduchter voerseyder eerfachtijcher vrouwen mids eenre sekere commissie die de voerseyde Jan Maetset daer of heeft gheseghelt metten seghele ons gheduchts heeren tsertoghen van Borguengen grave van Vlaenderen. Ende ditte omme eene sekere somme van ghelde van welker sommen voernoemt hem de voerseyde Jan Maetset met gaders sinen wettelijken bij staenden voeght kende hem sijnde wel betaelt vergolden ende alghenouch ghedaen van den voerseyden Boudijn Goethalse. Ende de voerseyde Jan Maetset schalt quite met gaders sijnen wettelijken bij staenden voeght den voerseyden Boudijn Goethalse ende allen den ghenen diere quitanschie of toebehoeren mach in eenicher manieren metten rechte. Mids welken de voerseyde Jan Maetset met

gaders sinen wettelijken voeght voernoemt an mi bailliu voerseyt begheerde ende hiesch dat ic de voernoemde manne manen soude ofte sij dit voerseyde leengoet met allen dien datter toebehoert kenden wettelijc gheboden ende vulboden sijnde. Welke maningghe van mi bailliu voernoemt ghedaen werd up dwelke wij manne voerseyt ghemaend sijnde bespraken ons kenden ende wijsden dit voerseyde leengoet met allen dien datter toebehoert wel ende wettelijke gheboden ende vulboden sijnde met drien wettelijken sondaeghs kercgheboden van veertienachten te veertienachten daer an ghedaen sijnde ter kerken ende ter stede daer mense schuldijch was te doene ende te ghebiedene naer costume ende usage van den hove van den casteele te Ghend daer tfoerseyde leen hooft ende te wette behoert. Welke kercghebode voerseyt suver vry ende onghecalengiert uut der kerken quamen ende die de vorseyde Jan Maetset met gaders sinen wettelijken bij staenden voeght voer ons bailliu ende mannen bovenghenoemt aen hem drouch. So dat Jan Maetset voerseyt met gaders sinen wettelijken voeght ende mids der commissien die hij hadde van onsen gheduchten heere den hertoghe van Borguengen grave van Vlaenderen gheseghelt met sinen seghele huuthanghende begheerde ende hiesch ons bailliu ende manne bovenghenoemt van den voerseyden tiene buenren ende viere hondert roeden lants lijchtelijc meer ofte min onthuut ende ontheerft te sine te Boudijn Goethals bouf voernoemt alse coepere ende hem dat te houdene in eenen leene van onsen gheduchten heere den grave van Vlaenderen ende van onser voerseyder gheduchter eerfachtijcher vrouwen. Mids welken ic bailliu voernoemt maende de voernoemde manne wats schuldijch ware te wesene metten rechte.

Wij manne voerseyt ghemaend sijnde bespraken ons ende wijsden na de begheerte van den voerseyden Jan Maetsette ende sinen wettelijken voeght voerseyt dat tfoerseyde leen met allen dien datter toebehoert wettelijc up draghen soude den heere in handen skoepers bouf ofte tscheens bouf diet schuldijch ware te hebbene met meereren rechte ende dat hijs met gaders sinen wettelijken voeght werpen souden ende kennen hem selven daer anne niet hebbende mids dat wij manne voernoemt wel gheinformeert waren van maghen ende vrienden van de voerseyden Janne Maetsette dat hijt vercochte bij noede ende omme eergher mede te beschuwene ende te belettene. Dwelke Jan voerseyt ende sijn wettelijc voeght also vulquamen ende wettelijke daden ghelijc ende in der manieren dat tfoerwijsde wettelijke vonnesse in hadde mencioen maecte ende verclaerde. So dat wij manne voerseyt bij maningghen van de voernoemden bailliu kenden ende wijsden dat tfoernoemde leen so wel ende wettelijken commen ware in tscheeren handen dat men den coepere daer in herven mochte of den ghenen diet schuldijch ware te hebbene metten schoensten rechte.

So Jan Maetset vervoeght sijnde met gaders sinen wettelijken voeght van sinen ghelde alsoet voerseyde es. Mids dat ic bailliu voerseyde mi kende vervoeght sijnde van al tscheeren rechte. Ende wij bailliu ende mannen bovenghenoemt elkerlijc van ons lieden sonderlinghe van onsen rechte. Mids welken Ic bailliu voerseyt bij vonnessen van den voernoemden mannen den voerseyden Boudijn Goethals eerfde verghijfte ende goedde int tfoerseyde leen met allen dien datter toebehoert met hande met halme ende met monde alse in sijn proper ghecochte leengoet omme hem sijne hoeren ende nacommeren tforseyde leen paeysivelijken te hebbene ende te behoudene

ten eeuwelijken daghen ghelijc sinen ghecochten ende ghekreghenen leene behouden elx rechte. Mids dat de voerseyde coemanschepe ghedaen ende ghemaect was bij den consente ottroye ende wille van onsen gheduchten heere den hertoghe van Borguengen grave van Vlaenderen alsoet bleec bij sijne opene commissien beseghelt met sinene seghele uuthanghende de welke wij saghen ghelijc dat hijse aen ons bailliu ende mannen bovenghenoemt ghesent hadde ghescreven goed ende vraey in goeden gansen letteren ende die wij voer ons lieden daden leesen ghelijc dat het daer behoerde. Ende de voerseyde Boudijn Goethals aldus gheheerft verghijft ende ghegoet sijnde ghelijc dat voerseyt es int tfoerseyde leen dede viauteetscheep onsen gheduchten heere den hertoghe van Borguengen grave van Vlaenderen ende onser gheduchter eerfachtijcher voerseyder vrouwen in presentien van ons bailliu ende mannen bovenghenoemt alsoet behoerde. Ende wel es te wetene dat de voerseyde Jan Maetset consenteerde voer ons bailliu ende mannen bovenghenoemt dat de voerseyde Boudijn Goethals ofte sijn pachtere die tfoerseyde leen in pachte hebben sal moghen weghen over Jan Maetsets goet bij also dat hijs noet heeft te sinen voerseyden lande ghelijc dat costume int dlant es. Ende alle dese voer seyden dinghen ende elc point sonderlinghe waren ghedaen ende vuldaen wel wettelijke ende al wettelijc met allen den maningghen ende wettelijken vonnessen diere toebehoerden ghedaen te sine ende met allen dien dat menre met wette schuldijch was te doene al naer recht wet sede costume ende usage van den hove van den casteele te Ghend daer tfoerseyde leen hooft ende te wette behoert. So wij manne voernoemt ghemaend sijnde van den rechte naer al dat voer ons commen was in wette bespraken ons ende wijsden dat alle dese voerseyde dinghen ende elc point sonderlinghe so wel ende so wettelijken ghedaen ende vuldaen sijn naer de costume ende de usage van den voerseyden hove van den casteele te Ghend dat sij schuldijch sijn stede te houdene ende te blivene goed vast ende van weerden ghelijc ende in der manieren dat sij voeren ghescreven staen. Ende omme dat sij moeten sijn ende bliven goed vast ende van weerdden ten eeuwelijken daghen hebben wij bailliu ende mannen bovenghenoemt ten neerensten versoeke van paertyen an allen syden desen presenten wettelijken tsiaertere ghesegheIt elkerlijc van ons lieden sonderlinghe met sinen seghele uuthanghende. In orconschepen ende kennessen der wareyden Dit was ghedaen al wettelijke int jaer ons heeren doe men schreef dusentich drie hondert tachtentijch ende achte up den zesten dach in november.

DE PHILOMENAKAPEL TE HANSBEKE

Albert MARTENS

WOORD VOORAF

Antoine Janssens schreef in 1984 een artikel over de verering van Sint-Philomena en over de Philomenakapel te Hansbeke in het bijzonder[1]. Een bijdrage uit 1987 verstrekte bijkomende inlichtingen over de bouw en de bouwheer van de kapel[2]. Intussen werden nieuwe bronnen aangeboord en aanvullende gegevens gevonden, onder meer over de devotie van de Hansbekenaren tot de H. Philomena.

Het 150-jarig bestaan van de Philomenakapel te Hansbeke, die in 1848 gebouwd en in 1849 ingezegend werd, is een gelegenheid om de gepubliceerde en achteraf verzamelde gegevens te ordenen, te corrigeren en in een nieuwe tekst te verwerken.

Verering van Sint-Philomena

Sint-Philomena (van Rome)

Ongeveer tweehonderd jaar geleden, op 25 mei 1802, werd in de catacombe[3] van (de H.) Priscilla[4] aan de Via Salaria te Rome een in drie stukken gebroken grafsteen van gebakken aarde opgegraven. De drie brokstukken (met ingekerfde schichten, roeden, gesels, een palmtak en een leliebloem) dragen inscripties, respectievelijk PAX TE, CUM FI en LUMENA, samengevoegd PAX TECUM FILUMENA (Vrede zij met u, Filumena). Dichtbij de gebroken grafsteen vond men beenderen en een flesje met verdroogd bloed.

Gelet op het grafschrift en de zinnebeelden van maagdelijkheid en martelaarschap aanzag men de beenderen als de stoffelijke resten van een zekere Philomena, een jonge maagd uit de derde eeuw die de marteldood zou gestorven zijn en in de catacombe van Priscilla begraven werd[5].

Paus Pius VII (1800-1823) beval dat de grafsteen zou geplaatst worden in de bewaarplaats van belangrijke grafzerken en grafschriften in het Vaticaan. Het stoffelijk overschot en het flesje met verdroogd bloed werden in een kist geborgen en overgebracht naar het *Appoliarium* te Rome, waar relieken van heiligen bewaard worden.

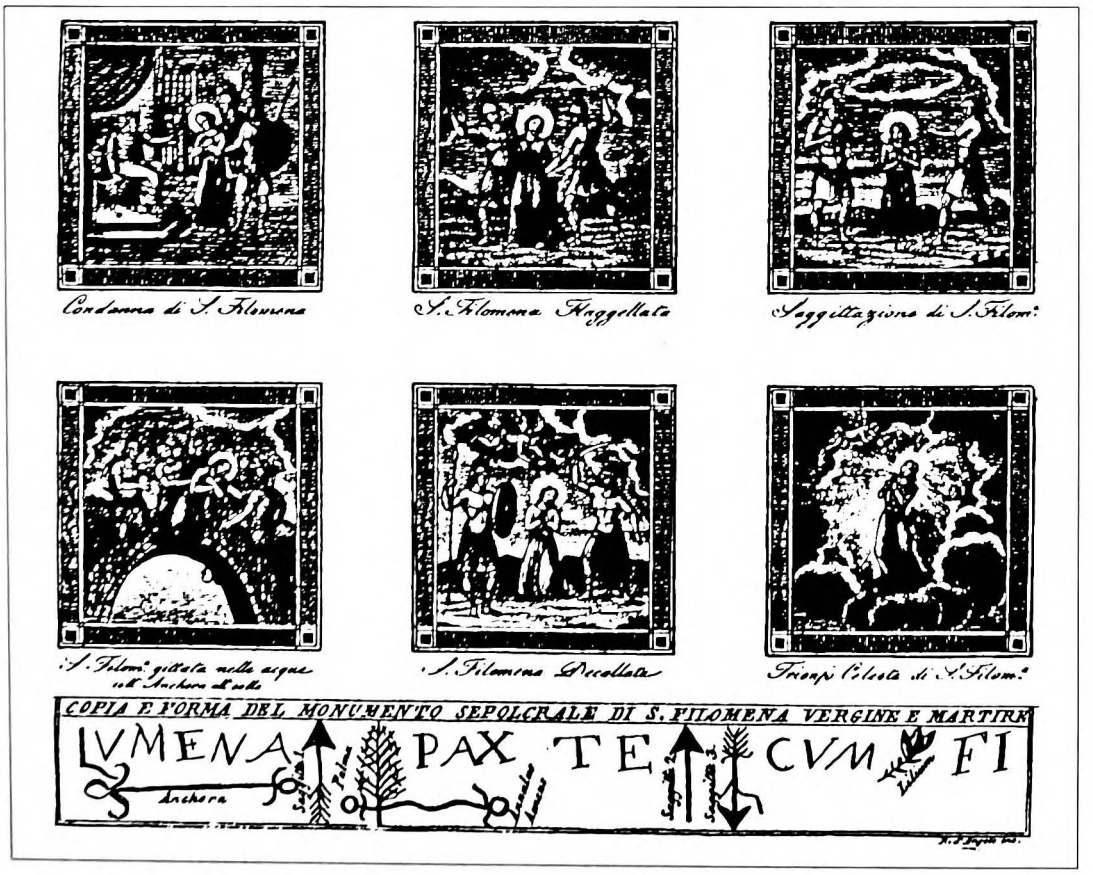
Door bemiddeling van de bisschop van Potenza schonk paus Pius VII in 1805 de overblijfselen aan de kerk van Onze-Lieve-Vrouw van Genade te Mugnano del Cardinale nabij Napels in het bisdom Nola. Francesco di Lucia, parochieherder te Mugnano, gaf de relieken een ereplaats in de parochiekerk.

Sint-Philomena. Gravure van Raff. d'Angelo (overgenomen uit het boek van Francesco di Lucia, 1829)

Een kanunnik, een kloosternon en een niet-geestelijke zouden openbaringen over het leven van de martelares gekregen hebben. De visioenen werden door Francesco di Lucia opgetekend. Zich baserend op deze openbaringen, schreef hij (later) de *vita* van Sint-Philomena.

Volgens dit levensverhaal was Philomena de dochter van een heidense Griekse vorst. Deze smeekte de valse goden tevergeefs om een kind. Een christen geneesheer aan het hof beloofde hem een meisje als hij zich tot het christendom bekeerde. Het prinsesje kreeg de naam van Fi-lumena (filia luminis = dochter van het licht), een zinspeling op het licht van het geloof. Toen Philomena dertien jaar oud was, verkeerden haar ouders aan het keizerlijk hof te Rome. Keizer Diocletianus (284-305) wilde haar tot vrouw. Ze weigerde en wenste enkel de bruid van Christus te worden. De keizer liet haar gevangen nemen en folteren. Ze werd kruisgewijs aan een boom geketend en gegeseld. Ze bleef halsstarrig weigeren. Vervolgens werd ze met gloeiende pijlen beschoten, maar de projectielen keerden zich naar de beulen. Ze werd met een anker om de hals in de Tiber geworpen, maar er verscheen een engel die de koord lossneed. Ze werd uiteindelijk onthoofd.

Marteldood van Sint-Philomena. Gravure van Raff.d'Angelo (overgenomen uit het boek van Francesco di Lucia, 1829)

Uitgaande van dit levensverhaal werd Sint-Philomena in de beeldende kunsten voorgesteld als maagd en martelares met de werktuigen van haar marteldood (gesel, anker, pijlen... die trouwens op haar grafsteen voorkomen), met een lelie(tak) (zinnebeeld van onschuld en zuiverheid) en met een palmtak (symbool van het martelaarschap).

Verering van Sint-Philomena

Er ontstond een buitengewone volkstoeloop naar de relieken van Sint-Philomena in de kerk van Mugnano del Cardinale. Daar gebeurden zekere wonderen (zweten van het Philomenabeeld, verkleuring van het verdroogd bloed). Verkregen weldaden werden aan de voorspraak van de (vermeende) martelares toegeschreven. Ze werden verhaald in druksels te Napels en te Rome.

Door bijzondere machtiging, verleend aan *de heilige Vergadering der Aflaten en Reliquien*, liet paus Pius VII toe dat in sommige kerken op de feestdag van Philomena (verjaardag van de translatie, de overbrenging van haar relieken naar Mugnano) de mis van het *Gemeenschappelijke der Maagd-Martelaressen* gecelebreerd werd.

Hoewel de H. Stoel over de openbaringen nog niet gesproken had, verscheen te Napels (met toelating van de geestelijke overheid) het levensverhaal van Sint-Philomena door Francesco di Lucia. Mgr. Lodovici, *bewaerder der H.Reliquien* te Rome, toonde een exemplaar van de tweede editie van het boekje aan paus Leo XII (1823-1829) die Philomena een *grote heilige* noemde. Met zijn toestemming werd in 1827 ook haar grafsteen van Rome naar de kerk van Mugnano overgebracht.

Marie-Pauline Jaricot (1799-1862), stichteres van de *Levende Rozenkrans*, die een leidende rol vervulde bij de stichting van het Pauselijk Werk van de *Voortplanting des Geloofs* in 1822, werd te Mugnano miraculeus genezen. Paus Gregorius XVI (1831-1846), die getuige was van dit wonder, gaf de toelating tot het vereren van Philomena in het bisdom Nola (en elders) met een eigen officie van vier lessen en een mis ter ere van de heilige. Hij verleende aflaten aan de leden van broederschappen van Sint-Philomena.
Ook Jean-Baptiste Vianney (1786-1859), pastoor van Ars, die een bijzondere devotie voor de martelares betuigde, bekwam wonderbare gunsten door haar voorspraak. Hij had een groot aandeel in de verspreiding van de verering.

Verspreiding van de verering

Vanuit Italië verspreidde de verering van Sint-Philomena zich in Europa (o.a. in Frankrijk, Duitsland, België, ...) en in andere werelddelen (Amerika, Azië).

De eerste (bid)prentjes met afbeelding van de H.Philomena zijn in ons land omstreeks 1833 uit Parijs overgekomen. De verering breidde zich snel uit en kreeg (gedurende de tweede helft van de 19de eeuw) vaste vorm: te Antwerpen, Bergen,

Boitsfort, Brugge, Brussel, Dendermonde, Diest, Doornik, Eggewaartskapelle-Zoutenaaie, Gent, Hamme, Hansbeke, Ieper, Kachtem, Kortrijk, Leuven, Moerzeke, Oostende, Oroir, Vilvoorde, Zwevegem, Zwevezele.

Te Gent stichtten de paters Predikheren in de (later gesloopte) kerk van het oude klooster langs de Leie (ter plaatse van de huidige ~~Hoornstraat~~) op 3 juni 1837 een broederschap van de H.Philomena. In hetzelfde jaar verscheen bij de drukkerij J. Rousseau te Gent een boekje *Leven van de heylige Philomena, mirakeldoenster der XIXe eeuw die gevierd wordt in de kerk der eerw. PP. Predikheeren te Gend, waer bij gevoegd is de negendaegsche oefening van godvruchtigheyd*[6]. Het werkje met het *placet imprimatur* van P.H.Velleman can.Lib.Cens., Gent 3 juni 1837, telt 80 bladzijden tekst en omvat 15 kapittels, o.a. de *vita*, de verbreiding van de devotie, beschrijvingen van de verkregen weldaden, de negendaagse oefening, de litanie, de verleende aflaten.

Ook te Gent zouden in 1839 en 1843 wonderheden door de voorspraak van Sint-Philomena gebeurd zijn. Op 26 februari 1839 genas Christina Smet, begijntje in het convent H.Jozef van het Groot Begijnhof, van een slepende *borstziekte* (longtering), nadat ze zich bestreek met lampolie die in de kerk van de paters Predikheren voor de relikwie van Sint-Philomena gebrand had. Zuster Ludwina in het klooster van Onze-Lieve-Vrouw Visitatie, sedert jaren bedlegerig, genas op 5 maart 1839 na het houden van een noveen ter ere van Sint-Philomena. En op 20 april 1843 kon begijntje Piessens uit het convent St.-Bruno van het Klein Begijnhof opnieuw lopen na het bestrijken van haar sedert jaren verlamde linkervoet met lampolie uit de kerk van de paters Predikheren. Een (her)uitgave in 1845 van het *Leven van de H.Philomena* beschrijft deze wonderbare gebeurtenissen (zie bibliografie).

Het ligt voor de hand dat de groeiende belangstelling voor en de verering van Sint-Philomena te Gent, zich omstreeks het midden van de 19de eeuw ook in de omgeving van de stad zal verspreid hebben, o.a. te Hansbeke, waar in 1848 een kapel ter ere van de heilige gebouwd werd.

De Philomenakapel te Hansbeke

Ligging van de kapel

De Philomenakapel bevindt zich ten noorden van het dorp, op circa 800 meter van de kerk, aan een bocht van de gewestweg Gent (Drongen) - Knesselare. Ze draagt het huisnummer Hansbekedorp 92.

De onmiddellijke omgeving van het bedehuis is merkwaardig. Langs de westzijde van de straatbocht, in een meander van de *Grote Beek*, ligt het kasteelgoed (Vaartstraat 1), het vroegere neerhof van het aloude kasteel, waarvan de ruïnes in 1766-67 opgeruimd werden. En aan de oostzijde van de straat staat de gerenom-

De Philomenakapel en het neerhof van het aloude kasteel.
(foto : ROHM Oost-Vlaanderen, Monumenten en Landschappen, 1983)

De Philomenakapel en het vroegere wethuis "Hove"
(foto : ROHM Oost-Vlaanderen, Monumenten en Landschappen, 1989)

meerde herberg *Het oud gemeentehuis* (Vaartstraat 2), het vroegere wethuis *Hove*. Beide behoorden eertijds tot het foncier van de heerlijkheid van Hansbeke.

Beschrijving van de kapel

De oorspronkelijke ontwerptekeningen van de kapel zijn niet (meer) voorhanden. Bovendien zijn ontwerper noch bouwondernemer gekend[7].

Exterieur

De Philomenakapel is een neoclassicistische constructie onder leien dak: een open portaal (3,65m x 1,40m), een rechthoekig schip (3,65m x 2,60m) en een vijfzijdige uitbouw (3,65m x 1,80m), buitenafmetingen b=3,65m en l=5,80m. Ze is opgetrokken met rode baksteen in afwisselende strek- en koplagen. Het dak bestaat uit een licht hellend zadeldak (boven portaal en schip) en een piramidaal halfdak (boven de polygone abside). Op de punt van het dak prijkt een Latijns kruis in gietijzer.

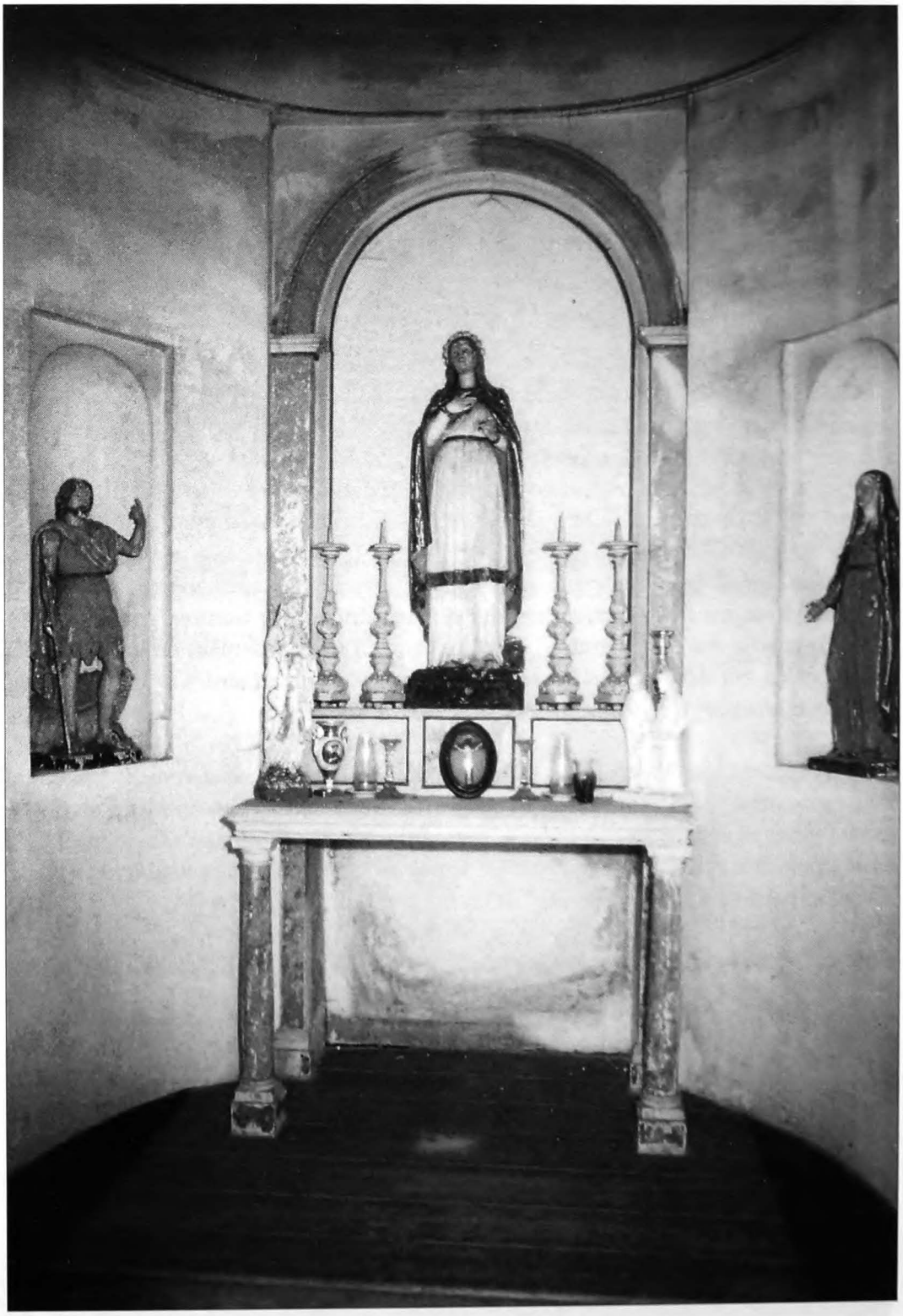
Het overkragend bouwfragment van het aan drie zijden open voorportaal wordt gevormd door een classicistisch hoofdgestel met driehoekig fronton, gedragen door twee Toscaanse bakstenen zuilen. Deze kolommen (met basement en kapiteel), het tafelment en het fronton zijn bepleisterd en (waren) gemarmerd. Op het architraaf staat de aanroeping *ST PHILOMENA BID VOOR ONS*.

De kapelgevels zijn hoge blinde muren, zonder vensters en ornamenten. Enkel het middenste muurvlak van de veelhoekige absis is versierd met een blind cirkelvormig paneel gevat in een bakstenen rollaag. Mogelijk waren het timpaan aan de frontzijde en het paneel op de achtergevel van de kapel (oorspronkelijk) beschilderd met een afbeelding (of met een tafereel uit het leven) van Sint-Philomena.

De kapel ontvangt licht door een beglaasde vleugeldeur met halfcirkelvormige waaier, georiënteerd naar het zuiden. Deze tweedelige deur met dorpel in blauwe hardsteen is omkaderd door een houten geprofileerde rondboog op pilasters. De beglazing van de deurvleugels wordt beschermd door een sierlijk gietijzeren traliewerk; het bovenlicht is door verticale roeden in sectoren verdeeld. Sinds mensenheugenis draagt de kapeldeur de wapenkleuren (azuur = blauw en zilver = wit) van de grafelijke familie de Bousies.

Interieur

Het schip van de kapel is geplafoneerd met een tonvormig, de absis met een halfbolvormig gewelf. Deze gewelven zijn van elkaar gescheiden door een rondboog op pilasters. Ze zijn, evenals de binnenwanden (met houten plint), bepleisterd en monochroom geschilderd. Rondbogen en pilasters waren oorspronkelijk gemarmerd. De vloer is geplaveid met blauwe en witte tegels in hardsteen.

Interieur van de Philomenakapel. Abside met heiligenbeelden en sporen van de grisaille onder de altaartafel.

(foto : Willy Quintyn, 1998)

In de achterwand van de uitbouw is een brede nis uitgemetseld, afgewerkt met houten rondboog en pilasters. In de abside, op een predella in hout, staat een houten altaartafel, vooraan rustend op twee kolommetjes, achteraan op twee zuiltjes. De blokvormige kaarsenbank is drieledig. Op het middenste deel, met de rondboognis als achtergrond, staat een houten gepolychromeerd beeld van Sint-Philomena, met sokkel, totale hoogte 125cm. Philomena is blootvoets, draagt een witte tot aan de voeten reikende rok, een gezoomd bovenkleed met ceintuur en een blauwe schoudermantel. Ze heeft lange blonde haren, draagt een kroon van rozen en neigt in extase het hoofd een weinig naar rechts. Haar rechterhand rust op de rechterborst en in de linkerhand houdt ze een palmtak[8], zinnebeeld van de martelares. Aan haar voeten liggen twee pijlen en een geselkoord, werktuigen van haar marteldood. Op de sokkel van het beeld zijn de attributen van de heilige, pijlen en ankers, een lelie en een palmtak, ingesneden evenals de tekst *Pax Tecum Filumena*. Het muurvlak onder de altaartafel draagt (nog de sporen van) een grisaille, een afbeelding in grijze tinten van Sint-Philomena in (eeuwige) rust, met een pijl in de rechterhand[9].

Voor het altaar staat een eenvoudige houten kniel- en bidbank, het bovenblad ervan is voorzien van een gleuf met offerbusje.

In de zijwanden van de absis zijn twee halfcilindrische nissen uitgespaard, één aan weerszijden van de brede rondboognis.

In de linkse muurnis staat een houten gepolychromeerd beeld van Johannes de Doper[10], hoogte 90cm. De heilige is uitgebeeld als een dertiger met weelderige haardos en volle baard, blootvoets, met blote armen. Hij draagt een kort tot boven de knieën reikend kemelharen kleed, een lederen gordel en een schoudermantel. Hij houdt een staf in de rechterhand en steekt vermanend de linkerwijsvinger op. Aan zijn voeten ligt een lam, verwijzend naar de woorden die hij sprak toen Jezus tot hem kwam: "*Zie, het Lam Gods dat de zonde der wereld wegneemt*" (Joh. 1:29).

In de rechtse muurnis staat een houten gepolychromeerd beeld van de Moeder van Smarten[11], hoogte 90cm. Maria draagt een rood kleed met lange mouwen, een ceintuur, een witte hoofdkap en een blauwe kapmantel. Ze spreidt de armen en opent de handen. Vijf zwaarden[12] doorboren het hart.

De drie houten beelden zijn het werk van Pierre de Vigne, een Gentse beeldhouwer[13].

Tot de oorspronkelijke uitrusting van de kapel behoren ook nog vier houten altaarkandelaars, versierd met drie gevleugelde engelenkopjes, en een kruisbeeldje in een ovale beglaasde omlijsting (dat vroeger boven het beeld van Sint-Philomena in de brede muurnis hing)[14].

Gepolychromeerd houten beeld (h = 125 cm) van Sint-Philomena door Pierre De Vigne, 1848.

(foto : Willy Quintyn, 1998)

Gepolychromeerd houten beeld (h = 90 cm) van Johannes de Doper door Pierre de Vigne.

(foto : Willy Quintyn, 1998)

Gepolychromeerd houten beeld (h = 90 cm) van de Moeder van Smarten door Pierre de Vigne.

(foto : Willy Quintyn, 1998)

Bouwheer van de kapel

De Philomenakapel werd, zoals blijkt uit diverse documenten, in oktober 1848 gebouwd in opdracht van Jan-Baptist van de Woestijne, kasteelheer te Hansbeke[15].

Jan-Baptist van de Woestijne d'Hansbeke werd op 23 maart 1775 te Gent geboren als oudste zoon van Joseph Anthone van de Woestijne, heer van Hansbeke en Winhem, en Joanna Schoorman.

Joseph Anthone van de Woestijne kwam op 21 augustus 1772 in het bezit van de heerlijkheid van Hansbeke bij *donatio inter vivos*, hem gegeven door zijn oom Charles Herman van de Woestijne[16] die het foncier van het rechtsgebied op 11 december 1765 gekocht had in de vierschaar van de schepenen van Gedeele te Gent[17].

Jan-Baptist van de Woestijne erfde het aloude foncier in 1802 na het overlijden van zijn vader. Hij huwde te Gent op 20 februari 1811, toen hij reeds 35 jaar oud was, met Louise de Calonne de Courtebourne, geboren te Calais op 16 december 1786. Ze was een dochter van Eustache de Calonne, graaf van Courtebourne, en Theodore, barones van Plotho d'Ingelmunster. Het echtpaar kreeg vier kinderen, allen te Gent geboren: Theodore (14 januari 1812), Marie Eulalie (9 maart 1813), Marie Josephine (19 mei 1814) en Alphonse (16 februari 1819).

De kasteelheer werd in zijn gezinsleven zwaar beproefd. Zijn oudste zoontje Theodore stierf te Gent op 14 december 1813, nog geen twee jaar oud. Zijn gemalin overleed te Gent op 19 maart 1819, korte tijd na de geboorte van haar vierde kind. Ze was slechts 32 jaar oud. Het jongste zoontje Alphonse stierf te Gent op 19 december 1828, nog geen 10 jaar oud.

Nadat zijn oudste dochter Marie Eulalie ingetreden was in het klooster van de Engelse Dames te Brugge, had de edelman alleen nog zijn jongste ongehuwde dochter Marie Josephine bij zich. Ze woonden in een groot herenhuis in de Opperscheldestraat (nu Gouvernementstraat) te Gent en verbleven tijdelijk op het kasteel in Hansbeke.

De kasteelheer was zeer vermogend. Hij bezat (in 1858) 1.371ha onroerend goed, gespreid over een 30-tal gemeenten, waaronder ongeveer 17% van het Hansbeeks grondgebied.

Hij was een overtuigd christen, een uitgesproken katholiek en een groot weldoener, milddadig voor de armen, vrijgevig aan kerk en parochie. In de hongerjaren 1845-1846 werden alle arme mensen van Hansbeke op zijn kosten gevoed en gekleed. Hij liet in 1846 een dag- en kantschool voor meisjes bouwen met bijhorend nonnenklooster dat in de daaropvolgende jaren met een gods- en weeshuis uitgebreid werd[18].

Jan-Baptist van de Woestijne d'Hansbeke. Olieverfschilderij op doek door Basiel De Loose.
(familiebezit : graaf Boudewijn de Bousies-Borluut, foto : Lieven De Ruyck)

Ook zijn jongste dochter Marie Josephine schonk aanzienlijke geldsommen aan onderwijs, armen en gebrekkigen. Ze overleed ingevolge een slepende longtering op 33-jarige leeftijd in het kasteel van Hansbeke op 22 augustus 1847.

Ongeveer een jaar na het overlijden van de freule liet de kasteelheer de Philomenakapel bouwen. Gebeurde dit naar de (laatste) wens van zijn dochter? Had ze een bijzondere verering gehad voor de H.Philomena die in de kerk van de paters Predikheren te Gent, haar geboorte- en vaste woonplaats, gevierd werd[19]? Bouwde haar vader de kapel als een (bede-)huis van toevlucht in zijn mateloze droefheid?

Vanuit deze laatste veronderstelling krijgen de heiligenbeelden in de muurnissen van de abside een bijzondere betekenis. Johannes de Doper, ook Johannes-Baptista genoemd, is immers de naamheilige van de bouwheer. En wellicht vond de oude edelman bij de Moeder van Smarten berusting en aanvaarding van zijn levenslot.

Zijn oudste dochter-religieuze Marie Eulalie was zijn laatste troost. Ontroerend is de pose waarin hij zich liet portretteren met een vederpen in de hand, zittend aan een schrijftafel waarop een blad briefpapier ligt met de (duidelijk leesbare) aanspreekformule *Chère Eulalie*. Ook zij bezweek enkele jaren later, na een kwijnende ziekte, op 30 mei 1853 te Brugge, 40 jaar oud.

Jan-Baptist van de Woestijne d'Hansbeke overleed te Gent op 20 mei 1858. Hij was 83 jaar oud. Hij werd op 25 mei onder grote volkstoeloop te Hansbeke in de familiekelder bijgezet.

Plaatselijke verering

Relikwie

De Philomenakapel werd op 8 mei 1849 door Z.E.H.Domien Emmanuel Annocqué, landdeken te Nevele, ingezegend[20].

Nog voor de inzegening kwam de kerk van Hansbeke in het bezit van een relikwie van de H.Philomena[21]. De authenticiteitsakte van de relikwie, ondertekend door de Gentse bisschop Ludovicus Josephus Delebecque, dateert van 9 februari 1849 (zie bijlage). De reliek, die nog steeds in de sacristie bewaard wordt, is geborgen in een rond beglaasd doosje, aan de achterkant gesloten met het zegel in rode lak van de bisschop. Het doosje past in een tweedelig geelkoperen reliquiarium met zilveren (boord-) ring. De bisschop gaf in de akte toelating (in casu aan pastoor Pieter Bullens) om de relikwie ter verering van de gelovigen uit te stallen, echter niet te verheffen op het altaar van de parochiekerk.

Terzelfder tijd schonk de kasteelheer aan de kerk een (tweede) reliquiarium in gedreven zilver met ovale krans van blad- en krulversieringen. De reliekhouder vertoont een anker en een pijl, een profielstempel en een V-merk, en de inscriptie *J.B. van de Woestijne d'Hansbeke, 1849*[22].

Broederschap

Statuten

Ongeveer een jaar na de inzegening van de kapel nam pastoor Bullens zich voor in de parochiekerk een broederschap tot eer van Sint-Philomena op te richten. Hij stelde, overeenkomstig met de statuten van het Gentse broederschap, de regels op die hij op 17 juni 1850 ter goedkeuring aan de Gentse bisschop overmaakte[23].

Marie-Josephine van de Woestijne fa Jan-Baptist. Olieverfschilderij op doek door Basiel De Loose.

(familiebezit : graaf Boudewijn de Bousies-Borluut, foto : Lieven De Ruyck)

Volgens deze regels zou het bestuur van het broederschap bestaan uit een proost (die steeds de pastoor zou zijn), een deken, een ontvanger of schatbetwaarder, en vier "*regeerders of hoofdmannen*". De raad zou om de drie jaar tijdens de noveen ter ere van Sint-Philomena vernieuwd worden. Aftredende raadsleden konden herkozen worden. De benoemingen zouden bij meerderheid van stemmen geschieden. Stemgerechtigden waren de leden van de te vernieuwen raad en de zes oudste confraters van het broederschap. De bestuursleden van het eerste uur evenwel werden,

Reliquiarium in gedreven zilver. Gift van Jan-Baptist van de Woestijne d'Hansbeke, 1849.
(foto : Albert Martens)

op voordracht van de pastoor, aan de bisschop ter benoeming voorgesteld. Het waren Pieter Frans Van de Kerckhove (deken), Louis De Backer (schatbewaarder), August Hanssens, Bernard Vanderplaetse, Ludo Acke en Corneel Van Duyse (gewone raadsleden). De raadsleden zouden om de zes maand, of meermaals volgens de noodwendigheden, vergaderen in de pastorie of de sacristie. De genomen resoluties zouden in een register worden ingeschreven.

Wie lid wilde worden moest van *goed gedrag* zijn, een *goeden naem* hebben en mocht niet in *openbare verergenis* leven. Een nieuw lid werd door de proost aangenomen en in het boek van het genootschap ingeschreven[24]. De maandelijkse bijdrage van de leden bedroeg 2,5 centiemen. De confraters mochten (bovendien) ook een jaarlijkse som van 50 centiem geven. Wie daartoe niet in staat was, werd verzocht wekelijks drie onzevaders en drie weesgegroeten te bidden. De penningen die door

de gelovigen in de kerk en bij de zegeningen met de relikwie van Sint-Philomena gegeven werden, zouden besteed worden aan *heylige en goede werken*, aan goddelijke diensten ter ere van de martelares en tot luister van het broederschap.

Pas op 15 januari 1853 gaf de Gentse bisschop schriftelijk toelating tot het oprichten in de Sint-Petrus- en Pauluskerk van een broederschap ter ere van Sint-Philomena[25] "*om door de voorspraek van deze heylige het geestelijk en tijdelijk welzijn van al de huysgezinnen der parochie Hansbeke te bekomen en vooral om de gratie te verwerven van eene heylige en zalige dood*".

In de desbetreffende akte (zie bijlage) vermeldt de bisschop uitdrukkelijk dat hij aldus wilde "*beantwoorden aen die lofweerde inzigten van den eerw. heer pastor (en van de parochianen van Hansbeke), alsook aen de begeerte der weldoeners*" van de parochie. Ongetwijfeld bedoelde hij in het bijzonder Jan-Baptist van de Woestijne d'Hansbeke, die blijkbaar de instelling van het broederschap gesuggereerd en bij pastoor Bullens bepleit had. Het bestuur van het broederschap werd beperkt tot een driemanschap: de pastoor, de schatbewaarder van de kerkfabriek en ... "*een derde lid aen te wijzen door Mr. van de Woestijne d'Hansbeke, uytmuntenden weldoener der parochie van Hansbeke*" (sic). Eenmaal daags konden de leden een aflaat van veertig dagen verdienen door het bidden van drie onzevaders en drie weesgegroeten tijdens een bezoek aan de kerk, aan de kapel of in hun huis voor een beeld of prent van de H.Maagd of van de H.Philomena. De leden werden uitgenodigd (zonder verplichting) giften of aalmoezen aan het broederschap te schenken waarmee, zo mogelijk wekelijks, een mis en een lof ter ere van Sint-Philomena zou opgedragen worden.

Aflaten

In een brief aan de paus, overgemaakt via het Gentse bisdom, hoopte pastoor Bullens dat aan het broederschap alle volle en gedeeltelijke aflaten zouden gegeven worden die aan kerkelijk ingestelde broederschappen door de Apostolische Stoel verleend werden.

Volgens een breve (zie bijlage) gegeven te Rome op 8 april 1854 door het secretariaat van de H.Congregatie voor de Aflaten (en voorzien van een *placet publicentur* van de Gentse bisschop, d.d. 5 mei 1854) verleende paus Pius IX aan de leden van het broederschap:
- een volle aflaat op de dag van hun aanvaarding in het genootschap;
- een volle aflaat in het uur van hun dood;
- een volle aflaat op de feestdag van de H.Philomena of gedurende het octaaf, telkens mits berouwvolle biecht en H.Communie;
- een volle aflaat van zeven jaar en zevenmaal veertig dagen bij een kerkbezoek, te verdienen gedurende het kerkelijk jaar op vier dagen die door de bisschop moesten aangeduid worden en
- een aflaat van zestig dagen voor ieder godvruchtig werk.

Verering

Ieder jaar werd op de feestdag van de H.Philomena (11 augustus) in de kerk een solemnele mis gecelebreerd en een plechtig lof gezongen. De feestdag was meteen de eerste dag van een negendaagse oefening tijdens dewelke iedere dag een mis en een lof opgedragen werd.

Iedere vierde zondag van de maand stond de relikwie van Sint-Philomena in de kerk ter verering uitgestald. Tijdens de goddelijke diensten werd met de schaal een omhaling gehouden en na de missen met de relikwie gezegend.

Nog in 1875 verscheen te Hansbeke een druksel met de litanie van Sint-Philomena. Het is een verkorte versie, met enkele zinswendingen, van de litanie die in de boekjes van pater Bernard Moelaert werd opgenomen.

Waarschijnlijk kon de kapel van de H.Philomena op zon- en feestdagen door parochianen en anderen voor een gebed bezocht worden.

De inkomsten en de uitgaven van het broederschap werden door pastoor Bullens gedurende de periode 1865-1879 in een aantekenboek[26] ingeschreven. Toendertijd bedroegen de jaarlijkse ontvangsten gemiddeld ongeveer 75fr. Ze bestonden uit penningen die door bezoekers in het offerbusje van de kapel gestort werden (ca. 15fr.), uit penningen die in de kerk gecollecteerd werden (ca. 50fr.) en uit offergeld dat bij de zegeningen met de relikwie van Sint-Philomena gegeven werden (ca. 10fr.), exclusief enkele kleine giften (bv. 2fr. in 1875 van Rosalie De Cock uit Brussel). In 1865 bv. betaalde het broederschap uit haar kas 26,50fr. aan de pastoor en 22,83fr. aan de koster voor hun diensten en 10fr. voor waslicht[27].

Voor ieder afgestorven lid (dat een jaarlijkse bijdrage betaald had) liet het broederschap in de regel een requiemmis celebreren, waarna aan *de baere met vier brandende waschkeersen* het *Libera me* en het *Miserere mei* gezongen werd.

De namen van de overleden leden werden gedurende zeven opeenvolgende jaren, op de zondag voor de feestdag van de H.Philomena, in de kerk afgeroepen, terwijl aan de gelovigen een gebed voor hen gevraagd werd.

Binnen de veertien dagen na de feestdag van de H.Philomena volgde bovendien een plechtig jaargetijde tot lafenis van de zielen van alle afgestorven leden van het broederschap. Dit jaargetijde bestond uit een *nocturne* en de *lauden* uit het officie van de overledenen, een solemnele mis, het *libera* en het *miserere* aan de tussen zes brandende kaarsen uitgestalde katafalk.

Ledental

Wegens gemis aan een naamlijst heeft men het raden naar het ledental van het broederschap.

De Philomena-doopnamen die toentertijd te Hansbeke aan meisjes gegeven werden, zijn evenwel een sprekend bewijs van de plaatselijke devotie tot de martelares. De (eerste) doopnaam Philomena komt in de doopregisters reeds in 1839 voor, viermaal in de daaropvolgende vijf jaar. Hieruit blijkt dat de heilige reeds voor de bouw van de Philomenakapel in sommige Hansbeekse gezinnen vereerd werd. De kerstening van Philomena Calewijn, dochtertje van Charles-Louis en Coleta Caron, op 6 mei 1849 - twee dagen voor de inzegening van de kapel - is noemenswaardig. Toch werd in de daaropvolgende decennia slechts af en toe een meisje Philomena gedoopt. Het aantal per decennium schommelde tussen 1 en 5.

periode	aantal	periode	aantal
1831-1840	2	1881-1890	5
1841-1850	5	1891-1900	1
1851-1860	2	1901-1910	2
1861-1870	4	1911-1920	4
1871-1880	2	1921-1930	2
			29

Een explosie van doopnamen, die de verering van de H.Coleta (na 1763) en van Sint-Antonius Abt (na 1901) in de Zandekapel te Hansbeke kenmerkte[28], bleef achterwege. In het totaal telde men te Hansbeke binnen een periode van 85 jaar (1839-1923) 29 Philomena's (waaronder 18 als tweede doopnaam), de laatste gekerstend op 11 oktober 1923 of gemiddeld slechts één om de drie jaar.

Opvallend is dat vier ongehuwde moeders, twee ervan nog voor de bouw van de kapel, een kind Philomena lieten dopen. Treffend is ook dat Philomena in alle lagen van de Hansbeekse bevolking vereerd werd. Onder de 29 ouders bevonden zich twee spinsters, een kantwerkster, een landbouwster, drie werklieden, drie dagloners, drie wevers, een landman, vijf landbouwers, een schoenmaker, twee timmermannen, een boomkapper, een kloefkapper, een winkelier, een barbier, een spoorwegbediende, de veldwachter en de koster. De meesten woonden in of ten noorden van het dorp (Voorstraat, Veldstraat, Hamme) en passeerden op weg van huis naar de kerk langs de kapel.

Opheffing

Tot het begin van de 4de eeuw konden alleen zij die een marteldood voor het geloof gestorven waren, heilig worden. Nadat Constantijn de Grote, keizer van het Romeinse rijk, in 313 het edict van Milaan uitgevaardigd had, waarbij het christendom als wettelijke godsdienst werd erkend en er een einde aan de christenvervolgingen werd gemaakt, konden ook kerkvaders, bisschoppen, asceten en maagden heilig

verklaard worden, indien hun leven een navolging van Christus' leven was, tot navolging inspireerde en hun voorspraak bij God kon aangetoond worden. Tot in de 10de eeuw werden heiligen rechtstreeks door het volk uitgeroepen.

Tegenwoordig wordt de heiligverklaring, waaraan doorgaans de zaligverklaring voorafgaat, pas geproclameerd na afloop van een *proces* waarin het leven, de werken en de wonderen van de heilige door bevoegde kerkelijke organen onderzocht werden.

Nog voor het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) werd de verering van verscheidene (vermeende) heiligen opgeheven. Op18 april 1961 werd ook Philomena door de Congregatie van de Riten uit de lijst van de heiligen geschrapt bij gemis aan hagiografische en liturgische getuigenissen over haar bestaan, geboorte en marteldood (di Lucia's hagiografie terzijde gelaten). Het leven van Philomena, geschreven door Francesco di Lucia, steunde immers alleen op dubieuze visioenen en op de eigen verbeelding van de auteur. Competente oudheidkundigen ontkenden bovendien dat de gevonden beenderen deze zouden zijn van "*de Philomena van het grafschrift*"[29].

Onderhoud van de kapel

Waarschijnlijk belastte Jan-Baptist van de Woestijne de pachter(es) van het kasteelgoed (in casu Pieter Frans Van de Kerckhove) met het openstellen en de opsmuk van de Philomenakapel.

In zijn testament van 18 september 1856, waarin hij aan de kerkfabriek en het armbestuur van Hansbeke twee hofsteden en ongeveer 45ha bijhorende gronden schonk, stelde de kasteelheer het onderhoud van de kapel als één van de aanklevende lasten van het legaat[30]. Ingevolge administratieve verwikkelingen werden de legatoren pas na jaren, bij K.B. van 17 april 1862, gemachtigd de gelegateerde eigendommen te aanvaarden. De toelating tot het onderhouden van de kapel werd echter niet gegeven. Volgens de overheid kon/mocht de kerkfabriek immers niet belast worden met het onderhoud van een goed dat niet haar eigendom was[31].

Pastoor Bullens hakte evenwel de knoop door en belastte de stoelenzetster met het onderhoud van de kapel. Volgens het vernoemde aantekenboek kweet de jongedochter Amelie Willems zich in de jaren 1865-1878 van deze taak. Ze kreeg daarvoor om de zes maand een vergoeding van nagenoeg 4fr, die uit de kas van het broederschap genomen werd.

Deze regeling bleef gehandhaafd tot aan de Eerste Wereldoorlog. Toen werd het onderhoud van de kapel om ongekende redenen aan de familie de Bousies overgelaten. Het openstellen en de opsmuk gebeurde sindsdien opnieuw door de opeenvolgende pachters van het kasteelgoed (in casu de families Van Couter en Boone).

Op het einde van het pastoraat van E.H.Jules Seys (1955-1966) was de kerkfabriek in de onderhoudskosten nog tussengekomen met een bedrag van 500fr. Graaf Boudewijn de Bousies-Borluut liet toen per brief van 9 september 1966 aan de nieuwe parochieherder Maurits De Coninck en aan de kerkfabriek weten dat hij in de toekomst, zoals voorheen, de onkosten voor onderhoud van de kapel volledig op zich zou nemen. Zo werden, in opdracht van de huidige kasteelheer, onder meer in 1979 door Omer De Clercq onderhoudswerken aan de kapel uitgevoerd[32].

Bescherming van de kapel

De Philomenakapel is een eigenaardige constructie in een empire-getinte stijl. Wie Hansbeke verlaat in de richting van Bellem of Zomergem, kan er niet naast kijken.

De Philomenakapel. Genummerde en (A.J.V.H.) gesigneerde ets van Antoon Jules Van Hoecke
(verzameling : Adolf Van de Sompel, foto : Robert Leenknecht)

Vele parochianen en passanten fotografeerden de kapel. Foto's ervan verschenen in toeristische tijdschriften en in fotoboeken over de *tijd van toen*. Pentekeningen werden opgenomen in heemkundige uitgaven[33]. Ook Antoon Van Hoecke[34], een streekgebonden kunstenaar bekend om zijn heemschetsen, vereeuwigde het merkwaardige bedehuis in een koperets, waarvan 50 afdrukken in onze contreien verspreid zijn.

De kapel is het pareltje van het Hansbeeks bouwkundig patrimonium. Ze werd, bij K.B. van 10 oktober 1981, om haar historische en bouwkundige waarde beschermd. Deze bescherming houdt in dat het bedehuis inzake instandhouding en onderhoud onder de bepalingen valt van het K.B. van 6 december 1976.

Eigenaar en beheerder van de kapel

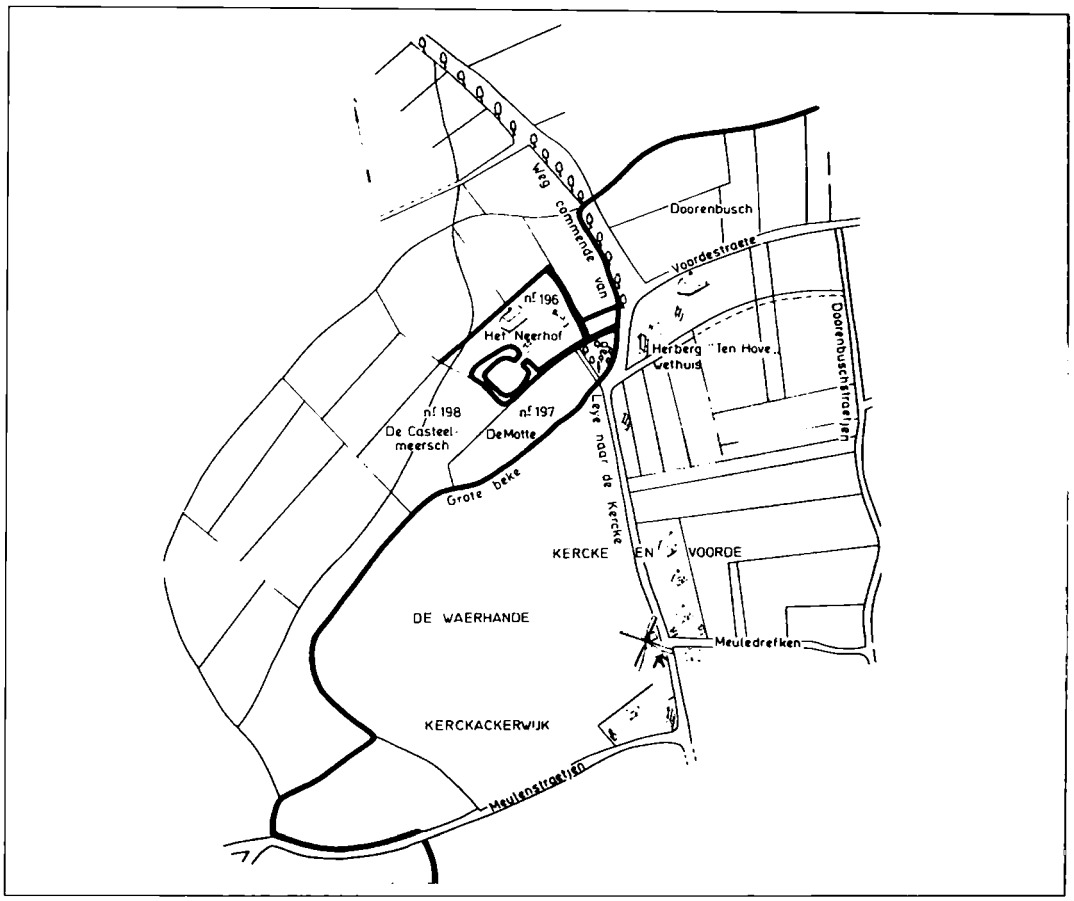
De wegenis ter hoogte van het kasteelgoed is sedert eeuwen ongewijzigd gebleven. De *heerlijke* weg van de kerk naar het aloude kasteel maakt(e) aan het neerhof een rechtse bocht langs de *Grote Beek*.

De percelen 196, 197 en 198 van het eerste beloop *Kercke en Voorde*, aangegeven op de *figuratieve caerte* van Hansbeke anno 1700 (zie planuittreksel) worden in het bijhorend landboek[35] respectievelijk als volgt omschreven: het "*neirhof ende daer het vervallen casteel op staet*", de "*motte met een hoeckxken tegen de straete*" en de "*casteelmeersch*". Het perceel 197 paalt ten zuiden en ten oosten aan de *Grote Beek* en wordt door de inrit naar het neerhof in twee delen verdeeld. Het aan de straat palende deel is begroeid met bomen (bosje of boomgaard). De *straete* heeft er een ruime overbreedte, een grondoverschot naast de eigenlijke weg.

Op de Poppkaart van 1864 heeft de *motte* het perceelnummer 416 en het *hoeckxken tegen de straete* het nummer 407. Deze percelen worden in de bijhorende legger als *land* respectievelijk als *cour* aangeduid. Ze behoren kadastraal tot de sectie A, de aanpalende weg en zijn overbreedte (zonder perceelnummer) tot de sectie B.

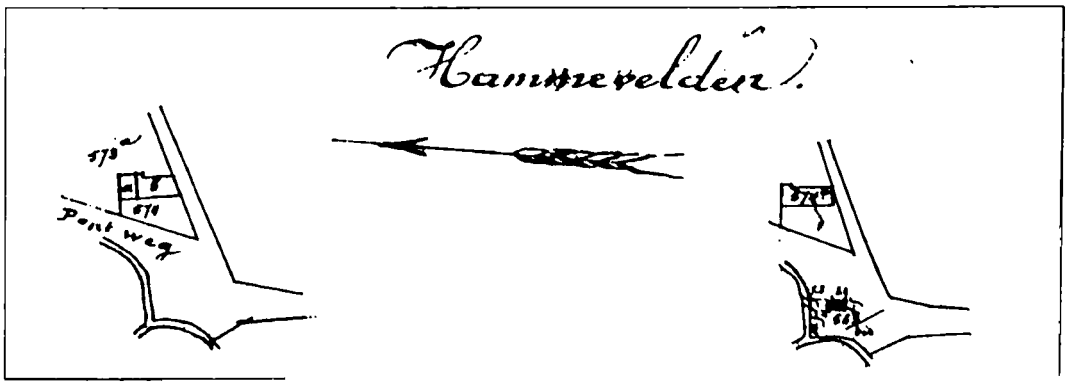
Jan-Baptist van de Woestijne d'Hansbeke liet de kapel bouwen (niet op het perceel 407 zoals A.Janssens opmerkte) maar op het ongenummerd grondoverschot van de weg, ten zuiden van de *Grote Beek*. Het is niet duidelijk of dit gebeurde met of zonder vergunning van de bevoegde overheid: in het eerste geval gaat het om *een op cijnsgrond opgetrokken gebouw*, in het tweede geval om *een gebouw opgericht op grond die aan derden toebehoort*. Waarschijnlijk is er geen sprake geweest van een cijnspacht aan de kasteelheer, maar werd de kapel ter goeder trouw, met stilzwijgende instemming van de gemeentelijke overheid, op het grondoverschot gebouwd.

Over het eigendomsrecht bleef aanvankelijk enige onzekerheid hangen. In het testament van de kasteelheer d.d. 18 september 1856 wordt het bedehuis niet onder zijn onroerende, gelegateerde goederen vermeld. Daarentegen noemde de overheid in het K.B. van 17 april 1862 het gebouwtje een private eigendom, toebehorend aan de erf-

Uittreksel van de "figurative caerte" van Joos De Deken, anno 1700.

(tekening : Guido Schaeck)

Kadastrale metingschetsen van de situatie voor en na de bouw van de Philomenakapel tegenover het wethuis "Hove".

(Archief Kadaster Oost-Vlaanderen)

genaam van de testateur. Noch op de Poppkaart, noch in de bijhorende legger uit 1864 vindt men aanduidingen van de bidplaats.

Enige tijd later werd door de kadastrale dienst uiteindelijk een metingsschets opgemaakt. Het bebouwde plekje grond, ter grootte van 20ca, kreeg het perceelnummer B583bis. Gelegen binnen de rooilijnen van een gemeenteweg werd het, als zodanig, met inbegrip van de kapel in de kadastrale legger onder artikel 81 als eigendom van de gemeente ingeschreven (in overeenkomst met artikel 522 van het Burgerlijk Wetboek dat zegt: "*de eigendom van de grond bevat in zich de eigendom van hetgeen op en onder de grond is*").

In de tweede helft van de 19de eeuw werd het rijkswegennet uitgebreid, onder meer door overname van een groot aantal gemeentewegen. Ook de gemeentelijke verbindingsweg tussen Hansbeke(brug) en de grens met Nevele werd door de staat overgenomen en maakte deel uit van de rijksweg 337 Waregem-(Deurle)-Hansbeke.

Bij de staatsdomeinen onderscheidt men *openbaar staatsdomein* (zonder perceelnummer) en *privaat staatsdomein* (met nummer). Zo werd het huidige Hansbekedorp (de weg) openbaar en het voorschootje grond met de Philomenakapel privaat staatsdomein. Openbaar staatsdomein valt onder het beheer van de staat. Het beheer van privaat staatsdomein blijft bij de vroegere eigenaar. Dientengevolge werd het perceel B583bis en de Philomenakapel privaat staatsdomein onder het beheer van de gemeente Hansbeke, later van de fusie-gemeente Nevele.

Sedert ons land opgedeeld is in gewesten, is het huidige Hansbekedorp een deel van de gewestweg N461 Gent (Drongen) - Knesselare en is het Vlaamse Gewest eigenaar van de kapel die onder het beheer blijft van de gemeente Nevele.

Een restauratiedossier van de *beschermde* kapel zal trouwens door de gemeente Nevele eerlang bij de bevoegde overheid ingediend worden.

SAMENVATTING

Beenderen opgegraven in 1802 in de catacombe van Priscilla, dichtbij een grafsteen met de inscriptie *Pax tecum Filumena*, werden aangezien als overblijfselen van een zekere Philomena die de marteldood zou gestorven zijn. Haar verering werd door paus Gregorius XVI toegestaan en verspreidde zich vanuit Italië via Frankrijk ook in ons land. Te Gent stichtten de paters Predikheren in 1837 een broederschap van de H.Philomena.

Reeds vanaf 1839 werd de martelares ook in sommige Hansbeekse gezinnen vereerd. In 1848 liet Jan-Baptist van de Woestijne, kasteelheer te Hansbeke, naast het neerhof van het aloude kasteel een kapel bouwen toegewijd aan Sint-Philomena. Ze werd in

1849 door landdeken Annocqué ingezegend. Terzelfder tijd kwam de kerk in het bezit van een relikwie die in de kerk ter verering ten toon gesteld werd. Er werd maandelijks mee gezegend na de goddelijke diensten. Een viertal jaar later, in 1853, stichtte pastoor Pieter Bullens met toelating van de Gentse bisschop Delebecque, in de parochiekerk een broederschap van Sint-Philomena. Paus Pius IX verleende aan de leden van het genootschap enkele volle en gedeeltelijke aflaten.

Gedurende de tweede helft van de 19de eeuw bestond te Hansbeke een intense verering van Sint-Philomena, die tot na de Eerste Wereldoorlog levendig bleef. Haar feestdag werd jaarlijks met een communiemis en een plechtig lof gevierd. In die periode kregen een 30-tal meisjes Philomena als doopnaam, het laatste in 1923. In 1961 werd de verering van Sint-Philomena door de Congregatie van de Riten opgeheven. De kapel bleef echter in de belangstelling van de plattelandstoerist. In 1981 werd ze als historisch en bouwkundig erfgoed beschermd. Ze is eigendom van het Vlaamse Gewest en staat onder het beheer van de gemeente Nevele.

Dankwoord

Velen hebben me geholpen bij het samenstellen van deze bijdrage, waarvoor mijn hartelijke dank: E.P. Peter D'Haese, E.H. Adriaan De Poorter, graaf Boudewijn de Bousies-Borluut en de dames en heren Jo Bombay, Dirk De Boeck, Elza De Rijcke, Lieven De Ruyck, Arnold Eloy, Paul Mathijs, Kathleen Lanclus, Robert Leenknecht, Willy Quintyn, Guido Schaeck, Adolf Van de Sompel, Marc Van Doorslaer, Paul Van Huffel, Julien Van Twembeke, Frieda Verthriest, Gustaaf Weze en Marc Wieme. Maar heel in het bijzonder dank ik E.H. Jozef Van den Heuvel, die bereidwillig de Latijnse teksten vertaalde en me zijn bibliografie over Sint-Philomena voor publicatie overmaakte.

NOTEN

1 A. JANSSENS, *De Sint-Philomenakapel van Hansbeke*, in Volkskunde in Vlaanderen. Huldeboek Renaat van der Linden, Brugge, 1984, p. 89-93 en in Het Land van Nevele, jg. 17(1986), nr. 4, p. 236-247.

2 A. MARTENS, *Enkele aanvullende gegevens betreffende bouw en bouwheer van de Philomenakapel te Hansbeke*, in Het Land van Nevele, jg. 18(1987), nr. 2, p. 125-130.

3 De catacomben te Rome waren oorspronkelijk particuliere begraafplaatsen die door rijke (tot het nieuwe geloof bekeerde) patriciërs aan hun medebroeders werden afgestaan. Ze werden door de christenen tussen de 1ste en de 4de eeuw als begraafplaatsen gebruikt en verder uitgegraven. Ze bestaan uit onderaardse tot manshoogte uitgedolven gangen, die zich over verscheidene verdiepingen uitstrekken. In de zijwanden van de gangen bevinden zich de *loculi*, rechthoekige uitgegraven holen waarin het stoffelijk overschot neergelegd werd (Standaard Encyclopedie, Antwerpen, 1965, deel 3, p. 229.).

4 Priscilla, een Romeinse martelares, zou de echtgenote geweest zijn van Manius Acilius Glabrio en moeder van senator Pudent. Keizer Domitianus (51-96) liet haar ter dood brengen. Afstammelingen

uit het geslacht van de senatoren de Acilii Glabriones werden in de 2de en 3de eeuw christen. Vermoedelijk op het einde van de 2de eeuw werd onder het huis en eigendom van Priscilla één van de oudste christelijke begraafplaatsen aangelegd. Boven de catacombe bouwde paus Silvester (314-335) de basiliek van de H.Priscilla (BAUDOT, CHAUSSIN, *Vies des Saints et des bienheureux*, Paris, 1959, tome 1, p. 320.).

5 De relikwieën van de (vermeende) martelaren Blandinus en Laeta, die in de 18de en 19de eeuw in de kerk van Hansbeke vereerd werden, zouden ook gebeenten zijn van twee christenen die (in de 3de of in het begin van de 4de eeuw) in de catacombe van Priscilla begraven werden. De botstukken werden geborgen in houten reliekhouders, zogenaamde reliekbusten, bestaande uit een schrijn en een borstbeeld, die (vermoedelijk) in 1737 gebeeldhouwd zijn. Deze merkwaardige beeldhouwwerken, behorend tot het kunstpatrimonium van de Sint-Petrus- en Pauluskerk, worden in de sacristie bewaard (A. MARTENS, *Verering van de relikwieën van de martelaren Blandinus en Laeta te Hansbeke*, in Oostvlaamse Zanten, jg. 67(1992), nr. 1, p. 3-15.).

6 Het boekje vermeldt de naam van de auteur niet, maar uit het kloosterarchief blijkt dat het werkje geschreven werd door E.P. Bernard Moelaert, predikheer.

7 Jan Dhaenens, student aan het Hoger Architectuur Instituut Sint-Lucas te Gent, deed als seminarie in het schooljaar 1984-1985 een opmeting van de kapel en maakte een reeks uitvoeringstekeningen, gedagtekend 28 maart 1985: een uittreksel van de streekkaart, een situatieplan, het grondplan van de kapel, vier opstanden (voorgevel, zijgevels, achtergevel), twee verticale doorsneden (langs- en dwarsdoorsnede), het dakplan (bovenaanzicht en dakconstructie) en enkele detailtekeningen (hoofdgestel, Toscaanse zuil, traliewerk, dakkruis). Met hartelijke dank aan Robert Leenknecht die me de plans ter beschikking stelde.

8 Het beeld is lichtjes beschadigd (afgebroken palmtak).

9 De afbeelding gelijkt op de prent van een rustende Philomena die in het boekje van Francesco di Lucia werd opgenomen.

10 Johannes de Doper, voorloper van de Messias, was de zoon van Zacharias en Elisabeth. Toen hij ongeveer 30 jaar oud was, trad hij in de woestijn van het Jordaandal op als boeteprediker. Hij doopte degenen die hem aanhoorden. Ook Christus liet zich door hem dopen. Johannes laakte de zondige verhouding van Herodes Antipas met Herodias, de vrouw van zijn broer Philipus. Hij werd door Herodes gevangen gezet en onthoofd toen Salomé, de dochter van Herodias, op aanstoken van haar moeder zijn hoofd eiste. Johannes de Doper wordt in de beeldende kunsten voorgesteld als asceet en boeteprediker, gehuld in een kemelharen kleed. Gewoonlijk draagt hij een kruisstaf, waaraan een banderol hangt met de woorden "Ecce Agnus Dei", ofwel wijst hij naar het Lam Gods dat hij op de arm draagt (J.J.M. Timmers : "Christelijke symboliek en iconografie", De Haan, 6de druk, p. 50, 205 en 268).

11 Evenals in het rozenkransgebed aanvankelijk de vijf wonden van Christus overwogen werden, vereerde men oorspronkelijk de vijf smarten van Maria : de voorspelling van Simeon, het verlies van de twaalfjarige Jezus, Zijn gevangenneming, Zijn kruisiging en de kruisafneming. In een handschrift van omstreeks 1400 worden twaalf smarten vermeld (in verband met de twaalf sterren om het hoofd van de verheerlijkte Madonna), later reeksen van vijftien, zevenentwintig, vijftig en zelfs van honderdvijftig, uiteindelijk herleid tot een reeks van zeven in analogie met de vreugden van Maria die men sinds langs in een reeks van zeven vereerde. Ze werden door de Kerk erkend : Simeon's voorspelling, de vlucht naar Egypte, het verlies van de twaalfjarige Jezus, de ontmoeting met Jezus op Zijn kruisweg, de kruisiging, de kruisafneming en de graflegging. Zoals beschreven in een 14de eeuws handschrift worden de zeven smarten van Maria in de beeldende kunsten voorgesteld als zeven glorierijke zwaarden, "triumphales gladios", die het hart van de Moeder van Smarten doorboren (J.J.M. Timmers, a.w., p 141, 142).

12 Het beeld is beschadigd aan de vijf zwaarden die het hart doorboren.

13 Pierre de Vigne, ook genoemd Vigne-Quyo, beeldhouwer, werd op 29 juli 1812 te Gent geboren en overleed er op 7 februari 1877. Hij was een zoon van Ignatius (°Gent 1767, †Gent 1840), decoratieschilder, en Maria Albertina van Troostenberghe (°Brugge 1779, †Gent 1859) en een jongere broer van Felix de Vigne (°Gent 1806, †Gent 1862) genre- en portretschilder en van Eduard de Vigne (°Gent 1808, †Gent 1866) etser en landschapschilder. Hij was een leerling van Jan Robert Calloigne (°Brugge 1775, †Antwerpen 1830), ging in 1837 naar Rome, vestigde zich in 1841 definitief in Gent en huwde er in 1842 met Malvina Quyo (°Gent 1819, †Gent 1896). Hij was leraar-directeur aan de Academie voor Schone Kunsten te Gent en behoorde tot de Belgische School. Musea: Brussel (borstbeeld van J.R. Calloigne) en Gent (engel van het kwaad).
E. BENEZIT, *Dictionnaire des peintres, sculpteurs, dessinateurs et graveurs*, Paris, 1976, deel 10, p. 504; P.HUYS, *De kunstenaarsfamilie(s) De Vigne te Gent*, in Gihendtsche Tydinghen, jg.8(1979),

nr.1, p. 46-50; J.HERMAN, *De kunstenaarsfamilie De Vigne*, in Gentsche Tydinghen, jg. 27(1998), nr.3, p. 151-154.

14 In de loop der jaren werden aan de inboedel toegevoegd: een gipsen beeld van O.-L.-Vrouw Onbevlekt Ontvangen h = 67cm, een gipsen groepsbeeld van de H. Familie, genaamtekend J.Dommisse h = 24cm, twee kandelaartjes in blauw glas op achtkantige voet h = 20cm, een kandelaartje in verzilverd en gebloemd glas met ronde voet h = 27cm, twee glazen kaarsdragers met schaaltje h = 21cm, een gleizen vaas op vierkante voet met afbeelding van St.Charles (Carolus Borromeus?) die een ciborie houdt en een hostie uitdeelt h = 25cm, een geglazuurd vaasje h = 15cm en een glazen stolp met kunstbloemen h = 60cm.

15 Rijksarchief Gent, *Kerkarchief Hansbeke*, nr.3, f. 14v.: "*ten jaere 1848 in octobre is hier door de milddadigheid van den edelen heer Van de Woestijne d'Hansbeke gebouwd eene nieuwe kapelle omtrend het pachthof bewoond door P.F.De Kerckhove*".

16 RAG, *Fonds Hansbeke*, nr. 104, f. 161v-163v.

17 Ibidem, f. 70r-77r.

18 A. MARTENS, *Het klooster en de Zusters Franciscanessen (Crombeen) te Hansbeke*, Nevele, 1989.

19 In de lijst (van voor 1872 zonder nadere datering) van de leden van het broederschap in de kerk van de Paters Predikheren (bewaard in het archief van het dominicanenklooster te Gent) komt haar naam echter niet voor. Of dateert de naamlijst van na haar overlijden in 1847?

20 RAG, *Kerkarchief Hansbeke*, nr. 3, f 14v: "*deze capelle werd het jaer nadien den 8 mey toegewijd aen de h;Philomena door den eerw. heer Annocque landdeken te Nevele; den zelven dag 8 mey 1849 heeft Mr. Van de Woestijne d'Hansbeke deze capelle begiftigd met drij schoone beelden in hout, gesculpteerd door Devigne te Gent, verbeeldende de h.Philomena, de h.Joannes Baptista en de h.Maegd Maria der Zeven Ween*".

21 Parochiaal *Liber Memorialis* Hansbeke, f 22: "*er berusten in de kerk van Hansbeke de volgende reliquien ... van de h.Philomena, 1849*".

22 RAG, *Kerkarchief Hansbeke*, nr. 3, f 14v : *den 8 mey 1849 heeft Mr van de Woestyne d'Hansbeke onze kerk begiftigd met eene schooen relique van de h. Philomena.*

23 Archief Bisdom Gent, *Hansbeke*, kaft 1, nrs. 29 en 30.

24 Het register met de naamlijst van de leden van het broederschap is niet (meer) voorhanden.

25 Parochiaal *Liber Memorialis* Hansbeke, f 34: "*ten jare 1853 15 januari is in de kerk van Hansbeke ingesteld het broederschap van Ste Philomena, welker brieven berusten in de archieven van de kerk*".

26 RAG, *Kerkarchief Hansbeke*, nr. 5.

27 Het gebruikelijk tarief voor een gezongen mis bedroeg toentertijd 3,63fr., voor een lof 2,5fr. Vijf missen en drie loven kostten 25,65fr. in 1876, een mis met assistentie en twee loven 10,13fr. in 1887.

28 A.MARTENS, *De Mariakapel op de wijk Zande te Hansbeke. Verering van de H.Coleta en van Sint-Antonius met het varkentje*, in Het Land van Nevele, jg. 29(1998), nr. 1, p. 27-70.

29 Hoewel Philomena als een heilige vereerd werd, is ze eigenlijk door de Kerk noch heilig, noch zalig geproclameerd. Haar feestdag kwam in de liturgische kalender niet voor (althans niet volgens een missaal uit 1935). Ze werd als het ware door het volk als een heilige uitgeroepen. Te Eggewaartskapelle-Zoutenaaie trouwens, waar Sint-Philomena sedert 1838 vereerd en aangeroepen werd tegen zenuwziekten, moedeloosheid en overspanning, wordt de verering opnieuw gepropageerd door pastoor Ludo Lapac.

30 "... A la charge par les dites administrations (kerkfabriek, armbestuur)... d'entretenir en bon état... la chapelle de Sainte-Philomène d'Hansbeke" (RAG, erfenisaangiften, volume 147, nr. 104, 28 mei 1859).

31 "... considérant que ce batiment est la propriété privée de l'heritier de testateur" (in casu Frans Gisleen Borluut) (Belgisch Staatsblad van 20 april 1862).

32 In de jaren tachtig ontstond ter hoogte van de kapel een uitspoeling van de rechteroever van de aanpalende *Grote Beek*. De scheur in de oostelijke gevel van het bedehuis dateert wellicht van toen. Het provinciebestuur, dat de natuurlijke waterlopen van 2de categorie beheert, liet in 1986 de verzakte oeververdediging van de beek (waterloop 3.10) herstellen.

33 Van Wouter Langeraert in Het Land van Nevele, jg. 19(1988), nr. 2, p. 111; van Robert Leenknecht in Appeltjes van het Meetjesland, jb. 48(1997), p. 202 en van Godelieve Hooft in *Streekgids Meetjesland*, Eeklo, 1998, p. 120.

34 E.'t HOOFT, *Antoon J.Van Hoecke, de Landegemse tekenaar, etser en schilder*, in Het Land van Nevele, jg. 6(1975), nr. 1, p. 17-20 en R.LEENKNECHT, *Antoon Van Hoecke. Een kunstenaar in dienst van de heemkunde*, in Het Land van Nevele, jg. 15(1984), nr. 3, p. 158-164.

35 RAG, *Fonds Hansbeke*, nr. 170.

BIJLAGE I

Authenticiteitsakte van de relikwie van Sint-Philomena (1849)

Vertaling van de Latijnse tekst

Ludovicus Josephus Delebecque
door de goddelijke barmhartigheid en de gunst van de Apostolische Stoel
bisschop van Gent
huisprelaat van Zijne Heiligheid (de paus)
en assistent van de pauselijke Troon
aan allen die deze brief zullen zien
genade in de Heer
Door de inhoud van deze brief geloven en getuigen wij, nadat wij alles hebben onderhouden wat volgens het concilie van Trente is voorgeschreven, dat wij passend erkennen en goedkeuren de zekere relieken van de H.Philomena, maagd en martelares.
Die hebben wij eerbiedig doen neerleggen en plaatsen in een koperen reliquiarium van ronde vorm en versierd met een zilveren en kristallen ring aan de voorzijde; dat reliquiarium werd goed gesloten en met koperdraad passend gebonden; wij gaven de opdracht het vast te maken met ons zegel ingedrukt in Spaanse rode lak; wij geven de toelating dat de voornoemde relieken met goedkeuring van wie het belangt (de pastoor) in ons bisdom openbaar aan de verering van de gelovigen worden uitgestald, maar niet verheven worden (op het altaar)

Gegeven te Gent, op 9 februari van het jaar 1849

L.J., bisschop van Gent
Op bevel van de voornoemde hoogwaardige en eerbiedwaardige heer bisschop
(onleesbaar handteken) kanunnik-secretaris

BIJLAGE II

Statuten broederschap

Regelen van het Broederschap ter eere van de h.Maegd en Martelares Philomena, opgeregt in de kerk van Hansbeke alwaer de hh.reliquien dezer heylige berusten en geeert worden (1850)

Art. 1
Alvoren tot eene goede bestiering van het gezeyd broederschap, zal er moeten zijn

eenen bestierings raed, bestaende uyt eenen proost, eenen deken, eenen ontvanger en vier regeerders of hoofdmannen.
Art. 2
Den bestierings raed zal benoemd worden voor de eerste mael door Zijne Hoogw(eerdigheyd) den Bisschop van Gend op de voordragt van den pastor, ter uytzondering van den proost die altijd den pastor zal zijn, en zal alle drij jaren vernieuwd worden binnen de novene van de h.Philomena
Art. 3
De vernieuwing zal geschieden bij stemming door al de leden van den bestieringsraad en de zes oudste confreers, de afgaende leden zullen mogen erkozen worden, en die de meerderheyd van stemmen zullen bekomen moet(en) hetzelve aenveerden den loon van God verwagtende
Art. 4
Den bestieringsraad zal vergaderen alle zes maenden en meermaele als het noodzakelijk of voordeelig zal zijn tot welstand van het broederschap in welke gevallen zij op ordonantie van den proost zullen vermaend worden
Art. 5
Al de resolutien moeten geschreven worden op eenen register daertoe geschikt en van al de presente leden onderteekend, indien er onder de leden van den raed eenige dispariteyt ware zal hetgene met meerderheyd is vastgesteld moeten agtervolgd worden en in geval van gelijkheyd van stemmen zal den proost doordragende stem hebben
Art. 6
Voorgaende artikel 5 zal geene plaets grijpen indien de resolutie behelst eenige belasting voor de medeleden boven die in deze conditien vermeld zijn, in welk geval zal er niemand aen diergelijke belasting verbonden zijn ten zij dat hij zelve daer aen toestemd
Art. 7
De vergaderingsplaets zal zijn in de sacristij of pastorij buyten welke er nooyt geene bijeenkomst van leden zal mogen zijn ter oorzaak of gelegenheyd van het broederschap; alle resolutien elders genomen zullen van geener weerde zijn.
Art. 8
Al die lid wilt zijn van dit broederschap moet een persoon zijn van goed gedrag en goeden naem, die in openbare verergernis leeft zal niet konnen aenveerd worden
Art. 9
De aenneming geschied door den proost die daervan in de eerstkomende vergadering van den raed verslag geeft, alswanneer zijnen naem opden boek van het genoodschap zal geschreven worden
Art. 10
Al die gelijk hierboven gezeyd is zal aenveerd zijn moet betalen 2,5 cms ieder maend, hij zal mogen betalen eens 's jaers 50 centiemen; in geval om de geringheyd van hunnen staet zij de vereyschte somme jaerlijks niet betalen, deze zijn gehouden wekelijks drijmael vader ons .. weest gegroet .. en glorie zij den vader .. (te) bidden om alzoo meer en meer de bescherming van de allerh. Maegd Maria en van de h.Philomena te bekomen

Art. 11
Nooyt zal een medelid verpligt zijn tot eenige onkosten tzij voor lijkdiensten of andersints gelijk boven gezeyd in art. 6 noch tot eenige boete konnen verbonden worden, alleenelijk worden de leden verzogt de diensten ten koste van het broederschap te celebreren godvrugtig bij te wonen.
Art. 12
Al de penningen die van de geloovigen zullen gegeven worden in de kerk als er gezegend word met de h.relique van h.Philomena zullen aen het broederschap toebehooren
Art. 13
Al de penningen van het broederschap zullen niet anders besteed worden ten zij tot heylige en goede werken, als tot luyster van het broederschap, tot celebreren van goddelijke diensten etca
Art. 14
Alle vierde zondag zullen de reliquien van de h.Philomena uytgesteld en na de goddelijke diensten ter zegening gegeven worden
Art. 15
Alle jaren te beginnen met den feestdag van de h.Philomena 11 augusti zal er eene novene gevierd worden ter eere van de h.Philomena, iedere dag zal er eene misse gezongen worden en een lof, den eersten dag zal het solemneel zijn en binnen de 14 dagen na den feestdag zal er een plegtig jaergetijde gezongen worden tot laevenis der zielen van al de afgestorven leden, het jaergetijde zal bestaen als volgt: eenen Nocturnus met de Lauden van het officie der overledenen, eene solemneele mis, daerna agter de baere die zal moeten uytstaen met 6 brandende keerssen van wasch zal den libera en daerna den miserere gezongen worden
Art. 16
Wanneer een der leden zal overleden zijn moet er, na het uytvaerd der famillie of in geval den raed zal overtuygd zijn dat door den noodwendigen staet der familie geen uytvaerd kan geschieden, gezongen worden eenen lijkdienst voor den afgestorvenen die zal zijn als volgt: een gezongen misse waeronder de baere zal uytstaen met vier brandende waschkeersen, naer de misse zal gezongen worden den libera, daarna den miserere; doch dezen art(ikel) kan alleenelijk toegepast worden aen de betalende leden
Art. 17
De namen der overledenen zullen jaerlijks den zondag voor de novene hierboven art 15 vermeld in de kerk afgeroepen en in de gebeden der geloovigen bevolen worden; dit zal gedaen worden 7 agter een volgende jaren
Art. 18
Den persoon die zal aenveerd zijn en wiens naem op den boek van het broederschap geschreven is, zal lid blijven en al de voordeelen aen het loflijk broederschap vastgehegt genieten zoo lang hij de conditien van het broederschap in de voorgaende art. vermeld zal onderhouden; zoo haast hij zal weggaen of nalaten hier aen te voldoen

zal zijnen naem worden uytgeschrabt en van al de voordeelen beroofd, hij zal niet meer aenveerd worden ten zij hij wilde instaen alles hetgene hij veragterd is, het zelve zal moeten gedaen indien een der leden in openbare verergernis zou leven

BIJLAGE III

Oprichtingsakte van het broederschap van Sint-Philomena (1853)

Transcript

Monstra te esse matrem
Ludovicus Josephus Delebecque
door de bermhertigheyd Gods en de genade van den H. Apostolijken Stoel bisschop van Gent
huysprelaet van Z.H. de Paus en assistent aen den pauslijken Troon
Ingezien de vraeg aen ons gedaen door den Eerw. heer Pastor van Hansbeke verzoekende om in zijne kerk worde opgeregt een godvruchtig Broederschap ter eere van de H.Philomena, maegd en martelares, om door de voorspraeke van deze heylige te bekomen het geestelijk en tijdelijk welzijn van al de huysgezinnen der parochie Hansbeke en vooral om de gratie te verwerven van eene heylige en zalige dood;

Willende beantwoorden aen die lofweerde inzigten van den Eerw. heer Pastor en van de parochianen van Hansbeke alsook aen de begeerte der weldoeners van gezegde parochie;

Zoo hebben wij besloten en besluyten:

Art. 1 Een broederschap onder den naem en ter eere van de H.Philomena is opgeregt in de kerk van Hansbeke, in ons Bisdom
Art. 2 Wij magtigen Mijnhr den Pastor en Mr den Onderpastor van Hansbeke tot het opschrijven der leden op het register van het Broederschap opdat zij deelachtig mogen wezen van al de voordeelen en aflaten die aen gezeyd broederschap zullen vergund worden.
Art. 3 Wij verleenen aen al de leden van het Broederschap eenen aflaet van XL dagen eens daags te winnen op voorwaerde dat zij zullen bezoeken ofwel de kerk van Hansbeke ofwel de kapel der H.Philomena, opgeregt door Mijnhr Vandewoestijne d'Hansbeke en aldaer zullen bidden drijmael een Onzen Vader en drijmael een Wees gegroet ofwel, indien zij wettig belet zijn de kerk of de kapel te bezoeken, dat zij dezelfde gebeden in hun huys zullen lezen voor een beeld of print van de H.Maegd of van de H.Philomena.
Art. 4 Jaerlijks zal den feestdag der H.Philomena met eene plegtige mis en lof worden gevierd.

Art. 5 Er zullen ook wekelijks eene mis en lof mogen gedaen worden zoo haest het de middels van het Broederschap zullen toelaten. Ten dien eynde worden de leden uytgenoodigd om giften en aelmoesen aen het Broederschap te doen zonder hiertoe nogtans verpligt te zijn om de aflaten te kunnen verdienen.
Art. 6 Den Raed tot het bestier van het Broederschap zal bestaen uyt Mr den Pastor, den tresorier der kerkfabriek en een derde lid aen te wijzen door Mr Vandewoestijne d'Hansbeke uytmuntenden weldoener der parochie van Hansbeke.

Gegeven te Gent onder ons handteken onzen zegel en de tegenteekening van onzen secretaris, den 15 January 1853

get. Ludovicus Josephus Biss. van Gent
Op bevel zijner hoogweerdigheyd
get. can.secret.

BIJLAGE IV

Pauselijke verlening van aflaten (1854)

Vertaling van de Latijnse tekst

Vanuit het pauselijk paleis
Zijne heilige Vader paus Pius IX schenkt welwillend aan alle leden van het godvruchtig genootschap onder de benaming van de H.Philomena, maagd en martelares, canonisch opgericht in de hoger vermelde kerk (van Hansbeke) de verder vermelde aflaten, die ook toepasselijk zijn op de overledenen.
Namelijk: een volle aflaat op de eerste dag van hun aanvaarding in dit godvruchtig broederschap, wanneer zij vol berouw te biecht gingen en zich versterkten met de H.Communie, en op die plaats (kerk) gedurende een zekere tijd hebben gebeden voor de inzichten van Zijne Heiligheid (de paus).
Hij schenkt hen ook een volle aflaat te verdienen op het ogenblik van hun dood, op voorwaarde dat zij in de hoger vermelde gevoelens zijn, en ten minste de heilige naam van Jesus in hun hart - wanneer zij dat niet met de mond kunnen - devoot aanroepen.
Hij schenkt hen ook op gelijke wijze een volle aflaat op de dag waarop in de genoemde kerk het hoofdfeest van dit lofwaardig broederschap wordt gevierd met de toelating van de bisschop, of ook gedurende het octaaf dat begint met de eerste vespers (op de vooravond) van dat feest tot zonsondergang op de laatste dag van het octaaf. Die aflaat is echter maar eens op die dagen te verdienen.
Hij schenkt hen ook een aflaat van zeven jaar en van evenveel 40 dagen te verdienen op vier andere dagen gedurende het jaar, wat door de huidige bisschop eenmaal moet

ondertekend worden, en dat op voorwaarde dat zij dezelfde gesteltenissen hebben, de kerk bezoeken en er bidden.
Tenslotte verleent de paus een aflaat van 60 dagen voor gelijk welk godvruchtig werk dat zij verrichten met ten minste een berouwvol en godvruchtig hart.
Daarenboven genieten alle en ieder afzonderlijke missen, die voor gelijk welke overleden broeder van het godvruchtig broederschap aan gelijk welk altaar van die kerk zal worden gecelebreerd, hetzelfde geestelijk voordeel alsof het geschiedt aan een geprivilegiëerd altaar.
Dat schenkt hij voor eeuwig zonder een verdere breve op voorwaarde dat alles wordt vervuld wat vereist is volgens de constitutie van de H.Vader paus Clemens VIII van 7 december 1604 en die begint met de woorden: Al wat door de H.Stoel niettegenstaande iets tegenovergesteld wordt gedaan...
Gegeven te Rome vanuit het secretariaat van de H.Congregatie van de Aflaten, op 8 april 1854

De prefect

Toelating tot publicatie
Gent 5 mei 1854
L.J. bisschop van Gent
A.Colombo, secretaris

BIJLAGE V

Bibliografie

Algemeen

F. di Lucia (eerste biograaf), *Relazione istorica della Traslazione del Sacro Corpo di S.Filomena Vergine e Martire da Roma a Mugnano del Cardinale*, Napels, 3de ed., 1829.
F. di Lucia, *Apologia della Verginita a Dio offerta e della Vergine, che la proffessano del Reverendo Sacerdote D.Francesco di Lucia di S.Filomena*, (bij de 3de druk).
La Thaumaturge du XIXe siècle ou Ste Philomène, Vierge et martyre, Freiburg, 1834.
J.F. Barelle, *Leven en mirakelen van de heylige Philomena, maegd en martelares, bijgenaemd de wonderdoenster der 19e eeuw*, Brussel, 1835.
J.F. Barelle, *Vie et miracles de Sainte Philomène, vierge et Martyre, surnommée la thaumaturge du XIXe siècle*, Brussel, 1838.
J.Darche, *Vie très complète de Sainte Philomène, vierge et martyre*, Paris, 1867.
M.S. Collin de Plancy, *Sainte Philomène* in Grand Vie des Saints, XV, Paris, 1874, p. 468-476.

Sainte Philomène, vierge et martyre à Rome, surnommée la thaumaturge du XIXe siècle in Les Petits Bollandistes, IX, Paris, 1876, p. 439-452.
Messager de Sainte Philomène, tijdschrift gesticht ca. 1877 door L.Petit.
Prévost, *Histoire Nouvelle de Sainte Philomène et de son culte*, Kortrijk, 1887.
A. de Chabannes, *Sainte Philomène, vierge et martyre. Sa vie, ses miracles, son culte*, Paris, 1891.
A. De Cock, *Christelijke sagen: De gouden schoentjes der H.Philomena* in Volkskunde, jg.7(1894), p. 84-85.
O. Marucchi in N.Boll A.C. 12, 1906, p. 253-300.
C. Hallack, *Saint Philomena, virgin, martyr and wonderworker*, Dublin, 1936.
E.D.M., *H.Philomena, de wrochtster der wonderen* (Vertaald uit het Engels door Elisabeth Hartog, Mechelen, 1954). Recensie door L. Van Hulle in Boekengids, XXXII, 1955, p. 187.
J.B. Connell, *The Strange Story of S.Philomena*, in Clergy Rev., nr. 41, 1956, p. 462-471.
J. Vander Velden, *De H.Philomena*, Den Bosch, 1956. Recensie door D. De Pauw in Boekengids, XXXIV, 1956, p. 381.
Bibliotheca Sanctorum, ed. Pontificia Universita Lateranense, Roma, 1961, V, p. 796-800.
L. Schütz, *Philomena (von Rom)*, in Lexikon der chrislichen Iconographie, VIII, Wien, 1976, kol. 208-209.
X, *Philomena zu Rom*, in Lexikon der Namen und Heiligen, Tyrolia, Innsbruck, 1988, p. 674.
Defer, *Vie des Saints de Troyes*, in Annales de la Saintété du XIXe siècle.
Trochu, *La petite sainte du curé d'Ars, Sainte Philomène, vierge et martyre.*
Lexikon für Theologie und Kirche, 2de ed., VIII, p. 481.

Plaatsgebonden

Brugge

Novene of negendaegsche oefening ter eere van de H.Philomena, Maegd en Martelaresse, die gevierd wordt in de capelle van O.L.Vrouwe ter Blinden, Brugge, 1841.
Leven van de H.Philomena, mirakeldoenster der XIXe eeuw, die vereerd wordt in de kerk van O.L.Vrouw van Blindekens binnen Brugge, waerbij gevoegd is de negendaegsche oefening, Gent, 1881.
J.L. Meulemeester, *De heilige Filomena en Blindekens*, in Van Blindekens naar Potterie. Een eeuwenoude Brugse belofte. Jong Kristen Onthaal voor Toerisme, Brugge, 1980, p. 84-95.

Diest

R. Van Weddingen, *Een folkloristische kijk op de Allerheiligenkapel te Diest (Verering van de H.Philomena)* in Brabantse Folklore, VIII, 1928-29, p. 80.

Eggewaartskapelle
D.C.K., *Eggewaartskapelle. Negen dagen troost bij de H.Philomena*, in Het wekelijks Nieuws, 2 aug. 1996.

Gent
Leven van de heylige Philomena, mirakeldoenster der XIXe eeuw, die gevierd wordt in de kerk der eerw. PP Predikheeren te Gend, waer bij gevoegd is de negendaegsche oefening van godvruchtigheyd, boekdrukker J. Rousseau, Gent, 1837.
Leven van de H.Philomena, mirakeldoenster der XIXe eeuw, die gevierd wordt in de kerk der eerw. PP Predikheeren te Gent, waer bij gevoegd is de negendaegsche oefening, J. Rousseau, Gent, 1845.
B. Moulaert, *Leven van de H.Philomena, vermeerderd met de wonderheden die door hare voorspraek in 1839 en 1843 binnen Gent gebeurd zijn, gevolgd door eene novene*, Gent, 1845.
Korte beschryvinge van het Leven van de H.Philomena, Gent.
Liedeken van het Leven en de Marteling van de H.Maegd Philomena, Gent.
Novene ter eere van de H.Philomena, in Geestelijke Biekorf, Gent.

Hansbeke
A. Janssens, *De Sint-Philomenakapel van Hansbeke*, in Volkskunde in Vlaanderen, Huldeboek Renaat van der Linden, Brugge, 1984, p. 89-93 en in Het Land van Nevele, jg. 17(1986), nr. 4, p. 236-247.
A. Martens, *Enkele aanvullende gegevens betreffende bouw en bouwheer van de Philomenakapel te Hansbeke*, in Het Land van Nevele, jg. 18(1987), nr. 2, p. 125-130.
A. Martens, *De Philomenakapel te Hansbeke*, in Appeltjes van het Meetjesland, jb. 49(1998).

Moerzeke
P. Van Duyse, *Bericht van een wonderbare genezing in Moerzeke, door een noveen ter ere van de H.Philomena*, in Belgisch Chronyke, Antwerpen, II, b, 1843, p. 189-191.

Opheffing
A. Flachot in *La messager de N.D. de la Salette et de Sainte Philomène*, LXXXIV, 1961, nr. 5, p. 1-2.
Acta apostolicae sedis, nr. 53, Vaticaanstad, 1961, p. 174.
Philomène est rayée de la liste des Saints, in Le Soir, 21 avril 1961.
Legend of St Philomena, in New Catholic Encyclopedia, 1967, deel 11, p. 292.

DE GENERALEN VRIJEN POLDER IN HET MEETJESLANDSE KREKENGEBIED

Luc STOCKMAN

Voor het opstellen van de brochure voor de uitstap naar de moerdorpen Sint-Laurens, Sint-Margriete en Sint-Jan-in-Eremo op 24 augustus 1997 heb ik veel studies en werken geraadpleegd o.m. die van M.K.E. Gottschalk en D. Verstraete en wat aanvullingen gezocht in de archieven[1].

Tijdens deze speurtocht heb ik vastgesteld dat in het Rijksarchief van Brugge nieuwe inventarissen werden samengesteld van de omlopers van polders en wateringen[2]. Talrijke nummers ervan hebben betrekking op het krekengebied van het Meetjesland. Alhoewel beide bovengenoemde auteurs al een groot stuk van dit materiaal hebben benut, is het zo rijk dat er nog veel nieuwe gegevens opgediept konden worden.

Daar anderzijds prof. Johan Taeldeman de uitgave van de toponiemen uit het poldergebied voorbereidt, leek het mij interessant de tekst van de beginnen van de belangrijkste omlopers van de polders, die in 1652 opnieuw bedijkt waren onder de naam van *Generalen Vrijenpolder*, te publiceren. Aan de hand van deze beginnen kan men beter de juiste ligging van een aantal straten, wegen, waterlopen, kreken en geulen terugvinden.

In 1652 werd waarschijnlijk door het toedoen van het Brugse Vrije de zeedijk van de Generalen Vrijenpolder aangelegd[3]. Binnen deze nieuwe ringdijk werden een aantal oude polders volledig of gedeeltelijk opgenomen nl. de Jonkvrouwpolder, de Oudemanspolder, de Vrijepolder, de Passegeulepolder, de Sint-Janspolder, de Hals van de Passegeule, de Dierkinsteenpolder, de Sint-Kruispolder, de Sint-Margrietepolder, de Sint-Lievenspolder, de Sint-Jeronimuspolder en de Roesalerepolder[4].

We zullen nu eerst beginnen met het zoeken naar de oorsprong van die bovengenoemde polders. Daarvoor maken we gebruik van het werk van Dr. Gottschalk over de de historische geografie van westelijk Zeeuws-Vlaanderen[5]. Ook het artikel van lic. D. Verstraete over de geteisterde dorpen in het Meetjesland bevat veel waardevolle gegevens over de polders[6].

1. De grote overstroming van de winter 1375/1376 en de eerste bedijkingen

In de winter 1375/1376 werd de Vlaamse kuststreek door een grote overstroming getroffen. Langs een enorme bres in de kust ten oosten van Biervliet stroomde het

zeewater in grote massa's binnen en zette veel parochies blank. In het Meetjesland vielen de parochies Sint-Margriete, Roeselare, Sint-Jan-in-Eremo, Sint-Niklaas-in-Varne (Waterland-Oudeman), Watervliet, de priorij Elmare en het Wilhelmietenklooster ten prooi aan de stormvloed[7].

De zee werd echter in het zuiden tot staan gebracht door de hoger gelegen Horst, een smalle zandige opduiking tussen Boekhoute en Bentille en in het westen door de Waardijk, een lage dijk die begon op de wijk Zonne, een wijk ten noorden van het dorp van Sint-Laureins, en liep noord-westwaarts naar de scherpe hoek van de huidige Nederlandse-Belgische grens. De parochies Sint-Laureins, Sint-Kruis en de stad Aardenburg, gelegen ten westen van deze Waardijk, bleven van alle zeewater gespaard[8].

Men bleef echter niet bij de pakken zitten want al in 1378/1379 werd in de buurt van Sint-Jan met de bedijkingsactiviteiten vanuit de Waardijk gestart, want er was toen sprake van den *polre van Sente Jans bewesten der kerke* en van die van *beoosten der kerken*[9]. In 1382 ging er echter 300 bunder land in deze parochie verloren[10]. Ook de watersnood van 1394 bracht veel schade aan, zodat de beide Sint-Janspolders waarschijnlijk weer teniet gingen[11].

In 1398 werd er een polder van 525 gemet op de zee teruggewonnen, gelegen dichtbij Bentille in de parochie van Sint-Jan die de Bentillepolder werd genoemd[12]. In 1399 werd de bedijking *van den nieuwen polre, die men heet Sint Maergrietepolre* aangevat onder het impuls van het Sint-Janshospitaal van Brugge en de Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs. Deze polder kreeg de naam van Sint-Margrietepolder omdat de Sint-Margaretakerk of wat er nog van restte daarin stond[13]. Na de bedijking van deze laatste polder volgde kort nadien de Dierkinsteenpolder[14]. Door de Sint-Elisabethvloed van 19 november 1404 veroverde de zee opnieuw de drie polders zodat alles te herbeginnen was[15].

2. De bedijkingsactiviteiten na de Sint-Elisabethsvloed van 1404

In 1414 werd een polder *nommé le polre St Jehan gisant empres Bentille* op de zee heroverd, die 488 1/2 gemet groot was[16]. In 1415 werd er reeds een omloper van die Sint-Janspolder gemaakt[17]. Pas in 1416 werd het gebied rond de Sint-Janskerk opnieuw bedijkt: *item d'aultre polre nommé le polre Saint Jehan ou l'église est dedans*. De oppervlakte van deze polder besloeg 472 g. 194 r.[18]. In deze polder werd in 1447 de tweede kerk van Sint-Jan gebouwd. In 1417 was het de beurt aan de Dierkinsteenpolder om herbedijkt te worden[19].

In 1422 werd *le polre St Pierre gisant à Benthille devers l'orient du polre de St Jehan ou l'eglise dedans* bedijkt. De oppervlakte van deze polder, later de Oostpolder genaamd, besloeg 456 g. 70 r. De Gentse Sint-Pietersabdij was betrokken bij die bedijking, zodat dit wellicht de verklaring is voor de naam *le polre St Pierre*, die aanvankelijk aan de Oostpolder werd gegeven[20].

In 1429 werd de Sint-Margrietepolder herbedijkt maar hij was veel kleiner dan de oorspronkelijke inpoldering van 1399[21]. Vóór 1404 omvatte die Sint-Margrietepolder een gedeelte van de in 1450 bedijkte Sint-Jorispolder. In dit stuk stond het eerste Sint-Margaretakerkje in de buurt van het Eiland (dit was het gedeelte van die Sint-Margaretapolder dat bij de herbedijking in 1429 buiten de polder viel).

Op het initiatief van Jan Eppe werd in 1444 de Roeselarepolder bedijkt. Hij had het leen Nieuw-Roeselare (170 bunder groot) van de familie De Baenst overgenomen. Vandaar ook de naam Roeselarepolder die praktisch het volledig leen omvatte[22].

Willem De Wilde bedijkte in 1450 de Sint-Jorispolder die aan de Sint-Margrietepolder paalde. Het gebied van de Sint-Jorispolder behoorde tot de verdronken parochie Sint-Margriete. In een oorkonde van 1450 werd een perceel land, noordoost van het kerkhof, beschreven als *daer de kerke willen heer up ghestaen heift gheheeten Sint Jorispoldre*[23]. Dit was het oudste en eerste kerkje van Sint-Margriete dat van 1244 tot 1404 stond in dit voormalig moergebied[24].

De kreken en hun oeverbiotopen, rijk aan planten- en dierenleven. Relicten van een eeuwenoude strijd tussen land en zee.

(Foto : W. Notteboom)

In 1462 bedijkte Jan De Plaet, een rijke poorter uit Brugge, de Sint-Kruispolder. Hij knoopte onderhandelingen aan met de Sint-Baafsabdij om in deze nieuwe polder een kerk te mogen bouwen. Hij kwam tot een akkoord en bouwde ze ten zuidoosten van de eerste kerk van Sint-Margriete en bijgevolg dichter bij de overstroomde kerk van Nieuw-Roeselare[25]. In het 4de begin van de Sint-Kruispolder van 1462 liep er een *dreve ofte wech Jan De Plaet,* die dus genoemd werd naar de bedijker[26].

Diezelfde Jan De Plaet was in 1481 betrokken bij de drooglegging van de Sint-Lievenspolder, gelegen tussen de Sint-Jorispolder en de Sint-Janspolder en palend aan de Sint-Kruispolder en de Roeselarepolder[27]. In 1501/1502 werd door toedoen van Jeronimus Laurijn de uitgestrekte Sint-Jeronimuspolder (ruim 2200 gemet) bedijkt[28].

In 1523 werden de schorren ten zuidoosten van de Passegeule bedijkt. De Passegeulepolder was 1300 gemet groot en eindigde in de vorm van een hals tussen de dijken van de Sint-Margriete- en Sint-Jorispolder aan de ene kant en de dijken van de Dierkinsteen- en Sint-Cathelinepolder aan de andere kant[29]. In de omloper van de Passegeulepolder van 1597 wordt die smalle strook *den Hals* genoemd:"*alvooren beginnende in het suutoosthende vanden selven polder aende waterdijck* (= Waardijk) *gheseyt den Hals*"[30].

Drie jaar later in 1526 werd op initiatief van Marcus Laurijn de Oudemanspolder bedijkt. Deze polder besloeg ongeveer 1200 gemet land[31]. In 1535 kwam de Vrijepolder tot stand[32] en in 1546 werd de Jonkvrouwpolder (1200 gemet) voltooid[33].

3. De stormvloed van 1 november 1570 en het doorsteken van de dijken in 1583

"*Ten jaere 1570 den nacht voor den 1 novembre is bij naer heel neder vlaender bij tempeest door gebroken*" vele dijken in het kust- en Scheldegebied. Aldus een notitie bij een omloper van de Sint-Kruispolder van 1613[34]. Over de schade die dit tempeest veroorzaakte aan de door ons bestudeerde polders zijn we maar karig ingelicht. Temeer dat in 1583 om militair-strategische redenen de wijde omgeving van Sluis onder water werd gezet door het doorsteken van de dijken bij Brungheers, een wijk buiten de Westpoort van Sluis, en bij Coxide, een dorp ten zuiden van Oostburg, en de vernieting van de sluis te Slepeldamme[35].

Dit had het ontstaan van het Lapscheurse gat en het nog breder Coxyse gat tot gevolg. Het Coxyse gat vertakte zich in verschillende grote geulen en kreken. In oostelijke richting werd de nieuwe Passegeule, de Brandkreek, de kreek van de Woutersweg en de Grote Geule (= Boerekreek) gevormd en in westelijke richting werd in het gehucht Holland, gelegen op de kruising van de Roeselareweg en de Waardijk, een groot gat

geslagen het Hollandse gat, zodat de uitgestrekte Blokkreek ten noorden van het dorp van Sint-Laureins tot stand kwam[36].

De Brandkreek doorsneed de Sint-Kruispolder, de Sint-Lievenspolder, de Sint-Jeronimuspolder en de Oudemanspolder, terwijl er van de oorspronkelijke Sint-Margrietepolder slechts een stukje overbleef.

Na de verovering van Sluis in 1587 door de hertog van Parma probeerde men met kraagdijken de grootste gaten in de dijken af te sluiten. Dit was slechts een noodoplossing en toen Maurits van Nassau de stad Sluis in 1604 heroverde, werden al die dijkjes opnieuw doorgestoken zodat het zeewater opnieuw vrij spel kreeg en werden de geulen en de kreken verder uitgeschuurd. Tot aan de wapenstilstand van 1609 was het moeilijk om nog iets blijvend te ondernemen.

Toch werden er in 1607 nog kraagdijken aangelegd bij de Jonkvrouwpolder[37]. *Na het duersteken vanden zelven polder* werd de Jonkvrouwpolder, *met craghe bevarst ende herbedijct*", in 1614 opnieuw opgemeten. De herbedijkte polder lag voor het grootste gedeelte binnen de heerlijkheid van Watervliet en de rest in het (Brugse) Vrije[38]. In 1613 werd de Sint-Kruispolder opnieuw drooggelegd, maar op 10 mei 1621 staken de Hollanders terug de dijken door[39].

4. De aanleg van de Generalen Vrijenpolder in 1652

Waarschijnlijk werd op initiatief van het Brugse Vrije in de jaren 1651/1652 een ringdijk gelegd rond een groot aantal oude polders gelegen buiten de Waardijk. Het ging om de volgende polders: de Jonkvrouwpolder, de Oudemanspolder, de Vrije polder, de Passegeulepolder, de Sint-Jorispolder, de Hals van de Passegeule, de Dieriksteenpolder, de Sint-Kruispolder, de Sint-Margrietepolder, de Sint-Lievenspolder, de Sint-Jeronimuspolder, de Sint-Janspolder en de Roeselarepolder. In totaal dus 13 polders[40]. Dit agglomeraat van polders werd de Generalen Vrijenpolder genoemd.

In 1663 werden dit geheel opnieuw gemeten zodat we de oppervlakte van de oude polders kennen:

- *Jufferpolder*	*543 g. 173 r.*
- *Oudemanspolder*	*1103 g. 290 r.*
- *Vrijen polder*	*172 g. 259 r.*
- *Passegeule polder*	*360 g. 79 r.*
- *St Jooris polder*	*266 p. 249 r.*
- *den Hals van de Passegeule*	*49 g. 44 r.*
- *Dieryckensteenpolder*	*107 g. 7 r.*
- *Cruys polder*	*279 g. 104 r.*
- *Margriete*	*175 g. 121 r.*

- *St Lievens polder*	*859 g. 37 r.*
- *Jeronimus polder*	*966 p. 293 r.*
- *St Jans polder*	*203 g. 144 r.*
- *Roeselare polder*	*307 p. 71 r.*
- *Somma totalis*	*5395 g. 76 r.*

Ten opzichte van de oorspronkelijke oppervlakte van de polders was er heel wat landverlies te betreuren. In 1546 besloeg de Jonkvrouwpolder ca. 1326 gemet, terwijl een eeuw later deze polder ingekrompen was tot ongeveer 543 1/2 gemet. Een ander voorbeeld: in 1613 was de toen reeds afgeslankte Sint-Kruispolder nog 395 g. groot terwijl er in 1652 nog ongeveer 280 g. overbleven. Van de uitgestrekte Passegeulepolder, die in 1523 ongeveer 1295 g. besloeg, kwamen er slechts een goede 360 g. in de Generalen Vrijenpolder terecht. Dit was vooral te wijten aan het feit de 4de, 5de, 6de, 7de en 8ste beginnen van de Passegeulepolder binnen de *dijcage* van de in 1650 bedijkte Prins Willempolder vielen. Deze Prins Willempolder lag volledig op Staats grondgebied[41].

Opeenvolgende overstromingen zorgden ervoor dat St.-Margriete niet minder dan 4 dorpskerken had. Het landschap in het noordoosten van de St-Lievenspolder met in de verte de Sint-Margaretakerk.

(Foto : W. Notteboom)

Op bevel van de prins van Oranje werden in 1673 de polders van de Generalen Vrijenpolder andermaal onder water gezet en nog datzelfde jaar werd een nieuwe zeedijk rond de Generalen Vrijenpolder gelegd. Deze nieuwe Generalen Vrijenpolder omvatte dan een minder groter oppervlakte dan in 1652, nl. een gedeelte van de Sint-Janspolder, de Roeselarepolder, een gedeelte van de Sint-Kruispolder, een gedeelte van de Sint-Lievenspolder, een gedeelte van de Sint-Jeromimuspolder, een gedeelte van de Oudemanspolder en een gedeelte van de Jonkvrouwpolder[42].

Men beperkte zich tot het herdijken van het gebied dat onder het gezag van de koning van Spanje viel. In 1648 was de Vrede van Munster getekend en op 21 december 1664 was het *tractaet* van de limietscheiding van kracht geworden zodat ieder voor zijn eigen gebied moest zorgen, aan ene kant de koning van Spanje en aan de andere kant de *heeren staeten generael*[43].

De oppervlakte deze kleine Generalen Vrijenpolder was in 1673 de volgende:

- Jonkvrouwpolder	220 g. 215 r.
- Oudemanspolder	684 g. 224 r.
- Sint-Kruispolder	192 g. 258 r.
- Sint-Margrietepolder	22 g. 51 r.
- Sint-Lievenspolder	583 g. 156 r.
- Sint-Jeronimuspolder	522 g. 88 r.
- Sint-Janspolder	203 g. 92 r.
- Roeselarepolder	306 g 64 r.
- Totaal	2735 g. 248 r.

De kleine Generalen Vrijenpolder was nog niet eens de helft van de grote Generalen Vrijenpolder. Dit was o.m. het gevolg van de limietafbakening omdat de Passegeulepolder, de Vrije Polder, de Dierkinsteenpolder, de Sint-Jorispolder, een groot gedeelte van de Sint-Margrietepolder, een groot gedeelte van de Sint-Lievenspolder, een flink stuk van de Sint-Jeromimuspolder, een goot stuk van de Oudemanspolder en een groot deel van de Jonkvrouwpolder onder Staats gezag kwam. Maar er was ook landverlies, want de oppervlakte van de Sint-Kruispolder was gekrompen tot 193 g. en ook de oppervlakte van de Sint-Jeronimuspolder, de Oudemanspolder en de Jonkvrouwpolder verminderde (bijlage 1).

5. De bedijking van de twee Haantjesgatpolders en de Brandkreekpolder

Na de bedijkingen van 1652 en 1673 bleven er nog twee grote kreken over nl. de Haantjesgatkreek en de Brandkreek. In 1697 startte men met de Oude Haantjesgatpolder en 53 jaar later, in 1750, was het de beurt aan de Nieuwe Haantjesgatpolder. Die laatste werd ook soms de Hollandsegatpolder genoemd[44].

Intussen moeten er problemen gerezen zijn met de Oudemanspolder en de Jonkvrouwpolder want in 1711 volgde er een nieuwe bedijkingscampagne. De Jonkvrouwpolder werd "*bedijckt uytter zauter zee ten jaere 1711 ende danoff een cleen gedeelte metten voornoumden Oudemanspolder ten jare 1711*". Delen van het 3de begin en het 6de begin van de Oudemanspolder vormden de nieuwe Crakeelpolder. Tenslotte werd ook nog in datzelfde jaar de Oudemanspolder opnieuw op de zee veroverd[45].

De polders van de Generalen Vrijenpolder werden in 1765 opgemeten:

- Sint-Janspolder	209 g.	266 r.
- Sint-Lievenspolder	597 g.	18 r.
- Sint-Kruispolder	186 p.	101 r.
- Roeselarepolder	314 g.	63 r.
- Sint-Jeronimuspolder	527 g.	72 r.
- Oudemanspolder	691 g.	46 r.
- Crakeelpolder	30 g.	288 r.
- Jonkvrouwpolder	226 g.	298 r.
- Sint-Margrietepolder	22 g.	51 r.
- Totaal	2805 g.	3 r.

Ten opzichte van 1673 is de oppervlakte van de Generalen Vrijenpolder met ca. 70 g. toegenomen.

De laatste grote kreek, Brandkreek genaamd, lag gedeeltelijk *op haere keyserlijcke, coninckliicke, apostolijcke majesteyts gebied ende op den bodem ende souvereiniteyt van haere hooghmogende heeren staeten generael* zodat er moest samengewerkt worden bij het bedijken van de Brandkreek. Dit gebeurde tamelijk laat want pas op 23 mei 1775 was de gemeenschappelijke zeedijk afgewerkt. Het gedeelte van de Oostenrijkse bodem besloeg 277 1/2 gemet[46].

6. Beschrijving van de oude polders

Om de toponiemen van het poldergebied beter te kunnen situeren is het interessant de oude omlopers te bestuderen. Van een aantal plaatsnamen, geattesteerd vóór 1376 is het mogelijk hun ligging te achterhalen. Belangrijke wegen zoals de Woutersweg en de Rijselvereweg waren door de inpolderingen nog niet volledig van de kaart geveegd.

De nauwkeurige beschrijving van de verschillende beginnen van de omlopers laat de loop van een aantal wegen nog gedeeltelijk te volgen. Uiteraard zijn de studies van M.K.E. Gottschalk en D. Verstraete en de oude kaarten onmisbaar bij dit puzzelwerk. We zullen beginnen met de omloper van de Sint-Janspolder die bijzonder veel plaatsnamen bevat.

a. De Sint-Janspolder

De oudste bewaarde omloper van 1578 (kopie van 1678) zou gebaseerd zijn op een oud boekje van 1415 (bijlage 2)[47]. Dit is mogelijk want het stratenpatroon van deze omloper gaat waarschijnlijk terug op het patroon getekend door de moerontginning. De verkochte stukken moergrond in de dertiende eeuw werden verdeeld in *maten* of blokken. In een moergebied van het dorp Vaerne vinden we *die Nederste mate, de Andre mate, de Derde mate en de Lange mate*[448]. De reconstructietekening van de omloper van de Sint-Janspolder is overduidelijk op dit vlak: de beginnen zijn bijna allemaal maten en blokken !

In de omloper van 1578 staan veel geulen vermeld zoals de *geule ghenaempt wijlent de Blockstrate*, de Grote geule, de Clijnckaertsgeule, de geule bij de molen, *de geule wijlent den Wauterswegh, den Oliemeulenwegh nu een geule, de geule van den Relswegh, de Lijsbette Beelkensgeule, de Pleckengeule*. We weten niet wanneer die geulen ontstaan zijn, maar de Clijnckaertsgeule was er al in 1531. Ook de stormvloed van 1570 kan nieuwe geulen doen ontstaan hebben.

Het ook duidelijk dat het zeewater bij voorkeur langs de bestaande wegen de polders binnendrong en ze tot geulen uitschuurde. Van grote kreken is er nog geen sprake.

Rijke vlaswinning in de Sint-Janspolder, in de verte afgezoomd door het Leopoldkanaal.
(Foto : W. Notteboom)

Welke wegen bepaalden nu het dambord van de Sint-Janspolder? Van west naar oost komen we de Woutersweg, de Rijselvereweg, de Clinckaertsgeule en de Kerkweg tegen en van noord naar zuid volgen de Blokstraatgeule - Hoofdwatergang, de Nieuweweg, de Relsweg en de Waelstraat - Lijsbette Beelkensgeule mekaar op.

De Woutersweg verschijnt al in 1244 in de bronnen als *via que dicitur Woutersweech*[49], de Rijselvereweg in 1313 als de *via Riselvere*[50], de Clijnckaertsgeule bestond al in 1530[51] en de oudste vermelding van de Kerkweg dateert pas van 1572[52]. Ook de vroegste vermelding van de Blokstraat is slechts uit 1572[53] en de hoofdwatergang is geen specifieke naam, de Nieuweweg komt al in 1531 voor[54] en eveneens in 1531 wordt een stuk land gesitueerd *ande Ware tusschen de Oliemuelenwech ende Relswech*[55], terwijl de Waelstraet slechts in 1572 in de bronnen verschijnt[556] en de Lisbette Beelkensgeule voor het eerst in de omloper van 1578.

Tot slot twee interessante toponiemen uit die omloper: de wijk *De Zonne* op de kruising van de Waardijk en de Bentillepolderdijk en de herberg *Het Haantje* ter hoogte van de Blokstraat.

Bij het bedijken van de Generalen Vrijenpolder werd de Sint-Janspolderdijk slechts gedeeltelijk in de nieuwe polder opgenomen. Een gedeelte van het 1ste begin, het 9de begin, het 10de begin, het 11de begin, het 12de begin en het 13de begin vielen in 1652 buiten de ring van nieuwe zeedijk van de Generalen Vrijenpolder. Deze vijf beginnen werden met de oude Bentillepolder in 1656 tot een nieuwe en aparte polder samengevoegd.

Nog slechts twaalf beginnen van de oorspronkelijke Sint-Janspolder maakten deel uit van de nieuwe algemene polder. De Sint-Janspolder van 1562 geleek maar slecht op die van 1578! De grote Boerekreek had zich intussen gevormd en had de Sint-Janspolder praktisch in twee gesneden. Slechts weinig wegen bleven daarbij bewaard en de hoofdwatergang was uitgegroeid tot een echte kreek en ook de Clijnckaertsgeule had zich uitgebreid. De Nieuweweg en de Relsweg werden door zee omgevormd tot een kreek.

Slechts de Kerkstraat bleef nog een volwaardige weg en er restten nog enkele stukken van de Rijselvereweg. Al de andere wegen waren kreken en geulen geworden. Het middeleeuwse landschap was bijna volledig uitgewist. In plaats van een stratennet had de Sint-Janspolder een net van geulen en kreken gekregen. Voorbij de vervallen kerk liep de enige straat in de richting van de Sint-Jansmolen die op de dijk gebouwd was.

b. De Roeselarepolder

De oudste bewaarde omloper van de Roeselarepolder is te vinden als onderdeel van de Generalen Vrijenpolder, die slechts van 1663 dateert (bijlage 3)[57]. Gelukkig bleef

het grootse deel van deze polder in de loop van de 17de eeuw bijna volledig behouden zodat deze omloper nog een goed zicht geeft op de oorspronkelijke polder, die ook vanuit de Waardijk bedijkt werd. Ook hier zijn een aantal straten onder de vorm van geule bewaard gebleven.

Van zuid naar noord vloeiden de kreken van de Aardenweg en de Woutersweg. Van west naar liepen de Roeselareweg, die overging in een kreek, de Nieuwenweg, de kreek van de Elmareweg, de kreek van de Marquetteweg en de Clapgoole[58]. De Roeselarepolder telt 10 beginnen die praktisch volledig door geulen en kreken begrensd zijn.

De *ghuele in de Aerdenwegh* zou de grens gevormd hebben tussen de tiendegebieden van het kapittel van Doornik en de Sint-Baafsabdij van Gent[59]. De Woutersweg is de voortzetting van de weg in de Sint-Janspolder. De Roeselareweg, een verbindingsweg tussen de parochie Sint-Kruis en Nieuw-Roeselare, komt al voor in een renterol van ca. 1300 van het Sint-Janshospitaal onder de vorm *Rocelarewech*[60]. Deze Roeselareweg dwarste de Blauwelsweg[61] en ook de Waardijk.

De Nieuweweg is de enige droge weg, maar is vermoedelijk niet zo oud, terwijl de Elmareweg oudere papieren kan voorleggen. De Gentse Sint-Pietersabdij had al in 1144 een priorij te Elmare gesticht, even ten noorden van de huidige kerk van Waterland-Oudeman[62]. Wellicht liep deze Elmareweg langs het verdwenen riviertje Elmare. Tenslotte was er nog de Marquetteweg, een verbindingsweg tussen de Zuidweg (gelegen ten zuiden van het dorpje Sint-Kruis bij Aardenburg) en de Waardijk[63].

In de begrenzing van het derde begin van de Roeselarepolder van 1663 heeft de landmeter de noordzijde en de zuidzijde verkeerd afgebakend. De noordzijde moet de Elmareweg zijn i.p.v. de Roeselareweg en de zuidzijde de Marquetteweg i.p.v. de Elmareweg[64]. Qua oppervlakte is er weinig veranderd tussen 1663 en 1673.

c. De Sint-Kruispolder

In tegenstelling met de Roeselarepolder is de Sint-Kruispolder niet heelhuids tot ons gekomen. Het Haantjesgat en de Brandkreek beten flinke happen uit de Sint-Kruispolder. De oudst omloper werd in 1616 opgemeten en dateert dus van na overstromingen van 1570 en 1585 zodat al heel wat plaatsnamen verloren gingen (bijlage 4).

Deze omloper bevat slechts weinig interessante toponiemen zoals de Lichtvoetsweg, de Waardijk, de Krommewatergang, het Eiland en de weg die door Jan Plaat, bedijker van de Sint-Kruispolder en de bouwer van de Sint-Margaretakerk, aangelegd werd.

De Lichtvoetsweg of de *via Lichtvoets* komt al in 1255 in de bronnen voor[65]. Hij vertrok volgens Dan Verstraete van de Zuidweg (gelegen ten zuiden van Sint-Kruis buiten Aardenburg), kruiste de Roeselareweg, de Blauwelsweg en de Waardijk en viel daarna samen met een stuk van de latere Brandkreek om te eindigen bij de tweede kerk van Waterland-Oudeman[66]. Volgens de omloper van 1663 vormde de Lichtvoetsgeule ongeveer de grens tussen het 1ste en 2de begin en verdween dan vervolgens in de Brandkreek[67] in de Sint-Lievenspolder.

De Krommewatergang kronkelde vanaf de Lichtvoetsweg in het 2de en 4de begin in de richting van de hoek van de Sint-Jorispolderdijk. Vanuit diezelfde hoek vertrok de dreef of weg die Jan De Plaat aangelegd had[68]. We vinden die Jan de Plaatdreef in een kopie van 1655 van het vierde begin van de Sint-Kruispolder dat als volgt luidt: "*Dit begint noort daerbi tusschen den dijck van St Jorispoldere aen de noortwestsijde, de dreve ofte wech van Jan De Plaet aende oost zuytoostsijde streckende van den dijck van Ste Margriete polderdijck noort oostwaert tot an Ste Cruys* polderdijck"[69].

In de omgeving van de "Zoutput" in de Sint-Kruispolder stond ooit de tweede kerk van Sint-Margriete.

(Foto : W. Notteboom)

In het dorp van Sint-Margriete stonden vóór 1652 *de herberghe genaemt de Swane ende het Gouden Hooft* en *het Schottershof heet St. Bastiaensghilde*[70]. Aan het *moer*-verleden van Sint Margriete herinnerde in 1663 nog een *dreve ghenaemt den Moer cum westsijde lancxt St Margriete polder zeedijck ende cum zuuthende aen een geule* gesitueerd[71]. De kerk en het kerkhof vielen buiten de bedijking van 1652 want de kerk stond en het kerkhof lag *ten oostzijde vanden nieuwen dijck*[72].

Tussen het 2de en 3de begin lag een perceel van ongeveer 5 g. omringd *rontsomme met een guele ende es ghenamt het Eyland*[73]. Het lag niet zo ver van de Waardijk en mag niet verward worden met het Eiland dat ten noorden van de Brandkreek op Nederlandse grondgebied lag.

d. De Sint-Margrietepolder

Over de Sint-Margrietepolder hebben we nog maar weinig gevonden. Een volledig omloper is niet voorhanden zodat we ons moeten behelpen met een omloper van 1663, teruggaande tot de toestand in 1652.

De Sint-Margrietepolder paalde toen met zijn noordzijde aan de Hals van de Passegeulepolder, met zijn oost- en noordzijde aan de dijk van de Sint-Jorispolder en met zijn zuidzijde aan de Sint-Kruispolder. Verder liep er nog een *oude landtstraete tot een creke* en is er sprake van het *Gadt* in de buurt van de grens tussen de Sint-Margriete en Sint-Kruispolder. Met dit *Gadt* bedoelt men het Hollandsgat alias het Haantjesgat[74].

De Sint-Margrietepolder besloeg toen nog ca. 175 1/2 gemet, terwijl hij in 1677 gekrompen was tot nauwelijks 22 gemet. Dit stukje polder was toen geprangd tussen de Brandkreek en het Haantjesgat, die in oppervlakte waren toegenomen, en de Sint-Kruispolderdijk. Van plaatsnamen hebben we geen spoor gevonden.

e. De Sint-Lievenspolder

De Sint-Lievenspolder is een grote rechthoekige polder met als noordzijde de Sint-Janspolderdijk, als zuidzijde de Sint-Jorispolderdijk, als westzijde de Roeselarepolderdijk en de Sint-Kruispolderdijk en als oostzijde de Sint-Jeronimuspolderdijk. De oudste bewaarde omloper van 1565 bevat niet veel bruikbare toponiemen (bijlage 5).

Het eerste begin omvat slechts een smalle strook land tussen de berm van de Sint-Janspolderdijk en de Sint-Jansgeule.

In het tweede begin van de Sint-Lievenspolder vormt de Blackgeule de noordgrens en een grote kreek, waar het water van de Sint-Janspolder en de Roeselarepolder

duere suwaert ter zeewaert commende inde Blackgeule, de westgrens[75]. In 1673 heet de Sint-Jansgeule de Clapgeule en de Blackgeule is dan de Bleckgeule geworden.

De Nieuweweg is de noordgrens van het 3de begin en de Blackgeule de zuidgrens. In 1673 liep deze weg naast de Jan Marregeule.

In het uitgestrekte vierde begin komen we opnieuw de Lichtvoetsgeule tegen, die de Sint-Lievenspolder van west naar oost doorkruist[76]. Een blok land wordt gesitueerd tussen de Lichtvoetsgeule (noord), Jan Warregeule (zuid), de Sint-Kruispolderdijk (west) en opnieuw de Warregeule (oost). Deze Jan Warregeule mondt uit in de Lichtvoetsgeule.

Naast de Lichtvoetsgeule lag er een nieuwe dijk. Lag die er al in 1565? Wel is zeker dat de Lichtvoetsweg later door de Brandkreek opgeslorpt werd[77].

Ten noorden van de Lichtsvoetsgeule vinden we twee blokken land tussen de Lichtvoetsgeule en de Jan Cannegeule aan weerszijden van de Ankergeule. Van het oostelijk blok maakte ook een Eiland deel uit[78].

De Sint-Margrietenaar Marcel Haers bij de tiendepaal in de St.-Lievenspolder, op de scheiding van de eigendommen van Sint-Baafs en het kapittel van Doornik.

(Foto : W. Notteboom)

In 1652 werd de volledige Sint-Lievenspolder nog opgenomen in de ring van de Generalen Vrijenpolderdijk. De Brandkreek scheidde toen al het noorderlijk deel van de Sint-Lievenspolder van de rest af. In dit deel vinden we de Ankergeule en de Jan Cannegeule terug[79]. Bij de herbedijking van de kleine Genelaren Vrijenpolder in 1673 en 1682 werd het afgesneden stuk niet meer binnen de nieuwe ringdijk genomen. Intussen was de limietscheiding een feit geworden en dit stuk viel onder Staatsgezag.

In 1616 besloeg het 1ste begin 93 g. 224 r., het 2de begin 140 g., het 3de begin 120 g. 281 r. en het 4de begin 537 g. In totaal dus 891 g. 205 r. en in 1673 nog maar 583 g. 88 r. (onder Spaans gezag).

f. De Sint-Jeronimuspolder

Een oude omloper van de Sint-Jeronimuspolder is niet beschikbaar. We moeten ons behelpen met de omloper van 1663, die gelukkig de toestand van de bedijking van 1652 weergeeft (bijlage 7). De twee eerste belopen ontbreken omdat die niet binnen de ringdijk van 1652 vielen. Zij beschreven waarschijnlijk het *oude landt vanden Hieronimuspolder*, dat vermoedelijk niet getroffen werd door de overstromingen uit de periode 1570-1673. Dit oude land lag ten oosten van de Middelweg en werd grosso modo ten noorden begrensd door de Brandkreek, ten oosten door de Oudemanspolder en de Sint-Annapolder en ten zuiden door de Sint-Kristoffelpolder en de Mariapolder.

Op de kaart die de toestand van 1673 weergeeft, vinden we van zuid naar noord achtereenvolgens de volgende straten nl. de Calestraat, de Kasteleinstraat en de Meeus Wulfsstraat. In de oostzijde vloeide een grote geule die in 1663 de Sint-Jansgeule genoemd werd alhoewel zij zich op enige afstand van de oude Sint-Janspolderdijk bevond. De grote geule mondde uit in de Brandkreek.

In het tiende begin van de omloper van 1663, gesitueerd *noordt over het gadt int eylandt*, vinden we een Kruisstraat aan de oost- en noordkant[80]. Deze Kruisstraat liep verder door naar de Oudemanspolder[81]. De preciese ligging van deze Kruisstraat kennen we niet maar het moet in de Brandkreek tussen de Lichtvoetsweg en het Meeuws Wulfsstraatje geweest zijn. Deze Lichtvoetsweg vormt de zuidzijde van het 14de beloop (anno 1663), waarvan de westzijde de Middelweg of Middelstraat is.

Tenslotte loopt in noordoostelijke richting nog het Meeuws Wulfsstraatje parallel met de Lichtvoetsweg. De Lichtvoetsweg is dus een heel lange weg die verschillende polders doorkruist.

Ook hier snijdt de Brandkreek een viertal beginnen af van de rest van de polder. In 1673 was de oorspronkelijk Sint-Jeronimuspolder in drie stukken uiteengevallen: de Sint-Jeronimuspolder binnen de ringdijk van de Generalen Vrijenpolder, het oude land van de Sint-Jeronimuspolder en de vier beginnen op Staatse bodem.

g. De Oudemanspolder

De structuur van de Oudemanspolder is heel doorzichtig. Vertrekkend van de Sint-Jeronimuspolderdijk loopt de Langestraat noordwaarts tot de Oudemansstraat, steekt dan die straat over om dan in noordwestelijke richting af te stevenen naar de Vrijenpolder. De Oudemansstraat is daarentegen een oost-westgerichte weg tussen de dijken van de Sint-Jeronimuspolder en de Jonkvrouwpolder. Op het einde van de Oudemansstraat lag de hofstede van Michiel Oudeman vlakbij de zeedijk van de Oudemanspolder[82]. Tenslotte vloeide iets ten noorden, parallel met de Oudemanstraat, de Jonkvrouwgeule. Deze geule bestond al bij de bedijking van de Oudemanspolder in 1526.

De oudst bewaarde omloper geeft nog de oorspronkelijk toestand van de polder weer naar een kopie van 1660 (zie bijlage 7).

Volgens de omloper van 1663 was er *gat* in de Oudemanspolder geslagen zodat er een geule langsheen de Langeweg ontstaan was. Door dit gat werd ook de Jonkvrouwgeule verdiept en vergroot, zodat er een nieuwe zeedijk moest aangelegd worden in 1652 omdat het zeewater door die geule binnenstroomde.

Gezicht op de Oostpolderkreek met de beeldengroep van Kris Ferket "Als de vos de passie preekt".

(Foto : W. Notteboom)

Ook langsheen de Oudemansstraat ontwikkelde een belangrijke geule die de Oudemansgeule genoemd werd. Die lag daar al in 1551 want in een proces tussen de Sint-Pietersabdij en de Sint-Baafsabdij betreffende de tienden van de Oudemans-polder, wordt een deel van deze polder tot het grondgebied van de parochie Sint-Margriete gerekend: "*de inwonende van dien aldaer prochiende ende huerlieder sacramenten halende te wetene tot zekere wateringhe ghenaempt de Oudemansguele loopende oostwaert vander kercke van Ste Margriete totter Cruusstraete loopende totter joncvrauwgeule ende vandaer dweers duer den voors. poldere tusschen der prochie van Ste Margriete ende der prochie van Watervliet tot anden zeedijck*"[83].

Boven schreven we al dat we niet goed wisten waar die Kruisstraat liep. Blijkbaar moeten we ze zoeken tussen de twee geulen en verder weten we al dat ze ook in de Sint-Jeronimuspolder te vinden is.

Bij de opmeting van 1673 heeft de landmeter zich vergist bij de benamingen van de straten. Hij gewaagt van de *creke van den Langhe wegh* waar hij de Oudemansgeule bedoelt. En anderzijds heeft hij de Langeweg herdoopt in de Oudemansstraat !

Door de uitbreiding van de Brandkreek, die de Jonkvrouwgeule had opgeslorpt, werd ook de Oudemanspolder in twee gesplitst. Langs Spaanse zijde bleven het 1ste begin, het 2de begin, het 3de begin en een deel van het 6de begin over. Bovendien was door de aanleg van de dijk van 1673 het 6de begin is twee stukken verdeeld.

Eens te meer is het duidelijk dat de Brandkreek een belangrijke rol gespeeld heeft bij het tot stand komen van het huidige polderlandschap. De grens tussen Nederland en België volgt vanaf het tweede site van de Sint-Margaretakerk tot het haventje van Sint-Niklaas de grillige loop van die kreek.

h. De Jonkvrouwpolder

Daar de oudste omloper van de Jonkvrouwpolder van 1546 dateert, beschikken we hier over de originele omloper, want deze polder kwam pas in 1546 tot stand (bijlage 8). Hij werd ten westen begrensd door de Oudemanspolder en de Vrijenpolder, ten noorden en ten oosten door de Zuudzee en ten zuiden door de Sint-Annapolder. Hij besloeg toen 1325 gemet polderland.

Van zuid (Sint-Annapolderdijk) tot noord (zeedijk) liep de Langeweg, die inderdaad heel lang was ! Deze polder was dooraderd met verschillende geulen. In het noorden vloeide de Jonkvrouwgeule in de richting van de Oudemanpolder, wat zuidelijker trof men van west naar oost de Hollegeule aan en verder nog stroomde een kleinere geule nl. 'sHeerengeule van de Langestraat naar de zeedijk en tenslotte was er nog de geule van de haven van Watervliet. Op de kaart van Pourbus (1571) kan men nog heel goed de Langestraat volgen met een Dwarsstraat die de Jonkvrouwgeule met diezelfde Langestraat verbond.

Na het doorsteken van de dijken van deze polder werd een gedeelte, voornamelijk in Watervliet gelegen, met een *craghe bevarst ende herbedyct* en hermeten in 1614. Het ging hierom de vijfde, zesde, zevende en achtste beginnen, waarrond een kraag gelegd was[84]. De oppervlakte van deze polder besloeg in 1614 ongeveer 508 g.

Dichtbij de Sint-Jeronimuspolderdijk en ten oosten van de Langestraat lag het Steenkin, dat vermoedelijk een deel van de haven van Watervliet was[85].

Bij de bedijking van de Generalen Vrijenpolder werd 544 g. van de Jonkvrouwpolder binnen de ringdijk opgenomen. Ten noorden van de oude kraag werd slechts 78 g. bedijkt. Langsheen de Langestraat moet er een *gat* geslagen zijn nl. het Steenkensgat. Deze Langestraat werd in 1667 ook wel de oude straat en de Middelstraat van Watervliet genoemd[86]. Het derde begin, gelegen over het Steenkensgat, paalde ten noorden aan de zeedijk, ten oosten aan de dijk van *heer Thijbauts polderken* en ten zuiden aan de oude kraag[87].

De nieuwe zeedijk van 1673 sneed een groot stuk van de Jonkvrouwpolder af. Tussen deze dijk, de oude Oudemanspolderdijk en de Sint-Annapolderdijk bleven er nauwelijks 3 beginnen over met een oppervlakte van ongeveer 220 g. Er bleef nog een stuk van de Langestraat en een oude watergang over. De dijk van de Oudemanspolderdijk werd nu de Boschmansdijk genoemd[88].

Het gedeelte van de Jonkvrouwpolder, dat onder de koning van Spanje viel, moet in 1710-1711 *uytter zoutte zee* herdijkt geworden zijn en waarschijnlijk ook een stuk van de Oudemanspolder. De oppervlakte was nauwelijks gewijzigd ten opzichte van 1673 nl. 226 g[89]. Het overgrote deel van de Jonkvrouwpolder lag toen op Staatse bodem.

SAMENVATTING

Na twee eeuwen van intense turfuitbating was het niveau van de bodem op sommige plaatsen in Vlaamse kuststreek fel verlaagd, zodat ondanks de aanleg van talrijke dijken, het achterland aan overstromingen bloot stond. De catastrofe deed zich voor in de winter van 1375/1376 toen een grote bres in de Scheldedijken ten oosten van Biervliet geslagen werd en het zeewater een aantal parochies van het Meetjesland blank zette. De Waardijk en de Horst beperkten toch enigszins de overstromingen. In het laatste kwart van de 14de eeuw werden er heel wat polders bedijkt, maar door de Sint-Elisabethvloed van 1404 ging alles opnieuw verloren.

De herbedijkingsactiviteiten verliepen bijzonder traag. In het Meetjesland kwamen achtereenvolgens de naarvolgende polders aan de beurt: de Sint-Janspolder (1416), de Sint-Margrietepolder (1429), de Roeselarepolder (1444), de Sint-Kruispolder (1462), de Sint-Lievenspolder (1481), de Sint-Jeronimuspolder (1501-1502), de Oudemanspolder (1526) en tenslotte de Jonkvrouwpolder (1546).

Door het *tempeest* in de nacht van 1 november 1570 werden vele dijken doorbroken. Hoe groot het landverlies was, is niet meer te achterhalen want in 1583 werden om militair-strategische reden de dijken moedwillig doorgestoken. Dit had o.m. het ontstaan van het Coxyse gat tot gevolg dat zich vertakte in verschillende grote geulen en kreken waarvan de belangrijkste de Nieuwe-Passegeule, de Brandkreek, de Boerekreek en de Blokkreek waren.

Tijdens het bestand tussen 1609 en 1621 werden schuchtere pogingen gedaan om de polders te herwinnen door de aanleg van kraagdijken en in 1613 werd de Sint-Kruispolder opnieuw drooggelegd. Na het aflopen van het bestand staken de Hollanders terug de dijken door. Men moest wachten op de vrede van Munster in 1648 om opnieuw aan herdijken te denken. Waarschijnlijk werd op initiatief van de Brugse Vrije in 1652 de Generalen Vrijenpolder bedijkt die 13 oude polders omvatte. Dit ging echter gepaard met veel landverlies, zodat de nieuwe polder slechts ongeveer 5400 gemet besloeg.

De rimpelende waterplassen geven het krekengebied een heel eigen bekoring. Gezicht op de Blokkreek in het noorden van Sint-Laureins.

(Foto : W. Notteboom)

Op bevel van de prins van Oranje werden in 1673 de polder van de Generalen Vrijenpolder doorgestoken. Bij de heraanleg van de nieuwe en kleinere polder werden slechts gedeelten van de zeven oude polders door de nieuwe dijk omsloten. Er bleef nog 2736 gemet over. De andere polders en gedeelten van de zeven oude polders kwamen door de limietscheiding van 1664 onder Staats gezag terecht.

In 1697 werd het eerste gedeelte van het Haantjesgat bedijkt, in 1711 moesten de Jonkvrouwpolder en een stuk van de Oudemanspolder opnieuw aangepakt worden, in 1750 kwam het tweede gedeelte van het Haantjesgat aan de beurt en de laatste grote kreek, nl. de Brandkreek, werd pas in 1775 met een dijk omringd.

Van de zeven oude polders hebben we gepoogd de straten, de wegen, de geulen, de gaten en kreken aan de hand van de oudste omlopers terug te vinden. Dit is ons slechts gedeeltelijk gelukt, want veel sporen ervan verdwenen tijdens de talrijke overstromingen.

NOTEN

1 A. BLONDEEL, H. NOTTEBOOM en L. STOCKMAN, *Bezoek aan de moerdorpen Sint-Laureins, Sint-Margriete en Sint-Jan-in-Eremo,* Maldegem, 1997.
2 Vooral de omlopers Peper, Vincent en Mestdagh zijn belangrijk op dit vlak.
3 RAB, *Omlopers Peper,* nr. 210, f. 14 r. en f. 17 v.
4 RAB, *Omlopers Vincent,* nr. 150.
5 M.K.E. GOTTSCHALK, *Historische geografie van Westelijk Zeeuws-Vlaanderen tot de Sint-Elisabethsvloed van 1404,* Tome I, Assen, 1955 en Tome II, *Van het begin der 15e eeuw tot de inundaties tijdens de tachtigjarige oorlog,* Assen, 1958.
6 D. VERSTRAETE, *Geteisterde dorpen in het Noorden van het Meetjesland,* in Appeltjes van het Meetjesland, jb. 8 (1957), p. 77-107.
7 M.K.E. GOTTSCHALK, a.w., Tome I, p. 162-164.
8 M.K.E. GOTTSCHALK, *a.w.,* Tome I, p. 85 en p. 142.
9 M.K.E. GOTTSCHALK, *a.w.,* Tome I, p. 172.
10 L. STOCKMAN, *De polders rond Bentille,* in Ons Meetjesland, jg. 4 (1971), p. 117.
11 M.K.E. GOTTSCHALK, *a.w.,* Tome I, p. 185.
12 M.K.E. GOTTSCHALK, *a.w.,* Tome I, p. 188 en L. STOCKMAN, *a.w.,* p. 118: *encore rediquié un polre empres Benthille en la parroche de Saint Jehan de Wastine, contenans 525 mesures de terre.*
13 M.K.E. GOTTSCHALK, *a.w.,* Tome I, p. 186.
14 M.K.E. GOTTSCHALK, *a.w.,* Tome I, p. 186.
15 M.K.E. GOTTSCHALK, *a.w.,* Tome I, p. 201.
16 L. STOCKMAN, *a.w.,* p. 118.
17 Op 25 november 1578 maakte landmeter Pieter Kempe fs. Pieters een nieuwe omloper van de *polder Ste Jans in Eremo* op basis van *een seer out boucxken de anno 1415,* RAB, *Omlopers Peper,* nr. 247, f. 1 r. en f. 39 r.
18 L. STOCKMAN, *a.w.,* p. 118.
19 M.K.E. GOTTSCHALK, a.w., Tome II, p. 18.
20 L. STOCKMAN, *a.w.,* p. 118-119.
21 M.K.E. GOTTSCHALK, *a.w.,* Tome II, p. 42 en E.W. VAN VOOREN, *De kerk van Nieuw-Roeselare, een archeologisch benadering in historisch-topografisch perspectief,* Boek A, tekst, (Leuven), 1980, II 11.
22 M.K.E. GOTTSCHALK, *a.w.,* Tome II, p. 61.
23 M.K.E. GOTTSCHALK, *a.w.,* Tome II, p. 63.

24 L. STOCKMAN, *De eerste en de tweede kerk van Sint-Margriete,* in Appeltjes van het Meetjesland, jb. 41 (1990), p. 108.
25 L. STOCKMAN, *a.w.,* p. 108.
26 RAB, *Omlopers Vincent,* nr. 159, los stuk van 1655, copie van een omloper van de 16de eeuw.
27 M.K.E. GOTTSCHALK, *a.w.,* Tome II, p. 82 en p. 108.
28 M.K.E. GOTTSCHALK, *a.w.,* Tome II, p. 123-124 en D. VERSTRAETE, *De Jeronimuspolder,* in Historische verkenningen in het Meetjesland, Maldegem, 1982, p. 283-286.
29 M.K.E. GOTTSCHALK, *a.w.,* Tome II, p. 154-155.
30 RAG, *Omlopers Vincent,* nr. 102, f. 1 r.
31 M.K.E. GOTTSCHALK, *a.w.,* Tome II, p. 159-160.
32 M.K.E. GOTTSCHALK, *a.w.,* Tome II, p. 191.
33 M.K.E. GOTTSCHALK, *a.w.,* Tome II, p. 199.
34 RAB, *Omlopers Vincent,* nr. 159, los stuk uit het einde van de 18de eeuw
35 D. VAN DER BAUWHEDE, *De Reconquista van Sluis (12 juni - 5 augustus 1587),* in Opstand en Verval, Brugge, 1987, p. 97 en M.K.E. GOTTSCHALK, *a.w.,* Tome II, p. 219.
36 M.K.E. GOTTSCHALK, *a.w.,* Tome II, p. 220.
37 RAB, *Omlopers Vincent,* nr. 150, f. 1 r. en f. 2 v.
38 RAB, *Omlopers Peper,* nr. 249, f. 1 r.
39 RAB, *Omlopers Vincent,* nr. 159, los stuk uit het einde van de 18de eeuw.
40 RAB, *Omlopers Vincent,* nr. 150.
41 RAB, *Omlopers Vincent,* nr. 103.
42 RAB, *Omlopers Peper,* nr. 210, f. 1 r. en f. 98 r.
43 RAB, *Omlopers Vincent,* nr. 152-154, f. 132 r.
44 RAB, *Omlopers Vincent,* nr. 151, tekst op de kaft van de omloper.
45 RAB, *Omlopers Vincent,* nr. 152-154.
46 RAB, *Omlopers Vincent,* nr. 152-154, f. 1 r.
47 RAB, *Omlopers Peper,* nr. 247.
48 L. STOCKMAN, *Moergronden en Turfuitbatingen in de Ambachten Maldegem en Aardenburg en in de Keure van Eeklo,* in Appeltjes van het Meetjesland, jb. 24 (1973), p. 86-87.
49 RAG, *Fonds Sint-Baafsabdij,* oorkonde van 1244.
50 ARA, *Rolrekeningen,* nr. 2856.
51 RAG, *Raad van Vlaanderen,* nr. 959, f. 380 v.
52 ARA, *Rekenkamer,* nr. 45.209, f. 55 v.
53 ARA, *Rekenkamer,* nr. 45.202, f. 4 r.
54 RAG, *Raad van Vlaanderen,* nr. 959, f. 381 r.
55 ARA, *Rekenkamer,* nr. 45.208, f. 60 r.
56 ARA, *Rekenkamer,* nr. 45.202, f. 1 r.
57 RAB, *Omlopers Peper,* nr. 150, f. 73 r. tot f. 82 v.
58 RAB, *Omlopers Vincent,* nr. 150, f. 73 r.: *noordt een creke van outs den Marquettewegh.*
59 M.K.E. GOTTSCHALK, *a.w.,* Tome II, p. 198.
60 M.K.E. GOTTSCHALK, *a.w.,* Tome I, p. 145.
61 *Zuud over anden Roeselaerwech ende bewest anden Blouwelswech,* 1ste helft 15de eeuw, kopie 2de helft 15de eeuw, Bisschoppelijk Archief Brugge, nr. F2 bis, f. 123 r.
62 J. DE WILDE, *De priorij van Elmare,* in Appeltjes van het Meetjesland, jb. 13 (1962), p. 149.
63 M.K.E. GOTTSCHALK, *a.w.,* Tome II, p. 230.
64 RAB, *Omlopers Vincent,* nr. 150, f. 76 r.
65 Archief Groot Seminarie Brugge, fonds Ter Duinen/Ter Doest, oorkonden nrs. 856 en 857.
66 D. VERSTRAETE, *a.w.,* p. 90. Zie ook Bisschoppelijk Archief Brugge, nr. F 2bis, f. 7 r.: *in officio de Ardenburch et in parrochia Sancte Crucis oost ab ecclesia anden Lichtsvoets wech tusschen eenen weghe die men heet de Veere.* Een Callekin Lichtsvoets wordt in 1448 vermeld in de kerkrekening van Sint-Kruis buiten Aardenburg: RAB, *Schifting Sanders,* nr. 18, kerkrek. 1447-1448, f. 1 r.
67 RAB, *Omlopers Vincent,* nr. 150, f. 39 r.: *Dit begint west over de voors. Brandtcreke aende Vlaemse sij te vooren de Lichtvoetsgeule.*
68 RAB, *Omlopers Peper,* nr. 226, f. 5 r.
69 RAB, *Omlopers Vincent,* nr. 159, los stuk van 1655 (kopie).
70 RAB, *Omlopers Peper,* nr. 226, f. 6 r.
71 RAB, *Omlopers Peper,* nr. 226, f. 7 v.

72 RAB, *Omlopers Peper,* nr. 226, f. 8 r.
73 RAG, *Omlopers Peper,* nr. 226, f. 3 v. en f. 4 r.
74 RAB, *Omlopers Vincent,* nr. 150, f. 41 r. tot f. 42 r.
75 RAG, *Omlopers Peper,* nr. 227, f. 2 r.
76 RAB, *Omlopers Peper,* nr. 227, f. 5 v.
77 RAB, *Omlopers Peper,* nr. 227, f 6 v.
78 RAB, *Omlopers Peper,* nr. 227, f. 6 v. tot f. 9 r.
79 RAB, *Omlopers Vincent,* nr. 150, f. 47 r. tot f. 50 v.
80 RAB, *Omlopers Vincent,* nr. 150, f. 58 r.
81 RAG, *Fonds Waterland-Oudeman,* nr. 27, f. 30 r.: *de v g. ligghende in de Houdemanspoldere ... Symoen Brulant up de zuudtsijde thenden up de Cruystraete ende den seedijck van Jeronimuspolder* (anno 1545).
82 RAB, *Brugse Vrije,* nr. 227, los stuk van 1560.
83 RAG, *Raad van Vlaanderen,* nr. 7534, f. 373 v
84 RAB, *Omlopers Peper,* nr. 249.
85 RAB, *Omlopers Peper,* nr. 249, f. 5 v. en f. 10 r.
86 RAB, *Omlopers Vincent,* nr. 150, f. 1 v., f. 2 v., f. 4 r. en f. 6 v.
87 RAB, *Omlopers Vincent,* nr. 150, f. 2 v.
88 RAB, *Omlopers Peper,* nr. 210, f. 110 r.
89 RAB, *Omlopers Vincent,* nrs. 152-154, f. 105 r. tot f. 111 r.

BIJLAGE 1

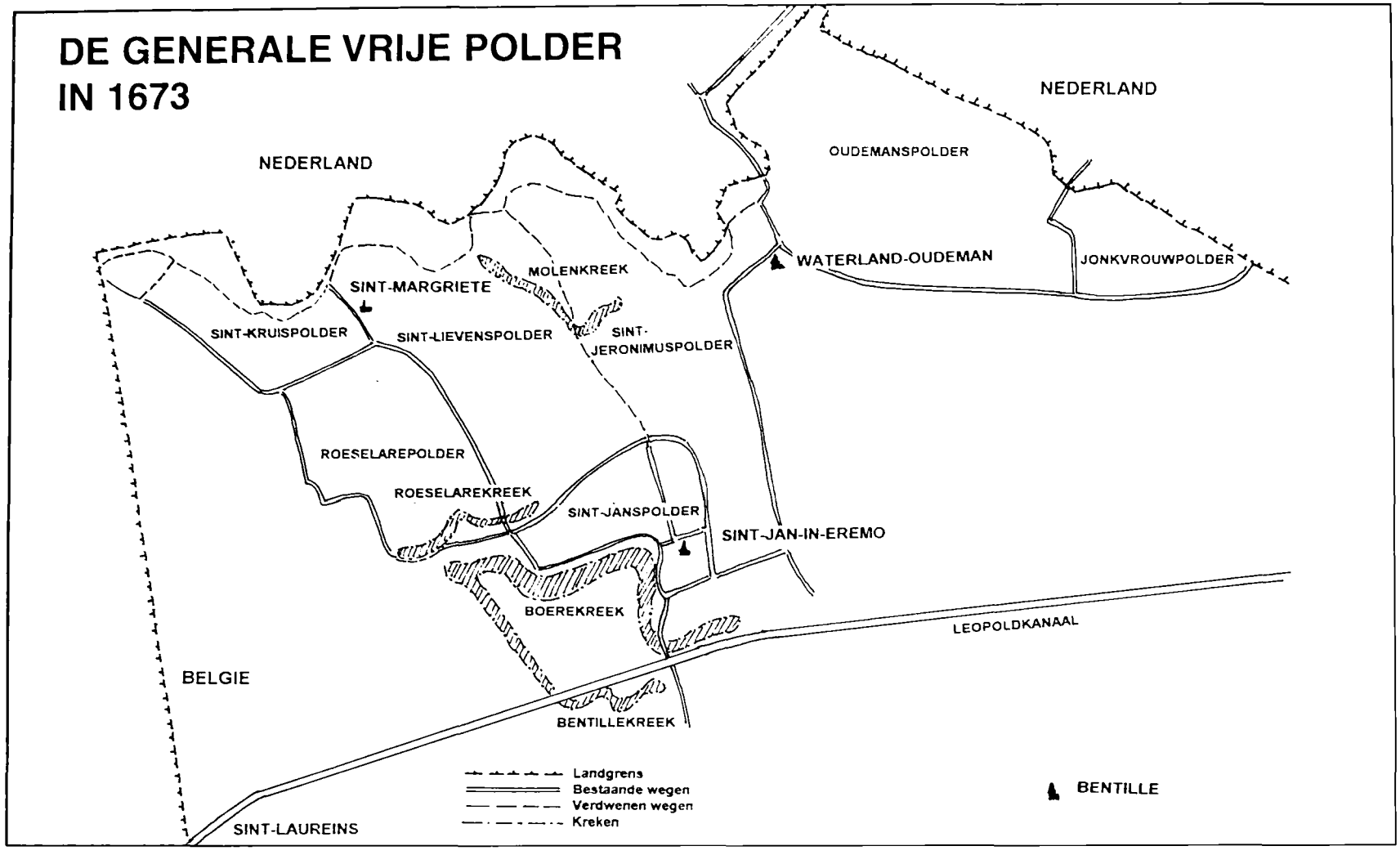
Omloper van de Generalen Vrijenpolder

f. 1 r. Nieuwen ommelooper vanden Generalen Vrijenpolder bestaende in een ghedeelte van Sinte Jans polder, den Rousselaren polder, een ghedeelte vanden Cruyspolder, een ghedeelte van Ste Lievens polder, een ghedeelte vanden Heeronimus polder, een ghedeelte vanden Oudemans polder ende een ghedeelte vanden Joncvrau polder.

Alles onder 't ghebiedt van sijne conijncklijcke majesteit van Hispanien, danoff een ghedeelte van alle de selve polders in den jaere 1673 door last vanden prince van Oraingnen wederomme sijn deurghesteken ende een ghedeelte van outs bedijkt gheweest.

Alles inghevolghe de caerten vande respectieve polders hier inne ligghende sijnde de selve polders ten jaren xvj^{c}lxij^{tich} ende xvj^{c}lxiij^{tich} alle ghemeten gheweest bijden gheswooren lantmeter Jan Montheau ende nu ten deel hermeten ende ghecarteert bij den onderschreven landtmeter ten versoucke ende bij laste van dijckgraaf ende gheswoorens (f. 1 v.) vande selve dijckage ten jaere ende somer xvj^{c} drijenseventich inder manieren hiernaer volgende.

Alvooren het ghedeelte vanden Ste Jans polder voor soo veele als het begrepen is inden rijnck van dese dijckagie, sijnder het ander ghedeelte begrepen inde dijckagie vanden Ste Jans ende Bentille polder bedijckt ten jare 1656.

(Tekening : Joseph De Doncker)

Doet te noteren dat alle de beginnen vanden selve polders sijn ghebleven op hare oude nombers omme gheene alteratie te maken inde eygenaeren toecomsten.

Jan Dherbe

SINT-JANSPOLDER

1ste begin

f. 1 v. Het eerste begin vanden selven Ste Jans polder is ten deele begrepen inde dijckagie vanden Ste Jans poldere ende Bentillepolder bedijckt ten jare 1656 ende ten deele is als noch ghemeene metter zee.

2de begin

f. 2 r. Tweede begin beginnende ande oostsijde vanden zeedijck tusschen den ouden Sinte Jans polder zeedijck ten noordthende, eene oude creke ten suydthende alsoo oostewaert tot de Clijnckaerts geule van westen in.

Somma xxviij g. vj r.

3de begin

f. 5 v. Dit begint ande oostsijde daer an over de Clijnckaerts geule tusschen den ouden dijck jegens Ste Lievens polder ant noorthende, een groote creke wijlent eenen waterganck ten zuythende, streckende alsoo oostwaert tot ande oude Kerckstrate, als nu verdonckert van westen in.

Somma xxj g. j lijn liij r.

4de begin

f. 8 r. Dit begint ande oostsijde daer an over den Kerckwegh tusschen eene groote creke wijlent den waterganck van desen polder ant zuydthende den barm onderdijck jeghens Ste Jeronimus polder ande oostsijde ende ten noordthende.

Somma xj g. j lijn xxx r.

5de begin

f. 9 v. Dit begint zuydt daer jeghens de creke wijlent den hooftwaterganck tusschen den ouden Ste Jans polder dijck nu eene strate van outs ghenaempt den Kerckwegh ande westsijde streckende metten zuythende tot an eene creke wijlent eene strate ghenaempt den Nieuwen wegh, van oosten in.

Somma xxij g. j lijn xiiij r.

6de begin

f. 10 v. Dit begint west daer jeghens over den Nederen
Kerckwegh die bewesten het kerckhof loopt tusschen eene creke wijlent den Nieuwen wegh ende ten deele den zeedijck ant suythende een creke wijlent den hooftwaterganck ant noordthende, westwaert tot ande Clijnckaerts geule van oosten.

Somma xxxvij g. ij lijn xlviij r.

7de begin

f. 14 r. Dit begint west daer jegens over de Clijnckaerts geule tusschen de creke vanden hooftwaterganck ten noordthende den zeedijck gheleyt ten jare 1652 ten zuydthende alsoo westwaerts tot aende Rijsselveere strate van oosten in.

Somma xxviij g. lvj r.

8de begin

f. 17 v. Dit begint west daer jeghens over de Rijsselveere wegh ofte straete tussen den zeedijck gheleyt ten jare 1652 ant zuythende ende ande westsijde streckende noortwaert tot eene groote geule van oosten in.

Somma vij g. lxxxiiij r.

f. 18 r. Het ix^{e}, x^{e}, xj^{e}, xij^{e} en xiij^{e} begin sijn buytten den rijnck van dese dijckagie ende begrepen int ghedeelte bedijckt ten jaere 1656 metten Bentillepolder.

14de begin

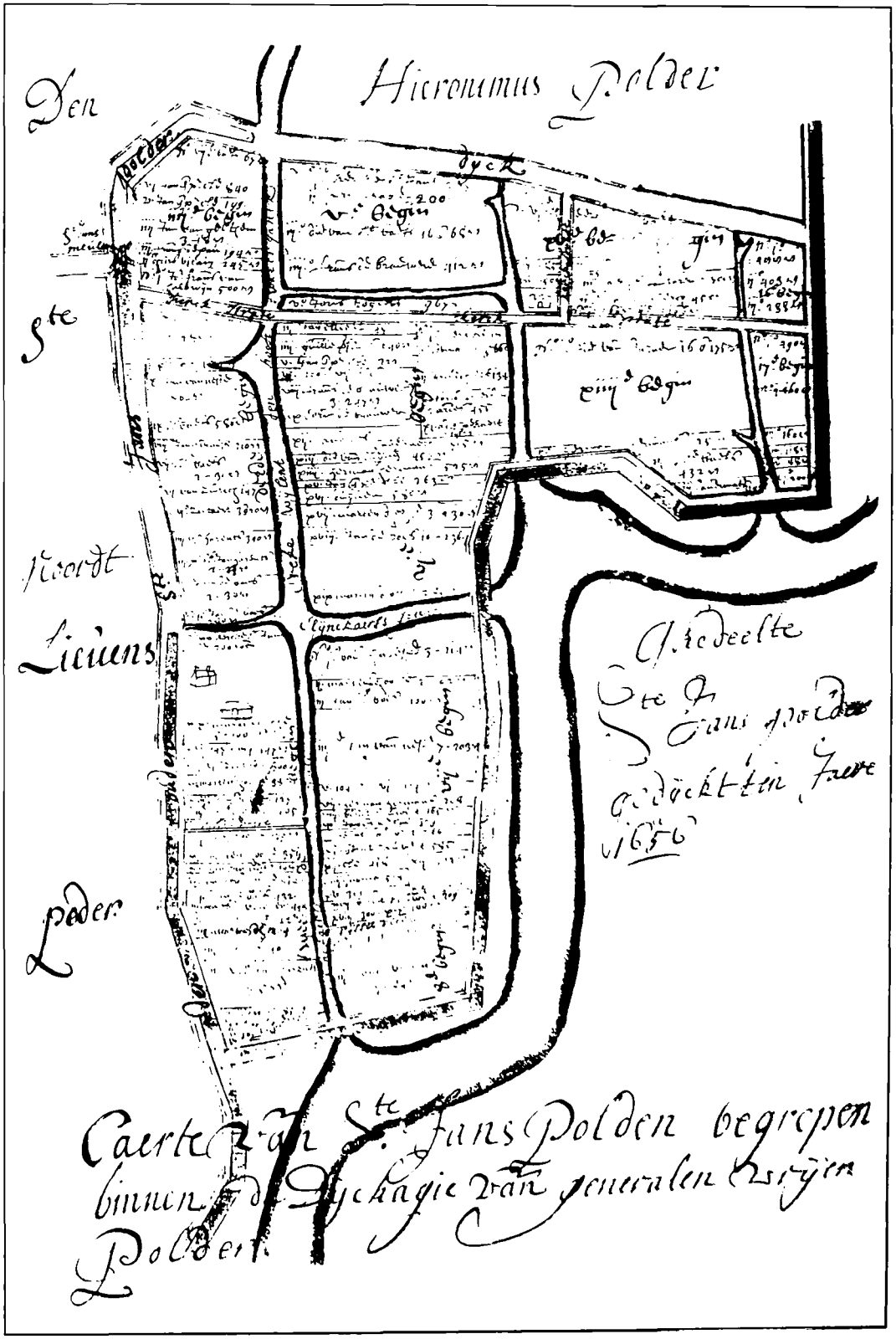
f. 18 r. Dit begint verre oost zuydtoost van daer, tusschen den Kerckwegh ande oostsijde den zeedijck gheleyt ten jare 1652 ande westsijde streckenden metten noorthende ande creke van outs den Nieuwen wegh ende ten deele anden voors. zeedijck ende metten zuythende ande creke vanden Relswegh van oosten.

Somma xx g. lxxj r.

15de begin

f. 19 v. Dit begint oost daer jegens over den Kerckwegh tusschen eene creke wijlendt den Nieuwen wegh ant noordthende de creke vanden Relswegh ant suythende alsoo oostwaert totte strate wijlent eenen dijck jeghens Ste Jeronimus polder van westen ende is het begin alwaer de vervallen kercke van Ste Jans in Eremo in staat.

Somma xvj g. ij lijn xij r.

De Sint-Janspolder in 1656.

(RAB, Fonds Omlopers Peper, nr. 210)

16de begin

f. 21 v. Dit begint zuydt van daer ende zuydt over de creke vanden Relswegh tusschen den Kerckwegh ande westsijde eene strate wijlent een dijck jeghens de Hieronimus polder ande oostsijde, ende ten zuythende den zeedijck gheleydt ten jare 1652 van oosten in.

Somma iij g. ij lijn lxxix r.

17de begin

f. 22 v. Dit begint west daer daer jeghens over den Kerckwegh tusschen de creke vanden Relswegh ant noorthende den dijck gheleyt ten jare 1652 ant suythende alsoo westwaert totten selven dijck van oosten in.

Somma v g. xvj r.

f. 23 v. Sijnde alle de andere beginnen buyten den rijnck van dese dijckagie.

Somma totalis van de volledige polder ij^{c}iij g. xcij r.

f. 24 r. Dit naervolghende is den ommelooper van Ste Lievenspolder voor soo veele als den selven begrepen is binnen rijnck van dese dijckagie.

SINT-LIEVENSPOLDER

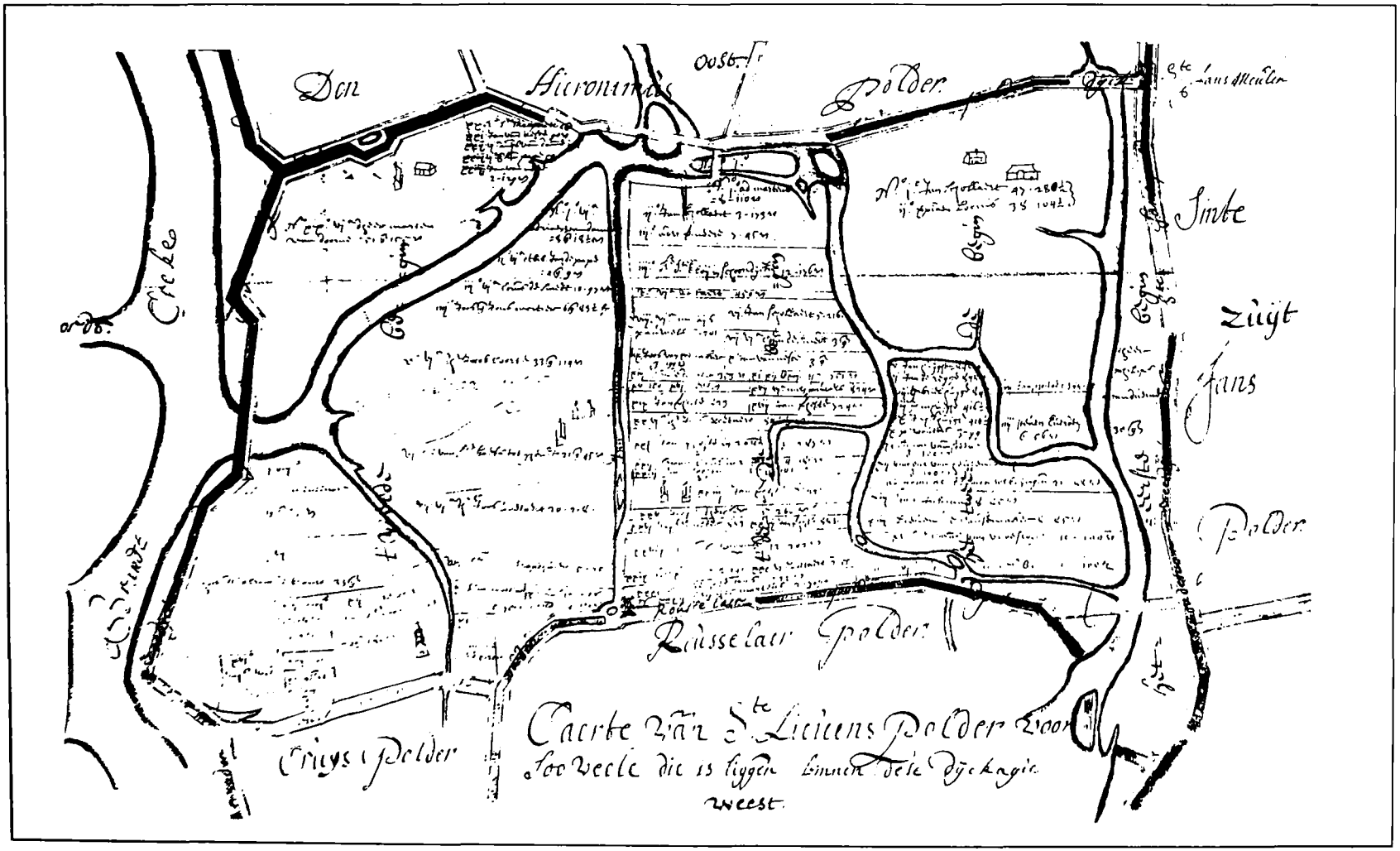
f. 24 r. Het eerste begin sijnde een partye in haer selven competerende dheer Phlips Van Deurne over dheer Marcus Inbona tusschen eene creke ghenaempt de Claptgoole ande noordtsijde den ouden dijck van Ste Jans polder ande suydtsijde streckende van Ste Jansmeulen westwaert over de strate tot anden ouden dijck vanden Rousselare polder groot int gheheele dertich ghemeten comt het j^{e} begin per soy.

Somma xxx g.

2de begin

f. 24 v. Dit begint noordt daer jeghens over de Clapgoole tusschen den ouden zeedijck van desen polder die jegens St Hieronimus polder light ande oostsijde, den ouden zeedijck vanden Rousselaere polder ande westsijde ende ten noordthende eene platte geule ghenaempt van outs de Blecke geule sijnde de selve ten westhende eene strate van oosten in.

Somma j^{c}lij g. lxxxiij r.

De Sint-Lievenspolder in 1656

(RAB, Fonds Omlopers Peper, nr. 210)

3de begin

f. 27 v. Dit beghint noordt over de voors. Blecke geule tussen een deel creken daer wijlent den zeedijck van desen polder gheleghen heeft ande oostsijde den Rousselaere polder dijck ande westsijde ende ten noordthende an eene strate die light jegens Jan Maere guele van oosten in.

Somma j^{c}xxviij g. j lijn xciiij r.

4de begin

f. 33 v. Dit begint noordt daer over de strate ende Jan Maere geule tusschen den dijck vanden Cruys polder west den ouden zeedijck van St. Lievens polder jeghens Ste Hieronimus polder oost ende den zeedijck gheleydt ten jaere 1652 noordt vanden oosthoucke in.

Somma ij^{c}lxxij g. j lijn lxxix r.

Somma totalis van de volledige polder v^{c}lxxxiij g. j lijn lvi r.

SINT-KRUISPOLDER

1ste begin

f. 38 r. Dit begint over den voors. dijck vanden Cruys polder tusschen den selven dijck ande oostsijde den zeedijck vanden Generalen Vrijenpolder ande westsijde ende oock ten noorthende mitsgaders ten noorthende naest de westsijde eene creke streckende metten suythende anden ouden Rousselaere polder dijck van oosten in.

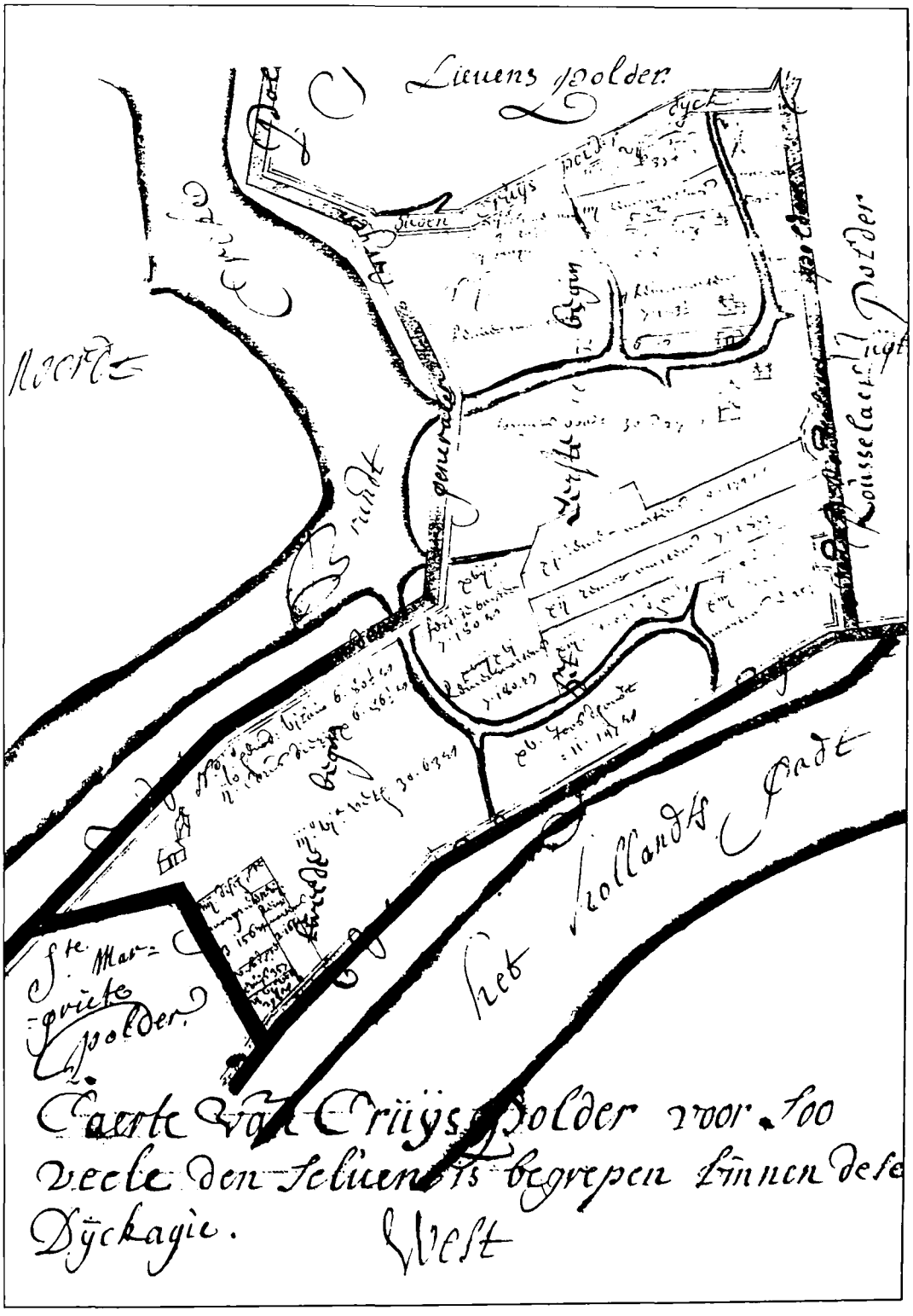
Somma j^{c}xlj g. ij lijn xlv r.

2de begin

f. 41 v. Dit begint ten noordthende daer an over eene creke, metter oostsijde anden zeedijck vanden Generalen Vrijenpolder als oock metter westsijde, metten noordthende an een inlaghe wesende van outs den zeedijck van desen polder jegens Sinte Margriete polder van oosten in.

Somma lj g. xiij r.

Somma totalis van de volledige polder j^{c}xcij g. ij lijn lviij1/2 r.

De Sint-Kruispolder in 1673.

(RAB, Fonds Omlopers Peper, nr. 210)

ROESELAREPOLDER

1ste begin

f. 43 r. Dit begint ande westsijde vanden zeedijck vanden Generalen Vrijenpolder tusschen de Clapgoole ten zuydthende, eene creke van oudts den Wouterswegh ten noordthende streckende oostwaert anden ouden zeedijck vanden Rousselare polder van westen in.

Somma lj g. xliij r.

2de begin

f. 47 r. Dit begint noort daer an over de creke vanden Wouterswegh tusschen den dijck vanden Rousselaer polder ande oostsijde de creke vanden Wouterswegh ande westsijde streckende metten noorthende ande creke vanden Elmare wegh van oosten in.

Somma xix g. j lijn lxxxiij r.

3de begin

f. 48 r. Dit begint west daer jegens over de creke vanden Wouterswegh, tusschen de selve creke ende den zeedijck vanden generalen polder, ten zuythende de creke vanden Elmare wegh, ten noorthende streckende westwaert totten zeedijck vanden Generalen Vrijenpolder gheleyt ten jare 1652 van oosten.

Somma xxxviij g. ij lijn xxxviij r.

4de begin

f. 51 r. Dit begint noordt daer an over een graght wijlent den Elmare wegh tussen de creke vanden Aerdenwegh ande oostsijde den zeedijck vanden Generalen Vrijenpolder ande westsijde streckende noordtwaert over den Nieuwen wegh scherp noordtwaert ande Rousselaer wegh vanden suydtoosthoucke in.

Somma xxj g. ij r.

5de begin

f. 54 v. Dit begint noordt daer an over den Rousselaer wegh metten noordthende ande creke metter oostsijde ande creke vanden Aerdenwegh ende metter westsijde anden zeedijck vanden Generalen Vrijenpolder gheleyt ten jaere 1652.

Somma ij g. ij lijn lxxix r.

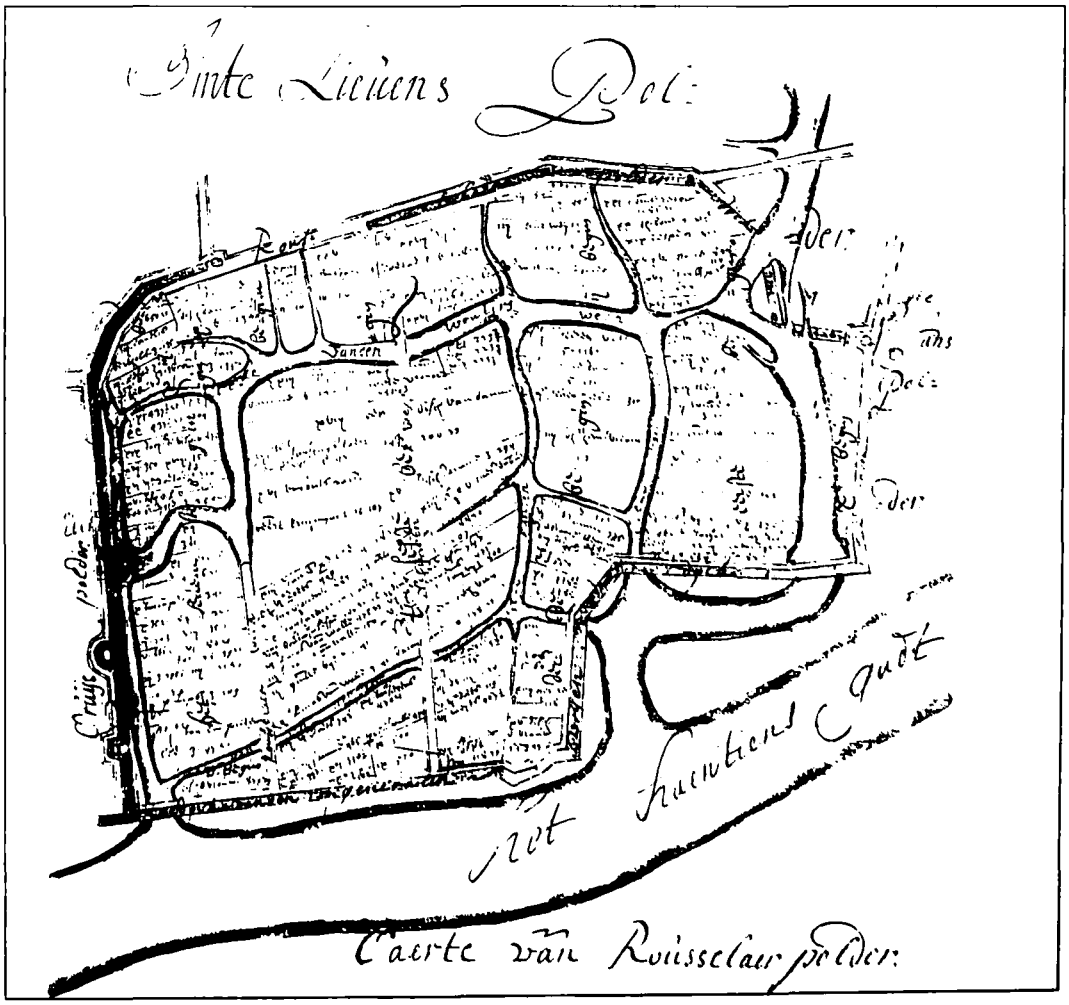
6de begin

f. 55 r. Dit begint ten zuydt oost houcke daer an over de creke vanden Aerdenwegh tusschen de selve ande westsijde den ouden zeedijck vanden Rousselaer polder ande oostsijde streckende metten noordthende anden Rousselaere wegh naest den oosthende eene creke alsoo zuydtwaerts over den Nieuwen wegh tot de creke van vanden Elmare wegh van westen in.

Somma j^{c}x g. een lijn xxviij r.

7de begin

f. 60 r. Dit begint ande noordtsijde vanden voors. Rousselaerwegh metten noordthende an eene creke ligghende jegens den ouden Rousselaere polderdijck metter

De Roeselarepolder in 1656.

(RAB, Fonds Omlopers Peper, nr. 210)

westsijde ande creke vanden Aerden wegh ende metten oosthende ande creke vanden Wauterswegh van westen in.

Somma xxxix g. j lijn viij r.

8de begin

f. 64 r. Dit begint oost daer an over de creke vanden Wouterswegh metter oostsijde ande kercke van Damme ende ande Rousselare polder dijck metten suythende ande selve kercke van Damme ende ande creke vanden Rousselaer wegh ende Wouters wegh ende metten noordthende anden dijck vanden Rousselaere polder van oosten in.

Somma xij g. j lijn lv r.

9de begin

f. 65 v. Dit begint oost ende suyt daer an metter oostsijde anden ouden Rousselare polder dijck west een creesken ende ten deele de creke vanden Wouters wegh noordt den graght jegens het landt van Cornelis Bertholf ende Jan Cornelis dat in het ander begin light ende suyt een creexken sijnde een partye par soy.

Somma vj g. j lij xliij r.

10de begin

f. 66 r. Dit begint verre suydt vandaer tusschen den ouden zeedijck jeghens Ste Jans polder ande suytsijde, de geule ghenaempt de Clapgoole ande noordtsijde streckende metten westhende anden zeedijck vanden Generalen Vrijenpolder gheleydt ten jare 1652 ende metter oostsijde anden ouden zeedijck vanden Rousselare polder jeghens Ste Lievens polder van oosten in.

Somma iij g. ij lijn xciiij r.

Somma totalis van de volledige polder iij^{c}vj g. lxiiij r.

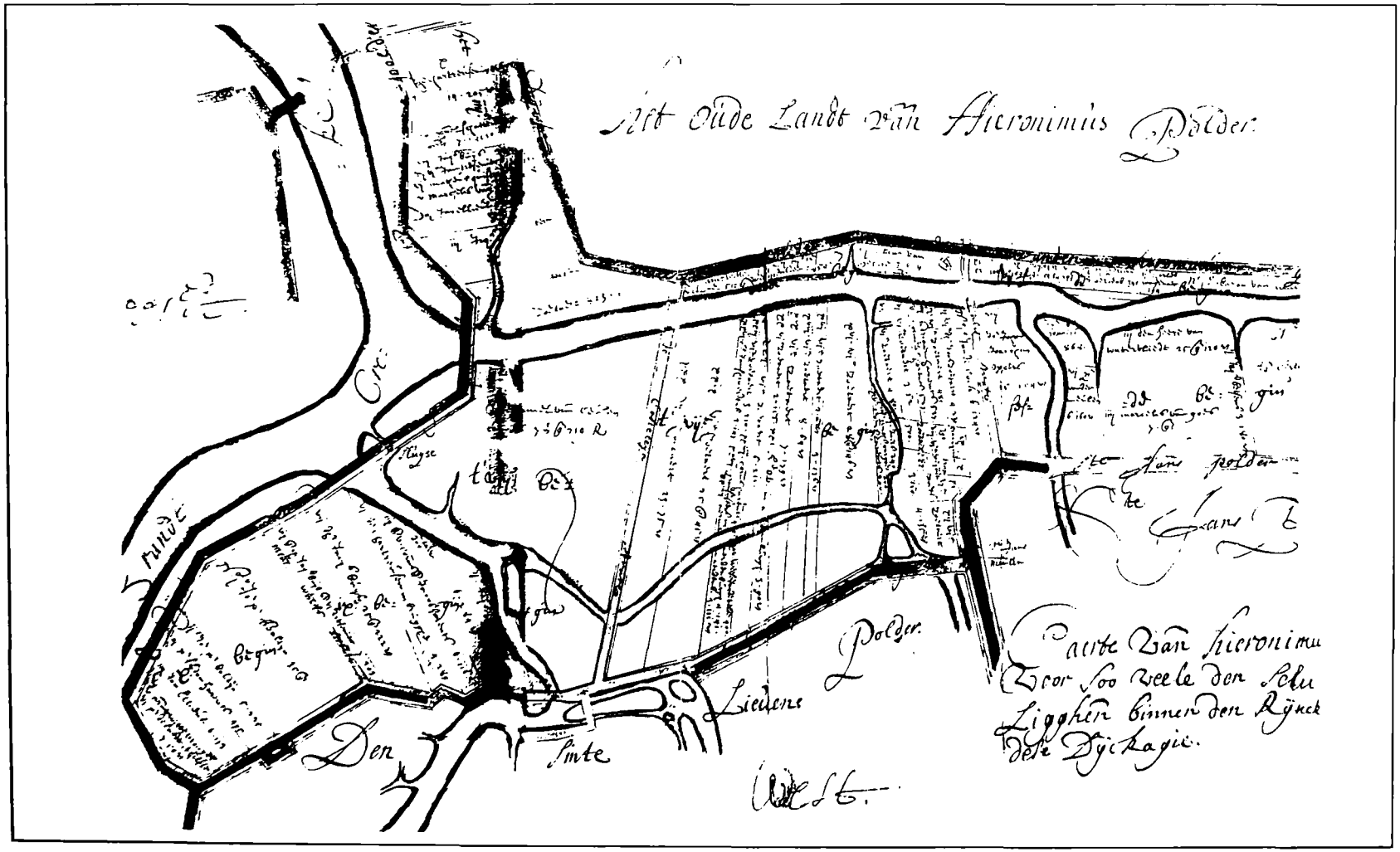
f. 67 r. Dit naervolghende is den Hieronimus polder voor soo veele den selven is ligghende binnen rijnck van dese dijckage.

SINT-JERONIMUSPOLDER

3de begin

f. 67 r. Het derde begin tusschen den zeedijck van het oude landt vanden Hieronimus polder ande oostsijde, eene groote creke ande westsijde streckende vande Castelein strate zuytwaert tot de Calis strate van noorden in.

Somma vj g. ij lijn xxxvj r.

De Sint-Jeronimuspolder in 1673.

(RAB, Fonds Omlopers Peper, nr. 210)

4de begin

f. 68 r. Dit begint noordt daer an over de Casteleyn strate, zuydt den voorn. dijck jeghens het oude landt, noordt den dijck vanden Generalen Vrijenpolder gheleyt ten jare 1652 oost een dijckxken jeghens desen polder ende den Oudemans polder west de voorn. groote creke van westen in.

Somma lvj g. lxx r.

5de begin

f. 70 r. Dit begint verre suyt van daer metter westsijde an een groote creke ende som aen een oude strate metter oostsijde jeghens den dijck van het oude landt metten suydthende anden dijck vanden Generalen Vrijenpolder jegens den Oostpolder streckende noordtwaert tot de Calis strate van suyden in.

Somma ix g. j lijn xxv r.

6de begin

f. 72 v. Dit begint west daer an over de voors. groote creke metten westhende anden ouden dijck van Ste Jans polder nu een strate metter suydtsijde anden dijck vanden Generalen Vrijenpolder jeghens den Oost polder ende metter noordtsijde ande Calis strate van suyden in.

Somma xcvij g. xlvj r.

7de begin

f. 74 r. Dit begint noordt daer an over de Calis strate, streckende metten oosthende an een groote creke metten westhende ande ouden zeedijck van Sinte Lievens polder alsoo noordtwaert tot de Casteleyn strate van suyden in.

Somma j^{c}lxiiij g. xxviij r.

8de begin

f. 79 v. Dit begint ande noordtsijde daer an over de Casteleyn strate streckende metten oosthende ande voors. groote creke metten westhende anden ouden dijck van Ste Lievens polder ende metter noordtsijde an een creke wijlent ghenaempt de Sluys creke sijnde een partye.

Somma lxxvij g. j lijn lxxxviij r.

9de begin

f. 80 r. Dit begint noordt daer an jeghens over de creke wijlent de Sluys creke metten oosthende anden zeedijck vanden Generalen Vrijenpolder ende metten westhende

anden ouden dijck van Ste Lievens polder alsoo noordtwaert ande Meus Wulfs strate ten jare 1652 van suyden in.

Somma liij g. ij lijn xxx r.

10de begin

f. 82 r. Dit begint noordt daer jeghens over Meus Wulfs strate tusschen den zeedijck vanden Generalen Vrijenpolder ten oosthende ende noorthende streckende metten westhende anden ouden dijck van Ste Lievens polder van zuyden in.

Somma lvj g. xliij r.

Somma totalis van de volledige polder v^{c}xxij g. lxxxviij r.

OUDEMANSPOLDER

1ste begin

f. 83 v. Dit begint ande westsijde vanden ouden Oudemans polder zeedijck, tusschen den selven zeedijck ande oostsijde ende noordthende, midtsgaders ten noordthende naest de westsijde eene groote creke wijlent den Lancrewegh ten suydthende den dijck van het oudelant vanden Hieronimus polder loopende alsoo westwaert tot de Oudemans strate van oosten in.

Somma ij^{c} xiij g. j lijn xxix r.

2de begin

f. 88 v. Dit begint west over de Mans(?) strate tusschen de selve strate ande oostsijde een dijck jeghens den Hieronimus polder ende ten deele den zeedijck vanden Generalen Vrijenpolder ande westsijde, streckende metten suythende anden ouden dijck vanden Hieronimus polder ende metten noordthende an eene creke wijlent de Langhewegh van oosten in.

Somma j^{c}lix g. j lijn xlv r.

3de begin

f. 94 r. Dit begint noordt daer an over de voors. creke ende Langhewegh tusschen den zeedijck vanden Generalen Vrijenpolder ande westsijde ende noordthende de Langhewegh ten zuydthende alsoo oostwaerts tot de Oudemans strate van westen in.

Somma j^{c}lvij g. ij lijn xlj r.

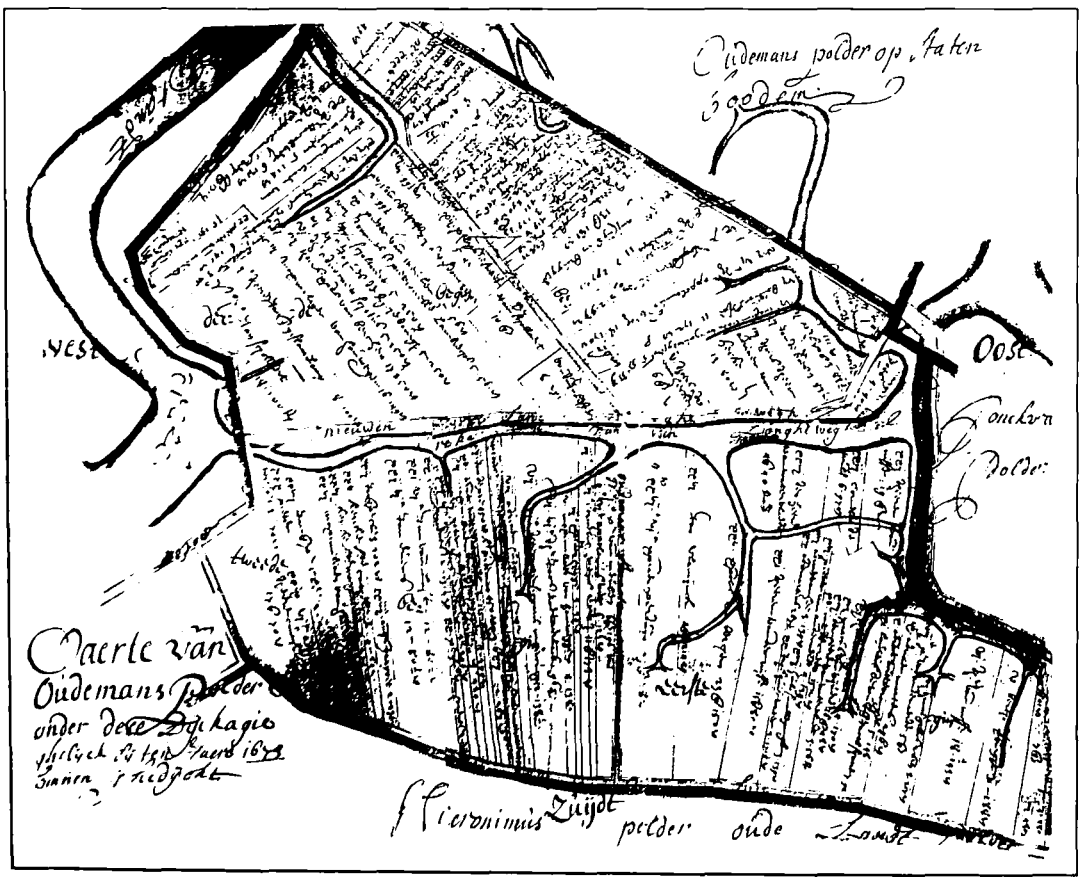
f. 97 v. Sijnde het vierde ende vijfde begin buyten den rijnck van dese dijckagie.

6de begin

f. 98 r. Dit begint oost daer an over de Oudemansstrate tusschen deselve strate ten westhende, ten oosthende den nieuwen zeedijck gheleyt ten jare 1673, metter noordtsijde anden zeedijck vanden Generalen Vrijenpolder gheleyt ten jare 1652, ende metter suydtsijde anden Langhewegh en ter suydtoosthoucke een partye over den Langhewegh ande noordtsijde ende de creke ande suydtsijde, van daerin beginnende.

Somma j^{c}liij g. ix r.

Somma totalis van de volledige polder vj^{c}lxxxiiij g. ij lijn xxiiij r

De Oudemanspolder in 1673.

(RAB, Fonds Omlopers Peper, nr. 210)

JONKVROUWPOLDER

1ste begin

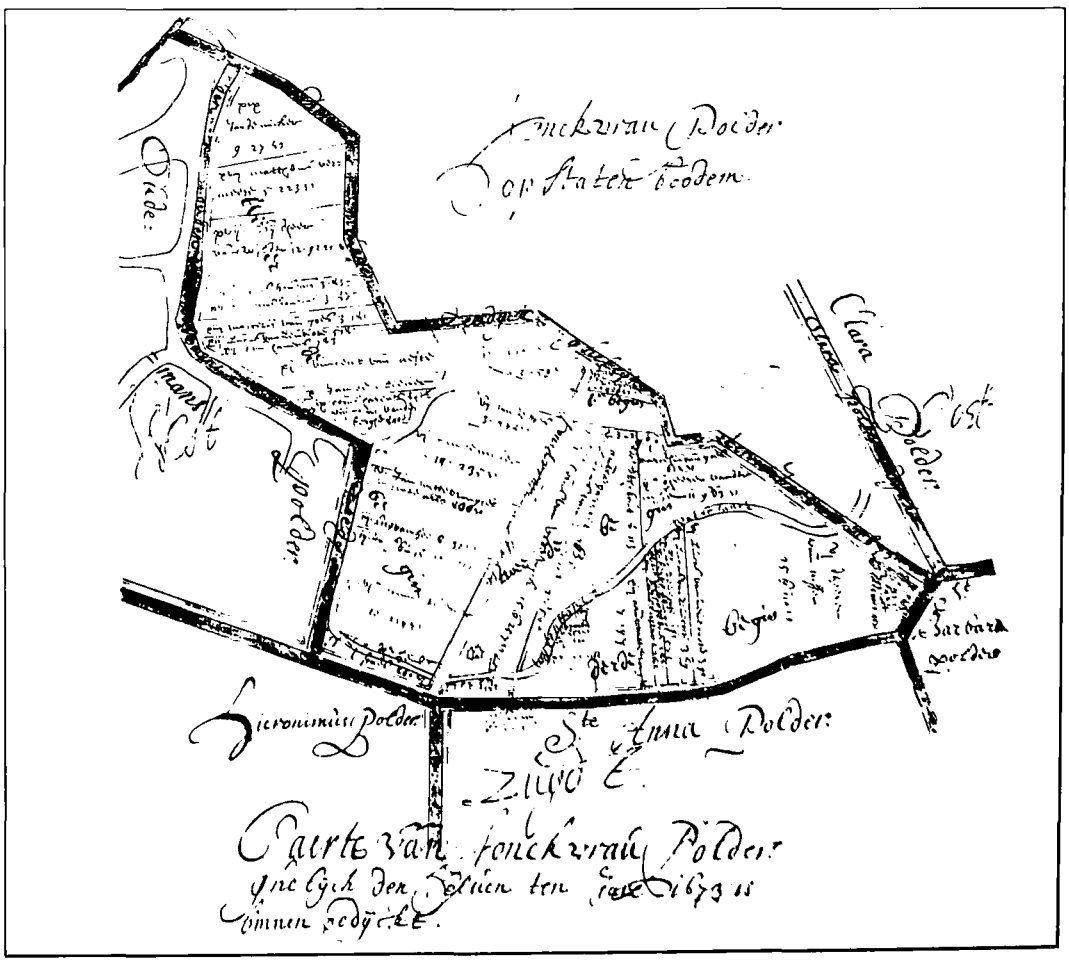
f. 104 v. Alsoo dit begin meest gheheel light buytten ende onder den dijck ghereserveert een cleen partijken twelcke hier wort beschreven.

Somma j g. j lijn

2de begin

f. 105 r. Dit begint suydt daer an over een groote creke oost den nieuwen dijck gheleyt ten jare 1673 west de strate die loopt duer den Jonckvrauw polder ende suyt den ouden waterganck van noorden in.

Somma xlv g. ij lijn lxiiij r.

De Jonkvrouwpolder in 1673.

(RAB, Fonds Omlopers Peper, nr. 210

3de begin

f. 106 v. Dit begint zuydt daer over den ouden waterganck tusschen den selven ende ten deele den nieuwen zeedijck gheleydt ten jare 1673 beede ten noordthende den zeedijck van Ste Anna polder ten suythende oost van oosten in.

Somma liij g. j lijn lx r.

4de begin

f. 110 r. Dit begint west daer over de Jonckvrauw strate oost, west den dijck vanden Oudemans polder ghenaempt Boschmansdijck zuydt Hieronimuspolder dijck ende noordt den nieuwen dijck gheleyt ten jare 1673 van zuyden in.

Somma j^{c}xix g. ij lijn xcj r.

Somma totalis van de volledige polder ij^{c}xx g. ij lijn xv r.

SINT-MARGRIETEPOLDER

f. 113 v. Sijnde een gedeelte vanden selven polder binnen dese dijckagie.

Somma xxij g. lj r.

Somma totalis van desen omelooper beloopt ij^{m}iiij^{c}xcv g. xxxiij 1/2 r.

RAB, *Omlopers Peper,* nr. 210.

Opgemeten in 1673, kopie 1713.

BIJLAGE 2

Omloper Sint-Janspolder

1ste begin

f. 1 r. Eerst beginnende vanden noordtwesthouck in ghenaempt het Corte Reck tusschen den barm onder den dijck een roe breet uuyt gheslegen jegens den Rousselare polder aen het suydthende een geule ghenaempt wijlent de Blockstrate, ende ande westsijde den barm onder den Waerdijck, gheheel uuytgeslegen ende op het noordthende Ste Janspolderdijck ende alsoo oostwaert tot den Groote guele.

Somma xxix g. lx r.

2de begin

f. 3 r. Dit begint oost over de guele tusschen den barm een roe breet uuytghesleghen onderdijck jeghens Ste Lievenspolderdijck an het noordthende een ander geule ende den Rijsselveerwegh ende den waterganck alle ant suythende oostwaert tot de Clijnckaertsgeule van westen in.

Somma xxix g. xlvij r.

3de begin

f. 5 r. Dit beghint oost over de Clijnckaerts geule tusschen den voorn. barm onderdijck jeghens Ste Lievenspolder een roede breet uuytghesleghen ant noordhende den waterganck ant suythende van westen in oostwaert tot ande geule die light zuydt jeghens den meulen.

Somma xxiij g. j lijn lj r.

4de begin

f. 7 r. Dit begint oost over den kerckwegh tusschen den waterganck van desen polder ant suydthende den barm onderdijck jeghens der Ste Jeronimuspolder ande oostsijde ende ten noorthende altijt een roede breed uytghesleghen.

Somma xx g. xxij r.

5de begin

f. 8 r. Dit begint zuydt daer jeghens over den hooftwaterganck van desen polder tusschen den selven waterganck ant noordthende den Nederstrate ghenaempt den Nieuwen wegh ant suythende van oosten in metter oosthende lancxt den barm onderdijck jeghens Ste Jeronimuspolder westwaert tot den kerckwegh.

Somma xx g. xxxij r.

6de begin

f. 9 r. Dit begint west daer jeghens over den neder kerckwegh die bewesten het kerckhof noordtwaerts naer de meulen loopt ende den Nieuwen wegh die benoorden het kerckhof westwaerts loopt ant suythende den hooftwaterganck ant noordthende westwaerts tot de Olaertsgeule.

Somma xlij g. j lijn lxxvij r.

7de begin

f. 10 v. Dit begint west daer jeghens over de Clijnckaert geule tusschen den hooftwaterganck ant noordthende den Nieuwen Nederwegh ant suythende van oosten in ande voorn. Clijnckaerts geule westwaerts tot anden Risselveerwegh.

Somma xxxviij g. ij lijn lj r.

8de begin

f. 13 v. Dit begint west daer jeghens over den Rijsselveerwegh oft strate tusschen den Nieuwenwegh ant suydthende den oostwaterganck nu een geule ant noorthende westwaerts totter geule wijlent den Wauterswegh van oosten in.

Somma xliij g. j lijn iiij r.

9de begin

f. 16 v. Dit begint west daer jeghens over de geule wijlent den Wouterswegh tusschen den geule commende uuytte Blockstrate daer de herberghe ghenaempt het Haentijen op staet ant noordthende den Nieuwenwegh ant suythende die is commende uuytten Olimeulenwegh van oosten in westwaerts tot aenden barm onder den Weerdijck jeghens het nieuw ende oude landt, den selven barm een roe breedt uuytghesleghen.

Somma xxxj g. j lijn lxxxix r.

10de begin

f. 19 r. Dit begint zuydt daer jegens over den Nieuwenwegh commende uut den Oliemeulenwegh nu eene guele ant suythende van westen in anden Weerdijck den barm een roe breet uutghesleghen oostwaert totter geule wijlent den Wauterswegh ende is het begin daer Arent Ollaert fs. Adriaen in woont nu 1578.

Somma xxvj g. ij lijn lviij r.

11de begin

f. 21 r. Dit begint zuydt daer jeghens over de geule vanden Relswech de selve geule ant noorthende, de Waelstrate ant suythende ande Weerdijck oostwaert tot de geule vanden Wouterswegh.

Somma xxv g. ij lijn x r.

12de begin

f. 23 r. Dit begint oost daer jeghens over, de geule vanden Wouterswegh ende beth oost over de selve geule jeghens het voors. thienste begin inde Langhste maete tusschen den Nieuwen wegh ant noordthende den Relswegh ant suythende van westen in oostwaerts tot de Rijsselveerstrate ende is het begin daer Jacop fs. Jan Doens nu 1578 inwoont, danoff dats eerst heeft

Somma lxxiiij g. xxvj r.

13de begin

f. 26 r. Dit begint oost daer jeghens over den Rijsselveerewegh tusschen den Nieuwenwegh ant noordthende den Relswegh ant suythende oostwaerts tot aende Clijnckaerts geule, danof dats eerst heeft.

Somma xxxiij g. j lijn xlv r.

14de begin

f. 28 r. Dit begint oost daer jeghens over de Clijnckaert geule tusschen den Nieuwen wegh ant noorthende den Relswech ant suythende van westen in oostwaerts totten kerckwegh, danof dats eerst heeft.

Somma xxxv g. ij lijn lxxix r.

15de begin

f. 30 r. Dit begint oost daer jeghens over den kerckwegh tusschen de strate suyt ant kerckhof ant noorthende een creke commende totter Relswegh ant suythende oostwaerts totten barm een roede breet uuytghesleghen onderdijck jeghens St Jeronimuspolder, aldaer ten noorthende over de strate, die deur t'dorpt loopt hendende ten oosthende ant kerckhof, danof dats eerst heeft.

Somma xv g. j lijn. xxxvij r.

16de begin

f.31 v. Dit begint suydt van daer ende suyt over de voorn. creke die uuytten Relswegh comt, tusschen den kerckwegh ande westhende den barm onder den dijck jeghens Jerominus ende Oostpolder ande oostsijde aldaer ten suydhende de scherp af.

Somma vj g. j lijn lxxx r.

17de begin

f. 32 r. Dit begint west daer jeghens over den kerckwegh tusschen den Relswegh ant noordthende Lijsbette Beelkensgeule ant suythende van oosten in westwaerts, danof dats eerste heeft.

Somma xxix g. j lijn xlviij r.

18de begin

f. 33 v. Dit begint west daer jegens over den Meulenwegh tusschen den Relswegh ant noorthende de geule ghenaempt Lijsbette Beelkens geule ant suythende van oosten in westwaerts an totter Rijsselveerewegh.

Somma xxx g. ij lijn xx r.

19de begin

f. 35 v. Dit begint daer jegens west over den Rijsselveerewegh tusschen den Relswegh ant noordthende de Waelstraete bij Plecken geule ende som verdonckert ant suythende van oosten in westwaerts totter geule vanden Wouterswegh, danoff dats eerst heeft.

Somma xxxiij g. ij lijn xc r.

20ste begin

f. 36 v. Dit begint west daer jeghens over de geule vanden Wouterswegh tusschen de Waelstrate ant noorthende den dijck jeghens Bentille polder ant suythende van oosten westwaert tot den Weerdijck ter Sonne, danof dat eerst heeft.

Somma ix g. j lijn lxxxvij r.

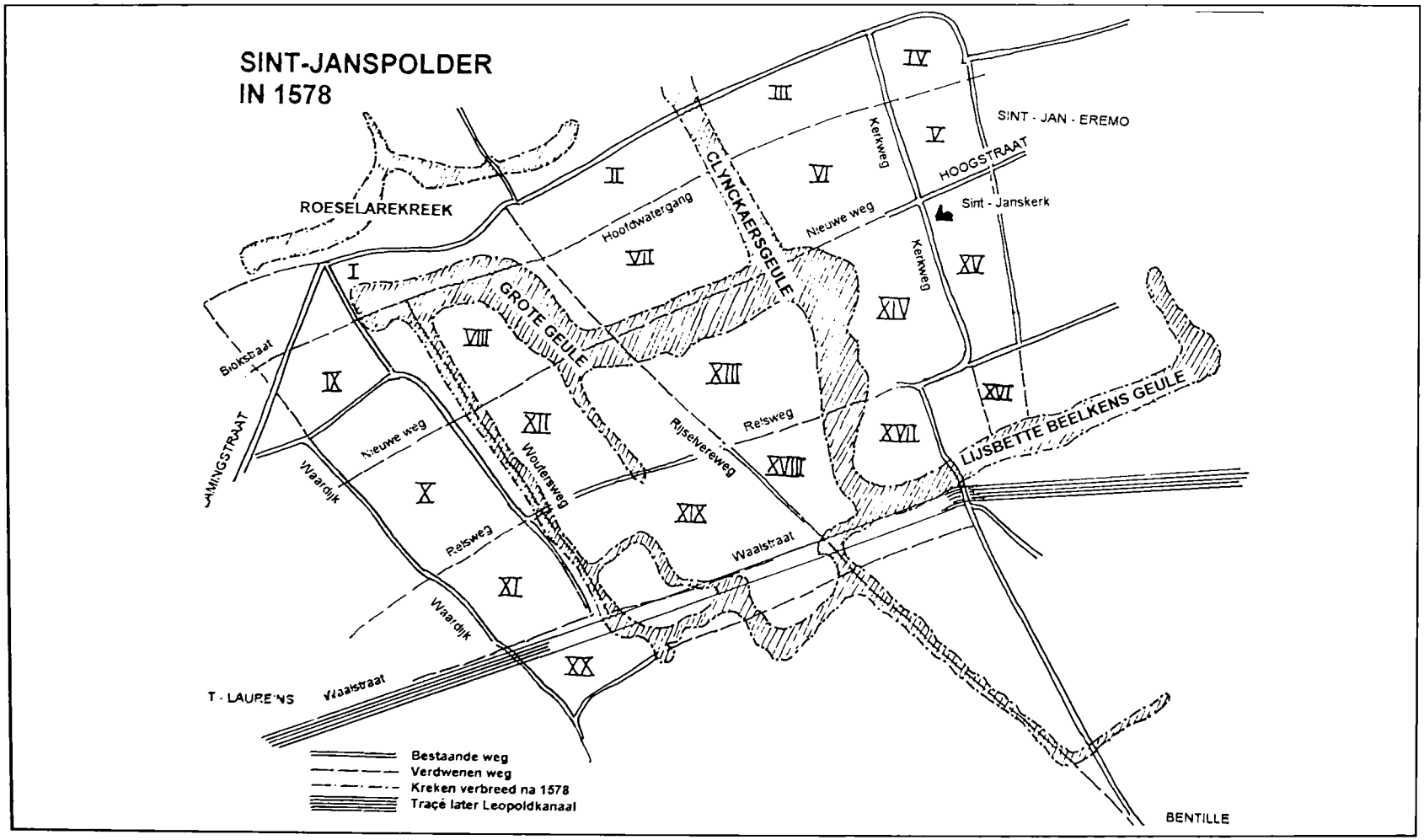
21ste begin

f. 37 v. Dit begint oost daer jeghens over den Wouterswegh tusschen de Waelstrate ant noordthende, den barm onderdijck jeghens den Bentille polder ant suythende van westen in oostwaerts totter Rijsselveere wegh, danof dats eerst heeft.

Somma ix g. xc r.

22ste begin

f. 38 r. Dit begint oost daer jeghens over den Rijsselverewegh tusschen den barm onderdijck vanden Bentillepolder ande suytsijde Lijsebette Beelkens geule ande noordtsijde oostwaerts tot jeghens den Oostpolder, danof dat eerst heeft.

De Sint-Janspolder in 1578.

(Tekening : Joseph De Doncker)

Somma ix g. ij lijn

Somma van de volledige polder vj^{c}xij g. ij lijn

RAB, *Omlopers Peper*, nr. 247

Opgemeten in 1578, kopie 1678

BIJLAGE 3

Omloper Roeselarepolder

1ste begin

f. 73 r. Dit begindt inden zuydt west hoeck vanden polder west den zeedijck zuydt de creke ofte het gedolven gat, noordt een creke ofte van ouds den Marquette wegh oost den dijck van St Lievens polder van westen in.

Somma lij g. xxxiij r.

2de begin

f. 74 v. Dit begindt noordt over de Marquette wegh tot noordt aenden Ellemaere wegh west de Wouters wegh oost den dijck aen Ste Lievens polder van oosten inne.

Somma xix g. j^{c}84 r.

3de begin

f. 75 r. Dit begint west over de Woutersweghe nu een geule streckende tot aende Aerdeweghe nu oock een geule noordt den (Roeselaer) wegh nu een geule zuydt den Ellemaere wegh nu oock eene geule van oosten in.

Somma xxxviij g. 228 r.

4de begin

f. 76 r. Dit begint oost over den Aerdenwegh ende bewesten den Ellemare wegh west den zeedijck noordt aen een ander ouden wegh ghenaemt den Rooselaer van den zuydt oost hoeck inne.

Somma xx g. j^{c}lxxxiij r.

5de begin

f. 77 v. Dit begindt noordt over den Roeselaer wegh tot noordt aende geule die naer den dijck toeloopt oost den Aerdenwegh van oosten inne.

Somma ij g. ij^{c}lxxj r.

6de begin

f. 77 v. Dit begindt oost over den Aerdenwegh zuydt den Ellemaer wegh noordt den Roeselaer wegh oost de geule vanden zuydt west hoeck inne.

Somma j^{c}xj g. ij^{c}lxiij r.

7de begin

f. 79 v. Dit begint noort over den Roeselaer wegh streckende met het noordteynde aende creke ende den dijck aende Cruyspolder van westen inne.

Somma xxjx g. lxxxviij r.

8de begin

f. 81 r. Dit begindt oost ende zuydt daer aen streckende ten noordt ende ten oosten aenden dijck van St Lievens polder van westen in.

Somma xij g. j^{c}lv r.

9de begin

f. 82 r. Dit begint zuydt daer aen streckende alsvooren met het suyden jegens voorgaende vj begin met de oostsye anden dijck.

Somma vj g. xliij r.

10de begin

f. 82 r. Dit begint verre zuydt van daer bezuyden het Hollandts gadt langst den dijck ten zuyden oost den dijck van Lievens polder van oosten in.

Somma iig g. ij^{c}xciiij r.

Somma totalis iij^{c}vij g. lxxj r.

RAB, *Omlopers Vincent*, nr. 150.

Opgemeten in 1663.

BIJLAGE 4

Omloper van de Sint-Kruispolder

Eerst

1ste begin

f. 1 r. Dit begint ande noortoostzijde vanden Lichtvoetsguele ende ande westsijde van St Lievens polder zeedijck tusschen den Rousselaere polder zeedijck ande suutoostzijde streckende alsoo suutwestwaerts totten Weerdijck ende metten noortsijde lancxt de voorn. guele ende lancxt Cornelis Coorde, patre, naervolghende bij coope lant vanden noortoosthende inne.
f. 2 v. Somma vanden eerste beghinne bedracht

j^{c}lxxx gem. 1 lijn lxxxiij roen

2de begin

f. 3 r. Dit begint aende noortoostsijde vanden Lichtvoetsguele ende cum noortoostzijde lancxt den St Lievens polder zee dijck ende cum noortwestzijde lancxt den Crommen waterganck ende cum westhende aen een guele die het Eylant afscheet ende es tbeloop daer het upperhof in staet ghenaemt den Bogaert.

f. 3 v. Somma vanden ij^{e} beghinne bedracht

lxxiij gem. j lijn lxiiij r. lants

3de begin

f. 4 r. Dit beghint verre west van daer ende west over de guele ende ten westhende vanden voors. lantwech tusschen den waterganck die naer de sluyse loopt ende een guele al aende noortsijde ende Lichtvoetsguele ende lant van capitien Wagheman ende Niclaeys de Castecker al lant ande suutsijde streckende alsoo westwaert totten Weerdijck, van oosten in.

f. 4 v. Somma vanden iij^{e} beghinne bedracht

lxxxvj gem. j lijn xcij r. lants

4de begin

f. 5 r. Dit beghint verre noortoost van daer ende noortoost over den waterijnghe die naer de sluyse loopt tussen den voornoomden waterganck een guele al ex suutsijde ende ex noortsijde een dreve ofte wech ghenaempt Jan de Plaetst wech aende noortsijde ende vanden noortoosthende inne inden houck vande voorseyde wech ende den Crommen waterganck.

f. 8 r. Somma van den iiij^{e} beghinne bedracht

liiij gem. j lijn lxxxviij r. lants

Somma van alle de landen

iij^{c} xcv gem. lij roen lants

RAB, *Omlopers Peper,* nr. 226.

Opgemeten in 1616.

BIJLAGE 5

Omloper van de Sint-Lievenspolder

1ste begin

f. 2 r. Eerste beghin wesende een block van lande ligghende tusschen den barm ende der guele van St. Janspolder in Heremo, streckende van thende vanden nieuwen dijck lancxt den St. Jans dijck totter sluus vanden Rouselaere poldere.

2de begin

f. 2 v. Beghinnende ten westhende daeran, over de voors. creke tusschen de beede guelen, voorst streckende westwaert tot anden barm vander sluusgracht van Rousselaere polderdijck, van oosten in.

3de begin

f. 3 r. Beghinnende noordt daeran, over de voorn. guele al tusschen de zelve guele ex zuudtzijde den Nieuwen wech wijlent de Platte guele ex noordtzijde streckende vanden eenen dijck tot den anderen, van oosten in.
4de begin

f. 5 v. Beghinnende ex noordthende over de Blockguele een block landts, ligghende tusschen de voors. Blockguele ende Jan Warre guele streckende vanden nieuwen dijck westwaert tot ex barm vanden Rousselaere dijck.

RAB, *Omlopers Peper,* nr. 227.

Opgemeten in 1564 en 1565.

BIJLAGE 6

De Sint-Jeronimuspolder

3de begin

f. 51 r. Dit begint aende zuydtsijde vanden oude Banhouwersstraete streckende met de westzye aende creke oost den ouden dijck zuydt de Calestraete van noorden in.

Somma vij g. ij^{c}xvj r.

4de begin

f. 51 v. Dit begint noort daer aen noort over de Castelain oft Banhauwersstraete, oost langhst den ouden dijck aenden Jeronimispolder, west de creke, noordt den zeedijck, oost de craeghe van westen inne.

Somma lxj g. lxx r.

5de begin

f. 52 v. Is beginnende zuydt van daer bezuyden de Calestraete oost den dijck aende westzye de creke van zuyden inne.

Somma viij g. ij^{c}lxv

6de begin

f. 53 v. Begindt aende westsye vande St. Jansgeule, ten zuyden den dijck aen den oostpolder ende ten westen den ouden dijck aen St. Janspolder noordt de Calesstraete van zuyden inne.

Somma xcvij g. xlvi r.

7de begin

f. 54 v. Begint noordt over de Calestraete streckende tot west aenden dijck aen St Lievens polder noordt aende oude Ouwersstraete oost de geule vanden zuyden inne.

Somma j^{c}lxiiij g. 28 r.

8de begin

f. 57 r. Begindt noortover de voorseyde Ouwersstraete west tot aende sluys creke van St. Lievenspolder oost den zeedijck ende creke.

Somma lxxviij g. 210 r.

9de begin

f. 57 r. Begint noordt over de voorseyde sluys creke ofte waterganck tot den noordt aen Bertholomeus Wulfsstraete van zuyden inne.

Somma lij g. ij^{c}xxx r.

10de begin

f. 58 r. Begint aende noordtsijde over de Meuws Wulfstraete ende streckende soo met de noortsye ende oost aende zeedijck west den ouden dijck ende dan noordt over het gadt int Eylandt west den dijck noordt ende oost de Cruysstraete van zuyden inne aende Vlaemse sijde.

Somma lxviij g. ij^{c}98 r.

11de begin

f. 59 r. Begindt noordt over de straete tot noordt aenden dijck vande Passegeule zuydt ende west ende den nieuwen dijck ende den ouden dijck aen St. Lievens van zuyden inne.

Somma j^{c}ix g. j^{c}lxxij r.

12de begin

f. 60 r. Begint verre zuydt oost van daer den zeedijck ten westen zuyden ende oosten de Meuwswulfs straete ten noorden van oosten inne.

Somma xxxvij g. xcvij r.

13de begin

f. 61 r. Begindt noordt over de Meuws Wulfs straete enden Lichtvoets wegh ten noorden den zeedijck ten oosten ende ten westen ten deele aenden dijck ende ten deele aende Middelstraete van zuydt westhoeck inne.

Somma j^{c}ljx g. ij lijn xxv r.

14de begin

f. 62bis v. Beginnende noort daer aen over den Lichtsvoets wegh, den selven wegh zuyt, de Middelstrate west, ende noort den ouden dijck tegen de Passegeule polder, Vrye ende Oudemans polder, van daer zuytoostzijde inne.

Somma j^{c}xxiiij g. 223 r.

Somma totalis jx^{c}lxvj g. 93 r.

RAB, *Omlopers Vincent,* nr. 150.

Opgemeten in 1663.

BIJLAGE 7

Omloper van de Oudemanspolder

1ste begin

f. 1 r. Beghinnende van oosthende in hoofdende metten zuuthende anden dijc van Ste Jeronimus polder streckende noortwaert totten seedijck ende ande Houdemansstrate tusschen den zelve dijck ande oostzijde ende den Langhewech ande westzijde.

Somma ij^{c}j g lxxvj r.

2de begin

f. 2 r. Dit beghint west over den voorseyden Langhewech metten zuuthende an Ste Jeronimusdijck metten noorthende ande Houdemansstraete commende metten suut-westhouck tot bij de sluuse ten Houdeman van oosten inne.

Somma clxiij g. xlviij r.

3de begin

f. 4 r. Dit beghint daerbij west over de Houdemanstraete streckende metten zuud-hende anden waterganc an Ste Jeronimus polderdijc ende noort totten Langheweghe metten westhende ande Joncvrauwe guele van oosten.

Somma ij^{c}ij g. ij lijn lv r.

4de begin

f. 4 v. Dit beghint west over den waterganck diemen heet de Joncvrauwe guele die ande oostzijde vande Joncvrauwestraete licht tusschen de voors. Joncvrauwestraete ande oosthende den seedijc ande westzijde streckende vande Ste Jeronimuspolder-dijck noort totten Langhewech van oosten.

Somma j^{c}xlviij g. j lijn xxxij r.

5de begin

f. 6 r. Dit beghint noort over den voorseyden Langhewech tusschen den seedijck ande westzijde den voors. Langhewech ende Joncvrauwestraete die ter sluuse waert loopt ande oostzijde streckende metten noorthende anden seedijc ende metten noortoosthouck ande sluuse vanden selve polder van westzijde inne.

Somma j^{c}xxxv g. j lijn xlj r.

6de begin

f. 7 v. Dit beghint ande oostzijde vande Joncvrauweguele tusschen de selve guele ande westzijde de Oudemansstraete ande oostzijde streckende metten suuthende anden Langhewech ende metten noorthende anden seedijck van westen in.

Somma iij^{c}xliiij g. xx r.

Somma van de volledige polder xj^{c}xcv g. lxxxij r.

RAB, *Omlopers Peper,* nr. 248.

Kopie van 1660 van de opmeting in ?

BIJLAGE 8

Omloper van de Jonkvrouwpolder

f. 1 r. Dit naervolghende es den ommeloopere van den Jonckvrauwen poldere bedijct bijder gracie Godts uuter zouter zee int versche int jaer xv^{c}xlvj en was nieu ghemeten ende afghesteken bij ons Heindrick van Beernem, Joseph Van Ghuerle ende Anthonis Schoonmaker, ghezwooren lantmeters slants vanden Vryen in maerte xv^{c}xlvj ten beleede van Jacop Neuwens, Jan f. Jacopsse ghezwooren vanden zelven poldere ende oock ten bij wesen van Franchois De Baets ende meer andere.

1ste begin

f. 1 r. Eerst beghinnende tusschen den dijc vanden Vrye polder ande noortwestsijde de Jonckvrauw ghuele ande zuutoostsijde streckende metten noortoosthende anden waterganck ligghende onder den zeedijck ende metten zuutwesthende anden dijc vanden Houdemans poldere daer de sluus vanden zelven poldere licht ende dit begin es den eersten block vanden zelven poldere beghinnende vanden noortwesthouck in.

Somma j^{c}xiij g. j lijn xlix r.

2de begin

f. 2 r. Dit begint bet zuut daer bij over de Joncvrauwghuele ende Joncvrauwghuelstrate tusschen de Langhestrate ande oostsijde den dijc vanden Houdemanspoldere ex westsijde streckende vande Joncvrauwghuelstrate zuutwaert tot de Hollegheuelstrate ende es den zevensten block beghinnende vanden noortoosthouck in.

Somma ij^{c}xij g. j lijn lxiij r.

3de begin

f. 5 r. Dit begindt bet noort daerbij over de Dweerstrate tusschen den waterganck ligghende onder den zeedijck uutghesleghen ex noortsijde de Dweerstrate ende zuutsijde streckende metten westhende ex Joncvrauw ghuele strate ende metten oosthende ex Langhestrate ende es den tweeden block beghinnende vanden zuutwesthouc in.

Somma j^{c}xlj g.

4de begin

f. 7 r. Dit beghindt oost daer an over de Langhestrate tusschen den waterganck ligghende onder den zeedijc uutghesleghen ande oostsijde ende ant noorthende de Langhestrate ande westsijde streckende cum zuuthende ande Hollegheuelestrate ende es den derden block beghinnende vanden noortwesthouck in.

Somma ij^{c}xxxix g j lijn xxxv r.

5de begin

f. 8 v. Dit beghindt zuut daer bij over de Hollegheuelstrate ende ghuele tusschen den waterganck ligghende onder den zeedijck ande oostsijde de Langhestrate ande westsijde streckende metten zuuthende an sheerenghuele ende metten noorthende ande Hollegheuele van noorden in ende es den vierden block.

Somma ij^{c}xxvj g. lxxxviij r.

6de begin

f. 9 v. Dit begindt zuudt daer bij over sheeren ghuele ende strate tusschen sheerestrate ande noortsijde dhavene van Watervliet ande zuutsijde streckende metten oosthende anden waterganck ligghende onder den zeedijc daer de cleene sluus licht ghemeten tot onder den zeedijc volgens thuutwijsen vanden waterganc vanden laetsten beghinne ende es den v^{e} block beghinnende van oosten in an tcleene sluusekin.

Somma lxij g. j lijn xlvj r.

7de begin

f. 10 r. Dit begindt bet west daer bij ande westsijde vande Langhestrate tusschen den dijc vanden Houdemanspoldere ande westsijde de Langhestrate ande oostsijde streckende metten noorthende ande Holleghuelstrate ende metten zuuthende anden dijc van Jeromijmus poldere ende es den zevensten block beghinnende van noorden in.

Somma ij^{c}lxxij g. 1 r.

8ste begin

f. 11 v. Dit beghindt oost daer bij over de Langhestrate tusschen de avene van Watervliet ande noortsijde den dijc van Sint Anne ende Ste Barbele poldere in Watervliet ande zuutsijde streckende metten oosthende anden waterganck onder den zeedijck hier uutghesleghen ende metten westhende met een scherpen beck voorbij de sluus van Sint Anne poldere tot ande Langhestrate ende es den zesten block vanden zuutwesthouc in.

Somma lvij g. ij lijn xcvj r.

Somma totalis xiij^{c}xxv g. lxxviij r.

RAB, *Omlopers Vincent,* nr. 157.

Origineel van 1546.

GILDEBROEDERS EN -ZUSTERS VAN DE BROEDERSCHAP VAN DE H. GERULFUS TE DRONGEN IN HET MEETJESLAND

Erik SCHEPENS

In het *Gulden Boeck van het Broederschap vande Alderheijligste Maghet Maria ende den Heijlighen Gerulphus tot Dronghen*[1] dat aanvangt in 1629 lezen wij dat in 1475 een nieuw gildeboek werd aangelegd, waarin de leden werden ingeschreven en die in het nieuw boek zijn overgenomen. Het zijn wellicht de leden van 1475 tot omstreeks de opkomst van het protestantisme in onze gewesten. Dit wijst er ontegensprekelijk op dat de broederschap reeds vóór 1474 bestond. In 1475 waren de toenmalige dekens en *proviseerders* (het bestuur) afkomstig van verschillende parochies. Hetgeen wijst op een zekere bekendheid, vermaardheid en uitstraling van de Drongense broederschap.
De Gentse leden hadden als deken Boudewijn van der Donct, zoon van Pieter, en als *proviseerders* Gillis Goethals, Christoffel Damman, Willem de Keijsere en Jan van der Donct, ook een zoon van Pieter[2].

Vinderhoute, Lovendeghem, ende Zomerghem, ende ander prochien darwaert hute

Juff^{e} Mergriete van Steenhuse
Jan vanden Haute haer Sone
Gheeroluine Smeyers, f^{s} Gheirolfs
Jan de Dobbelaere, f^{s} Jans
Roelant van Nevele
Jan vanden Walle, f^{s} Pieters
Pieter Fieraert
Gheerolf Fieraert, f^{s} Pieters
Gillis de Maech
Tanne Smachs
Roelant Cornelis, f^{s} Willems
Gheerolf de Dobbeleere, f^{s} Jans
Jacob vander Cauteren
Jan de Dobbeleere, f^{s} Pieters
Heindric Hane
Daneel van Nevele, f^{s} Jans
Gheerolf van Nevele, f^{s} Daniels

Matthy Habe
Andries Lievins, f^{s} . Pieters.
Philips de Rike, f^{s} Philips
Lauwerens de Pruustere
Pieter Lugier, f^{s} Justaes
Loderwyc vander Donct, f^{s} Arends
Jan Cornelis, f^{s} Willems
Olivier de Maech
Baudin de Dobbeleere, f^{s} Lauwereins
Gheerolf Ligier, f^{s} Oliviers
Olivier de Suttere, f^{s} Simoens
Wauter Willaijs
Gheeraert van Laken
Gheeraert Weymare
Gillis van Faijele
Pieter Lievins, f^{s} Pieters
Segher Lievins, f^{s} Pieters
Jan de Cleere, f^{s} Jans
Gheerolf Cornelis, f^{s} Jans
Pieter Habe, f^{s} Matthijs
Jan de Suttere, f^{s} Jans
Gheerolf de Suttere, f^{s} Sijmeons
Sijmoen de Suttere
Jan Cornelis, f^{s} Roelants
Olivier Cornelis, f^{s} Roelants
Pieter Roese, f^{s}• Jans
Lauwereins Nootkin
Zegher Fieraert
Gillis Coppins
Andries de Hont
Pieter de Vos, f^{s} Gillis
Joos de Cleere, f^{s} Baudins
Pieter de Reuse, f^{s} Jans
Olivier de Meyere, f^{s} Oliviers
Martin Vrancke, f^{s} Jacobs
Olivier de Suttere, f^{s} Symoens
Jan Joos, f^{s} Willems
Michiel Joos, f^{s} Willems
Pieter Joos, f^{s} Willems
Martin de Germaengen
Gheerolf de Dobbeleere, f^{s} Bauwins
Roelans Lievins, f^{s} Andries
Wauter Willaeij, f^{s} Jans
Arend vander Donct, f^{s} Lodewijc
Olivier de Jaeghere
Triestram Musset ende sy Wyf Liesbette
Ende syn Kinderen
Jacomine vander Weedaghen

Pieter Bogaert
Katheline Swilden, f^{s} Gillis
Gheerolf de Rike, f^{s} Philips
Olivier Steenbeke
Lievin de Keysere
Jacob vander Donct
Jan de Keysere, f^{s} Jans
Beatrice Skeysers, f^{a} Jacob
Jan Vrient, f^{s} Goos
Colaert de Cleere
Clacio de Vrese, f^{s} Jacop
Jan Taetse, f^{s} Seghers
Janne Sutters, Jan Taetsen wyf
Janne Stalpaerts
Willem Steyaert, f^{s} Heinderic
Jan Coppins, f^{s} Gillis
Joos Vrient, f^{s} Pauwels
Joos Mortier, f^{s} Gheerolfs
Paesschier de Vleeschauwere Theckeloe (sic)
Gheerolf de Rike, f^{s} Claijs
Gheerolf de Dewale, f^{s} Baudins
Lievin de Meijere, f^{s} Oliviers
Baudin Phijpheroen
Andries Vrombout
Gheerolf de Dobbelaere, f^{s} Gheerolf
Gheerolf de Dobbelaere, f^{s} Lauwers
Weijn de Dobbelaere, f^{s} Bauwins
Jan Lievins, f^{s} Arents
Gheerolf Joos, f^{s} Matheeus
Jan vanden Doorne
Varent de Jaeghere
Matthys Hane
Francois de Suttere, f^{s} Sijmoens

Mariekerke, Wondelghem, ende Everghem, vier Ambachten, ende 't Lant van Waes

Lieven Dannys, f^{s} Jans
Pieter de Stuuere
Jan Theeus
Olivier Vineraert
Gheerolf Danins, f^{s} Pieters
Mergriete syn Wyf
Pieter de Walsche

Loij Vineraert, f^{s} Gheerolfs
Ghisel vanden Hecke
Zegher van Otteghem, f^{s} Gheerolfs
Trude vanden Nieuwenweghe Pieter Habbaerts
wyf te Wachtebeke
Joes de Paeu, f^{s} Jans in Scheligkerst (sic) (H. Kerst - Sint Salvator Gent)
Gheerolf Vineraert, f^{s} Jans
Kateline vanden Ecke, f^{a} Ghiselbrecht
Jan Bultinc, f^{s} Gheerolfs
Lievin de Ruvere
Joos Cockuut, f^{s} Jans
Cornelis Goethals, ende synen Sone
Gheerolfi de Riddere filius
Jacop de Cleere
Machiel Vineraert, f^{s} Gheer (sic)
Peeter van Ecke, f^{s} Jans
Lysbette D'Anins
Gillis de Maech, f^{s} Heindricx

NOTEN

1 Parochie-archief Sint-Gerulfus Drongen, bestaande oude nummering 7.
2 E. SCHEPENS, *De Broederschap van de H. Moeder Gods en van Sint-Gerulfus te Drongen, vóór 1475-1805*, in Dronghine, jaarboek 1997, p. 145-176.

NOG EENS DE HOSTELIERS VAN URSEL

Jozef VANDEVEIRE

"In 1835 had de geleerde Mone in zijn Anzeiger te Karlsruhe de tekst gepubliceerd van de "Properheden van der steden van Vlaenderen", een lijst van niet minder dan 56 namen waaronder de "Osteliers van Ursele" genoemd worden"[1].
Aldus begint A. Viaene zijn artikel in Biekorf[2] over de hosteliers van Ursel. Hij vertelt daarin hoe Ursel - halfweg tussen Gent en Brugge - een vrij belangrijke rol heeft gespeeld, niet alleen als pleisterplaats voor reizigers, boden en anderen, maar ook als plaats waar de graaf van Vlaanderen met de afgevaardigden van de steden over geschilpunten onderhandelde. Roger Moelaert heeft dat uitvoerig aangetoond in zijn artikel *Parlementen en vorstelijk verblijf te Ursel (1358-1532)*[3]. Uit andere bronnen is intussen gebleken dat ook abten, kunstenaars etc. Ursel als pleisterplaats op hun reisroute hebben gebruikt. Wanneer Edward De Dene in 1560 de *Properheden van Vlaenderen* verwerkt in zijn *Langen Adieu*, laat hij de *Osteliers van Ursel* uit de lijst weg. Die weglating door de Brugse rederijker schijnt te bevestigen dat de glorietijd van de Osteliers van Ursel toen voorbij was, aldus Viaene. Wat daarvan de oorzaak kan geweest zijn, zien we verder.
De benaming *hosteliers* is zeker geen spotnaam, eerder een waarderende erkenning van een lokaal beroep (zoals de volders van Kaprijke, de lijnwaadmakers van Tielt, etc.). Het betekent niets minder dan beroepswaard. Vaak waren het kapitaalkrachtige figuren[4].

In een ander artikel in hetzelfde nummer van Biekorf schrijft Viaene over *Het Heilig Bloed van Wilsnack. Een bedevaart uit het oude Vlaamse strafrecht*[5]. Hij verwijst daarin naar het *Itinerarium Brugense*, waarin Ursel als eerste pleisterplaats op de lange weg naar Wilsenaken wordt vermeld. Hij schrijft: *"De reisweg Brugge-Wilsnack liep over Keulen. De etappen van de eerste 45 mijlen (ca. 230 km) Brugge-Keulen waren, volgens de Brugse Wegwijzer van 1400, Brugge - Ursel - Gent - Dendermonde -Mechelen ..."*
Dat *Itinerarium Brugense* (of Brugse Wegwijzer) wordt in de Gentse Universiteitsbibliotheek bewaard (Afdeling Manuscripten Ms 13). Het is een in Brugge gemaakte routewijzer, vermoedelijk uit het einde van de 14de eeuw. Het Gentse manuscript is een 15de-eeuwse kopie; ze werd in opdracht van Raphael de Marcatelli (1437-1508), abt van de Sint-Baafsabdij, vervaardigd. Het handschrift bevat 29 routes naar de belangrijkste havens en naar economische en religieuze centra in Europa, Noord-Afrika en het Nabije Oosten. Op het einde van elk traject is de afstand, van Brugge uit, in (Vlaamse) mijlen aangegeven (foto 1).

Maar er zijn nog andere bronnen die de functie van Ursel als pleisterplaats bevestigen.

Via prima que est diuersa ab locorum mundi distantia demonstratiua.

Primo de Brugis vsq; ad lubeke per Eekloam.

Eeklo	.v.
Moerbeke	.iij.
Andwerpen	v
Vesldure	.iij
Breda	.iij.
Eyserentruden berghe	.ij.
Dordrecht	.ij.
Swoonsoue	.ij.
Vtrecht	.iij.
Haemsuorde	.ij.

Gheldria.

Zeruen	vi.
Zwolle	.i.
Delft	.ij.
Haerdenberghe	.ij.
Ten melkenhuus	.ij.

Westualia.

Linde	.ij.
Haselu	.ij.
Cloppenbuerch	.ij.
Vulhusen	.ij.
Delmanacrds	.ij.
Nouuden	.ij.
Staden	.ij.
Vppeldelfe	.i.
Hambuerch	.iij.
Holdesto	.vi.
Lubeke	.iiij.

Aliter de Brugis indirecte p Coloniam

Vrsele	.iij.
Ghend	.iij.
Dendermonde	.v.
Mechelen	v
Aerscoot	.iij.
Diest	.ij.
Asselt	.ij.
Maestricht	.iij.

Iterl aliter de Dendermonde.

Vilvorde	.iij.
Lucaene	.ij.
Tienen	.ij.
Suttruden	.ij.
Zeyentonghere	.ij.
Maestricht	ij

Altera directe.

Aken	.ij.
Ghulc	.ij.
Cuelne	.vi.

Westualia

Zeuepen	.v.
Dorpmonde	.v.
Homa	.ij.
Werle	.ij.
Loost	.ij.
Elrseke	.ij.
Pallone	.ij.
Hoorne	.ij.
Sonnenberghe	.ij.
Hamen	.ij.
Epenghe	.ij.

Saxonia.

Haemhouuer	.ij.
Wusseyvpten ake	.vi.
Inde bylerwolt	.ij.
Lunerbuerch	.vij.

Holsatia.

Mulen	vi.
Lubeke	.ij.

De lubeke vsq; colonian vrgit in pruciam

Wismare	.viij.
Rostock	.viij.
Tillenesse	.iij.
Kense ouer wauue	iij.
Sont	.iij
Crispaswolt	.iiij.
Wal vacht.	.iiij

Pomerland

Vpten zbinne	.vi
Coullerghe	.x.
Cusselin ouer wauue	.vi
Slauike	.iij
Stoulpo	.ij

Pructia

Lebbenbuerch	vij
Danseke	.x.
Meluine	.ix.
Brounsberghe	.iij
Heilsbiel	.ij.
Conuerberghe	.vi

De conberghe vsq; ville Iuchiuanna.

Zaugheuet	.ix.
Memel fc; fluuius	

Luchiuania

Melxtwus	viij
Ville	.xxij.

De Conuerberghe vsq; Rigā in pructia ad Liuland

Pondau	.iij
Posten	.vj
Memmel	.ix
Vp de liefn	.xij

Tyuonia siue Liuland.

Grobbien	.ij.
Durben	.iij
Hasenpaac	.iij
Candau	.v.
Goldingen	.v.
Zeuden	.iij
Gabel	iij
Tradien	viij.
Degelerhoffe	.vi.
Sullen	vi
Rigghe	.ij.

Summa lxxvij de brugis. vsq; lxv.

Begin van het Itinerarium Brugense, deel van handschrift 13 in de bibliotheek van de Gentse Universiteit. Onderaan links de tweede reisweg van Brugge uit: Aliter de Brugis indirecte per Coloniam. En dan de route: Ursele Ghend Dendermonde Mechlen Aerscoot Diest Asselt Maestricht.

De eerste reisweg gaat van Brugge ad lubeke (naar Lübeck) via Eeklo, Moerbeke en Antwerpen.

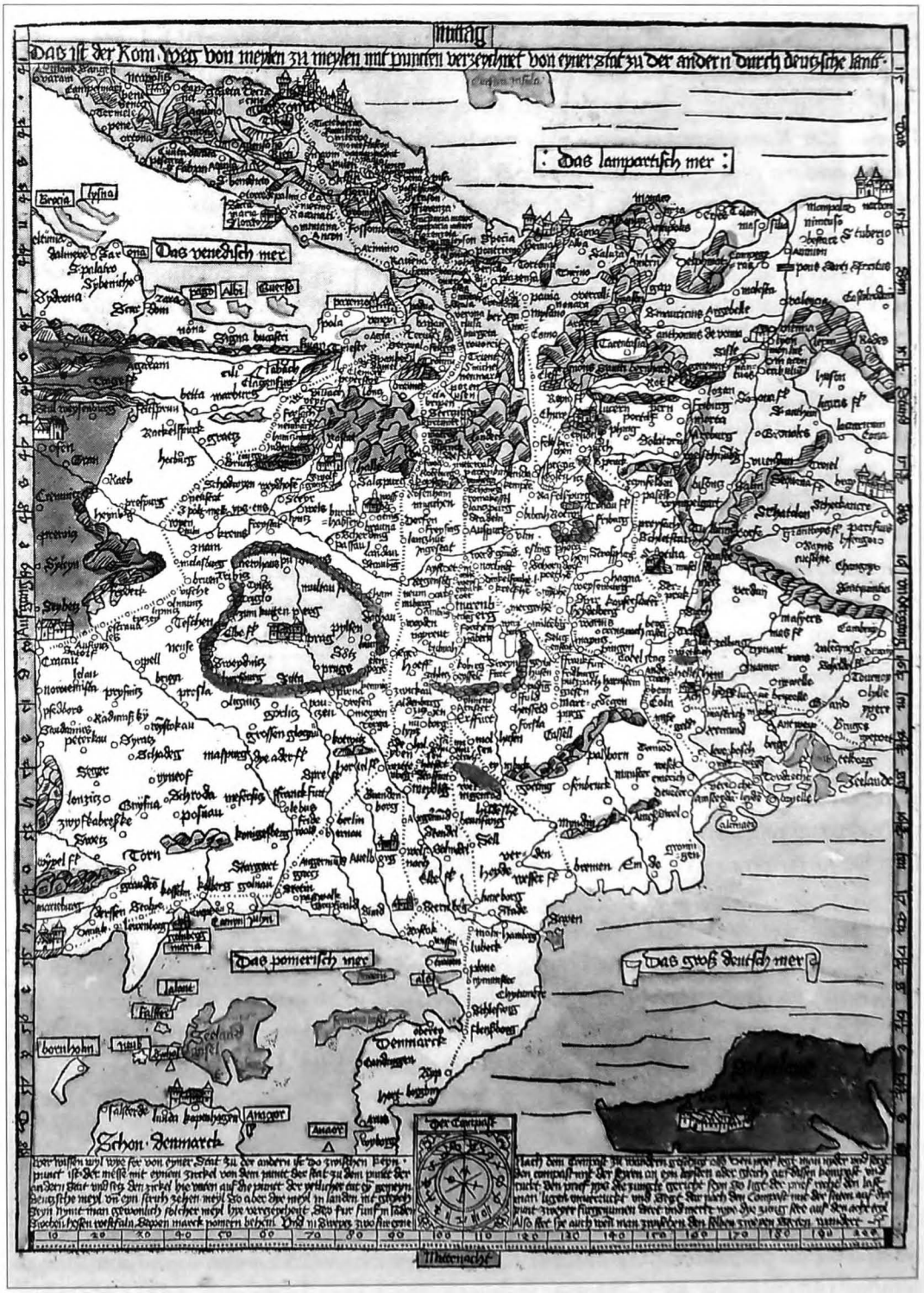
In de uiterst boeiende tentoonstelling *Transit Brügge-Novgorod*, die van 15 mei tot 21 september 1997 in Essen werd gehouden, hing een interessante kaart met de grote transitwegen in Europa. Daarop staat Ursel als pleisterplaats vermeld. In de catalogus[6] wordt ze beschreven als "*Romweg-Karte zum Heiligen Jahr 1500*", gemaakt door de Nürnbergse zonnewijzer- en kompasmaker Erhard Etzlaub. De titel luidt: *Das ist der Rom-Weg von meylen zu meylen mit punkten verzeychnet von eyner stat zu der andern durch deutzsche lantt.* Ze berust in de Bayerische Staatsbibliothek in München en moet omstreeks 1500 vervaardigd zijn (foto 2). Zoals veel kaarten uit die tijd staat het zuiden bovenaan. Helemaal rechts aan de rand vindt u Zeeland en daarboven Brugge (Bruges). Maar Ursel staat er niet op. De afbeelding in de catalogus klopt wel met de tekst in het boek, maar niet met de kaart die in de tentoonstelling aan de wand hing.

Dat was nl. een andere, die in het *Germanisches Nationalmuseum* in Nürnberg wordt bewaard (La 217) en al te zien was op de tentoonstelling *Martin Luther und die Reformation in Deutschland* (Nürnberg, 25 juni tot 25 september 1983). Ze is een kopie van de vorige kaart, maar aangevuld en verbeterd door ene Albrecht Glockendon en gedrukt in 1533. De titel luidt: *Das sein die lantstrassen durch das Romisch reych von einem kunigreich zw dem andern, die an Tewtsche land stossen, von meilen zu meiln mit puncten verzaichnet.* Deze kaart[7] is vooral bedoeld voor kooplui en diplomaten. De trajecten zijn met punten aangeduid en de afstand tussen twee punten bedraagt ongeveer een (Duitse) mijl, d.i. ca. 9,4 km. Hierop is Ursel duidelijk te herkennen als etappeplaats.

Dit laatste is zeker een bewijs voor de belangrijke rol die Ursel toen vervulde. Ten slotte werd de kaart ver van ons land (ca.700 km) in Duitsland gemaakt en het aantal Vlaamse plaatsen dat erop is aangeduid, is wel erg beperkt. De reputatie van de Urselse *hosteliers* reikte blijkbaar zo ver.

Overigens weten we dat ook de beroemde schilder Albrecht Dürer in Ursel is geweest. In 1520-1521 maakte hij een reis door de Nederlanden en schreef zijn ervaringen in een dagboek neer. De zaterdag na Pasen 1521 trok hij van Antwerpen via Beveren, Vrasene, Sint-Pauwels, Ertvelde, Eeklo en Maldegem naar Brugge. Daarna ging het naar Gent via Ursel. Zijn reisverhaal is vertaald door Frederik Verachter[8]. Over die episode schrijft Dürer: "*Alzoo vertrokken wy des vrydags vroeg. Wy voeren naer Orschel, namen daer den ontbyt*"[9].

Maar er waren ook nog andere figuren, die graag in Ursel overnachtten of er dineerden; onder andere de abt van de Gentse Sint-Pietersabdij. In het rekeningboek van de abdij over de periode van 21 oktober tot 31 december 1485 en van 1 juni tot 30 september 1487[10] lezen we : "*Mardy xiije jour dudit mois (december 1485) Monseigneur party de gand apres disners ... a ursele / souppent avec luy loste et lostesse de ursele / A loste de la rose audit ursel pour vij chevaux / Audit hoste de la Rose pour fruit, frommage ...*" (58r-59v).

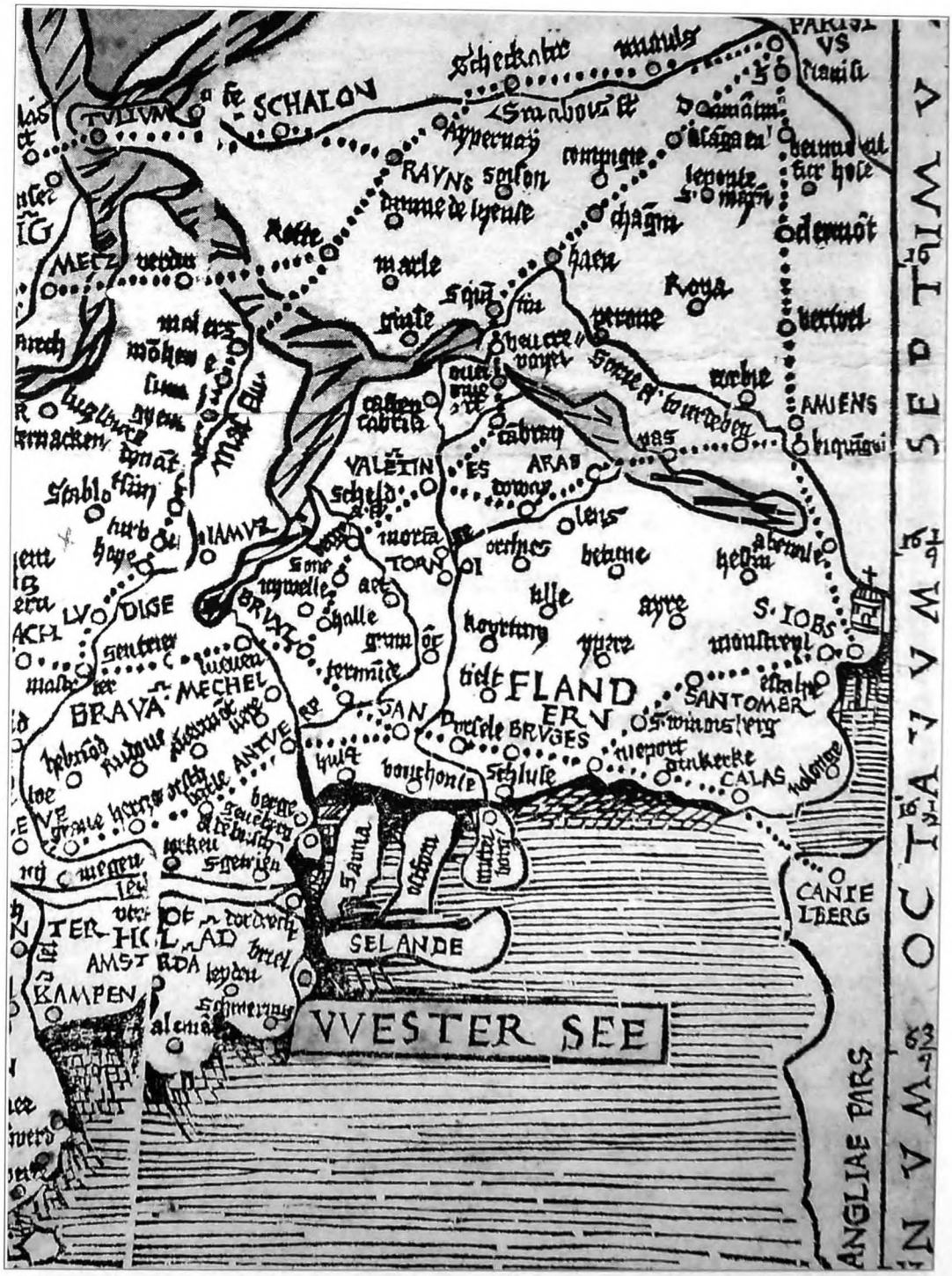
Kaart van Etzlaub met de wegen naar Rome, gemaakt ter gelegenheid van het Heilig Jaar 1500 (Bayerische Staatsbibliothek, München). In de huidige provincies Oost- en West-Vlaanderen worden alleen Brugge (Bruges), Gent (Gand), Ieper (ypere) en Nieuwpoort (nyeport) vermeld.

En wat verder op blad 68v tot 68bis v: "*Vendredi xxiije jour dudit mois (december) Monseigneur partit apres desuner pour alle disner a ursele au nombre de xiij personnes et ix chevaux ... / a loste de la rose a ursele pour xij herens / A lui pour iij lb de beure / pour vin aigre / Audit hoste de la rose a ursele pour fruit frommage ... / A loste de la Rose audit ursele pour la disner de viij chevaux de selle.*"

Geen probleem voor de Urselse hosteliers: brood, rijnwijn, haring, eieren, boter, je zegt het maar. Ze hebben het wel in voorraad. Meteen weten we ook in welk *hostel* de abt met zijn gevolg gelogeerd heeft, nl. in de Roze. En bovendien dat de waard en de waardin met de abt hebben gesoupeerd. Nog eens een bewijs dat het geen gewone kroeg was en de exploitanten geen *gemeen* volk.

Dat die rol van bekende pleisterplaats is verdwenen, is vooral te wijten aan de troebelen die in het laatste kwart van de 16de en het eerste van de 17de eeuw onze contreien hebben geteisterd. Dat geldt vooral voor het gebied ten noorden van de Zuidleie en de Durme (tijdens de regering van Albrecht en Isabella uitgediept tot het kanaal Gent-Brugge). Tientallen jaren was de streek zo onveilig, dat de reizigers liever een omweg maakten dan hun leven en goed te riskeren op de kortste, maar bijzonder gevaarlijke oude verbindingsweg tussen beide steden. De meeste herbergen waren geplunderd, in brand gestoken en - op enkele uitzonderingen na - niet meer weer opgebouwd, zoals blijkt uit de 17de-eeuwse landboeken.
En als Louis XIV, de Franse Zonnekoning, die zichzelf *le roi très chrétien* noemt, op het einde van de 17de eeuw een nieuwe golf van ellende veroorzaakt en de weg ten zuiden van het kanaal Gent-Brugge nu de minst veilige is geworden, trekken de meeste reizigers niet meer via Ursel, maar via Eeklo naar Gent of Brugge. Op dat ogenblik is er immers al een goede directe verbinding tussen Eeklo en Waarschoot gerealiseerd (de Langendam of Eeklose Dam). Daardoor moeten ze nu geen tijdrovende omweg meer maken via Lembeke en de ook niet zo veilige Lembeekse heide. Intussen is de *bargie* tussen Brugge en Gent gekomen, de scheepvaartverbinding voor mensen en goederen, die het grootste deel van de trafiek tussen beide steden zal verzorgen. Wel blijft Ursel nog een zekere rol spelen, o.a. als plaats waar de boden uit de steden elkaar ontmoeten, maar die is niet meer te vergelijken met de bloeitijd in de 14de, 15de en 16de eeuw.

Dan blijft natuurlijk de vraag: *waar hebben die mensen allemaal gelogeerd, waar lagen die herbergen en hoe heetten ze?* Viaene vermeldt alleen de *Drie Coninghen* (15de eeuw), maar kan er ook niets méér over vertellen. Daniël Verstraete[11] noemt er een tiental, maar geeft geen historische bewijsplaatsen.
Het is zeer waarschijnlijk dat de graaf van Vlaanderen op zijn eigen domein te Wessegem (het huidige Koningsgoed) met zijn onderdanen onderhandelde. Ook de hertogen van Bourgondië en hoge dignitarissen kunnen daar gelogeerd hebben, al is dat niet zeker. Maar het hele gevolg dat ze met zich meezeulden, zal uiteraard niet op het grafelijke (later hertogelijke) domein gegeten en geslapen hebben. Dat zou ook in tegenspraak zijn met de reputatie van de Urselaars als *hosteliers*. En andere passanten (kooplui, bedevaarders, afgevaardigden van Gent en Brugge, gildebroeders)

Fragment uit de kaart van Glockendon met de handelswegen door Europa (Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg). Op deze kaart wordt Ursel vermeld, alsook Sluis, Boekhoute, Hulst, Tielt, Dendermonde (termûnde), Geraardsbergen (gramôt) en Kortrijk (Kourtray). En verder verscheidene plaatsen in Frans-Vlaanderen en in Brabant. Alleen de loop van de Schelde (direct van Gent naar het noorden) klopt ergens niet. Tenzij de cartograaf de Sasse Vaart al zou ingetekend hebben, maar dat is onwaarschijnlijk.

zullen in de grafelijke hoeve zeker geen onderdak hebben gekregen. Voor hen waren er de herbergen of *hostelrien*. Toch signaleert Moelaert[12] *lhostel de wesseghem*, een vermelding die hij heeft aangetroffen in de baljuwsrekening van 1438-1440.

We kennen uit de bronnen 13 namen die voor herberg in aanmerking komen, maar we hebben slechts voor zeven ervan absolute zekerheid. Het waren:
- de Ingel,
- de Gouden Leeuw,
- het Bourgondisch Schild,
- de Drie Koningen,
- het Schaak,
- het Heme(l)rijk,
- de Roze,
- Sint-Joris (de Grote en de Kleine Sint-Joris),
- het Gulden Vlies,
- de Helm,
- de Vier Heemskinderen,
- de Zwane,
- de Keizer.

De **Ingel** is een geval apart. Uit diverse bronnen beschikken we over de volgende vermeldingen[13]:

1. de stede thurssele by de kercke gheheeten den *Inghel* ... metter westzyde neffens den wrekemsche kercwech ... metten noorthende up den heerwech also men rydt tusschen brugghe ende ghendt, **1513** kop.**1607**, RAG-K/Aa 27, 160r;
2. een huus ende stede ghenaemt den *Inghele* ... metter westzyde lancx het Inghelstraetkin, **1540**, ADL-33 H 204, 13v; ter cappelle te Mideweghe jeghen overe den *Inghele*, id, 4r;

2bis. vanden voorn. *Inghele* over strate ghenaemt de Zwane metter noortzyde commende up den ghyselbilck, **1540**, ADL-33 H 204, 14r;

3. hostelrie ende herberghe den *Inghele* staende turssele ten Cappelle, **1544**, RAG-RvVl 7529, 111v;
4. een vervallen hofstede ghenaempt den *Hynghele* ... int ghewest gheseyt ter Cappellen west den Gouden Leeu noort de straete loopende van Ghendt naer Brugghe, **1614**, RAG-U 183/7, 2r; den *Inghele*, *1614*, RAG-U 183/7-II, 1r.
5. een hofstede ghenaempt den *ingele*, **1640**, RAG-U 13, 43r;
6. een behuysde stede wesende eene herberghe ghenaemt den *Inghel* ghestaen ende gheleghen binnen de voorn. prochie op de plaetse, **1690**, RAG-RvVl 8361, 29r.

Als we het eerste excerpt voorlopig buiten beschouwing laten, stellen we vast dat deze *hostelrie ende herberghe* naast de Kapel te Middelwege lag, d.i. langs de huidige weg naar Aalter, waar nu Albert en Roza Verstraete wonen (Middelweg 43), ten zuiden van de toenmalige Nedere Gentweg tussen Ursel-Roze en Wessegem. Uit het excerpt van 1614 blijkt dat het gebouw, allicht ten gevolge van de herhaalde invallen van de geuzen, al vervallen was.

In het landboek van 1640 (5de excerpt) vinden we *den ingele* niet meer langs de weg naar Wessegem, maar op de hoek van de *Plaatse*, ten zuiden van de weg naar Gent en ten oosten van de weg naar Oostmolen. Dat wordt bevestigd door het document uit 1690.
Het eerste excerpt, een 17de-eeuwse kopie van een document uit 1513, gooit echter roet in het eten. Het is alsof hier al verwezen wordt naar de latere vestiging aan het dorpsplein. En ook excerpt 2bis (dezelfde bron als excerpt 2 dat ondubbelzinnig naar de kapel verwijst) duidt op een vestiging aan het dorpsplein, want de Gijzelbilk lag ten oosten van de kerk. Waren er twee Ingels? Het ziet er wel naar uit. Zolang we niet meer gegevens vinden, kunnen we de vraag niet met absolute zekerheid beantwoorden.
Een nog oudere vermelding van de *Ingel* (?) treffen we aan bij R. Moelaert[14], waar hij het heeft over de vierschaar in Ursel 't Vrije: "*qu'il bati la frem(en)ture* (= slot of afsluiting) *du court en le angele par avant la verytet (1435/38)*".
Maar of met dit *angele* de Ingel wordt bedoeld, is niet zeker. En nog minder of het toen een *hostelrie* was.

De **Gouden Leeuw** is een twijfelgeval. Echt een naam voor een herberg, maar tot nog toe hebben we nauwelijks bewijzen ervoor gevonden. Onze excerpten laten ons in de steek:

1. Jacob Clyncke wonende tursele inden *gouden leeuw* ande capelle, **1529**, RAG-RvVl 959, 392r;
2. zyne stede ter Capelle ghenaempt den *gouden Leu* neffens der Capelle, **1540**, ADL-33 H 204, 39v;
3. ghenaempt den Hynghele ... int ghewest gheseyt ter Cappellen ... west den *Gouden Leeu* noort de straete loopende van Ghendt naer Brugghe, **1614**, RAG-U 183/7, 2r; west dhofstede ghenaempt den *Leeu*, id, 1r;.
4. een hofstede ende landt ghenaemt den *gauden Leeuw* ... west het cappelle landt, **1697**, RAG-U 17, 62v.
5. een huys te voorent herberge genaemt den *gauden Leeuw* aende afgebroken cappelle, rek.**1777-78**, privéarchief.

Alleen deze laatste vermelding wijst erop dat de *Gouden Leeuw* ooit een herberg is geweest, maar ze dateert uit het einde van de 18de eeuw. In elk geval is de naam overgegaan op de hofstede uit het einde van de 17de eeuw. Waar vroeger de *Gouden Leeuw* stond, woont nu Gilbert Scheyving (Middelweg 41).

In dezelfde buurt, maar dan ten noorden van de straat, lag - volgens Daniël Verstraete[15] - het **Bourgondisch Kruis**. Helaas geeft hij daarvan geen enkele bewijsplaats. In ons materiaal vinden we wel het **Bourgondisch Schild**, maar of dat een herberg was, is niet duidelijk.

1. een stede ghenaempt den *borgoenschen scilt*, **1540**, ADL-33 H 204, 50r.
2. ghenaempt den *schilt*, ca.**1600**, RAG-U 7, 58r;
3. den *Schilt*, **1620**, RAG-U 183/16, 3r.

Dat zijn de drie mogelijke herbergen langs de weg naar Wessegem (later Kapelstraat, nu Middelweg). Een tweede groep vinden we op de wijk Roze, op de plaats waar de Nedere en de Hoge Gentweg samenkwamen.

Het makkelijkst te situeren is de herberg **Drie Koningen**. Ze lag pal tegenover de Rozemolen, op de hoek van de Gentweg en van het straatje dat naar Berken gaat. Hier zijn onze bronnen duidelijk:

1. van eender herberghe gheheeten de *drie coni(n)ghen* staende thurssele, **1481**, SAG-301/56, 79v;
2. dezelve stede lichende tusschen de roose ende de *drie Coni(n)ghen*, **1540**, ADL-33 H 204, 42r; achter de *drie Coninghen*, id, 55r;
3. een hofstede ghenaempt de *drije coninghen* recht over de muelene van hurssele, **1592-1597**, RAG-RG 28, 9v;
4. een stick landts ghenaempt de *dry Conyn(ghen)*, **1640**, RAG-U 13, 170r.

De eerste drie excerpten handelen over de herberg. Het vierde heeft echter geen betrekking op die herberg of zelfs maar op dat perceel, maar op een stuk land langs de Hendelstraat. Misschien was het ooit eigendom van de bewoners van de herberg en heeft het zo die naam gekregen. In hetzelfde landboek van 1640 draagt het perceel tegenover de molen geen naam meer. Wellicht was het een gewone hofstede geworden.

Ten oosten van de Drie Koningen situeert D. Verstraete[16] een ander gebouw dat misschien een herberg was, nl. het **Schaak**.

1. zyne stede ... ghenaemt het *scaeck* ... streckende west tot upt muelenstraetkin ... noort oost over den heerwech, **1540**, ADL-33 H 204, 41r.

Maar het is ook mogelijk dat *het Schaak* op de overkant lag. In de meeste bronnen is het Molenstraatje het straatje dat *naast* de molen in noordelijke richting naar de Hulle en 't Konijntje loopt. Een enkele keer wordt ook het tegenoverliggende straatje naar Berken zo genoemd, maar dan pas in de 18de eeuw.

Ten westen van de Drie Koningen stond - volgens D. Verstraete - een herberg die **Heme(l)rijk** werd genoemd. We vinden enkel:

1. de stede ... ghenaempt *hemerycke*, ca.**1600**, RAG-U 7, 6v;
2. het huys ende herberge daeruute hanght voor teecken het *hemelrycke*, **1618**, RAG-Oud.Not. 273, 173r.

Beide excerpten vallen al buiten de periode van de laat-middeleeuwse Urselse hosteliers. En we weten ondertussen ook dat het woord *stede* soms een hofstede bedoelt, soms ook gewoon een stuk land. Het is goed mogelijk dat hier in de 15de of 16de eeuw al een herberg stond, maar zekerheid hebben we niet.

Ten westen ervan vinden we de **Roze**. Het moet een van de alleroudste en belangrijkste herbergen in Ursel zijn geweest die bovendien haar naam heeft gegeven aan de wijk. D. Verstraete zegt daarover: "*In de rekeningen van de Urselse baljuws spreekt men over de hostellerie De Roze ... De Roze was verder nog belangrijk omdat hier in 1485 en misschien ook vroeger, het blok van Ursel stond. Dat was een paal*

met onderaan een stuk hout, waarin de voeten van misdadigers met ijzeren banden konden vastgeklonken worden en zo tentoongesteld worden aan de voorbijgangers. De Roze werd dus beschouwd als een herberg waar veel mensen voorbijkwamen."
Volgens Moelaert[17] zou dat blok in 1485-1486 aangebracht zijn vóór de herberg *In de Roze*.
Iets dergelijks vinden we in een document uit 1497 waarin burgemeester en schepenen van Ursel bevestigen "*dat philips clincke ons bailliu vande prochie ende heerlichede van Vrssele heeft ghedaen maken tursele ter plaetse jeghen over de roose eenen stoc twelcke es de vanghenesse aldaer ...*".
Hoe oud *de Roze* was, weten we niet. Onze excerpten bewijzen alleen dat daar getafeld werd en dat men er kon overnachten. Ook later worden veel vergaderingen van de magistraat daar gehouden.

We vonden de volgende vermeldingen:

1. A loste de la *rose* audit ursel, **1485**, RAG-SPI Rek.1 nr.1730, 58v; Audit hoste de la *rose* pour fruit, frommage, id; a loste de la *rose* a ursele, id, 68bis, r/v;
2. lhostelrie de la *Rose*, **1485-1486**[18];
3. tursele ter plaetse jeghen over de *roose*, **1497**, ARA-RK Acq.Lille 172;
4. in de *roeze*, **1511**, ARA-Acq.Lille 1131, O; in de *roese*, id;
5. in de *rooze*, **1512**, ARA-Acq.Lille 1131, O;
6. in de *roese*, **1514**, ARA-Acq.Lille 1131, O; inde *rose*, id;
7. inden *rooze*, **1517**, ARA-Acq.Lille 1131, O;
8. eene herberghe ghenaemt de *Roose* staende tursele, **1518**, RAG-RvVl 957, 156;
9. betaelt van ghelaghe inde *roose*, **1528**, AvM nr.39 (1988), p.190-191;
10. van twee herberghen deene ghenaempt de *roose* ende dandere St. Jooris, staende binnen der prochie van Ursele, **1534**, SAG-330/52, 179r;
11. huere stede ghenaemt de *roose*, **1540**, ADL-33 H 204, 1v; achter de *roose* inden cautere, id, 1v; tusschen de *roose* ende de drie Coni(n)ghen, id, 42r;
12. inde *Rooze*, **1576**, RAG-U 42, 7r, 9r;
13. de hostelrye ghenaempt de *Roose*, **1619**, RAG-U 183/13, 1v;
14. gheleghen is binnen de selve prochie anden meulen recht over de *roose*, **1651**, RAG-RvVl 8332, 106r.

Met vrij grote zekerheid kunnen we zeggen dat *de Roze* al vroeg een bekende pleisterplaats was. Al had het gebied ten noorden van het kanaal Gent-Brugge tijdens en na de godsdienstroebelen geregeld onder de invallen van geuzen (en rovers) te lijden, toch blijkt uit de excerpten van 1619 en van 1651 dat de Roze toen als herberg fungeerde.

Ten westen van de Roze stonden de **Kleine Sint-Joris** en daarnaast de **Grote Sint-Joris**. Het is niet duidelijk of het allebei herbergen waren; onze excerpten zijn daarvoor te beknopt. En als in de bronnen het woord *herberg* valt, is er nooit sprake van *Grote* of *Kleine Sint-Joris*.

1. een huus ende stede ghenaempt den *cleynen ste Joris* lichende west vander Roose, **1540**, ADL-33 H 204, 3r;
2. een partye landts ghenaempt den *Cleenen St Jooris*, **1619**, RAG-U 183/13, 2r;
3. den *grot(en) ste Joris*, **1540**, ADL-33 H 204, 19r;
4. binnen den hove vanden *Grooten St Jooris* ... up den Roosencautere, **1619**, RAG-U 183/13, 2v.

Zowel de vermeldingen uit 1540 als die uit 1619 zeggen niets over een herberg. Wel echter de oudere excerpten, maar dan zonder die opdeling in groot en klein:

1. van der heerberghe van *sent Joeris* te ursele anden heerwech diemen rijt, vaert ende ghaet tusschen ghend ende brugghe, **1441** kop.**1471**, RAG-K/SNG 118, 272v;
2. van eenen huus ende stede, eene herberghe zijnde, gheheeten *ste Jorijs* staende te ursele, **1478**, SAG-301/54-III, 133v;
3. van twee herberghen deene ghenaempt de roose ende dandere *st. Jooris*, staende binnen der prochie van ursele, **1534**, SAG-330/52, 179r;
4. vande hofstede ghenaempt *Ste Jooris*, **1619**, RAG-U 183/13, 1v; huere stede ter kercken ghenaemt *Ste Joris*, id, 41v.

We kunnen dus aannemen dat de functie van herberg in de tweede helft van de 16de eeuw verloren is gegaan, zoals later ook blijkt uit 1619, toen daar alleen een hofstede stond. Tenzij Sint-Joris naar de kerkbuurt is verhuisd, zoals men zou kunnen vermoeden uit het excerpt uit 1619.

Ten westen van Sint-Joris, maar dan aan de overkant van de Gentweg, stond het **Gulden Vlies**. Ook hier weten we niet of het over een herberg gaat, maar de kans is groot.

1. t*ghulde vlies*, **1540**, ADL-33 H 204, 59r; jeghen overe het *gulde vlies* metter oostzyde streckende up den grot(en) ste Joris, id, 19r.

Hopelijk ontdekken we later nog bewijzen daarvoor. D. Verstraete situeert het gebouw op de plek waar het huisje van de vader van dichter Ledeganck heeft gestaan en dat al enkele tientallen jaren geleden afgebroken werd.

De plaats waar Nedere en Hoge Gentweg samenkwamen (nu de wijk Roze), was in de Middeleeuwen veel belangrijker dan de omgeving van de kerk, het huidige centrum. Op de *Plaatse* stond weliswaar het *ghiselhuus*, maar verder was het niet veel soeps. We vinden er maar één enkele herberg, de **Helm**. Volgens D. Verstraete zou die aanvankelijk op de hoek ten zuiden van de Gentweg gestaan hebben, maar in de 17de eeuw vinden we ze in elk geval ten noorden ervan, aan de westkant van het dorpsplein.

1. van eenen huus ende herberghe gheheeten den *hellem* ... binnen der prochien van urssele, **1437**, SAG-301/34, 99v;
2. ande plaetse nallinc der herberghen gheheeten den *hellem*, **1448**, SAG-330/24, 380r;
3. ghenaemt den *hellem*, **1540**, ADL-33 H 204, 13v;
4. een hofstede ende herberghe den *Helm*, **1697**, RAG-U 17, 1r.

Merkwaardig is wel dat het gebouw in het landboek van 1640 (RAG-U 13, 1r) niet als herberg vermeld wordt; het heet daar "*een hofstede o. de plaetse, z. den Auden Ghendtwech*". Wellicht werd het gebouw pas later weer een herberg.

Maar misschien was *de Helm* toch niet de enige herberg. Ze kan al gezelschap van *Ingel 2* gehad hebben en wellicht ook van de **Zwane**. Maar of deze laatste een herberg was, kunnen we niet bewijzen; we hebben voorlopig maar één vermelding gevonden:

1. vanden voorn. Inghele over strate ghenaemt de *Zwane* metter noortzyde commende up den ghyselbilck, **1540**, ADL-33 H 204, 14r.

De Zwane zou dan aan de Plaatse ten noorden van de weg Zomergem-Knesselare gestaan hebben, waarschijnlijk op de oostelijke hoek ervan, waar in het begin van de 20e eeuw een nieuw complex (gemeentehuis, café en toneelzaal) gebouwd werd. Achter de kerk lag immers een groot perceel land dat Gijzelbilk genoemd werd, omdat het aan het Gijzelhuis paalde.

Dan rest ons nog één herberg, de **Vier Heemskinderen**, ook langs de weg naar Gent, maar dan een heel stuk oostelijker, bijna aan de Veldstraat. Op die plaats bezat Ursel 't Gentse of Wessegemse (dat onder de Oudburg ressorteerde) een lange reep grond tussen Berken en de Gentweg. Op grond van gegevens uit de landboeken (i.h.b. RAG-U 7) is het zo goed als zeker dat de herberg de *Vier Heemskinderen* pal naast dat noordelijkste stukje van het Wessegemse heeft gestaan, nog net binnen de grens van Ursel 't Vrije. Van deze herberg hebben we ook een groot aantal excerpten:

1. Inde behuusde stede te urssele gheheeten de *vier ayminskinde(ren)*, **1438**, SAG-330/21, 412r;
2. van eenen huus staende tursele gheheeten de *vierheemskinde(ren)*, **1438**, SAG-301/34-II, 96r;
3. te urssele ende es eene herberghe gheheeten de *vier aeyminskinde(ren)*, **1454**, SAG-330/26, 277r;
4. eene heerbeerghe ... turssele gheheeten de *vier emontskinderen*, **1481**, SAG-330/35, 404r;
5. ziin huus ende stede gheheeten de *vierhemons kindren*, **1485**, SAG-301/58-II, 8v;
6. de *iiii hemskinde(re)n*, **1542**, SAG-330/60, 22v;
7. een half bundere landts ghenaemt de *vier heems kinderen*, **1548**, RAG-LvdW 148, 4r;
8. de *vier heemskynderen*, **1564**, RAG-LvdW 13, 5r;
9. de *vier heemskinderen*, **1570**, ARA-RK 19192, 6v;
10. de *vier emskinderen* wesende een oude stede commende metten noorthende op den waterloop streckende met de noortzyde lanex den ghentschen ende brucghschen heerwech ... an toude rabotgen, **1577**, RAG-LvdW 8, 128r; op den waterloop by de *vier hemskinderen*, id, 127v;
11. twee sticken ... ghenaempt de *vier eymonskinderen* noort den herwech, ca.**1600**, RAG-U 7, 38 r-v; oost den loop noort de *vier eymons kinderen*, id, 39r.

Het valt op dat ook hier de herbergfunctie al in de 16de eeuw, misschien zelfs al vroeger verloren is gegaan. In de landboeken van 1640 en 1697 komt de naam niet meer voor.

Ten slotte blijft er nog één huis over, dat misschien ooit een herberg is geweest: het huis De **Keizer.** Maar de vermeldingen dateren uit het midden van de 16de eeuw en later, als de bloei van Ursel als pleisterplaats zo goed als voorbij is. We vonden:

1. inden Cautere achter s*Keysers*, **1540**, ADL-33 H 204, 13v;
2. de *Keysere*, ca.**1550**, ARA-RK 45412, 39v;
3. in den Cauter metten noorthende achter den *Keysere*, **1588**, ARA-Acq.Lille 1131, O;
4. inde hofstede ghenampt den *Keysere* gheleghen wat zuut vander kercke daerment nompt ter Plaetsen, **1614**, RAG-U 183/7, 2r; ghenampt de *Keysere* ... noort mijns heere van Praeten Muelewech, id, 2v;
5. de *Keysere* ... noort de Brugschestrate, **1614**, RAG-U 183/7-II, 1r.

Volgens D. Verstraete was dit het huis van Roeland De Vulder, opperjager van Vlaanderen. Maar of het in de late Middeleeuwen een herberg of *hostelrie* is geweest, is nogal onwaarschijnlijk. Wel is er in 1665 sprake van een "*tavernier inden keyser*" en in 1757 lezen we "*van audts gheweest hebbende eene herberghe ghenaemt Den Keyser*"[19].

In de 17de en 18de eeuw zijn er natuurlijk andere herbergen gekomen, zoals het *Cleen Playsier*, de *Grote Leopoldus*, de *Mutse* en *Sint-Huybrecht*.

Bij dit alles nog één bemerking. Al die herbergen (behalve het bij Moelaert vermelde "*hostel de wesseghem*") stonden op Ursel 't Vrije. Alleen het grafelijk domein in Wessegem (nu Koningsgoed) lag op Ursel 't Gentse, maar het is niet duidelijk of je dat wel als een *hostelrie* of herberg kunt beschouwen, ook al wordt het één keer "*lhostel de wesseghem*" genoemd. Het regime van het Brugse Vrije was blijkbaar voordeliger dan dat van de Oudburg.

De meeste van die **herbergnamen** zijn vrij courant. Noël Kerckhaert[20] geeft talloze voorbeelden van herbergen en huizen die de Engel (Ingel), de Roos, Sint-Joris, de Drie Koningen, het Schaak, de Gouden Leeuw heten. Maar ook de Vier Heemskinderen, de Helm en het Bourgondisch Kruis of Schild zijn in zijn overzicht goed vertegenwoordigd.

Zo, dat was het dan. We hebben even een blik geworpen in de geschiedenis van Ursel en kunnen aantonen, ook met cartografisch materiaal, dat Ursel in de late Middeleeuwen een pleisterplaats was tussen twee grote steden, Gent en Brugge. Dat we niet meer bewijsmateriaal konden aanbrengen, is ook een gevolg van het feit dat Ursel in de troebelen van de 16de en 17de eeuw (maar ook vroeger al eens, in 1487) verwoest is en het plaatselijke archief in de brand is gebleven. Hopelijk duiken er nog andere bronnen op, die ons meer duidelijkheid verschaffen.

NOTEN

1 De "Properheden" zijn waarschijnlijk omstreeks 1380 opgesteld. Toen had Ursel dus al een stevige reputatie als dorp waar men gemakkelijk kon overnachten.
2 A. VIAENE, Osteliers van Ursel. Oude glorie van een halfweg-prochie tussen Brugge en Gent, in Biekorf, jg. 69 (1968), p. 169-172.
3 R. MOELAERT, Parlementen en vorstelijk verblijf te Ursel (1358-1532), in Appeltjes van het Meetjesland, jb. 27 (1976), p. 46-57.
4 A. VIAENE, a.w., p. 169
5 A. VIAENE, Het Heilig Bloed van Wilsnack. Een bedevaart uit het oude Vlaamse strafrecht, in Biekorf, jg. 69 (1968), p. 5-17.
6 Transit Brügge-Novgorod, eine *Straße durch die europäische Geschichte,* Katalog nr. 148, Essen, 1997, p. 337-338.
7 Luther und die Reformation in Deutschland, Katalog nr. 114, Frankfurt amMain, 1983, p. 109-110.
8 F. VERACHTER, Albrecht Dürer in de Nederlanden, Antwerpen, 1840.
9 Geciteerd in Gentsche Tijdinghen, jg. 1, nr. 1, p. 159.
10 RAG, SPI Rekening 1 nr. 1730, 58r/v, 68v en 68bis.
11 D. VERSTRAETE, Over Ursel, het dorp van Pierlala, in Historische verkenningen in het Meetjesland, Maldegem, 1982, p. 155 e.v.
12 R. MOELAERT, De grafelijke baljuws-ontvangers van Ursel en Wessegem tussen 1454 en 1626, in Appeltjes van het Meetjesland, jb. 25 (1974), p. 208-233.
13 Afkortingen in de excerpten:

ADL	: Archives départementales à Lille
ARA	: Algemeen Rijksarchief Brussel
RAG	: Rijksarchief Gent
SAG	: Stadsarchief Gent
K/Aa	: Kerkarchief Aalter (RAG)
K/SNG	: Kerkarchief Sint-Niklaaskerk Gent (RAG)
LvdW	: Land van de Woestijne (RAG)
RG	: Rijke Gasthuis (RAG)
RK	: Rekenkamer (ARA)
RvVl	: Raad van Vlaanderen (RAG)
U	: Ursel (RAG)
Acq.Lille	: Acquits de Lille (ARA)
O	: oorkonde
r	: recto
v	: verso

14 R. MOELAERT, De grafelijke ..., p. 219.
15 D. VERSTRAETE, a.w., p. 161
16 Ibid, p. 159
17 R. MOELAERT, De grafelijke ... , p. 223.
18 Ibid, p. 221 zonder bronvermelding.
19 N. KERCKHAERT, Oude Oostvlaamse herbergnamen, Gent, 1980, p. 134.
20 N. KERCKHAERT, Oude Oostvlaamse herbergnamen, Gent, 1980; N. KERCKHAERT, Oude Oostvlaamse huisnamen, 6 delen, Gent, 1977-1993 en N. KERCKHAERT, Oude Oostvlaamse hoevenamen, 2 delen, Gent, 1977-1988.

HEEMKUNDIG REPERTORIUM 1998

Lopende heemkundige bibliografie voor de geschiedenis van het Meetjesland

Filip BASTIAEN

Deze bibliografie is een selectieve bibliografie. Voor de werkwijze en criteria, zie jaarboek 43 (1992), p. 258-263, jaarboek 45 (1994), p. 213 en jaarboek 48 (1997), p. 261. Routebeschrijvingen worden evenmin opgenomen.

Voor de geëxcerpeerde jaarboeken en tijdschriften, zie jaarboek 43 (1992), p. 261-262, jaarboek 44 (1993), p. 197-198 en jaarboek 47 (1996), p. 239.

Gebruikte sigels

AM	Appeltjes van het Meetjesland
B	Biekorf
BB	Bos en Beverveld
BTFG	Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis
BTNG	Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis
DB	De Belle
DE	De Eik
DED	De Eeklose Dobbelgebakkene
DL	De Levensboom
DTA	De Twee Ambachten
HB	Handelingen Genootschap voor Geschiedenis Brugge
HBM	Heemkundige Bijdragen uit het Meetjesland
HMGOG	Handelingen Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent
HLvN	Het Land van Nevele
JAM	Jaarboek Ambacht Maldegem
KB	Kapel en Beeld
KGK	Jaarboek van de Kring voor Geschiedenis en Kunst van Deinze en de Leiestreek
LvdW	Land van de Woestijne
ME	Molenecho's
MvT	Mensen van Toen
OH	Ons Heem
OR	Oud Ruysselede
OVZ	Oostvlaamse Zanten
RvT	De Roede van Tielt

TG	Tijdschrift voor Geschiedenis
Tgk	Het Tijdschrift van het Gemeentekrediet
TSG	Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis
VS	Vlaamse Stam

1. Bibliografie

A. Werkinstrumenten

bibliografieën

zie ook nr. 3

1. BASTIAEN Filip, *Heemkundig repertorium 1997. Lopende heemkundige bibliografie voor de geschiedenis van het Meetjesland.* - AM, 48(1997), 261-282.
   Thematische bibliografie met 4 indices: auteurs, trefwoorden, plaats- en familienamen.
2. DEFRUYT Jan, *Index op de jaargangen 16 tot 20 (1993-1997).* - LvdW, 20(1997), 3-4, 33-36.
   auteursindex

catalogi

3. MARTENS Marc, *Pieter Bladelin (ca.1410-1472) en Middelburg in Vlaanderen 1444-1994.* - Middelburg, 1994, 64p., rijk geïll.
   Tentoonstellingscatalogus 550 jaar Middelburg, met een uitvoerige biografie van Pieter Bladelin (burger, edelman, Bladelintriptiek van Rogier van der Weyden) en een bibliografie over deze gemeente.
   Bespr.: L.S., AM, 45(1994), 249-250.
4. VAN DE WOESTIJNE Paul, *K.L. Ledeganck en zijn tijd.* - Eeklo, 1997, 28 p., 3 ill. op omslag.
   Tentoonstellingscatalogus met een overzicht van het leven en werk van Ledeganck en een gedetailleerde beschrijving van de tentoongestelde stukken.

archiefwezen

zie ook nr. 87

5. NUŸTTENS Michel, *Bronnen voor de geschiedenis van het Meetjesland in het Rijksarchief te Brugge.* - Vriendenboek Luc Stockman, Aalter, 1998, 245-249.
   Een aantal Meetjeslandse heerlijkheden hadden banden met het Brugse Vrije of hoorden bij het bisdom Brugge.

6. PILLE Freddy, *Het Eeklose landboek (1638).* - DED, 7(1998), 2, 51-57, 2 foto's en 1 ill.
   Opgemaakt door de gezworen landmeter van het Brugse Vrije Pieter Boudins, die het niet erg nauw nam.
7. PILLE Freddy, *Van der Speetens contract met Philips IV teruggevonden.* - DED, 7(1998), 1, 8-9, afbeelding van een fragment van het contract.
   Zie ook nr. 89.
8. STEVENS Willy, *Het Archief van de Raad van Vlaanderen: een onmisbare bron voor plaatselijke geschiedenis.* - Vriendenboek Luc Stockman, Aalter, 1998, 251-264, 2 ill.
   Korte instellingsgeschiedenis, gevolgd door enkele Meetjeslandse processen.

bronnen(publicaties)

zie ook nr. 99

9. BAECKELANDT Roger, *Emigratie naar de Verenigde Staten van Amerika.* - LvdW, 21 (1998), 1-2, 3-44, 6 ill. van stoomboten.
   Lijst van emigranten tussen 1901 en 1904 uit Aalter, Bellem, Lotenhulle en Poeke. Op basis van andere bronnenpublicaties, met aanvullende gegevens uit de bevolkingsregisters.
10. BRAET André, *Monsterrollen van 1598.* - MvT, 8(1998), 3, 59-65, 1 ill.
    Lijst van weerbare mannen voor Nevele-Poesele.
11. BRAET André, *Rolle vande proc(h)ije van Loo ten Huelle vermaeckt ende vernieut den XVIIIe october 1599tich.* - MvT, 8(1998), 3, 65-67.
    Lijst weerbare mannen.
12. BUYCK Willy, *Wapenbezit te Eeklo in 1794.* - DE, 23(1998), 2, 100-109.
    Lijst opgemaakt door de Franse bezetter. Alfabetisch gepubliceerd.
13. DEBBAUT Ronny, *Staten van Goed Zomergem. Deel I (1634-1703).* - Z. pl., (1997), 90p.
    Er verscheen een overzicht van de erin voorkomende familienamen in DL, 10(1997), 4, 77-83.
14. DE REUCK Dirk, *Vluchtelingen in Bellem in 1696.* - MvT, 8(1998), 3, 68-72.
    Naar aanleiding van oorlogsomstandigheden. Overzicht opgemaakt op basis van de parochieregisters.
15. DE SMET Erik & HAMERLYNCK Willy, *De immobiliënmarkt te Eeklo tijdens het Ancien Regime* (aflevering IV: 1664-1676). - DE, 23(1998), 1, 3-36.
    Vervolg op 96/9 en 97/5.
    Chronologisch, verkopers (schenkers), kopers, aard goed.
16. DE SMET Erik, *Herbergen en herbergiers te Eeklo in 1916.* - AM, 48(1997), 143-188, met grafiek, foto's ...
    Tijdens de Eerste Wereldoorlog gebeurde er een zeer belangrijke enquête en ook een *zuivering*. In Eeklo telde men 331 cafés, na 1 november 1916 nog 126. Het leeuwendeel van de bijdrage wordt ingenomen door een overzicht van alle herbergen per straat.

17. DE SMET Erik, *Monogrammen of handmerken te Eeklo in de 17e eeuw.* - HBM, 11(1997), 4, 164-170; 12(1998), 1, 37-41; 2, 89-93, geïll.
Korte inleiding, waarna alfabetisch overzicht, met soms zeer korte bespreking.
18. DOBBELAERE Jozef, *Miliciens vrij van dienst te Adegem en Maldegem (1819-1822).* - DL, 10(1997), 4, 83-91, 1 ill.
Voornamelijk namenlijst (ook deserteurs gearresteerd door de veldwachters) met inleiding inzake militie.
19. GERITS Jan, *Mechelse gekochte poorters uit het Meetjesland.* - Vriendenboek Luc Stockman, Aalter, 1998, 117-119.
20. HAMERLYNCK Willy, *Bouwen, Hinderlijke Inrichtingen, enz. te Eeklo (1815-1830).* - DE, 23(1998), 37-46.
Alfabetische lijst inzake bouwaanvragen, verbouwingen, uitbatingen enz., met summiere informatie.
21. HUYS Paul, *De algemene herbergentelling van 1683 in het Meetjesland.* - AM, 48(1997), 85-116, 1 ill.
Integrale tekstpublicatie (behalve voor die gemeenten waarover hij vroeger elders publiceerde), aangevuld met een persoonsnamenlijst. De auteur analyseerde ook de naamgeving, de ouderdom, de situering en de eigenaars of uitbaters van de herbergen.
22. LUYSSAERT Jan, *Landegemse soldaten, oud-strijders en burgerlijke slachtoffers van de Eerste Wereldoorlog.* - MvT, 8(1998), 2, 26-44.
Volgens dienstplichtklasse.
23. LUYSSAERT Jan, *Oud-strijders begraven op het kerkhof van Landegem.* - MvT, 8(1998), 2, 45-48.
Ook de soldaten die in oktober-november 1918 in Landegem sneuvelden.
24. MARTENS Albert, *Een overstapje naar de 16e eeuw.* - DL, 11(1998), 3, 65-70.
Index op de wettelijke passeringen van Hansbeke, 1619-1635. Met korte commentaar inzake genealogisch belang.
25. MARTENS Albert, *Herbergen te Bellem, anno 1719.* - DB, 11(1998), 3, 34-37, 3 foto's.
Tekstpublicatie en bespreking.
26. MARTENS Albert, *Uit de praktijk: Woonplaats van bruid en bruidegom.* - MvT, 8(1998), 3, 53-56.
Pastoor Diericx van Hansbeke verschafte via het noteren van de ondertrouwen tussen 1624 en 1645 welkome genealogische informatie.
27. SCHEPENS Erik, *Gildebroeders en - zusters uit het Land van Nevele van de Broederschap van de H.Gerulfus te Drongen.* - MvT, 8(1998), 1, 2-4.
28. STEEGHERS Wilfried, *Gentse poorters uit Assenede (1542-1796).* VS, 34(1998), 2, 85-86.
28bis STEEGHERS Wilfried, *Gentse poorters uit Ertvelde (1542-1796).* - AM, 48(1997), 198-199, met index.
29. STEEGHERS Wilfried, *Gentse poorters uit Evergem (1542-1796).* - AM, 48(1997), 193-195, met index.

30. STEEGHERS Wilfried, *Gentse poorters uit Sleidinge (1542-1796).* - AM, 48(1997), 196-197, met index.
31. STROBBE Arnold, *Grafstenen in de H.Kruiskerk van Lotenhulle.* - MvT, 8(1998), 3, 51-53.
De teksten van vijf grafstenen in de kerk: Blomme, Maenhoudt, De Camer, Bays en De Schuyfelaer.

B. Hulpwetenschappen

32. PILLE Freddy, *Eeklose bibliotheek.Reeks: stadsrekeningen van de 80-jarige oorlog.* - deel 7 (1614-1615), Eeklo, 1996, 10p. + XXXVf. r en v + XVp.
Vervolg op 95/20 en 96/25.
Geannoteerde tekstuitgave met uitvoerige inleiding en naamregister.
33. VAN MALDEGHEM Jeroom, *Denombrement van Jacob van Halewyn, heer van Maldegem, 1515.* - JAM, 3(1997), 243-290, 1 foto.
Tekstuitgave - niet volgens de regels van de kunst - met inleiding over de leenhouder, de heerlijkheid, betaalwijzen enz. Het geheel is aangevuld met een index op persoons- en plaatsnamen
34. VAN DER HEIJDEN H.A.M., *De minuut-kaart van Middelburg-in-Vlaanderen van Jacob van Deventer teruggevonden.* - Caert-thresoor, 15(1996), 4, 107.

C. Dorpsgeschiedenis

monografieën en algemeen

35. STOCKMAN Luc & STROBBE Arnold, *Het dorp tussen het Lo en de Hul en het kasteel van Poeke.* - Maldegem, 1998, 40p., met talrijke foto's.
Algemene brochure naar aanleiding van de jaarlijkse zomeruitstap van het *Heemkundig Genootschap van het Meetjesland.* De brochure omvat twee delen: historische achtergronden (het dorp, landwegen, de Poekebeek, het landschap, ontstaan parochie en feodaal Lotenhulle) en de reisroute (o.a.enkele hoeven, het kasteel, de H.-Kruiskerk enz.).

varia

36. CLAEYS Jackie, *De kasseiweg van Ertvelde naar Oosteeklo die een verlengstuk kreeg.* - DTA, 6(1998), 1, 56-61, 1 foto.
De aanleg, midden 19de eeuw
37. DE CEUNINCK Paul, *Onderdak voor cultuur in Donk, 1978-1996, De Poermolen.* - JAM, 3(1997), 119-128, met foto- en kaartmateriaal.
Een ontmoetingscentrum met de naam van een 19de-eeuws citeetje: kleine huisjes die een rommelige indruk wekten.

38. DE REUCK Dirk, *De gemeentehuizen van Bellem.* - DB, 10(1997), 4, 6-12, 3 foto's.
39. DE SMET Erik, *Chronologie van Eeklose gebeurtenissen vanaf de Belgische onafhankelijkheid - 1846.* - HBM, 12(1998), 2, 66-77; 3, 111-130, geïll met foto's, tekeningen, grafieken en tabellen. Vervolg op 97/33.
40. DE SMET Erik, *De marktherschikking van 1677.* - DED, 7(1998), 1, 10-13, met plan en 1 foto.
    Een reorganisatiereglement dat veel verzet meebracht, maar de opstelling bleef eeuwenlang gehandhaafd.
41. DE VLEESSCHAUWER Marc, *Proces over de kerktoren van Bassevelde A° 1762-1763.* - DTA, 6(1998), 3, 35-42, 2 foto's en 1 document.
    Controverse tussen de tiendenheffer (Bijlokeabdij Gent) en het Ambacht Boekhoute.
42. DIERICKX Christ, *De gebruikers van een merkwaardig pomplichaam.* - DTA, 6(1998), 1, 15-17, 3 foto's.
    De uitbaters van de hoeve in Assenede waarvan het houten pomplichaam aan de lokale heemkundige kring werd geschonken.
43. LAROY Peter, *Gebroken armen en benen.* - LvdW, 20(1997), 3-4, 3-26.
    Thematisch gegroepeerde berichten over Aalter uit het weekblad *De Stad Eecloo*, ca. 1890-1914.
44. NOTTEBOOM Hugo, *De oprichting van het nieuwe Patteetskruis.* - HBM, 12(1998), 3, 134-141, met foto's en plannetjes.
    Een grenskruis, genoemd naar een familie, reeds gekend vanaf 1240 en oorspronkelijk op grondgebied Maldegem. In 1998 werd er een nieuw kruis opgericht, dat door de gemeentefusies op grondgebied Eeklo kwam.
45. NOTTEBOOM Hugo, *De stenen beer of het praatrabot op de Lieve.* - HBM, 12(1998), 2, 94.
    Inspectie en dringend herstel van een sluis in 1772 (Adegem?).
46. PILLE Freddy, *Drie bruggen en een kruis.* - DED, 6(1997), 4, 167-170, 1 foto en 1 kaart.
    Eeklo, 17de eeuw, bruggen over de Lieve en het Pateetskruis.
47. STOCKMAN Luc, *Vernieuwing van het schaliedak van de kerk van Vinderhoute in 1660-1661.* - AM, 48(1997), 189-192, 1 ill.
48. STOCKMAN Luc, *Verzoekschrift van heer Job Petrus De Cock, pastoor van de Oudeman, aan de abt van Sint-Pieters te Gent in 1574.* - AM, 48(1997), 211-220, 1 foto en 2 documenten.
    Geldzorgen van een pastoor.
49. VAN DE BOUCHAUTE Cyriel, *In memoriam "De Gouden Leeuw".* - DED, 7(1998), 1, 46-49, 4 foto's.
    Herberg, hotel, feestzaal, bioscoop in Eeklo, 19de - 20ste eeuw.
50. VERVALLE Walter, *De lange weg van een oude dorpspomp.* - DB, 11(1998), 3, 20-22, 1 foto.
    Bellem, 19de-20ste eeuw.

D. Archeologie

51. BAUTERS Luc (red.), *Een aardgasleiding. 65 km archeologische informatie.* - Monumentenzorg & Cultuurpatrimonium. Jaarverslag van de provincie Oost-Vlaanderen 1996, Gent, 1997, p. 103-167.
Met meerdere korte stukjes, o.a. driemaal Vosselare (ijzertijd en metaaltijd; p. 121-123 en 125-126) en Burkel-Maldegem (boerderijen uit de bronstijd; p. 112-116).
52. BOURGEOIS Jean & NENQUIN Jacques, *Les enclos circulaires, allongés et quadrangulaires en Flandre découverts par les fouilles et les prospection aériennes. Contribution à la connaissance des âges des métaux.* - GROENEN M. (dir.), *La préhistoire au quotidien. Mélanges offerts à Pierre Bonenfant*, Grenoble, 1996, p. 41-72, 19 fig.
Overzicht van de monumenten uit de metaaltijden en Romeinse tijd, o.m. aan het licht gekomen in Landegem, Aalter en Ursel.
53. BOURGEOIS Jean, DE CLERCQ Wim, DE MULDER Guy, MEGANCK Mark & VERLAECKT Koen, *Het Land van Nevele in de metaaltijden.* - VOBOV-info, 47(1998), themanummer: een kijk op het archeologisch verleden van Het Land van Nevele, 13-23, 13 fig.
Overzicht van de in het Land van Nevele gevonden sites en vondsten uit de bronstijd en ijzertijd.
54. DE BEENHOUWER J., *Drie fragmenten van terracottabeeldjes uit Merendree.* - VOBOV-info, 47(1998), themanummer: een kijk op het archeologisch verleden van Het Land van Nevele, 54-58, 3 fig.
Typo-chronologische analyse van de fragmenten van Romeinse terra cotta-beeldjes uit de opgravingen in Merendree.
55. DE CLERCQ Wim, *Middeleeuwse vondsten in Aalter-centrum.* - VOBOV-Info, 46(1997), 29, 1 fig.
Vondsten van laat-middeleeuws aardewerk bij wegenwerken.
56. DE CLERCQ Wim, *Archeologisch onderzoek bij de aanleg van de aardgasleiding Zeebrugge-Raeren (fase 1997): een overzicht van de sporen uit de Middeleeuwen op het grondgebied van de provincie Oost-Vlaanderen.* - Archaeologia Mediaevalis, 21, 11.
Nota met o.m. sites in Oostwinkel-Veldmolenhoek en Maldegem-Burkel.
57. DE CLERCQ Wim, *De Romeinse aanwezigheid in de vallei van de Kale: een overzicht.* - VOBOV-info, 47(1998), themanummer: een kijk op het archeologisch verleden van Het Land van Nevele, 59-60, 1 fig.
Ruimtelijke, chronologische en functionele synthese van het onderzoek naar Romeinse sites in de vallei van de Kale, grondgebied Land van Nevele, en hun relatie tot omringende sites en gebieden.
58. DE CLERCQ Wim, *De vroege middeleeuwen ip het grondgebied van het Land van Nevele.* - VOBOV-info, 47(1998), themanummer: een kijk op het archeologisch verleden van Het Land van Nevele, 61-63, 4 fig.
Bondig overzicht van de vroeg-middeleeuwse sites en vondsten.

59. DE CLERCQ Wim, *De archeologie van een aardgasleiding: de begeleiding van het Distrigas-VTN-project op het grondgebied van de provincie Oost-Vlaanderen, fase 1997.* - Monumentenzorg & Cultuurpatrimonium. Jaarverslag van de provincie Oost-Vlaanderen, 1997, 97-105, 18 fig.
Rijk geïllustreerd overzicht van de eerste resultaten van het archeologisch onderzoek bij de aanleg van de VTN-aardgasleiding met o.m. sites in Maldegem en Oostwinkel.
60. DE CLERCQ Wim, *Archeologisch onderzoek bij de aanleg van de aardgasleiding Zeebrugge-Raeren (1997): een overzicht van de sporen uit de metaaltijden op het grondgebied van de provincie Oost-Vlaanderen.* - Lunula, Archaelogia Protohistorica, VI(1998), 46-48, 4 fig.
Met o.m. bronstijdgrafheuvel en -aardewerk in Maldegem-Burkel.
61. DE CLERCQ Wim, *Onbekend is onbemind. De vroege Middeleeuwen in het westen & noordwesten van Oost-Vlaanderen, gezien vanuit archeologisch perspectief.* - HMGOG, 51(1997), 21-36, 4 tekeningen en 1 kaart.
Sites in Vosselare, Nevele, Aalter, Maldegem, Adegem, Merendree en Ursel.
62. DE CLERCQ Wim, *Ongeschreven verleden. Een archeologische kijk op de vroegste bewoningsgeschiedenis van het Land van Nevele.* - HLvN, 29(1998), 2, 89-160, met talrijke foto's, tekeningen en illustraties. Gevolgd door een uitgebreide bibliografie inzake archeologie in het behandelde gebied.
Algemeen archeologisch artikel, van steentijd tot vroege Middeleeuwen, geconcretiseerd en geïllustreerd met lokale voorbeelden.
63. DE CLERCQ Wim & BAUTERS Luc, *Wegen onder de wegen. Enkele aanduidingen i.v.m. het voorkomen van houten, post-middeleeuwse wegdekken in het Land van Nevele.* - HLvN, 29(1998), 1, 20-26, 1 foto.
Houten wegdekken aan het licht gekomen door werkzaamheden aan huidige wegen, o.a. in Merendree en Vinkt.
64. DE CLERCQ Wim & DE MULDER Guy, *Vroege La Tène bewoning in de vallei van de Kale te Vosselare-Meerskant (gem. Nevele, prov. O.-Vl.): materiaalstudie en situering in het regionale nederzettingspatroon.* - Lunula, Archaeologia Protohistorica, VI (1998), 69-74, 3 fig, 1 tabel, 1 grafiek.
Een Late ijzertijdsite in Vosselare.
65. DE CLERCQ Wim & THOEN Hugo, *Onderzoek naar de Gallo-Romeinse aanwezigheid in het Meetjesland (O.-Vl.). Methodologie en eerste resultaten van een multi-disciplinair prospectieonderzoek.* - Romeinendag 13 maart 1996, Tongeren, 1996, p. 12-16, 2 fig.
Onderzoeksmethode voor prospectie, gebruikt om de Romeinse aanwezigheid in het Meetjesland te bepalen.
66. DE CLERCQ Wim & THOEN Hugo, *Archeologie in een serre. Proef-opgravingen op een Romeinse steenbouw te Nevele (O.-Vl.).* - VOBOV-Info, 46(1997), 9-15, 5 fig.
Veslag van een proefopgraving op een - zeldzame - Romeinse steenbouwsite.
67. DE CLERCQ Wim & THOEN Hugo, *Enkele aspecten van de Gallo-Romeinse aanwezigheid in het Meetjesland.* - Vriendenboek Luc Stockman, Aalter, 1998, 51-62, met 2 foto's en 2 plattegronden.

Status quaestionis en recent Romeins archeologisch onderzoek met bespreking van enkele sites: Aalter-Loveld (Romeinse waterput), Maldegem-Vake (Romeins kamp) en Zomergem (kleiverwerkend bedrijf).

68. DE CLERCQ Wim, DESCHIETER J., HAGEMAN B., THOEN Hugo & VERMEULEN Frank, *Recent Romeins archeologisch onderzoek in de vallei van de Kale, grondgebied Land van Nevele: sites en structuren.* - VOBOV-info, 47(1998), themanummer: een kijk op het archeologisch verleden van Het Land van Nevele, 28-33, 4 fig.
Enkele recent onderzochte Romeinse sites en hun structuren, o.m. een Romeinse weg en een oven in Merendree.

69. DE CLERCQ Wim, DESCHIETER J, DICKINSON B. & BIRD J., *Terra sigillata uit Merendree als maatstaf voor chronologie.* - VOBOV-info, 47(1998), themanummer: een kijk op het archeologisch verleden van Het Land van Nevele, 34-45, 3 fig, 4 grafieken.
Typo-chronologische analyse van Romeins luxe-aardewerk uit de opgravingen te Merendree.

70. DE CLERCQ Wim & VERLAECKT Koen, *Het Land van Nevele: een beknopt fysisch profiel.* - VOBOV-info, 47(1998), themanummer: een kijk op het archeologisch verleden van Het Land van Nevele, 2-5, 3 fig.
Fysich profiel vanuit archeologisch en historische invalshoek.

71. ERVYNCK A., GAUTIER A. & VAN NEER W., *Import van schelpdieren en vis in een Romeinse nederzetting te Nevele.* - VOBOV-Info, 46 (1997), 24-28, 1 tabel.
Archeo-zoölogisch onderzoek van het schelp- en botmateriaal.

72. HOLLEVOET Yann & DE CLERCQ Wim, *Distrigas en de Romeinen. aflevering 1: Archeologische begeleiding van het VTN-project, loten 1 en 2.* - Romeinendag, 1 april 1998, Brussel, p. 17-20, 2 fig.
Samenvatting van een congresbijdrage met o.m. Romeinse nederzettingen en graven in Maldegem-Burkel en Oostwinkel-Leischoot.

73. MONSIEUR P., *Romeinse amforen uit Merendree.* - VOBOV-info, 47(1998), themanummer: een kijk op het archeologisch verleden van Het Land van Nevele, 46-53.
Typo-chronologische analyse van de Romeinse wijn- en olijfolieamforen.

74. THOEN Hugo, *De Romeinse bewoning in de vallei van de Kale binnen het gebied van het Land van Nevele. Status quaestionis van het onderzoek.* - VOBOV-info, 47(1998), themanummer: een kijk op het archeologisch verleden van Het Land van Nevele, 24-27, 4 fig., 2 tab.
Overzicht van de vondsten, sites en onderzoeksactiviteit op Romeinse sites.

75. VAN DER HAEGEN Guy, *Steentijdvondsten in het Land van Nevele.* - VOBOV-info, 47(1998), themanummer: een kijk op het archeologisch verleden van Het Land van Nevele, 6-12, 3 fig., 1 tab.
Overzicht van gevonden vuursteenartefacten en hun eventuele datering.

E. Historische geografie & ecologische geschiedenis

zie ook de nrs. 87 en 111

76. HOSTE Ivan, *De meetjes van het Meetjesland.* - Streekgids Meetjesland, Eeklo, 1998, 11-17, 3 foto's en 1 kaart.
Landschappelijke *eenheid in verscheidenheid.* Landschaps- en ontginningsgeschiedenis als basis voor de naamverklaring.
77. VAN EEGHEM Etienne, *Het ontstaan van grachten en wallingen.* - LvdW, 20(1997), 3-4, 47-54, met tekeningen en foto's. Dit artikel verscheen in een licht aangepaste versie ook in DB, 11(1998), 1-2, 19-24.
Met lokale voorbeelden.

F. Politiek-bestuurlijke geschiedenis & Instellingen

zie ook nr. 44

78. BAUWENS André, *Middelburg in Vlaanderen in de turbulente jaren 1579 en 1581. Het beeld aangescherpt.* - Biekorf, 94(1994), 1, 84-99.
Middelburg bleef katholiek tijdens de Gentse calvinistische republiek, die talrijke Vlaamse steden op militaire wijze aan zich wist te binden. Ondanks een afspraak plunderden de Gentenaars toch en namen Middelburg in. Er bleef een verslag bewaard van het onderzoek. door het stadsbestuur van Brugge.
79. BAUWENS André, *Ende dat elck soude ghemainteneèrt worden jn sijn gherechticheijt.* - Vriendenboek Luc Stockman, Aalter, 1998, 35-44, 2 kaarten.
Geschillen tussen de heerlijkheid Middelburg in Vlaanderen en het Vrije van Sluis over de uitoefening van de jurisdictie op het Staatse grondgebied van de genoemde heerlijkheid in de jaren 50 van de 17de eeuw.
80. BUYCK Johan, *De Boerenkrijg in Assenede.* - AM, 48(1997), 67-84, geïll.
De bijdrage behandelt in hoofdzaak de opstand in oktober 1798 met de moord op de *commissaire du Directoire Exécutif* Antoine De Neve als hoogtepunt. De man gold als een republikein van de harde lijn. Ook de reacties op deze opstand worden nader bekeken: van de overheid en de plaatselijke republikeinen, arrestaties door de gerechtelijke instanties en uiteindelijk de schadevergoedingen.
81. BUYCK Roger, *Perikelen rond een kerkrestauratie in Kaprijke (1661-1685).* - Vriendenboek Luc Stockman, Aalter, 1998, 45-50, 1 plan.
Juridisch steekspel tussen enerzijds de pastoor, baljuw, burgemeester en schepenen van Kaprijke en anderzijds de tiendheffers, met name de Sint-Pietersabdij nevens Gent, de deken en het kapittel van Doornik en de abdij van Flines in Henegouwen.
82. DE KRAKER Adrie, *Oorlog en ellende op het Noord-Vlaamse platteland tussen 1584 en 1609.* - Vriendenboek Luc Stockman, Aalter, 1998, 63-78, 2 kaarten.

Behandelt in hoofdzaak de desastreuze toestand in de ambachten Assenede en Boekhoute. Er worden hiervoor *zuidelijke* bronnen gebruikt (ambachtsrekeningen en correspondentie bewaard in Brussel), maar ook *Staatse*. De sociaal-economische ontreddering komt aan bod (verlies aan cultuurland, ontvolking, bestuursvacuüm enz.), naast de krijgsstrategie.

83. DE SCHEPPER Andries, *Voor outer en heerd, Evergem, 1798-1998.* - Evergem, 1998, 33 p., geïllustreerd.
Over de Boerenkrijg in Evergem, Ertvelde, Kluizen en Sleidinge en de rest van het Meetjesland met daarin voornamelijk aandacht voor Jan-Baptist Van Lent, onderwijzer - koster te Doornzele. Ook de moord op kantoncommissaris De Neve komt aan bod.
Bespr.: H.N., AM, 49(1998), p. 291-295.

84. DE VLEESSCHAUWER Marc, *De Boerenkrijg in de Twee Ambachten.* - DTA, 6(1998), 2, 1-89, geïll.
Monografie in 4 delen, waarvan 2 volledig gebaseerd zijn op uitzonderlijke egodocumenten: een kroniek van de adjoint Livinus Van de Kerckhove en het (retrospectief) dagboek van de gijzelaar Jan-Baptist Snoeck. Hij was één van de gijzelaars gedurende 43 dagen ten gevolge de moord op de kantoncommissaris Antoine De Neve. Deel 3 behandelt de eigenlijke opstand: republikeinse gevoelens, de moord op De Neve, andere baldadigheden, represailles..., de carrière van De Neve.
Bespr. H.N., AM, 49(1998), 291-295.

85. DOBBELAERE Jozef, *Het proces anno 1823 van Jan Vermeersch (1767-1834), burgemeester te Adegem en te Maldegem.* - HBM, 11(1997), 4, 171-191.
Uitvoerige bijdrage over het corrupt gedrag van een burgemeester en het daaruit voortvloeiend proces voor het assisenhof: biografische gegevens, beschuldigingen, getuigenverklaringen, veroordeling. Met als bijlage o.a. de getuigenlijst.
Zonder bronvermelding.

86. FRANÇOIS Luc, *De Boerenkrijg in het Meetjesland.* - Vriendenboek Luc Stockman, Aalter, 1998, 111-115.
Beknopte synthese.

87. HOSTE Ivan, *De schouwing van de wegen van het jaar XIII (1805) in Lotenhulle: "Daer en moet niemant peysen geschapeert te worden".* - Vriendenboek Luc Stockman, Aalter, 1998, 139-148, met kaart.
Met beknopte inleidende beschouwing inzake oudere ordonnanties. Uitgebreide bespreking van de schouwing van 1805 en het nut van de bron (het niet-commerciële aspect van wegenaanleg, de wegen zelf, de aanplantingen langs de wegen).

88. NOTTEBOOM Hugo, *Bekwaamheidskiezers en hun examen (1883-1893).* - Vriendenboek Luc Stockman, Aalter, 1998, 227-244, 3 documenten.
Algemeen artikel over een element van het kiesrecht, met aandacht voor het examen, de organisatie ervan met concrete toepassing voor het noorden van het Meetjesland (het vroegere arrondissement Eeklo).

89. PILLE Freddy, *Jan van der Speeten, eerste heer van Eeklo.* - DED, 7(1998), 1, 2-7.

De verkoop van de titel *heer van Eeklo* betekende ook de afscheiding van Lembeke. Het artikel gaat in op de gevolgen voor de stad en voor de heer en de niet al te beste betrekkingen tussen de schepenen en de heer in de beginjaren.

90. PILLE Freddy, *Werken in overheidsdienst (1620-1625).* - DED, 6(1997), 4, 159-166, 2 documenten.
Korte beschrijving van de *jobs* en de verdienste: van stadsbode, over schepenen tot griffier, ontvanger en baljuw. Er bleken onregelmatigheden te bestaan.
91. STEVENS Willy, *De inning van de tienden en het onderhoud van de kerk te Lotenhulle.* - LvdW, 20(1997), 3-4, 100-118.
Rechtszaak met talrijke getuigen gevoerd aan het einde van de 17de eeuw door de pastoor van Lotenhulle, Gillis Anjuyn, in verband met de tienden. Een ander heet hangijzer was het onderhoud van het kerkgebouw, de toren en de klokken. Ook voor deze zaak werden talrijke getuigen opgetrommeld en een onderzoek gevoerd naar de hoorbaarheid van de klokken.
92. STUIJ P., *Ottogracht, ja of nee?* - AM, 48(1997), 47-66, met 6 kaarten.
Deze bijdrage voert ons naar de Middeleeuwen en de grenzen tussen het Franse en Duitse rijk in het poldergebied - het noorden van het Meetjesland, de Vier Ambachten en het Land van Waas. De auteur komt tot de conclusie dat de Ottogracht een grens vormde en ook dat er duidelijke aanwijzingen zijn om een gegraven Ottogracht aan te nemen, maar niet dat door de Ottogracht Scheldewater naar de Honte vloeide.

G. Sociaal-economische geschiedenis

zie ook nr. 42

93. BASTIAEN Filip, *Doodsoorzaken en sociale ongelijkheid voor de dood, Zomergem, 1867-1880.* - Vriendenboek Luc Stockman, Aalter, 1998, 21-34.
Op basis van een ruime steekproef in de bevolkingsregisters. Zomergem blijkt een van de weinige gemeenten waar de doodsoorzaken goed werden geregistreerd. Bespreking van de levensverwachting, de zuigelingen- en kindersterfte en verscheidene doodsoorzaken bij volwassenen. Uit de studie is geen duidelijke sociale ongelijkheid af te leiden.
94. BLOMME Jürgen, *Profiel van de onwettige moeder te Eeklo.* - DED, 7(1998), 3, 131-137, met grafieken en tabellen.
Onderzoek voor 2de helft 18de eeuw tot begin 20ste eeuw. Bij het profiel wordt gepeild naar de leeftijd, de herkomst, het beroep en de wettigingen.
95. BLOMME Jürgen, *Voorhuwelijkse en onwettige kinderen te Eeklo (1639-1917).* - DED, 7(1998), 1, 14-19, 4 grafieken en 1 tabel.
Seks buiten het huwelijk bleek in Eeklo hoog te liggen. De verpreutsing duikt pas op vanaf het Interbellum.
96. BUYCK Roger, *De linnennijverheid te Kaprijke: 1830-1850.* - AM, 48(1997), 117-141, met als bijlage een lijst van wevers in 1843.

De linnennijverheid ging samen met de armenzorg, te wijten aan de alomheersende crisis. De *Commissie van Onderstand* - een kind uit crisistijd - poogde het leed wat te verhelpen. Nadien kwam er ook een nijverheidscomité. De werking van beide instellingen wordt uit de doeken gedaan.

97. CLAEYS Jackie, *De rampjaren 1846 tot 1848 in Oosteeklo.* - DTA, 6(1998), 1, 89-90, 1 grafiek.
Demografische gegevens

98. D'HAVE Reinhard, *Hij was een smokkelaar...* - Eeklo, 1998, 157p., rijk geïll.
Smokkel als onderdeel van het economisch leven in de Meetjeslandse grensdorpen in de jaren vijftig en zestig. Voornamelijk gebaseerd op interviews met gewezen smokkelaars en douaniers: Georges Matthijs, Hilaire Van Yper, Willy Steyaert, Johan Coppejans, Edmond Claeys, Prosper Soberon, Laurent Bonamie, Madeleine Temmerman, Albert Minne, Roman Hemelsoet e.a. Aangevuld met krantenberichten.
Bespr. : P.L., AM, 49(1998), 298.

99. DEBBAUT Ronny, *Een Zomergemse kolonie in Oedelem. Interne migraties in het Meetjesland van oost naar west.* - DL, 11(1998), 3, 53-65.
Voornamelijk 17de-eeuwse genealogische gegevens.

100. DE CONINCK Paul, *Het winnen van turf op het heideveld van Papinglo.* - HBM, 12(1998), 3, 131-133.
Maldegem. In hoofdzaak een lijst van personen die betaalden om turf te steken en hun dieren op het heideveld te weiden.

101. DE KEYSER R., *De Spaanse griep in Eeklo.* - DED, 7(1998), 2, 75-78, 1 ill.
Ernstige griepepidemie net aan het einde van de Eerste Wereldoorlog.

102. DE KEYSER R., *Prostitutie in Eeklo.* - DED, 7(1998), 3, 138-141.
Prostitutie en reglementering tijdens de Tweede Wereldoorlog.

103. DE REUCK Dirk, *Een fameus dubbelhuwelijk in Bellem in 1712.* - Vriendenboek Luc Stockman, Aalter, 1998, 79-88, 1 foto en 2 documenten.
Een bewuste huwelijkspolitiek tussen notabele families: Steyaert en Verlee. Met bespreking van de activiteiten van de families op politiek-bestuurlijk vlak en op het sociaal-economische.

104. DE SMET Aimé & VAN DE WOESTIJNE Paul, *De Eeklose coöperatie Werkmanswelzijn 1900-1985.* - HBM, 11(1997), 4, 145-154; 12(1998), 1, 14-29; 2, 49-65, rijk geïll. Vervolg op 97/72.
De liberale coöperatie stond o.a. in voor een bakkerij, een winkel, een herberg en een cinema.

105. DE SMET Erik, *Het Gillebeertsbeluik in Eeklo: een impressie.* - Vriendenboek Luc Stockman, Aalter, 1998, 89-102, met 1 foto, plannen, grafieken en tekeningen.
Bouwgeschiedenis en de vlugge verloedering van het 19de-eeuws beluik, met aandacht voor Ferdinand Gillebeert als bouwheer. Er wordt ook aandacht besteed aan de bewoners van de 32 huisjes.

106. DE VRIENDT Omer, *De bonentrekkers.* - DTA, 6(1998), 1, 18-23, 3 foto's en 2 documenten.
Bonenteelt bij de gebroeders Van de Velde in Boekhoute, vanaf 1954.

107. DIERICKX Christ, *Koffiebranderij en confituurfabriek Poppe te Bassevelde.* - DTA, 6(1998), 1, 62-68, 4 foto's en 3 documenten.
Groothandel in kruidenierswaren, met enkele specialiteiten en eigen producten, vanaf 1916 tot 1974.
108. GOEMINNE Luc, *Een windmolenvermelding in Assenede in 1255.* - AM, 48(1997), 45-46.
109. LAROY Peter, *God wil het!* - LvdW, 21(1998), 1-2, 79-82.
Over de oprichtingsjaren van de maatschappij van onderlinge bijstand St.-Cornelius in Aalter. Gebaseerd op een fragmentarisch verslagboek, tussen 1900 en 1905.
110. LOOTENS Cyriel, *Verdwenen Bellemse bedrijven.* - DB, 11(1998), 3, 23-33, rijk geïll.
Over brouwerijen, voornamelijk van de families Meiresonne en Lootens.
111. LUYSSAERT Jan, *Ontginningsgeschiedenis van Hansbeke in het licht van de toponymie.* - Vriendenboek Luc Stockman, Aalter, 1998, 181-188, 2 kaarten.
De voortschrijdende ontginning is af te lezen/leiden uit de perceelsnamen: eerst akkers, dan eventueel bilken (uit grotere eenheden genomen) en vangen, en tot slot de driesen.
112. MARTENS Albert, *De conferentie van Sint-Vincentius à Paulo te Hansbeke (1854-1949).* - AM, 48(1997), 5-44, geïll. en met ledenlijsten als bijlage.
Detailstudie over deze christelijke, caritatieve vereniging met een sociaal-bewogen karakter. De vereniging werd gedragen door rijke, vooraanstaande katholieken. Er wordt ingegaan op de stichting, het bestuur en de relatie met de geestelijkheid. Zowel de gewone als secundaire werking worden uitvoerig toegelicht, met o.a. een "*schrijfkantoor voor de armen*" en bibliotheekwerk.
113. MARTENS Albert, *Hoog dodencijfer te Hansbeke in het jaar 1645.* - MvT, 8(1998), 1, 5-12, 6 grafieken en met namenlijst.
Oorlogsgeweld werd gevolgd door een epidemie.
114. MARTENS Albert, *Uitbesteding van armen te Hansbeke, anno 1825.* - MvT, 8(1998), 1, 21-24.
De concrete werking van een element van de armenzorg.
115. NOTTEBOOM Hugo, *Zeven huizen in de Kattenhoek.* - HBM, 12(1998), 2, 83-88, 5 ill.
De eerste Maldegemse tuinwijk, een initiatief van Jozef de Lille, voor hij een eigen bouwmaatschappij oprichtte (1929-1930).
116. PAUWELS Omer, *Hoe het socialisme in Assenede begon.* - DTA, 6(1998), 1, 51-55, 1 foto en 1 affiche.
Meetings vanaf 1890. Gebaseerd op krantenberichten, tot omstreeks 1925.
117. VAN DER EECKEN Guido, *Twee emmertjes water halen... aan de houten pomp.* - DTA, 6(1998), 1, 7-14, 5 foto's en 1 kaart.
Over drinkwatervoorziening en houten pompen in Assenede.

H. Godsdienst- en kerkgeschiedenis

zie ook nr. 161

118. DE VLEESSCHAUWER Marc, *Assenede en Boekhoute: ruim 13 eeuwen parochiegeschiedenis.* - DTA, 6(1998), 1, 36-39.
De kerstening van de streek door Willibrordus.

119. DE VLEESSCHAUWER Marc, *De uitdrijving van de nonnetjes van Oosteeklo uit hun klooster te Gent anno 1796.* - DTA, 6(1998), 3, 8-17,2 foto's en 2 documenten.
O.a. gebaseerd op een memorieboek.

120. MARTENS Albert, *De Mariakapel op de wijk Zande te Hansbeke. Verering van de H. Coleta en van Sint-Antonius met het varkentje.* - HLvN, 29(1998), 1, 27-70, met foto's, plannen, tekeningen en grafieken.
Beschrijving van de oude en de nieuwe kapel, de eigenaars van het perceel, de bouwheer en de verering, o.a. via de naamgeving (evolutie doopnaam Coleta en Antonius). Met gezinsfiche van Pieter Sutterman (eerste bouwheer) en kwartierstaat Monica Lambrecht (tweede bouwheer, weduwe De Seille).

121. MARTENS Albert, *Pastoreele rechten des trauwgelts (1739).* - HBM, 12(1998), 1, 34-36.
Pastoor Lamme vroeg trouwgeld in plaats van het hogere huwelijksrecht. Gillis Van Thienen ging toch niet akkoord en de zaak kwam voor de lokale schepenbank.

122. MARTENS Albert, *Processies in Hansbeke, een vleugje nostalgie.* - Vriendenboek Luc Stockman, Aalter, 1998, 201-210, 2 foto's.
15de - 20ste eeuw

123. MARTENS Marc, *De confrerieën van de Rozenkrans en van het Heilig Sacrament en Berechting te Middelburg.* - Vriendenboek Luc Stockman, Aalter, 1998, 211-226, 2 foto's.
In de eerste confrerie, eind 18de eeuw - midden 20ste eeuw, speelde de rederijker en spektakelbouwer Pieter Francis Van Hollebeke een belangrijke rol (o.a. als stichter). Hij besteedde aan de stichting een gedenkschrift van 49p. Mogelijks was hij ook de stichter van het tweede broederschap.

124. NOTTEBOOM Walter, *De sacraments- en de halfoogstprocessie te Adegem.* - JAM, 3(1997), 67-88, met talrijke (kleuren-)foto's.
Korte historiek met uitgebreide fotoreportage.

125. PILLE Freddy, *De eerste recollecten te Eeklo.* - DED, 7(1998), 3, 101-106, enkele ill.
Eerste helft 17de eeuw. Ze namen dikwijls de taken van de afwezige pastoor over.

126. VAN HOECKE Rita, *De annalen van Ten Doorn.* - DED, 6(1997), 4, 171-188; 7(1998), 1, 29-45; 2, 58-74, talrijke foto's. Vervolg op 96/79 en 97/89.
Historisch portret van het Eeklose klooster en de (meisjes-)school: de periode vanaf de Tweede Wereldoorlog.

I. Militaire geschiedenis

127. THYS Maurice, *Herinneringen aan de Tweede Wereldoorlog.* - LvdW, 21(1998), 1-2, 53-78, rijk geïll.
Voornamelijk aanvullende en verbeterde gegevens bij een artikel uit 1980, Aalter.

J. Kunst, cultuur & wetenschappen
inclusief onderwijs en pers

zie ook de nrs. 43 en 126

128. DE CEUNINCK Paul, *Het bibliotheekwezen als vaste waarde in het Donkse culturele leven.* - JAM, 3(1997), 89-118, met foto's, documenten en grafieken.
Voornamelijk 20ste eeuw tot op vandaag, ook aandacht voor de toestand in Maldegem en de eerste stappen naar bibliotheken in de 19de eeuw.
129. DE DONCKER Jos, *Honderd jaar onderwijs. De familie Alyn te Aalter.* - LvdW, 20(1997), 3-4, 63-99, met talrijke foto's en documenten. Vervolg op 97/93.
Familiehistoriek in functie van het onderwijs, vanaf 1858. Niet steeds louter tot Aalter beperkt.
130. DE VLEESSCHAUWER Marc, *Het antifonarium van de abdij Oosteeklo: een merkwaardig 15de-eeuwse kunstschat in het Museum voor Schone Kunsten te Gent.* - DTA, 6(1998), 3, 43-49, 5 foto's.
Handschrift met psalmen, verlucht met miniaturen, en waarvan de opdrachtgevers en de makers bekend zijn.
131. DE VLEESSCHAUWER Marc, *Huis Van de Keere te Oosteeklo.* - DTA, 6(1998), 1, 82-88, 3 foto's en 3 documenten.
Recent gesloopte art nouveauwoning. Ze werd ontworpen door de architect Omer Clemminck. Ook de bouw en het interieur komen aan bod.
132. MARTENS Marc, *Een "Aanbidding door de herders" naar Rubens in de kerk van Middelburg.* - JAM, 3(1997), 209-215, 4 foto's.
17de-eeuws, nog steeds anoniem, schilderij.
133. MARTENS Marc, *Het kasteel van Middelburg.* - JAM, 3(1997), 175-189, met foto's, kaarten en tekeningen.
Een ideële reconstructie aan de hand van literatuur en oude kaarten.
134. PILLE Freddy, *De eerste jaren van de Latijnse school van de paters recollecten.* - DED, 7(1998), 3, 107-117, 2 documenten en 2 foto's.
Eeklo, 2de helft 18de eeuw. Een *palmaresboek* biedt een ongemene schat aan gegevens: de schoolstructuur, de uitbouw van de school, de leerlingen. Er gebeurde ook een sociaal onderzoek naar de Eeklose leerlingen.
135. STOCKMAN Luc, *Het kasteel van Poeke.* - OH, 51(1997), 4, 223-230, 4 foto's en 1 kaart.
De heerlijkheid, de heren, bouwgeschiedenis en stand van zaken restauratie.

K. Taal- en letterkunde

Naamkunde, dialectologie, toponymie ...

zie ook nr. 76

136. DE COOMAN M., *Werken met parochieregisters en namen.* - VS, 34(1998), 2, 63-71.
Hoofdzakelijk over naamkunde en de verandering van namen. Het gros van de voorbeelden zijn gesitueerd in het Meetjesland.

137. DE GROOTE Stefaan, *Een fabrikantszoon en een bakker worden schrijver: Cyriel Buysse versus Stijn Streuvels.* - HLvN, 29(1998), 1, 79-88.
Korte bijdrage over de onderlinge verhouding tussen deze twee naturalistische schrijvers, zowel persoonlijk als de waardering in de literaire wereld. Gekenmerkt door tegenstrijdigheden inzake datering.

138. DEVOS Magda, *Valse katten in het Meetjesland.* - Vriendenboek Luc Stockman, Aalter, 1998, 103-110.
Toponiemen met een *kat*-bestanddeel, wat slijk of een vuile slijmerige substantie blijkt te zijn.

139. MARTENS Albert, *Over Sint-Martinus en de familienaam Martens.* - DL, 11(1998), 1, 5-17.
De doopnaam, St.-Martinusdorpen, verspreiding van de naam enz., waarbij het Meetjesland van groot belang is.

140. MATTHEEUWS Kris, DEVOS Magda, DE VOS Achiel & STOCKMAN Luc, *Meetjeslandse toponiemen tot 1600. Deel IV Het Ambacht Zomergem. Band 3 Zomergem.* - (Oosterzele(, 1997, 288p., met uitneembare kaart.
De verklaring van de belangrijkste plaatsnamen, een index en ook een glossarium.

141. NOTTEBOOM Hugo, *Onuitgegeven en weinig bekende gedichten van Karel Lodewijk Ledeganck.* - HBM, 11(1997), 4, 155-163; 12(1998), 1, 1-8; 2, 78-82, geïll. met afbeeldingen en foto's.
Als aanvulling bij de nieuwe biografie verschenen in het Ledeganckjaar (zie 97/133).O.a. enkele liefdesgedichten, zijn vriendschap tot bepaalde personen...

142. STYNEN L., *Virginie Loveling in de spiegel van haar reisnotities.* - Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Taal- en Letterkunde, (1995), afl. 1, (20p).

143. TAELDEMAN Johan, *De dialecten van het Meetjesland gesitueerd in tijd en ruimte.* - Vriendenboek Luc Stockman, Aalter, 1998, 289-306, met talrijke kaarten.
Het dialect in het Meetjesland is vrij verscheiden, zodat van een Meetjeslands dialect geen sprake kan zijn.

144. VAN DE ROSTYNE Rik, *"Moeder Daneel", een cryptische biografie van Mathilde Courtmans.* - JAM, 3(1997), 129-174, met foto's, kaarten enz.
Het boek van de Maldegemse schrijfster lijkt op het eerste gezicht een doodgewone liefdesroman. Volgens de auteur schuilt er achter het verhaal een boeien-

de geschiedenis: een stuk biografie omtrent het liefdesavontuur van Mathilde, de oudste dochter van mevrouw Courtmans. De auteur gaat op zoek naar de cryptische onderbouw, bv. de buren.

145. VAN DE WOESTIJNE Paul, *De naam Meetjesland: ouder dan vermoed!* - Vriendenboek Luc Stockman, Aalter, 1998, 311-316.
Als de naam niet uit de 18de eeuw dateert, dan is hij zeker uit het begin van de 19de eeuw. De auteur gaat ook nog eens in op de band met de linnennijverheid.

146. WILLEMS Gustaaf, *Dialectspreuken in Assenede.* - DTA, 6(1998), 1, 24-25; 3, 24-25.
Met betekenis.

L. Familiekunde

familiegeschiedenis

147. CLAEYS Robert, *Voorouders en nazaten van Philemon De Pauw.* - DL, 10(1997), 4, 92-99; 11(1998), 1, 17-22. Vervolg op 97/110.
Graatgenealogie, 18de - 20ste eeuw, met meer uitvoerige gegevens voor de recente generaties.

148. DE LILLE Gilbert, *Genealogische schets familie De Lille 17e en 18e eeuw.* - DL, 11(1998), 2, 33-46.
Graatgenealogie, overwegend Maldegem.

149. DEMUYNCK Guido, *De voorouders van Rita Herteleer °15/3/1962.* - Z. pl., 1997, 81p., geïll. met talrijke documenten. Zie ook 97/100
De voorouders-naamgenoten, die vooral te vinden zijn in Zomergem en Merendree, met een veelvoud aan gegevens naast de strikt genealogische. Met specifieke naamsverklaring (verbastering uit *artillier*).

150. DONCHE Pieter, *Een Oost-Vlaamse familie De Schepper te Watervliet, Eeklo, Gent en Ronse.* - VS, 34(1998), 10, 415-427.

151. HAMERLYNCK Willy, *De familie Cle (Klee) te Eeklo.* - DE, 23(1998), 2, 49-99, ill.
Graatgenealogie, 17de - 18de eeuw, met overzichten.

152. HAMERLYNCK Willy, *De familie Sandyck te Eeklo.* - DE, 22(1997), 3, 134-176, rijk geïll.
Graatgenealogie 18de - 20ste eeuw, met heel wat interessante gegevens naast de genealogische. De familie was zeer actief als handelaars, wat zijn sporen naliet via advertenties in lokale weekbladen: boekbinden, zoetekoek, fotografie, fonografen en een vliegenier voor 1914.

153. HAMERLYNCK Willy, *De Smet - Stam Antoon de Smet x Joanna Ijman.* - DE, 22(1997), 3, 119-129.
Graatgenealogie, Eeklo.

154. HAMERLYNCK Willy, *De Smet - Stam van Raverschoot.* - DE, 22(1997), 3, 110-118.
Graatgenealogie, Eeklo.

155. HAMERLYNCK Willy, *Vooroudеrreeksen Van Branteg(h)em.* - DE, 22(1997), 4, 179-219, rijk geïll.
Eeklo, 18de - 20ste eeuw, met overzichtstabel.
156. SANDYCK Christian, *Vooroudеrreeks Sandyck.* - DE, 22(1997), 3, 131-134, 1 document.
5 generaties te Zomergem
157. STROBBE Arnold, *What's in a name? Bedenkingen bij enkele Amerikaans-Vlaamse bidprentjes.* - Vriendenboek Luc Stockman, Aalter, 1998, 265-274, 3 foto's en 4 bidprentjes.
Migratie van Lotenhullenaren naar Amerika, voornamelijk over de familie Van de Sompel, 20ste eeuw. Er wordt heel wat aandacht gewijd aan hun bidprentjes en de *verandering* van hun naam.
158. VAN INNIS Gonzague, *Les Preudhomme. Famille Lilloise, barons de Poeke, vicomtes de Nieuport.1ère partie - du XIIIe au XVIIe siècle* - Brussel, 1994, 192p., geïll., met index wapenschilden en namen.
Bespr.: L.S., AM, 48(1997), 293.

biografieën

zie ook de nrs. 3 en 4

159. BAECKELANDT Roger, *Ba(ec)keland(t): een bijna verdwenen familienaam te Bellem.* - DB, 11(1998), 1-2, 2-18; 3, 2-19, rijk geïll.
Graatgenealogie toegespitst op 1 gemeente.
160. CLAEYS Robert, *Zoeklicht op het bewogen leven van Edward Smitz.* - DED, 6(1997), 4, 189-193, 2 foto's.
Een vrij gewone Eeklonaar (tweeling), 1845-1926.
161. DE VOGELAERE Georges, *Maldegemse zoeaven.* - JAM, 3(1997), 190-196, 3 ill.
Na een algemene inleiding volgen wat biografische nota's over 4 zoeaven: 3 uit Maldegem (Jan-Baptist Caboor, Emile Reyniers en Martin Deliaert) en 1 uit Adegem (Carel Louis Crul).
162. DOBBELAERE Jozef, *Joanna Jacoba Coddens (1773-1839), moeder van Karel Lodewijk Ledeganck, afkomstig uit Adegem.* - JAM, 3(1997), 197-208, rijk geïll.
Met gedicht *Het graf mijner moeder.*
163. HAMERLYNCK Willy, *Familieverwantschap tussen Eeklose stadsgriffiers (17e - 18e eeuw).* - Vriendenboek Luc Stockman, Aalter, 1998, 129-138, 4 illustraties.
Charles vande Kerchove, Gillis de Smet en Guido Bernardus Hercke, met familiekundige en enkele biografische gegevens.
164. JOOS Willy, *Hansbeekse meester horlogemaker verloor zijn hart tweemaal te Bellem.* - DB, 10(1997), 4, 13-22, 2 foto's, 1 document en verwantschapstabel.
Genealogische gegevens over Martin Lievens, aangevuld met sociaal-economische gegevens over de horlogemakerij uit de staat van goed.

165. LAROY Peter, *Karel Bockaert als burgemeester van de gemeente Aalter (1932-1941).* - Vriendenboek Luc Stockman, Aalter, 1998, 169-180, 1 foto.
Biografie van de jonge burgemeester, lijsttrekker van een christen-democratische scheurlijst, die een nieuwe wind liet waaien door de snel transformerende gemeente. Hij combineerde het ondernemerschap met een sociale bewogenheid en ook het flamingantisme speelde een rol in zijn overwinning. In 1941 nam hij ontslag, maar de oorlogsomstandigheden en politieke twisten maakten een eind aan zijn politieke carrière.

166. NOTTEBOOM Hugo, *Karel Lodewijk Ledeganck ... vereeuwigd.* - AM, 48(1997), 221-260, met foto's, tekeningen enz.
Over Ledegancks grafmonument op het Campo Sancto (het eerste gedenkteken) en de historie van het standbeeld in Eeklo. Ook de commotie rond de beeldhouwer Lagae en de inbreng van Antwerpen en Brussel, via o.a. uitgeweken Eeklonaren, komen aan bod.

167. NOTTEBOOM Hugo, *Victor De Lille, 1863-1940.* - JAM, 3(1997), 6-66. rijk geïll.
Het levensverhaal van de eenvoudige dorpsjongen die opklom tot bekend journalist, de uitgever van *'t Getrouwe Maldeghem* (1888-1944) en voorvechter van de Vlaamse zaak. Hij was ook drukker, politicus en schrijver. Hij steunde opkomende schrijvers en verruimde het Vlaamse literatuuraanbod met zijn *Duimpjesuitgave*, waarin 125 boeken verschenen. Hij genoot enorme bekendheid als de bezieler in de *moorden van Beernem*. Die inzet leidde tot zijn verkiezing als volksvertegenwoordiger.

168. VAN DE VEIRE Remi, *Valery Stuyver: priester-schrijver te Oosteeklo.* - DTA, 6(1998), 1, 40-50, 3 foto's, 2 ill. en overzicht van zijn werken. Zie ook 96/103
De 20ste-eeuwse priester als schrijver, die veel produceerde tijdens zijn verblijf in Oosteeklo (1948-1956). Hij schreef, al dan niet onder de schuilnamen Albert Van Mijlbeke of Wiet Karekiet, romans, jeugdboeken en sprookjes (vaak met het christendom als onderwerp) en ook *Ken Oosteeklo*.

169. VELLEMAN Leo, *Petrus R.F. Velleman uit het Meetjesland, een ooggetuige van de slag van Turnhout.* - Taxandria, jaarboek van de Koninklijke geschied- en oudheidkundige kring van de Antwerpse Kempen, 79(1997), 195-203.
Petrus Velleman was afkomstig uit Sleidinge en werd na zijn studies, o.a. te Mol, kanunnik. In oktober 1789 vluchtte hij uit Mol en schreef een brief over de slag van Turnhout aan zijn broer te Reims. Een andere broer schreef een brief over de gewelddaden in Gent in november 1789.

170. VERVALLE Walter, *In de nieuwe smidse.* - DB, 11(1998), 1-2, 32-39, 4 foto's.
Genealogische bijdrage over de Bellemse smid August De Clercq (1869-1955).

171. [WILLEMS Albert], *Hippoliet Van Caesele, gezeid den Djaak, in de oorlogstijd van 1914-1918.* - JAM, 3(1997), 217-242, 9 foto's.
Het oorlogsverhaal van een Maldegemnaar zoals verteld door Cyriel Cauwels. De publicatie is een licht bewerkte versie van een artikelenreeks verschenen in *Vrij Maldegem* in 1971.

M. Volkskunde

ook ontspanning(-sverenigingen)

zie ook de nrs. 98, 124

172. BRAEKMAN Willy, *Marktzangers en -liederen: Assenede, Brugge, St.-Denijs-Boekel en St.-Niklaas (1701-1807).* - OVZ, 73(1998), 2, 124-125.
173. CLAEYS Robert, *Romebedevaart met Celina De Smet.* - HBM, 12(1998), 2, 95.
Bedevaart in 1888. Als aanvulling bij de foto in HBM, 12(1998), 1, 46.
174. DIERICKX Christ, *De historiek van biljartclub "Gustaaf Van Belle" (1962-1989).* - DTA, 6(1998), 3, 18-23, 2 foto's en ledenlijst als bijlage.
Assenede.
175. DIERICKX Christ, *Duivenmaatschappij "Recht en Vooruit" lost ze al 100 jaar.* - DTA, 6(1998), 1, 74-77, 1 foto en duivenmelkerslied als bijlage.
Korte monografie vanaf 1897, maar vooral hedendaags, Bassevelde.
176. DIERICKX Christ, *Met een biljartstok de wereld rond... Biljartvirtuoos Gustaaf Van Belle.* - DTA, 6(1998), 1, 26-35, 2 foto's en 1 document, met palmares.
De internationale biljartcarrière van de oud-Assenedenaar Gustaaf Van Belle (1889-1969).
177. LAMARCQ Danny, *De bende van Jan De Lichte in het noorden van de provincie Oost-Vlaanderen.* - Vriendenboek Luc Stockman, Aalter, 1998, 161-167.
De beperkte activiteiten van enkele bendeleden in het Meetjesland, midden 18de eeuw.
178. SPITTAEL Dirk, *"De Cercle", Eeklo's feestpaleis bij uitstek.* - DED, 7(1998), 2, 92-97, 5 foto's.
Feestzaal vanaf 1934 tot eind de jaren vijftig, gerund door het echtpaar Wiemeersch-Clicteur.
179. VAN DER HAEGEN Guy, *Studentikoze groeten uit 't jaar 1902.* - LvdW, 20(1997), 3-4, 27-31, met afbeeldingen van de 2 postkaarten.
Aalterse kaarten gestuurd door de Aalternaar (en flamingant?) Albrecht De Decker naar zijn vriend Louis Terlinck in De Panne.
180. VANDEVEIRE Jozef, *Muziek in Ursel tot aan de Tweede Wereldoorlog.* - Vriendenboek Luc Stockman, Aalter, 1998, 307-310, 3 foto's.
Over het kerkkoor St.-Cecilia, zang bij toneelopvoeringen en het Ursels a-capellakoor onder leiding van Marcel De Pauw.
181. VAN DE WOESTIJNE Paul, *Met de 'à vapeur' op reis in 1838.* - HBM, 12(1998), 3, 97-110, foto's en documenten.
Een reisverhaal uit het notitieboekje van Pierre Jean De Mullewe (1838-1852), later burgemeester van Waterland-Oudeman. De uitstap naar Brussel en Antwerpen gebeurde deels met de trein. Met bespreking van vervoermiddelen in die periode.
182. VAN DE WOESTIJNE Paul, *Nicolaas De Haudion, bisschop van Brugge, aan tafel bij Antoon Boucherie, pastoor van Eeklo, in het jaar 1646.* - HBM, 12(1998), 1, 9-13, 1 ill.

De bisschop kwam op bezoek gedurende zes dagen om het vormsel toe te dienen. Hij en de pastoor deden zich tegoed aan heel wat spijzen en dranken.

183. VANLAERE Roger, *De wielersport te Aalter. 50 jaar terug.* - LvdW, 20(1997), 3-4, 37-46; 21(1998), 1-2, 45-51, talrijke foto's. Vervolg op 97/156.
Met de volgende renners: August Vroman, Laurent Semaesse, Albert en Maurice De Roo, Julien De Caluwé, Georges Eeckhautte, Albert Van de Walle, Roger en Albrecht Verniest, Sylvère Vandecaveye en Roger Lefèvre.

184. VANNOPPEN Henri, *Enkele streekdrachtenelementen uit het Meetjesland.* - Vriendenboek Luc Stockman, Aalter, 1998, 317-331, 10 foto's.
Behandeling van kledingstukken met voorbeelden uit de hele streek, verdeeld in mannen- en vrouwendrachten.

2. Registers

A. Auteurs

Baeckelandt Roger 9, 159
Bastiaen Filip 1, 93
Bauters Luc 51, 63
Bauwens André 78, 79
Bird J. 69
Blomme Jürgen 94, 95
Bourgeois Jean 52, 53
Braekman Willy 172
Braet André 10, 11
Buyck Johan 80
Buyck Roger 81, 96
Buyck Willy 12

Claeys Jackie 36, 97
Claeys Robert 147, 160, 173

Debbaut Ronny 13, 99
De Beenhouwer J. 54
De Ceuninck Paul 37, 128
De Clercq Wim 53, 55-70, 72
De Coninck Paul 100
De Cooman M. 136
De Doncker Jos 129
Defruyt Jan 2
De Groote Stefaan 137
De Keyser R. 101, 102
De Kraker Adrie 82
De Lille Gilbert 148
De Mulder Guy 53, 64
Demuynck Guido 149
De Reuck Dirk 14, 38, 103
De Schepper Andries 83
Deschieter J. 68, 69
De Smet Aimé 104
De Smet Erik 15-17, 39, 40, 105
De Vleesschauwer Marc 41, 84, 118, 119, 130, 131
De Vogelaere Georges 161
De Vos Achiel 140
Devos Magda 138, 140
De Vriendt Omer 106
D'Havé Reinhard 98
Dickinson B. 69
Dierickx Christ 42, 107, 174-176
Dobbelaere Jozef 18, 85, 162
Donche Pieter 150

Ervynck A. 71

François Luc 86
Gautier A. 71
Gerits Jan 19
Goeminne Luc 108
Hageman B. 68
Hamerlynck Willy 15, 20, 151-155, 163

Hollevoet Yann 72
Hoste Ivan 76, 87
Huys Paul 21,

Joos Willy 164

Lamarcq Danny 177
Laroy Peter 43, 109, 165
Lootens Cyriel 110
Luyssaert Jan 22, 23, 111

Martens Albert 24-26, 112-114, 120-122, 139
Martens Marc 3, 123, 132, 133
Mattheeuws Kris 140
Meganck Mark 53
Monsieur P. 73

Nenquin Jacques 52
Notteboom Hugo 44, 45, 88, 115, 141, 166, 167
Notteboom Walter 124
Nuyttens Michel 5

Pauwels Omer 116
Pille Freddy 6, 7, 32, 46, 89, 90, 125, 135

Sandyck Christian 156
Schepens Erik 27
Spittael Dirk 178
Steeghers Wilfried 28-30
Stevens Willy 8, 91
Stockman Luc 35, 47, 48, 135, 140
Strobbe Arnold 31, 35, 157
Stuij P. 92
Stynen L. 142
Thoen Hugo 65-68, 74
Thys Maurice 127

Van de Bouchaute Cyriel 49
Van de Rostyne Rik 144
Vandeveire Jozef 180
Van de Veire Remi 168
Van de Woestijne Paul 4, 145, 181, 182
Van der Eecken Guido 117
Van der Haegen Guy 75, 179
Van der Heijden H. 34
Van Eeghem Etienne 77
Van Hoecke Rita 126
Van Innis Gonzague 158
Vanlaere Roger 183
Van Maldeghem Jeroom 33
Van Neer W. 71
Vannoppen 184
Velleman Leo 169
Verlaeckt Koen 53, 70
Vermeulen Frank 68
Vervalle Walter 50, 170

Willems Albert 171
Willems Gustaaf 146

B. Trefwoorden

aanplantingen 87
aardewerk 55, 60, 69
advertenties 152
amforen 73
antifonarium 130
armenzorg 96, 114
art nouveau 131
bedevaart 173
bekwaamheidskiezers 88
beluik 37, 105
bevolkingsregisters 93
bibliotheekwezen 128
bidprentjes 157
biljart 176
bioscoop 49, 104
boerderij 51
boerenkrijg 80, 83, 84, 86
bonenteelt 106

bouwaanvragen 20
bouwmaatschappij 115
broederschap 27, 123
brouwerijen 110
bruggen 46
burgemeester 85, 165

calvinistische republiek 78
christen-democratie 165
cinema 49, 104
cité 37, 105
confituurfabriek 107
confrerie 123
coöperatie 104
corruptie 85
cultuurland 82

De Stad Eecloo 43
denombrement 33
deserteurs 18
dialect 143, 146
doodsoorzaken 93
dranken 182
drinkwatervoorziening 117
duivenmaatschappij 175

Eerste Wereldoorlog 16, 22, 101, 171
egodocumenten 84, 181
epidemie 113
examen 88

flamingantisme 165, 167, 179
fonografen 152
fotografie 152

gedichten 141
gemeentehuis 38
gildebroeders 27
grachten 77
grafheuvel 60
grafmonument 166
grafstenen 31
grenskruis 44, 46
griep 101
griffiers 163

handmerken 17
heerlijkheid 135
heideveld 100
heiligenverering 120
herbergen 16, 21, 25, 49
hinderlijke inrichtingen 20
horlogemaker 164
hotel 49
huwelijkspolitiek 103

immobiliën 15

jeugdboeken 168
journalist 167
jurisdictie 79

kaart 34
kapel 120
kasseiweg 36
kasteel 133, 135
kerk 47
kerkonderhoud 91
kerkrestauratie 81
kerktoren 41
kiesrecht 88
kindersterfte 93
kleding 184
klooster 119, 126
koffiebranderij 107

landboek 6
landmeter 6
liederen 172, 175
linnennijverheid 96, 145
literatuur 167
luchtvaart 152

maatschappij van onderlinge bijstand 109
markt 40
marktzangers 172
memorieboek 119
migratie 9, 99, 157
miliciens 18
monsterrollen 10, 11
muziek 180

ondertrouw 26
onderwijs 83, 126, 129, 134
ontvolking 82
onwettige kinderen 94, 95
oorlog 82, 113
Ottogracht 92
oudstrijders 22, 23
oven 68
overheidsdienst 90

pastoor 48
pastorele rechten 121
pomp 42, 50, 117
poorters 19, 28-30
proces 41
proces 8, 41, 85, 91
processies 122, 124
prostitutie 102

Raad van Vlaanderen 8
rabot 45
recollecten 125, 134
rederijker 123
reisverhaal 181
rekeningen 32
roversbende 177

schelpdieren 71
schilderij 132
schrijver 137, 144, 167, 168
Sint-Vincentius à Paulo 112
sluis 45
smidse 170
smokkel 98
socialisme 116
soldaten 22
spijzen 182
sprookjes 168
staten van goed 13
streekdrachten 184

terracotta 54
tiendeheffer 41
tienden 91
toneel 180
trein 181
trouwgeld 121
tuinwijk 115
turf 100
Tweede Wereldoorlog 102, 127, 165

vervoermiddelen 181
vis 71
vluchtelingen 14
volksvertegenwoordiger 167

wallingen 77
wapenbezit 12
waterput 67
wegen 63, 68
wegenschouwing 87
wielersport 183
windmolen 108

zoeaven 161

C. Plaatsnamen

Inzake de rubriek L (familiekunde) worden doorgaans enkel de plaats-namen uit de titel opgenomen.

Aalter 9, 43, 52, 55, 61, 67, 109, 127, 129, 165, 179, 183
Adegem 18, 45, 61, 85, 124, 162
Antwerpen 181
Assenede 28, 42, 80, 108, 116-118, 146, 172, 174, 176
Assenede, ambacht 82, 84

Bassevelde 41, 107, 118
Bellem 9, 14, 25, 38, 50, 103, 110, 159, 164, 170
Boekhoute 106
Boekhoute, ambacht 41, 82, 84
Brugge 172, 182
Brussel 181

De Panne 179
Doornik 81
Drongen 27

Eeklo 6, 7, 12, 15-17, 20, 32, 39, 40, 44, 46, 49, 89, 90, 94, 95, 101, 102, 104, 105, 125, 126, 134, 150-155, 163, 166, 178, 182
Eeklo, arr. 88
Ertvelde 28bis, 36, 83
Evergem 29, 83

Gent 41, 48, 78, 81, 150

Hansbeke 24, 26, 111-114, 120-122, 164

Kaprijke 81, 96
Kluizen 83

Landegem 22, 23, 52
Lotenhulle 9, 11, 31, 35, 87, 91, 157
Maldegem 18, 33, 37, 44, 51, 56, 59, 60, 61, 67, 72, 85, 100, 115, 128, 144, 148, 161, 167, 171
Mechelen 19
Meetjesland 1, 5, 19, 21, 65, 76, 83, 86, 98, 138, 139, 143, 145, 177, 184
Merendree 54, 61, 63, 68, 69, 73
Middelburg 3, 34, 78, 79, 123, 132, 133

Nevele 10, 61, 66
Nevele, Land van 27, 53, 57, 58, 62, 70, 74, 75
Oosteeklo 36, 97, 119, 130, 131, 168
Oostwinkel 56, 59, 72

Poeke 9, 35, 135, 158
Poesele 10

Ronse 150

Sint-Denijs-Boekel 172
Sint-Niklaas 172
Sleidinge 30, 83
Sluis 79

Ursel 52, 61, 180

Verenigde Staten 9
Vier Ambachten 92
Vinderhoute 47
Vinkt 63, 71
Vosselare 51, 61, 64

Waas, Land van 92
Waterland-Oudeman 48, 181
Watervliet 150

Zomergem 13, 67, 93, 99, 140

D. Familienamen

Zie ook de bronnenpublicaties nrs. 9-31.
Met namenlijsten, biografische nota's enz. nrs. 32, 33, 85, 91, 100, 105, 112, 113, 134 en 174

Alyn 129
Anjuyn 91

Ba(ec)keland(t) 159
Bays 31
Bladelin 3
Blomme 31
Bockaert 165
Bonamie 98
Boucherie 182
Boudins 6
Buysse 137

Caboor 161
Claeys 98
Cle 151
Clemminck 131
Clicteur 178
Coddens 162
Coppejans 98
Courtmans 144
Crul 161

De Caluwé 183
De Camer 31
De Clercq 170
De Cock 48
De Decker 179
De Haudion 182
Deliaert 161
De Lichte 177
De Lille 115, 148, 167
De Mullewe 181
De Neve 80, 83, 84
De Pauw 147, 180
De Roo 183
De Schepper 150
De Schuyfelaer 31
De Smet 153, 154, 163, 173
Diericx 26

Eeckhautte 183

Gillebeert 105

Hemelsoet 98
Hercke 163
Herteleer 149

Klee 151

Lambrecht 120
Lamme 121
Ledeganck 4, 141, 162, 166
Lefèvre 183
Lievens 164
Lootens 110
Loveling 142

Maenhoudt 31
Martens 139
Matthijs 98
Meiresonne 110
Minne 98

Patteet 44, 46
Poppe 107
Preudhomme 158

Reyniers 161
Rubens 132

Sandyck 152, 156
Semaesse 183
Smitz 160
Snoeck 84
Soberon 98
Steyaert 98, 103
Streuvels 137
Stuyver 168
Sutterman 120

Temmerman 98
Terlinck 179

Van Belle 174, 176
Van Branteg(h)em 155
Van Caeseele 171
Vandecaveye 183
vande Kerchove 163

Van de Kerckhove 84
van der Speeten 7, 89
Van de Sompel 157
Van de Velde 106
van Deventer 34
Van de Walle 183
van Halewyn 33
Van Hollebeke 123
Van Lent 83
Van Thienen 121
Van Yper 98
Velleman 169
Verlee 103
Vermeersch 85
Verniest 183
Vroman 183

Wiemeersch 178

KRONIEK

1. Het Genootschap tijdens het werkjaar 1997-1998

A. Het achtenveertigste "Appeltje"

De traditie wil dat een verslag over de voorstelling van het jaarboek *Appeltjes van het Meetjesland* begint met de vermelding van de lokale weerstoestand in de uitverkoren gemeente, kwestie van een bron te zijn voor één van onze illustere opvolgers. De te huldigen man, Roger Buyck, had mogelijks alle weergoden aangeroepen, want 14 februari bleek in Kaprijke (en ook elders in het Meetjesland) gewoonweg een zonovergoten lentedag, met zowaar een temperatuur van zo'n 15-16 graden. Geen wonder dat de schare trouwe aanhangers moest aangepord worden om het statige *stadhuis* van Kaprijke te betreden. Velen genoten op het majesteuze Plein liever nog even van het frisse groen in de vorm van een mooie bruid die met de nodige praal het wethuis verliet.

Voorzitter Luc Stockman mocht dus met de nodige vertraging talrijke heemkundigen, waaronder ook weer Lydie De Vos, welkom heten. In zijn openingstoespraak bracht hij twee personen in herinnering (zie ook het *in memoriam* in jaarboek 48, p. 313-316), met name Alfons Ryserhove en broeder Cyriel Taildeman. De voorzitter wees erop dat Alfons Ryserhove steeds zal verbonden blijven met de *moorden van Beernem*. Hij legde tevens uit hoe de gewezen inspecteur ertoe kwam dit onderwerp tot het zijne te maken. Het gebeurde in het kader van verkenningen voor een heemkundige uitstap (die verkenningen leidden reeds tot heel wat ...). Alfons Ryserhove vertelde in een herberg - dit hoort er steevast bij - over zijn opzoekingen in verband met de moorden. Het eerste gevolg was een voordracht erover in 1973 op verzoek van het *genootschap*. En de rest van het verhaal kennen we allemaal.
Broeder Cyriel Taildeman is veel minder gekend, maar zijn documentatie in verband met de oorlogsgebeurtenissen in het Aalterse bewees reeds herhaaldelijk haar waarde.

Na de voorstelling van alreeds het 48ste jaarboek bracht Luc Stockman hulde aan de lokale historicus en tevens lokaalhistoricus Roger Buyck en dit naar aanleiding van zijn 65ste verjaardag (zie 3A). Het is al evenzeer een traditie dat de echtgenote van de gehuldigde - letterlijk - in de bloemetjes wordt gezet. Het *genootschap* zit zelfs blijkbaar goed bij kas, want nu wordt de emmer en het water er reeds bij geleverd.
Roger dankte op zijn eigen en welsprekende manier. Hij verklapte ons zowaar een lang bewaard geheim: de *Geschiedenis van Kaprijke* - zijn levenswerk? - zal verschijnen in het jaar 2000. We hebben dus nog even tijd om te sparen voor dit vermoedelijk zeer volumineus werk. Roger besloot met het publiek te danken voor de komst en om samen met hem en zijn echtgenote het glas te willen heffen op verleden en toekomst.

De alomtegenwoordige Luc Stockman greep nog even de kans te baat om te wijzen op enkele recente publicaties, vooraleer hij de Kaprijkse burgemeester de eer liet het slotwoord te zeggen. De burgemeester sloot zich aan bij de hulde en deed dit op een zeer welsprekende en tegelijk humoristische manier. En zoals het een goed politicus betaamt, pleitte hij voor de publicatie van de Kaprijkse geschiedenis tegen 2000 (wie weet bestaat die kans nog later?). De burgemeester bevestigde het predicaat van verstandig politieker door kort te zijn en toch inhoud te geven aan zijn slotwoord. Volgens de burgemeester werd de receptie ons aangeboden door de gehuldigde, Roger Buyck. Naar het schijnt, betaalde hij daarvoor reeds genoeg belastingen...

VOORSTELLING VAN HET JAARBOEK
door Filip Bastiaen, redactiesecretaris

Appeltjes, het Heemkundig Genootschap van het Meetjesland, reeds meer dan 50 jaar. En het afgelopen jaar bleek duidelijk dat er nog geen sleet op komt. Dit jaar presenteren we een jaarboek van maar liefst 328 p. en we moesten ons echt intomen. Ik zou dus reeds enkele titels voor het volgende jaarboek kunnen verklappen, maar in dit geval zal ik toch wat egoïstisch blijven en ze nog een jaartje voor mij houden.
328 blz. Dat vul je niet zomaar. Dit jaar komt dit neer op 14 bijdragen naast de 2 vaste rubrieken. Deze 14, grote en kleine, artikels zijn bijeengezocht en uitgeschreven door 11 auteurs, waarvan 2 volkomen nieuw voor onze vereniging. Nog 2 anderen zijn ons wel bekend, maar het was reeds een hele tijd geleden dat we van hen iets mochten publiceren. Ons jaarboek is nog op andere punten merkwaardig. Doorgaans worden niet zoveel artikels en bladzijden gewijd aan het noorden van ons Meetjesland. Ditmaal tellen we er 4, samen goed voor 50 p. tekst. Maar ook Hansbeke, tweemaal, en Vinderhoute zijn niet bepaald gemeenten die de laatste tijd overvloedig aan bod kwamen in onze uitgave.
Ook qua thema's krijgen we voor ons vernieuwende studies.

Over de Sint-Vincentiusgenootschappen, iets voornamelijk typisch 19e-eeuws, wist ik wel één en ander, maar van het openingsartikel van Albert Martens heb ik echt genoten. De titel luidt voluit *De conferentie van Sint-Vincentius à Paulo te Hansbeke (1854-1949).* Zelf noemt hij het een detailstudie. Goed, ik kan er enigszins mee akkoord gaan, maar ... waren ze maar allemaal zo interessant als datgene dat Albert Martens ons presenteert. Het gaat hier dus duidelijk om een detailstudie en dit soms zelfs zeer vergaand. Ik kan het zelfs niet laten er wat dieper op in de gaan en reeds daardoor enkele zaken te verklappen. Heel wat mensen die goed vertrouwd zijn met de 19e eeuw zullen de Sint-Vincentiusgenootschappen kennen als caritatieve verenigingen, christelijke verenigingen met een sociaal-bewogen karakter. De materiële hulpverlening gebeurde op een discrete manier, maar vormde niet de essentie van hun bestaan. De morele, de geestelijke welvaart van de (arme) dorpelingen was van een grotere betekenis. Ivan Hoste schreef er ooit over dat de miserabele leefsituatie van de armen door de Vincentianen op geen enkel moment fundamenteel in vraag werd gesteld. Een verslag over het Aalters genootschap uit 1855 verwoordt dit zeer mooi:

"Het inzigt dezer conferencie is niet, de armoede door aelmoesen alleen weg te nemen: aenzienlijke geldsommen zouden daertoe ontoereikend zijn; maer de ledenbezoekers legden er zich bijzonder op toe om de ongelukkigen, bij middel van wijzen raed, de liefde tot orde, deugd en werk in te boezemen; den arme met voorzigtigheid op te wekken tot het nauwkeurig volbrengen zijner pligten, en hem door de hoop van een beter en eeuwig leven, alsook door geringe belooningen, aen te moedigen om zijn ellende met overgeving aen den goddelijken wil, te verdragen".
Het is duidelijk dat een dergelijke vereniging werd gedragen door rijke, vooraanstaande katholieken. In Hansbeke was dit niet anders. De vereniging werd opgericht in 1854, dus vrij kort na de grote crisis en bleef min of meer actief tot kort na de Tweede Wereldoorlog. Albert Martens schenkt in zijn studie van zo'n 40 blz. aandacht aan de stichting, het bestuur en ook de relatie met de geestelijkheid. Het spreekt voor zich dat de werking, zowel de gewone als secundaire, uitvoerig worden toegelicht. Vooral die secundaire werking is buitengewoon interessant met o.a. een "schrijfkantoor voor de armen" en bibliotheekwerk. Verder ook aandacht voor de inkomsten en vieringen. Dit artikel is echt een aanrader. Toch één kritische bedenking. De bijdrage had nog meer slagkracht gehad, indien de auteur ook eens bij de buren had gekeken. Maar ja, dat is het algemeen kwaaltje van de heemkunde zeker.

Luc Goeminne besteedt als tweede auteur 2 blz. aan *Een windmolenvermelding in Assenede in 1255.*

De Nederlander Stuij brengt ons ook een opmerkelijk artikel onder de titel *Ottogracht, ja of nee?* We gaan ermee naar de Middeleeuwen en de grenzen tussen het Franse en Duitse rijk in het poldergebied - het noorden van het Meetjesland, de Vier Ambachten en het Land van Waas. De auteur komt alvast tot de conclusie dat de Ottogracht een grens vormde en ook dat er duidelijke aanwijzingen zijn om een gegraven ottogracht aan te nemen, maar niet dat door de Ottogracht Scheldewater vloeide naar de Honte.

De vernieuwing of beter nieuwe onderwerpen houden nog niet op. Over de boerenkrijg in onze contreien was nog niet veel geweten. Johan Buyck doet met *De Boerenkrijg in Assenede* een eerste stap. De bijdrage behandelt in hoofdzaak de opstand in oktober 1798 met de moord op de *commissaire du Directoire Exécutif* Antoine De Neve als hoogtepunt. De man gold als een republikein van de harde lijn. Ook de reacties op deze opstand worden nader bekeken: van de overheid en de plaatselijke republikeinen, arrestaties door de gerechtelijke instanties en uiteindelijk de schadevergoedingen.

De gewezen cultureel adviseur van de provincie Oost-Vlaanderen, Paul Huys, is met pensioen en zijn publicatieritme is mogelijks nog een stuk toegenomen. Bijgevolg komt er ook iets van in onze mand appeltjes terecht, met name *De algemene herbergentelling van 1683 in het Meetjesland.* Hij behandelt hierbij niet het gehele Meetjesland, daar hij vroeger bepaalde stukken elders publiceerde . Naast een integrale tekstpublicatie, aangevuld met een persoonsnamenlijst, analyseerde hij ook de

gegevens: de naamgeving, de ouderdom, de situering en de eigenaars of uitbaters van de herbergen.

Onze gehuldigde vandaag, Roger Buyck, werkt onverdroten aan de geschiedenis van *zijn* Kaprijke en telkenjare vergast hij ons op een deel- en detailstudie. Dit jaar beschrijft *hij De linnennijverheid te Kaprijke: 1830 - 1850.* De titel had misschien al evengoed kunnen zijn *De armenzorg te Kaprijke* gedurende dezelfde periode. Deze samenhang tussen armenzorg en linnennijverheid was te wijten -te danken ware hier een zeer slechte woordkeuze- aan de alomheersende crisis. De Commissie van Onderstand -een kind van crisistijd- poogde het leed wat te verhelpen. Nadien kwam er ook een nijverheidscomité. De werking van beide instellingen wordt uit de doeken gedaan.

Het herbergwezen lijkt meerdere heemkundigen te boeien. En ik ben er ook niet vies van, niet van die studie en evenmin van de rest. Erik De Smet toog op zoek naar *Herbergen en herbergiers te Eeklo in 1916.* 1916, het gaat dus duidelijk om een bezettingsperiode. Voor de studie van het herbergwezen gebeurde toen een zeer belangrijke enquête en ook een 'zuivering'. In Eeklo telde men 331 café's, na 1 november 1916 nog 126. Heel wat herbergiers kregen de woorden Allez' santé allicht niet meer over de lippen. Het leeuwendeel van de bijdrage ingenomen door een overzicht van alle herbergen per straat.

Luc Stockman, die we trouwens over 4 weken ook zullen huldigen, offert zich vaak op als er tekst te veel of te weinig is. Hij schrijft dan iets bij of tovert een artikel uit zijn grote kast, ofwel stelt hij voor zijn artikels uit te stellen voor latere publicatie. Dit laatste gebeurde ook nu. Hij is toch nog van de partij met o.a. een kleine bijdrage: *Vernieuwing van het schaliedak van de kerk van Vinderhoute in 1660-1661.*

Misschien wat merkwaardig in ons jaarboek is de titel *Bouwkundig patrimonium te Hansbeke*, of toch alvast merkwaardig door de ondertitel *Tien pentekeningen van Robert Leenknecht.* Albert Martens voorzag de tekeningen van de nodige commentaar.

En Luc Stockman komt ook een tweede maal in het stuk voor met een iets uitvoeriger bijdrage, nl. *Verzoekschrift van heer Job Petrus De Cock, pastoor van de Oudeman, aan de abt van Sint-Pieters te Gent in 1574.* Zo'n titel en nog niet weten waarover het gaat. Maar iedereen kan reeds vermoeden dat de arme man, hoe kan dat ook anders met de naam Job, kop- en vooral geldzorgen had.

Met Hugo Notteboom werkte ik de laatste maanden vrij intens samen en daarbij heb ik vastgesteld dat lokale geschiedschrijving voor hem blijkbaar een bezigheidstherapie is. En al bij al valt dat mee, want er bestaan ergere kwalen. 1997 werd een beetje *zijn* Ledeganckjaar. En in ons vorige jaarboek schreef hij zelfs het openingsartikel, en wat dacht je, over Ledeganck. Dit was meteen het begin van zijn *Ledeganckoeuvre.* Het ware natuurlijk mooi moest hij *zijn* jaar kunnen besluiten met

de dichter. En wie zou dat onze sympathieke ondervoorzitter niet gunnen. Een beetje symbolisch reserveerden we zelfs plaats als slotartikel (en onder ons gezegd en gezwegen ook wel omdat het laattijdig binnen was). Het lijvig werkstuk kreeg als titel *mee Karel Lodewijck Ledeganck ... vereeuwigd.* Dan denken we natuurlijk aan gedenkstenen en standbeelden. Maar Hugo verrast ons door te beginnen met zijn grafmonument op het Campo Sancto. In feite is dit niet zo'n verrassing, want dit was inderdaad het eerste gedenkteken. En dan volgt de historie van het standbeeld in Eeklo, met wat commotie rond de beeldhouwer Lagae en de inbreng van Antwerpen en Brussel via o.a. uitgeweken Eeklonaren. En Hugo zou Hugo niet zijn moest hij geen aandacht hebben voor de kleine kantjes van die grote steden.

Tot slot volgen de twee vaste items. Vooreerst het *Heemkundig Repertorium* waarvoor ik afgelopen jaar 158 titels bijeengaarde en natuurlijk de *Kroniek* met een traditionele blik op het afgelopen werkjaar, boekennieuws, personalia met de huldiging van Wilfried Steeghers in februari 1997 en in memoriam Alfons Ryserhove en broeder Cyriel Taldeman. In het onderdeel Varia komt het Ledeganckjaar nog eens aan bod en laat Luc Stockman -eindelijk eens- zien dat ook hij kritisch kan zijn.

F.B.

B. Voordrachten en activiteiten

7 december 1997 - Een veertigtal belangstellenden waren opgekomen om onder leiding van een gids de tentoonstelling *Ganda en Blandinium* (dit is de Latijnse naam voor de Sint-Baafs- en Sint-Pietersabdijen) in de voormalige Sint-Pietersabdij op de Blandijnberg te bezoeken.

De beknopte geschiedenis van beide Gentse abdijen werd verhaald bij middel van een chronologische schets, duidelijke tektsfragmenten, plattegronden en foto's, maar vooral door handschriften, kaartenboeken, liturgische boeken, vaatwerk en textiel, schilderijen en beeldhouwwerken. Op die manier werd ook de macht en de rijkdom van deze Gentse abdijen aanschouwelijk gemaakt.

Opvallend waren de reconstructies van een vijftiende-eeuwse refter, een zeventiende-eeuwse keuken en een achttiende-eeuws abtskwartier, die ons iets lieten aanvoelen van het leven binnen de kloostermuren.

Een expositie is uiteraard een tijdelijk verschijnsel die na een aantal maanden wordt afgebroken zodat er slechts een globale indruk achterblijft. Gelukkig werd er onder redactie van Georges Declercq een reeks studies over beide abdijen in verzamelwerk bijeengebracht, dat bovendien prachtig geïllustreerd werd. Een beknopte beredeneerde bibliografie biedt een overzicht van de recenste werken en artikels over Ganda en Blandinium.

L.S.

24 januari 1998 - Te Zomergem werd het negende deel van de *Meetjeslandse toponiemen tot 1600* boven de doopvont gehouden. Na de Adegemse toponiemen in 1989, de Maldegemse en Sint-Laureinse toponiemen in 1990, de Aalterse toponiemen in 1991, de Bellemse toponiemen in 1992, de Lovendegemse toponiemen in 1993, de Eeklose toponiemen in 1994, de Hansbeekse toponiemen in 1995, was het de beurt aan Zomergem.

De voorstelling gebeurde in het mooie gemeentehuis van Zomergem. Na een welkomstwoord door prof. Johan Taeldeman, voorzitter van de *Stichting Achiel De Vos*, hield co-auteur (samen met Magda Devos) Kris Mattheeuws een lezing over de belangrijkste plaatsnamen van Zomergem. Burgemeester Luc Lampaert sprak het slotwoord en bood een receptie aan de talrijk opgekomen (een hondertal) genodigden aan.

Het boek zelf telt 290 blz. en omvat drie delen nl. een verklaring van de belangrijkste plaatsnamen, een glossarium van de Zomergemse toponiemen en een losse kaart met de ligging van de bijzonderste plaatsnamen. Dit negende deel kost 600 fr. en kan besteld worden bij Walter Notteboom, Noordstraat 196, 9990 Maldegem.

L.S.

C. De Zomeruitstap

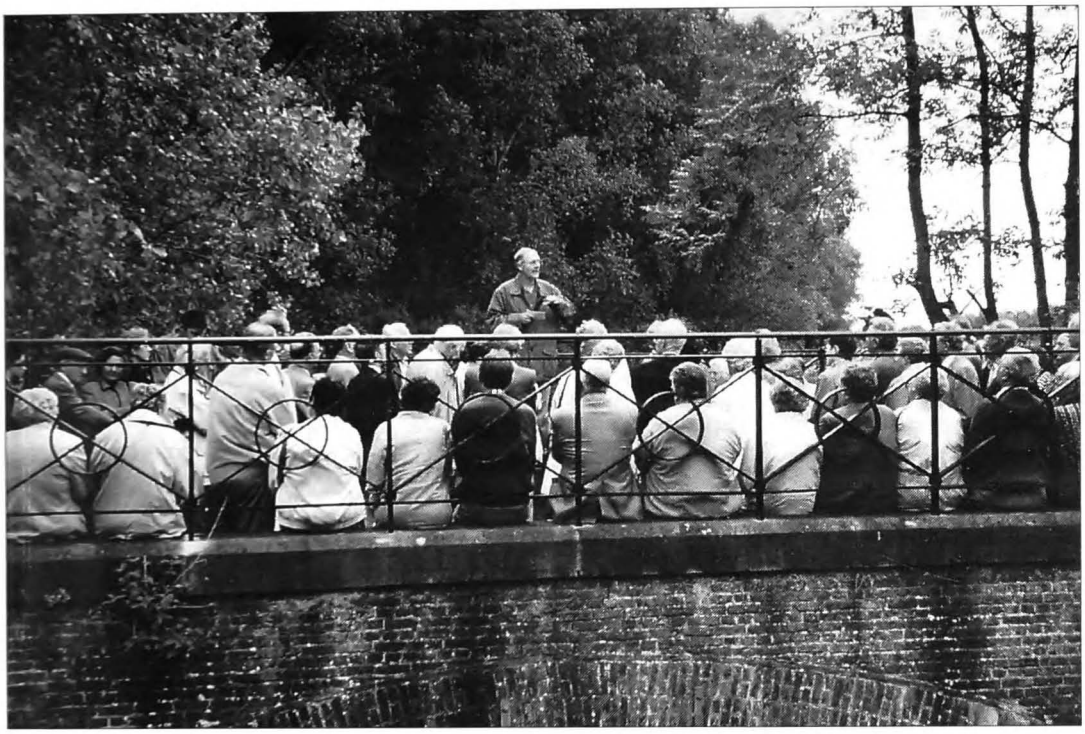
Bezoek aan het kasteel van Poeke en het kerkdorp Lotenhulle

In het koetshuis van het kasteel van Poeke mocht de voorzitter op 23 augustus 1998 circa 110 belangstellenden van het *Heemkundig Genootschap*, de heemkundige kring *Arthur Verhoustraete* en een groep Zomergemse fietsers verwelkomen.

Hij herinnerde vooreerst eraan dat onder impuls van schepen Robert Verhelst van Aalter de restauratie van het kasteel van Poeke vanaf 1991 in een stroomversnelling terecht kwam door het inschakelen van speciale arbeidersgroepen o.l.v. Chris Vincent, die de paardenstallen, het hondenkennel en drie zalen van het kasteel renoveerden. Kunstsmid Omer Loontjes smeedde al in 1990 vier nieuwe torenspitsen en herstelde de hekkens rond het kasteelpark. Dit alles onder het toezicht van architect Rudy Slabbinck.

Na het drinken van een koffie of frisdrank begon de tocht met een bezoek aan het kasteel waar de architect uitleg gaf over de problemen rond de restauratie en de bestrijding van huiszwam die de westelijke vleugel van het kasteel heel erg aangetast heeft.

Daarna volgde een wandeling rond de hondenkennel en werd halte gehouden bij de Poekebeek. Daar beschreef onze gids Arnold Strobbe de voorhistorische loop van de Durme en de Poekebeek en de huidige problematiek van de vervuiling van het water van de Poekebeek. Daar splitste de groep zich in twee delen : een eerste groep wan-

Arnold Strobbe gaf een boeiende uitleg bij de brug over de Poekebeek.

(Foto : W. Notteboom)

delde langs de jonge eikendreef naar Lo-kerk en een tweede groep nam de auto om naar de parkeerplaats rond de kerk te rijden.

In de kerk prees Arnold Srobbe het recente schilderwerk dat door een passende verlichting in de verf gezet wordt ! Dit neo-romaanse kerkje bevat nog maar weinig echte Romaanse elementen zoals de aanzet van de vieringtoren. Opvallend zijn de kleine neo-romaanse altaren. In de koorpartij overheerst nog volledig de donkere sfeer door de zware pijlers en de kleine neo-romaanse vensters, terwijl de nieuwe verlichting het schip en de zijbeuken in een helder daglicht stelt.

Na de koffiepauze in het *Duivenlokaal* liep de groep in de beginnende regen naar het vroegere woonhuis van Hulin de Loo, burgemeester van Lotenhulle, professor te Gent, franskiljon en promotor van de Vlaamse Primitieven. Over deze aparte figuur wist Arnold Strobbe heel wat anekdotes te vertellen.

Na deze halte begon de eigenlijke autotocht door Lotenhulle met een bezoek aan het goed te Vormezele, waar we in de schuur moesten binnenvluchten wegens de gutsende regen. In het duister van de schuur gaf onze gids, staande op een tractor, een korte historiek van dit heerlijk goed.

Voor het bezoek aan het kasteel van Poeke hadden we heel veel belangstelling.
(Foto : W. Notteboom)

Na een rondrit in file op het hof van het goed te Beerblok, waar we een aantal auto's kwijt speelden, reden we naar de Moortelskapel. Daar vertelde ons een afstammeling van de familie Van Paemel op een boeiende wijze iets over de bedevaart naar de kapel en ook over het gezin Van Paemel!

Wat er nog van autokaravaan restte, deed nog een verkenning van het bosachtig gedeelte van Lotenhulle met een blik op het goed te Schuurvelde, het hoevetje langs de autosnelweg en Veronica's kruis. Slechts een tiental auto's hielden het vol tot het bittere einde ondanks de zware regenvlaggen. De anderen waren reeds naar huis of dronken al een aperitief in het *Duivenlokaal !*.

Zestig mensen genoten van een lekkere en overvloedige maaltijd die drie gezellige uren duurde! Vóór het dessert bewees Walter Notteboom dat hij de kunst van het verkopen nog niet verleerd had. Hij prees een aantal heemkundige en historische uitgaven over het Meetjesland aan, alhoewel hij op een kleine boekenstand al veel verkocht had.

Voor dit bezoek schreven Arnold Strobbe en Luc Stockman een brochure *Het dorp tussen het Lo en de Hul en het kasteel van Poeke* tellend 40 blz. met 26 foto's. Deze brochure kost 200 fr. en kan besteld worden bij Walter Notteboom, Noordstraat 196, 9990 Maldegem.

L. Stockman

2. Boekennieuws

Andries DE SCHEPPER, *Voor Outer en Heerd, Evergem, 1798-1998*, Evergem, 1998, uitgave in eigen beheer, 33 p., ill.,
Marc DE VLEESSCHAUWER, *De Boerenkrijg*, in De Twee Ambachten, jaargang 6 (1998), nr. 2, 89 p., ill

Ons medelid Andries De Schepper schreef *Voor Outer en Heerd, Evergem, 1798-1998*, een brochure over de Boerenkrijg in Evergem, Ertvelde, Kluizen en Sleidinge met daarin voornamelijk aandacht voor Jan-Baptist Van Lent, onderwijzer - koster te Doornzele.
De brochure bevat weinig nieuwe gegeven: er wordt voornamelijk geput uit de reeds verschenen geschiedenissen van Ertvelde, Evergem, Waarschoot en Eeklo en enkele andere publicaties.

In 1798 breken, overal in Vlaanderen maar toch los van elkaar, ongeregeldheden uit die zijn gericht tegen de al te verregaande maatregelen van de Fransen inzake conscriptie, religie, belastingen en wetgeving in het algemeen. Het platteland lijdt daarbij erg onder een economische recessie, wat de rust zeker niet bevordert en de directe aanleiding voor de Boerenkrijg vormt. Een van de met naam gekende deelnemers aan dergelijke opstand is koster-onderwijzer Jan-Baptist Van Lent. Jan-Baptist fungeert heel zijn leven als onderwijzer: van 1795 tot 1798 te houdt hij school te Evergem (Doornzele), van 1798 tot 1810 vinden we hem terug in Assenede, en vanaf 1810 tot aan zijn overlijden 1845 is hij schoolmeester in Ertvelde.

Van Lent heeft het duidelijk niet begrepen op de *nieuwe orde* van de Fransen. In 1798 bijvoorbeeld, wordt de kantoncommissaris op de hoogte gebracht van nachtelijke bijeenkomsten op Wippelgem en Doornzele. De vergaderingen worden georganiseerd door gewezen onderpastoor Augustin De Buck, de recollect Betrand Rens en schoolmeester Van Lent. Opsporingen naar het drietal blijven vruchteloos, voornamelijk omdat de municipale officieren hen stilzwijgend laten betijen en niet optreden, wat elders ook wel voorkwam. Bij een inspectie van de school te Doornzele op 12 maart 1798 (22 ventôse VI) blijkt dat Van Lent *vermenetlyck voorsgaet* met de openbare functie van instituteur, alhoewel hij de eed niet heeft afgelegd. Het is de enige onderwijzer die de eed weigert en zijn school moet dan ook binnen de 24 uur worden gesloten, zoniet zou de *strengheyd der wet* worden toegepast. Van Lent maakt het de municipaliteit beslist niet gemakkelijk en zijn stugge houding maakt hem zeker niet geliefd bij de republikeinen.

Van Lent wordt als een van de leiders van de brigands aangeduid die op 22 oktober 1798 vanuit Kluizen, Evergem en elders naar Sleidinge trekken waar ze de inboedel van het gemeentehuis vernielen, de vrijheidsboom omhakken en de klokken jubelend laten beieren. De groep vertrekt diezelfde morgen naar Waarschoot waar ook wat geplunderd wordt en enkele rake klappen vallen. In Eeklo wordt er eveneens veel

geplunderd, gestolen en ingebroken. Heel wat Eeklonaren bekijken het hele gedoe vrij argwanend. In Kaprijke worden de brigands allesbehalve verwelkomd, de inwoners van het dorp verhinderen zelfs de vernietiging van de archieven. Ook in andere gemeenten (Bassevelde, Lembeke, Oosteeklo,...) is er wrevel tegen het optreden van de brigands en blijft de bevolking eerder afzijdig. Nagenoeg overal wordt de vrijheidsboom omgehakt en worden de klokken geluid, verder laat de bevolking het meestal niet komen. In Assenede echter wordt Antoine De Neve, *Commissaire du Directoire exécutif* vermoord. Van Lent wordt door een tweetal getuigen als een van de leiders van de opstandelingen aangeduid. De brigands zorgen verder in Zeeuws-Vlaanderen voor hevige rellen. Op 23 oktober heerst er nog steeds onrust in het Meetjesland, maar vrij spoedig komt er een eind aan de baldadigheden. Er hoeft niet aan te worden getwijfeld dat er zich onder de opstandelingen jonge mannen bevonden die met veel idealisme, maar met een tekort aan realisme, bestreden wat hen diep in het hart trof.

De repressie van de Fransen is ongemeen hevig en spoedig is alles terug onder controle. Het gevolg van de opstand is een alertere houding van de Fransen, een nog strenger optreden tegen de geestelijkheid, de rigoureuze uitvoering van de conscriptiewetten, meer opeisingen en inkwartieringen. Verder worden de gemeenten waar de brigands doorheen trokken, bedacht met astronomisch hoge boetes. Deelnemers aan deze pillages worden dan ook door hun medeburgers met een scheef oog bekeken. Van Lent keert terug naar Doornzele, en ook hij is braver geworden, want zijn toneelvereniging houdt bij haar voorstellingen nu ook rekening met de republikeinse kalender. Het festival dat op 25 maart 1799 (5 germinal VII) wordt georganiseerd, en waaraan enkele maatschappijen uit de omtrek deelnemen, verloopt volledig volgens de nieuwe tijdrekening, er wordt niet meer verwezen naar opvoeringen op zondag.

Van Lent wijkt korte tijd nadien uit naar Roosendaal. Naar het waarom kunnen we enkel gissen. Kreeg hij toch schrik vervolgd te worden voor zijn deelname aan de relletjes? Of had hij weer een of andere Franse wet met de voeten getreden? We weten het niet. In 1807 echter wil hij terugkeren naar Evergem en vraagt hij een paspoort aan bij de Evergemse burgemeester Dhooghe, die met de zaak zeer verveeld zit. Van Lent is wel nooit aangehouden, laat staan veroordeeld, maar het lijkt de burgemeester niet opportuun om hem terug naar Evergem te laten komen, het is er nu een beetje rustig: "*Un capitaine d'une bande de brigands qui ont apporté tant de troubles dans ce département qui revient dans nos contrées sans honte, sans gêne ni inquiètude et qui demande franchement un avis favorable pour obtenir un pasport*", dat zag burgemeester Dhooghe niet zo zitten en hij vraagt dan ook om raad in Gent.

Blijkbaar adviseert het departementaal bestuur de aanvraag gunstig en kan Van Lent terugkeren naar de heimat. Hij wordt onderwijzer in Ertvelde waar hij les geeft in zijn eigen woning, wat toen de gewoonte was. De school bevindt zich in het centrum van het dorp, waar nu het gemeentehuis staat. In 1816 is het gemeentebestuur zeer tevreden over de school Van Lent. Zijn pedagogische kwaliteiten en didactische aanpak, o.a. het onderricht in het toen pas ingevoerde decimaal stelsel, stemt iedereen tevre-

den. Vanaf 11 mei 1819 wordt Van Lent als gemeentelijk onderwijzer erkend en krijgt hij een toelage van 150 frank. In 1833 is deze toelage opgetrokken tot 320 frank, op conditie dat Van Lent gratis les geeft aan behoeftige leerlingen. Niet behoeftige kinderen betalen, al naargelang de lessen die ze krijgen, tussen de 63 en 21 centiem per maand. De vakken die hij geeft zijn Vlaams en het leren schrijven. In totaal wordt zijn school door 153 leerlingen bezocht: 90 jongens en 63 meisjes. In 1836 wordt de wedde van Van Lent teruggeschroefd naar 150 frank gezien de precaire financiële toestand waarin de gemeente zich bevindt. Het aantal leerlingen bedraagt dan 134. En uit een verslag weten we dat de school gedurende het hele jaar geopend is. De concurrente neemt echter almaar toe, in 1841 tellen we in Ertvelde niet minder dan zeven scholen.

Meester Van Lent vraagt dan ook op 13 mei 1841 een gemeentelijk pensioen aan. De gemeenteraad keurt de aanvraag zonder aarzelen goed, en ook de arrondissementscommissaris van Eeklo meent dat Van Lent recht heeft op een pensioen daar hij geheel zijn levensloop tot het onderwijs gesacrifieerd heeft, dat hij ook 69 jaren bereikt en belast is met zeven kleine kinderen. Het provinciebestuur meent te moeten dwarsliggen omwille van het feit dat Van Lent na 1830 geen bekwaamheidsproef aflegde. Op 8 januari 1845 is Van Lent nog steeds niet met pensioen. Gezien zijn hoge leeftijd - hij is 73 jaar oud - lijdt het onderwijs er nogal onder. Men wil hem absoluut op rust krijgen, maar de zware kinderlast, hij heeft nog 8 kinderen van 3 tot 15 jaar (het was blijkbaar tot op hoge leeftijd een viriel man) en zijn onbemiddelde toestand laten hem dat niet toe zonder behoorlijk pensioen. Hij wil zijn schoollokaal slechts verhuren, als hij quasi-zeker is over het toekennen van een pensioen.

Hoewel op 7 mei 1845 Amand De Bleecker als nieuw gemeentelijk onderwijzer wordt aangesteld, is de zaak van Jan-Baptist Van Lent allerminst geregeld. De arme man wordt slechts een pensioen toegestaan dat jaarlijks opnieuw dient aangevraagd te worden. Op 5 juli 1846 heeft hij nog geen cent ontvangen. Van Lents jaarlijkse bedeltocht sleept aan tot op 24 januari 1858, datum waarop hij overlijdt. De school van Van Lent, wordt in 1868 aangekocht door het gemeentebestuur.
Tot zover het leven van meester Jan-Baptist Van Lent.

In de brochure van Vlaming-in-hart-en-nieren Dries De Schepper wordt zeker geen wetenschappelijk, maar wel een emotioneel beeld opgehangen van zowel de Boerenkrijg als van Van Lent, die - zoals tot nu toe gebruikelijk - gerecupereerd wordt als strijders avant-la-lettre voor Outer en Heerd, voor volk en vaderland, voor Vlaanderen als het ware.

Recente studies over de *Boerenkrijg* rekenen vrijwel allemaal af met het geromantiseerde beeld uit de 19de eeuw. Het Voor Outer en Heerd-motief dat nog steeds in het collectieve geheugen hangt, stamt uit een periode van heroïsche geschiedschrijving. De romans van Conscience (De Boerenkryg, 1853), August Snieders (De Dorpspastoor,1853), Julius Plancquaert (De Franschen in Vlaanderen, 1882, Davidsfonds), maar vooral *De Sanskulotten in Vlaanderen* of *De Heldenstrijd der*

Boeren van de bekende volksschrijver Lodewijk Opdebeek, dat in 1896 verschijnt, werken de verheerlijking van de Boerenkrijg onder de brede massa in de hand en zijn bijna allemaal geschreven uit politieke, religieuze of sociale overwegingen.

Uit de herdenking van honderd jaar Boerenkrijg door voornamelijk het Davidsfonds in 1898 en het naderhand verschenen gedenkboek *Onze Boeren Verheerlijkt*, blijkt dat in de meeste Vlaamse dorpen en steden de Boerenkrijg wordt herdacht als de nobele, exclusief Vlaamse, strijd, tegen de Franse dwingelandij en godsdienstige verdrukking. Dit wordt ook uitgedrukt in de vele monumenten die overal worden opgericht. Ook in het niet te tellen aantal publicaties die in die tijd verschijnen, worden bovenstaande ideeën uitgesponnen. Jammer genoeg hebben al deze boeken slechts mediocriteit als gemeenschappelijk kenmerk. Zelfs in de talrijke romans die in de loop van de 20ste eeuw verschijnen, komen de meeste auteurs niet verder dan de ons bekende, klassieke zwart-wit schildering: de uitbeelding van idealistische, edelmoedige jonge kerels die hun leven veil hebben in hun strijd tegen al even amorele als fanatieke *sansculotten*.

Kortom, wie over de Boerenkrijg schrijft, zit met een probleem. Zijn de brigands werkelijk de helden waarvoor ze verheerlijkt worden? Streden ze voor hun vaderland? Waren ze verbolgen omwille van de vervolging van hun pastoor? Of was het de conscriptie die hen tot de opstand dreef?
Uit gegevens blijkt dat de opstandelingen van 1798 in het Meetjesland door hun medeburgers helemààl niet als helden weren aangezien, integendeel: het waren lieden die andere mensen in gevaar brachten en meestal slechts uit eigenbelang tot plundering overgingen. Dat ze streden voor de restauratie van kerkelijke prerogatieven, is niet zo evident. Vooral landbouwers hadden eeuwenlang tienden, renten en andere belastingen aan de kerk moeten betalen, en dat waren de boeren in 1798 beslist nog niet vergeten. Een terugkeer naar het ancien régime was voor hen dan ook volstrekt uitgesloten. Overigens, het overgrote deel van de opstandelingen waren geen boeren, maar werkloze dagloners en beginnende zelfstandigen. De conscriptie, dat zette pas kwaad bloed. En de niet aflatende stroom van opeisingen en inkwartieringen, de slabakkende economie, en niet te vergeten: de tè strenge maatregelen tegenover de uitoefening van de godsdienst.

Tenslotte is er het motief van de vaderlandsliefde. Hoe vervelend men het ook kan vinden, maar nergens, in geen enkele bron wordt voor, tijdens en na de opstand ook maar één keer verwezen naar het feit dat de brigands streden voor hun vaderland, voor hun vrijheid. Dat is een utopie waarvan zijzelf reeds het onmogelijke inzagen. Het vaderland, dat was Frankrijk. De aanhechting van de Verenigde Departementen wordt immers geregeld door verdragen, die internationaal worden erkend, ook door Oostenrijk.

We kunnen dus de stellingen van Dries De Schepper maar moeilijk bijtreden, wat overigens niet betekent dat we geen sympathie kunnen koesteren voor zijn initiatief een gedenkplaat voor Van Lent aan te brengen aan het vroegere gemeentehuis van

Ertvelde. Over de tekst van deze plaat (voor Outer en Heerd, heldhaftige brigands) kan gediscussieerd worden.

Tot welke historische excessen de Boerenkrijg kan leiden toont een polemiek aan die in Assenede werd gevoerd omtrent een monument voor de vermoorde kantoncommissaris De Neve én de brigands. Het gemeentebestuur wil er namelijk niet van weten en bestempelt De Neve als een *collaborateur* en de oprichting van dergelijk monument wordt door de culturele raad gezien als de huldiging van een collaborateur. Men gelooft niet wat men leest. Uit het themanummer *De Boerenkrijg* van *De Twee Ambachten* blijkt dat men gewoon het historische feit van de Boerenkrijg wou herdenken door het plaatsen van twee tekstplaten op een arduinen zuil waarop, aan de ene zijde, de brigands worden gehuldigd en aan de andere zijde, de moord op De Neve wordt herdacht door het aanbrengen van de originele tekst zoals die was geordonneerd door de Franse overheid.

Fernand Van Hemelryck, nationaal voorzitter van het Davidsfonds schrijft, dat op een colloquium over de Boerenkrijg dat door het Davidsfonds in Mechelen werd georganiseerd, een van de vaststellingen was, dat nagenoeg om de vijftig jaar de kijk op de gebeurtenissen grondig verandert en dat verschillende generaties dezelfde feiten anders zien en zelfs tot andere besluiten komen over hetzelfde verleden. En Van Hemelryck besluit: "*Wie zich niet vernieuwt, wordt onaangepast, sterft af*". Als er een historisch item is dat een eerlijke, verfrissende en op historische bronnen gebaseerde aanpak nodig heeft, dan is het wel de Boerenkrijg. Voor dergelijke aanpak verwijzen we naar het reeds geciteerde themanummer *De Boerenkrijg* waarin ons bestuurslid Marc De Vleesschauwer op een eerlijke en objectieve manier de hopeloze strijd van de brigands en de moord op De Neve reconstrueert. Naar onze bescheiden mening zijn de jongens van toen meer gediend met de moderne aanpak van De Vleesschauwer.

Hugo Notteboom

Rob AUDO, *Watervliet (en het water bleef voortklotsen),* Watervliet, 1998 (uitgave in eigen beheer: Goedleven 15, 4508 PE Waterlandkerkje (NL)), 291p, ill.

Robert Audoore stelde een vrij lijvig boek samen dat wordt voorgesteld als een geschiedenis van Watervliet. Bij het doornemen van het boek blijkt eerst en vooral dat de auteur veel te veel heeft geput uit algemene publicaties(Kroniek van België, encyclopedieën, enz.), waardoor het boek eigenlijk meer is uitgegroeid tot een algemeen overzicht van onze vaderlandse en Meetjeslandse geschiedenis en waarin de Watervlietse gegevens dreigen te verzuipen. Een tweede euvel is dat het boek geen geschiedenis is, maar een chronologie. Alles is in tijdsorde gerangschikt, waardoor uiteraard de samenhang van het werk verloren gaat en van de hak op de tak wordt gesprongen. Dit vinden we bijzonder jammer, want de auteur heeft beslist voldoende materiaal bij elkaar gebracht om er een echte monografie over Watervliet mee te

kunnen schrijven. Het is zoals de auteur stelt in zijn inleiding: "*Wij wisten niet, en hadden het ook nooit kunnen vermoeden, hoe rijk onze streek aan verleden was*". De geschiedenis van dit interessante dorp verbergt misschien nog meer dan de auteur wel vermoedt. Hopelijk zet hij zijn opzoekingen verder en verrast hij ons nog eens met een *echte* Watervlietse geschiedenis.

H.N.

Jeroom VAN MALDEGHEM, *Gebrandschilderde glasramen in de Maldegemse Sint-Barbarakerk*, Maldegem, 1998, 47 p, rijk geïllustreerd

Het is niet de eerste keer dat ons lid Jeroom Van Maldeghem een brochure wijdt aan de Maldegemse Sint-Barbarakerk. Eerder reeds publiceerde hij een gids voor deze kerk (1978) en nog recentelijk konden we een brochure lezen over de grafzerken rond de Maldegemse parochiekerk. In de kerk bevinden zich veertien gebrandschilderde ramen die allemaal en zeer grondig worden besproken: de schenker(s), iconografie, symboliek, glazenier, afmetingen, huidige toestand, enz. De auteur kweet zich meer dan behoorlijk van zijn taak en vooral de Maldegemse lezer zal aan het lezen van dit boekje veel deugd beleven. We vinden het wel jammer dat de auteur niets schreef over de vroegere glasramen, de kerkrekeningen bevatten daarover nochtans een schat aan gegevens. Een tweede euvel is ook dat niet alle gegevens over de glasramen bij elkaar staan. Het was voor de lezer veel gemakkelijker geweest moest de documentatie uit KADOC bij de desbetreffende glasramen zijn verwerkt geweest. Verder had ook mogen vermeld worden dat hèt meesterwerk van Ladon in de Sint-Vincentiuskerk van Eeklo hangt. Maar dat zijn details en doen niets af van de verdiensten van Jeroom Van Maldeghem die met deze brochure opnieuw een waardevolle bijdrage leverde voor de nog te schrijven geschiedenis van de Sint-Barbarakerk. Voor inlichtingen kan men zich wenden tot de auteur.

H.N.

150 jaar De Eeclonaar: enkele markante publicaties

Streekgids Meetjesland (i.s.m. vzw Natuur en Landschap Meetjesland),Eeklo, 1998, 364p. - ISBN 90 74128 16 5
Kathy GILLIS & Bart VAN HERCK, *Portret van het Meetjesland. Socio-economisch vademecum*, Eeklo, 1998, 172p. - ISBN 90 74128 23 8
150 ambassadeurs van het Meetjesland, Eeklo, 1998, 336p. - ISBN 90 74128 24 6

Nadat in 1997 Eeklo een heel jaar in de ban was van Ledeganck, zorgde in 1998 de viering van 150 jaar *De Eeclonaar* voor heel wat animo. Het verhaal is intussen genoegzaam bekend. Opgericht door Ecrevisse in 1848 kreeg het blad de daaropvolgende jaren definitief vorm door de inbreng van August Van Acker en Desiré Ryffranck. Het blad overleefde de Eerste Wereldoorlog en kwam tijdens het inter-

bellum en tot op de dag van vandaag in handen van de familie De Sutter. De regionale weekbladen zijn dun gezaaid in Vlaanderen. Eeklo gaat er dan ook prat op dat het nog steeds zijn eigen blad heeft. Het verhaal zou niet volledig zijn zonder te wijzen op de diversificatie die uitgeverij *De Eeclonaar* de laatste 25 jaar onderging. Het uitgeven van huis-aan-huisbladen ("reclamebladen") en de productie van boeken (met specialisatie in streekgeschiedenis en wielersport) maakte *De Eeclonaar* ook ver buiten Eeklo bekend. Tot daar een levensbeschrijving van de jubilaris.

In praktijk gaf *De Eeclonaar* tijdens zijn jubileumjaar een aantal werken uit die de heemkundig of historisch geïnteresseerden kunnen boeien. In het voorjaar verscheen in samenwerking met de vzw Natuur en Landschap de *Streekgids Meetjesland.* Het boek kan misschien nog het best omschreven worden als een *Michelingids* voor de natuurliefhebber of de recreant die al *het schoons* van het Meetjesland wil ontdekken. Tien wandelroutes en evenveel fietsroutes bieden een goede introductie tot de verschillende gebieden in het Meetjesland. De *Streekgids Meetjesland* bevat ook (cultuur-)historische beschrijvingen van de verschillende gemeenten van het Meetjesland. Een aantal heemkundigen stonden in voor het schrijven van deze teksten. Het gaat om syntheses die geen nieuwe gegevens aanbrengen, maar dat was ook de bedoeling niet. Interessant en stimulerend is wel de bijdrage over de naamgeving van het Meetjesland, geschreven door de Bellemse (ecologisch) historicus Ivan Hoste. Een tip voor iedere geïnteresseerde: men leze in dat verband ook eens de bijdrage van Paul Van de Woestijne in het *Vriendenboek Luc Stockman* (1998, p.311-316). *De Eeclonaar* publiceerde met deze streekgids een mooi afgewerkt en handzaam boek dat tal van prachtige kleurenillustraties bevat.

In de zomer van 1998 fungeerde *De Eeclonaar* dan weer als uitgever voor een boek dat werd samengesteld op initiatief van het *Streekplatform Meetjesland.* Deze organisatie bestaat sinds eind 1995 en heeft de bedoeling een streekvisie te ontwikkelen die dan kan worden toegepast in een strategisch plan. De publicatie *Portret van het Meetjesland. Socio-economisch vademecum* richt zich bijgevolg in eerste instantie tot beleidsmensen en het bedrijfsleven. Het komt ons echter voor dat ook de historisch-geïnteresseerde onderzoeker dit werk ter hand kan nemen. Dit portret bevat immers een schat aan cijfergegevens m.b.t. bevolking, ruimtelijke ordening, tewerkstelling, huisvesting, gezondheidszorg, onderwijs, cultuur, enz. Iedereen die cijfergegevens wil (voornamelijk voor de jaren '80 en '90) heeft hier een makkelijk en bruikbaar instrument in de boekenkast. Een combinatie van de gegevens uit dit boek en die uit de Meetjeslandse historische dorpsmonografieën, kunnen bevestigende of vernieuwende inzichten opleveren bij het onderzoek naar de meeste recente ontwikkelingen in de Meetjeslandse gemeenten.

Een derde boek uitgegeven door *De Eeclonaar* in het jubileumjaar zal ongetwijfeld ook in heel wat Meetjeslandse boekenkasten een ereplaats krijgen. Onder de titel *150 ambassadeurs van het Meetjesland* is dit boek de neerslag van een ambitieus project. *"Om onze 150ste verjaring blijvend te herinneren voeren we hier nog evenveel Meetjeslandse ambassadeurs ten tonele. 150 mensen en organisaties die het*

Meetjesland hebben gemaakt, verdedigd, zelf bekend werden tot buiten het Meetjesland, 'het gemaakt hebben' in de politiek, de cultuur, de sport, het bedrijfsleven of de media," zo schrijft uitgever Michel De Sutter in een korte inleiding. Selecteren geeft in dergelijk geval altijd problemen en iedereen die dit boek leest zal zich niet van de indruk kunnen ontdoen dat er nog wel iemand ontbreekt (verdiende bijvoorbeeld heemkundige Achiel De Vos geen levensbeschrijving ?). Het boek is uiteraard niet zozeer een cultureel maar wel een commercieel product. *De Eeclonaar* bewijst op die manier dat het wel degelijk weet hoe de hedendaagse uitgeverswereld in elkaar zit.

P.L.

Reinhard D'HAVE, *Hij was een smokkelaar*, Eeklo, 1998, 160p., geïllustreerd

Er zijn zo van die onderwerpen die altijd wel tot de verbeelding spreken. Sinds kort weet ondergetekende dat de interesse voor roversbendes nog meer dan levendig is in het Vlaamse land. Ongetwijfeld geldt dit nog voor een andere categorie uit de criminele sfeer: smokkelaars. Uiteraard is het dan vooral in grensstreken, zoals het noorden van het Meetjesland, dat iedere familie nog wel een of ander sterk verhaal heeft om bij de borrel of de pint boven te halen.
Journalist Reinhard D'Havé ging voor uitgeverij Taptoe de uitdaging aan om een en ander in kaart te brengen over de smokkelaars in de omgeving van Maldegem, Eeklo, Sint-Laureins en ook de overkant van de grens. Het boek is geschreven in een journalistieke stijl die het bijzonder levendig maakt. Met verbazing bekijkt de lezer de foto's van omgebouwde Amerikaanse wagens en gepantserde vrachtwagens die de smokkelaars tijdens helse tochten gebruikten. Let wel dat het gaat om smokkel*verhalen*. De publicatie pretendeert geenszins een historiek van de smokkel in het Meetjesland te zijn. De bijeengebrachte documentatie zorgt er alvast voor dat een flinke tip van de sluier is opgelicht.

P.L.

Joseph DE DONCKER, *Van Alyntjesschool tot Klein Sint-Gerolf*, Aalter, 1998, 320p., rijk geïll.

In het Meetjesland is reeds heel wat onderzoek verricht naar de geschiedenis van het onderwijs. Net voor de jaarwisseling konden we nog de verschijning noteren van een boek dat zeker tot een van de betere in het genre behoort. *Van Alyntjesschool tot Klein Sint-Gerolf* is een uitgebreide historiek over het lager onderwijs te Aalter. Auteur Jos De Doncker is er steeds nauw bij betrokken geweest: eerst als leerling (1931 tot 1936) en dan als onderwijzer (1944 tot 1980). De pedagogische interesse gecombineerd met toch een zekere passie voor het verleden maakten van oud-onderwijzer De Doncker de geknipte man om deze taak tot een goed einde te brengen.

In de inleiding omschrijft Jos De Doncker zich, bescheiden als altijd, als een kroniekschrijver. Het boek is echter veel meer dan een kroniek geworden. Vooral in de periode voor de Tweede Wereldoorlog (die zowat een derde van het boek beslaat) legt

hij op een heldere manier het verband tussen de *grote* geschiedenis en wat er zich in het *dorp* afspeelde. Terecht wordt de inbreng onderstreept van de onderwijzersfamilie Alyn, naar wie de vrije katholieke jongensschool al vlug werd genoemd in de volksmond. Het boek brengt ongetwijfeld een aantal belangrijke elementen aan voor de recente Aalterse geschiedenis: de *steun* van het gemeentebestuur aan het katholiek onderwijs, de repressiesfeer in het onderwijzend korps, de belangrijke maatschappelijke rol die de onderwijzers speelden in het plaatselijke socio-culturele leven en dergelijke meer.

Ook op het vlak van de mentaliteitsgeschiedenis komen tussen de regels door enkele belangrijke bouwstenen bloot te liggen. In 1957 namen de Broeders van Liefde immers de school over. De Broeders lieten het lager onderwijs perfect aansluiten bij het middelbaar onderwijs dat zij reeds uit de grond hadden gestampt. Hun pedagogische methodes en christelijke idealen zouden voor generaties jonge Aalternaars een lichtpunt blijven. Het voorwoord van de Aalterse burgemeester Pieter De Crem is er nog de mooiste getuigenis van.

Het spreekt voor zich dat naarmate de betrokkenheid van de auteur bij het onderwerp toeneemt, hij minder afstandelijk wordt. Gelukkig is Jos De Doncker zich van deze beperking maar al te goed bewust. Die betrokkenheid wordt bijgevolg op geen enkel moment storend, integendeel. *Van Alyntjesschool tot Klein Sint-Gerolf* zal precies hierdoor in heel wat plaatselijke huiskamers doorbladerd worden. Massa's klasfoto's smukken immers het geheel op en zullen tot herkenning of in sommige gevallen tot hilariteit leiden.

Jos De Doncker heeft trouwens ook artistiek talent en dat blijkt uit de zonder meer prachtige vormgeving. Er is duidelijk niet op een illustratie gekeken. Foto's van rapporten, handboeken, programma's van prijsdelingen, wandplaten,... vullen de tekst aan en geven meerwaarde voor de *vlugge lezers*. Een aanrader voor de inwoners van Aalter maar zeker ook voor alle geïnteresseerden in onderwijsgeschiedenis ver daarbuiten.

P.L.

Rita VAN HOECKE, *De Zusters van Liefde in Ten Doorn (1822-1965)*, Maldegem, 1998, 200 p.

Met het verschijnen van dit boek als eerste deel in de reeks 'Eeklo 750+' - uitgegeven door de Geschied- en Heemkundige Kring van de Stad Eeklo, in samenwerking met het Stadsbestuur - werd een lovenswaardig initiatief reeds van bij de start bekroond met een rijkelijk verlucht en vlot geschreven historiek van *De Zusters van Liefde in Ten Doorn.*

Gebaseerd op weinig of bijna niet toegankelijke bronnen, is de auteur erin geslaagd om in een zevental hoofdstukken het wel en het wee van deze kloostergemeenschap

in beeld te brengen. Drie themata komen hierin uitvoerig aan bod: primo de zusters van Liefde als kloostergemeenschap, secundo de evolutie van het gebouwencomplex tijdens de hier behandelde periode en tertio de uitbouw van het onderwijs in Ten Doorn (1832-1997).

Uiteraard voert het lokale gebeuren hier de boventoon. Toch weet de auteur dit detailfresco te plaatsen in een bredere, algemeen politieke en sociaal-economische context, waardoor deze historiek ver uitstijgt boven het niveau van de doorsnee-lokale geschiedschrijving. Een mooi voorbeeld hiervan is o.m. de groei van het Ten Doornonderricht tijdens de 19de eeuw.
Vanzelfsprekend zal een dergelijke geschiedschrijving vooral geboren Eeklonaars aanspreken. De talrijke verwijzingen naar straatnamen en gebouwen - al dan niet bewaard - veronderstellen immers een zekere kennis van de huidige stadsstructuur. Vanuit deze optiek beschouwd, ware een stratenpatroon van Eeklo-Binnen of minstens van de onmiddellijke omgeving van Ten Doorn voor buitenstaanders zeker geen overbodige luxe geweest.

De talrijke vermeldingen van 19de- en 20ste-eeuwse Eeklonaars - al dan niet rechtstreeks betrokken bij het leven op Ten Doorn - vormen bovendien een dankbaar terrein voor genealogen. Ook voor buitenstaanders blijft dit werk een boeiende verkenningstocht. Zo is de beschrijving van het pensionaatsleven tijdens de 19de eeuw (p. 24-26) niet enkel typerend voor Ten Doorn, doch evenzeer een voorbeeld voor het internaatsleven in het algemeen.

Voornamelijk in de hoofdstukken IV tot en met VII zal de oudere Eeklonaar zijn gading vinden. De perikelen van de Eerste en Tweede Wereldoorlog, gezien vanuit Ten Doorn, zullen heel wat herinneringen en emoties oproepen bij diegenen die het hebben meebeleefd. Maar ook de midlife-generatie zal zich herkennen in de talrijke foto's en namen van oud-leerkrachten en -leerlingen. Beeld en tekst vullen elkaar hierbij voortreffelijk aan.
Met een bronnenvermelding en naamregister wordt dit werk afgesloten. Voor de geïnteresseerde lezer en/of vorser : een echte aanrader !

R.B.

3. Personalia

A. Huldiging Roger Buyck

Naar aanleiding van zijn 65ste verjaardag huldigde het *Genootschap* zijn bestuurslid Roger Buyck. Dit gebeurde op zaterdag 14 februari 1998 in het stadhuis van Kaprijke bij de voorstelling van het 48ste jaarboek (zie ook 1A).

Toespraak van Luc Stockman

ROGER BUYCK, EEN LATE ROEPING TOT DE LOKALE GESCHIEDENIS, 65 JAAR

Het heeft mij altijd geïntrigeerd om te weten hoe iemand tot de beoefening van de lokale geschiedenis komt. Wat zijn de motieven en drijfveren die iemand ertoe aanzetten tot het schrijven van artikels over de historische gebeurtenissen en toestanden van zijn eigen dorp en streek.

Ik was heel nieuwsgierig om dit te weten toen ik op 11 november 1997 aan een statig herenhuis op het (achter)plein te Kaprijke aanbelde voor een interview met onze gewaardeerde medewerker Roger Buyck, die op 22 april 1998 vijfenzestig wordt, en naar de beste tradities door het *Heemkundig Genootschap* zal gevierd worden.

Na het beëindigen van zijn middelbare studies in Eeklo aan het Sint-Vincentiuscollege in 1951 (Wetenschappelijke humanoria), besloot hij een opleiding te volgen aan het Sint-Thomasinstituut te Brussel waar hij in 1953 het diploma van regent in de Germaanse talen (Nederland, Duits en Engels) haalde.
In afwachting van zijn legerdienst, die 21 maanden duurde (1954-1956), gaf hij een jaar les aan het Sint-Amandusinstituut te Gent. Na zijn legerdienst was hij in de periode 1956-1959 leraar aan het Sint-Lievenscollege te Gent. Op 1 januari 1960 vond hij een definitieve stek in het instituut van O.-L.-Vrouw ten Doorn te Eeklo, waar hij tot juni 1990 onderwijs gaf in de vakken Nederlands en geschiedenis.

Op het einde van de zestiger jaren onderstreepte een inspecteur van het vak geschiedenis het belang van een universitaire vorming van de leraars geschiedenis. Dit viel niet in dovemansoren bij Roger Buyck, temeer daar de omnivalentiewet van de diploma's van voor 1964 voor hem een obstakel uit de weg ruimde voor het behalen van een licentiaat in de geschiedenis. Tot dan toe was een diploma van oude humaniora vereist voor het aanvangen van een dergelijke studie, terwijl Roger Buyck de wetenschappelijke humaniora gevolgd had.

In oktober 1972 liet de 39-jarige leraar zich inschrijven in de faculteit *Letteren en wijsbegeerte* van de Gentse Universiteit voor de richting geschiedenis. Naast de zorg voor zijn huisgezin en de verplichtingen van zijn leraarsambt, moest Roger Buyck nog tijd vinden voor het volgen van een aantal lessen (gelukkig begrepen de zusters van ten Doorne zijn probleem en vond men een aangepast lesrooster) en voor het studeren van zijn vakken.

Daarvoor gebruikte hij al zijn weekends en vakantiedagen, zodat hij in de maand september 1973 klaar was voor het examen voor de Centrale examencommissie. Na het behalen van zijn kanditatuur, ging hij in september 1974 Achiel De Vos op het stadsarchief van Eeklo opzoeken voor een onderwerp voor een licentiaatsscriptie : het werd een studie over de sociaal-economische status van de 18de-eeuwse magistraat van Eeklo (1700-1796).

In het gemeentehuis van Kaprijke vond de huldiging plaats van de verdienstelijke heemkundige Roger Buyck.

(Foto : W. Notteboom)

Penningmeester Oscar Lippens overhandigt het geschenk.

(Foto : W. Notteboom)

Roger Buyck werkte daar vier jaar (sept. 1974 - sept. 1978) onverdroten aan en werd daarvoor beloond met de grootste onderscheiding. Met dit schitterend eindwerk dong hij mee naar de *prijs voor geschiedenis* 1979 van de provincie Oost-Vlaanderen. Hij werd daarin ex-aequo bekroond met Ivan Hoste, zodat het een Meetjeslandse triomf werd ! Drie jaar later, in 1982, publiceerde het *Gemeentekrediet* deze thesis onder de titel *De magistraat Eeklo, bijdrage tot de sociaal-economische geschiedenis van de 18de eeuw* in haar historische uitgaven.

Wijlen Achiel De Vos, lid van de jury en verslaggever, schreef het volgende over dit meesterwerk : "*We besluiten : door een uiterst accuraat détailonderzoek niet alleen door middel van de Staten van Goed, die uiteraard slechts een deel van de bevolking bestrijken, maar door het hanteren van een reeks doorlopende bronnen, die een binding verzekeren met de totale bevolking, is de auteur erin geslaagd, zowel in omvang als in de diepte een quasi-volledig beeld op te hangen van de sociaal-economisch status van de Eeklose schepen, geïntegreerd binnen de ganse bevolkingsgroep.*

Vergeten we tenslotte de twee bijlagen niet, die een echte goudmijn uitmaken voor elke vorser, die met de geschiedenis van Eeklo zal te doen hebben of die voor een andere localiteit aan een gelijkaardig thema zal werken. De meeste van die bijlagen zijn trouwens werkstukken op zichzelf.

Het zal in de toekomst moeilijk zijn een diepgaander studie uit te voeren dan wat, hier wordt aangeboden. Dank zij deze studie beschikken wij thans over een duidelijk beeld van de mensen, die in een 18e eeuwse kleinstedelijke schepenbank hebben gezeteld, een beeld dat de historische realiteit kan benaderen, die echter zal als de auteur terecht opmerkt, veel complexer is, dan wat in statische gegevens kan worden vastgelegd.

Al bij al getuigt deze studie van degelijk vakmanschap, van een grondige en ernstige aanpak, zeer overtuigend voor de economische analyse, iets minder misschien voor het sociale en politieke hoofdstuk".

Tijdens *Verkenning door Kaprijke* op zondag 20 augustus 1978 sprak Roger Buyck met burgemeester Albert Windey af dat hij bereid was de *geschiedenis van Kaprijke* te schrijven, alhoewel hij nog geen woord over zijn *stad* geschreven had ! De tekst van de gelegenheidsbrochure was trouwens van de hand van Achiel De Vos. Alleen, voorzichtheidshalve, plakte Roger Buyck er geen datum op !

Vanaf het jaarboek 1979 zette hij zijn reeks bijdragen over het verleden van Kaprijke in *Appeltjes van het Meetjesland* in met een artikel over de bevolkingsstructuur te Kaprijke in 1748. Tot nu toe zijn dat er veertien, die hij als voorstudies van deze geschiedenis opvat. Ze behandelen de klassieke onderwerpen die in een dorpsmonografie normaal aan bod komen zoals de armenzorg, bevolkings- en bedrijfsstructuur, de lokale gezagsdragers, de demografie, kerkelijk en parochiaal leven, het onderwijs, de grote pachthoeven en de molens.

In andere tijdschriften en publicaties liet hij artikels verschijnen over gelijkaardige onderwerpen zoals *Schepenambt en economische positie : correlatieven in het maatschappijbeeld van het 18de eeuwse Eeklo* in de Historische uitgaven van het Gemeentekrediet. Voor het boek *Zevenhonderdvijftig jaar Eeklo* schreef hij zeven stukken over zijn geliefdkoosde thema's en verder ook de militaire troebelen, cultuur en onderwijs in de 17de en 18de eeuw.

In totaal telt zijn bibliografie hooguit tweeëntwintig artikels. Maar hier geldt ook het gezegde : het is niet de kwantiteit die telt, maar de kwaliteit ! Inderdaad, het zijn stuk voor stuk parels van eruditie, grondigheid en bronnenkennis, zoals dit al in zijn licentiaatsscriptie merkbaar was. Al de lovende woorden van Achiel De Vos mogen ook voor die artikels gebruikt worden. Al wat Roger Buyck schrijft is af ! Bovendien zijn die allemaal goed en leesbaar geschreven in een keurige taal, want we mogen niet vergeten dat Roger Buyck jarenlang leraar Nederlands is geweest.

Om dit mogelijk te maken beschikt Roger Buyck, naast over werkkracht en synthesevermogen, over een aantal geheime wapens die hij met veel geduld gesmeed heeft. In 12 volumineuze opbergmappen heeft hij alle gegevens uit de parochieregisters en de *Burgerlijke stand* voor de periode 1619-1900 verzameld en alfabetisch geordend in gezinsverband (gezinsreconstructie). Daarbovenop komen nog een groot aantal biografische aantekeningen.

Een tweede geducht wapen zijn de fiches met uitgebreide gegevens uit alle Kaprijkse *staten van goed* van 1545 tot 1795. Daarvan heeft hij een alfebetisch naamregister op zijn PC gezet. Daardoor beschikt hij, zoals de staat een *Rijksregister* heeft, over een soort dorpsregister van alle Kaperijkenaars tot 1900.

Op basis van deze data kan hij het doen en laten van de *dramatis personae* beschrijven en kan hij hen beter profileren in hun historische rol. Op die manier kan hij ook de mensen in levende lijve ten toneel voeren.

Een laatste vraag die men aan Roger Buyck kan stellen is, wel wanneer gaat de lang verwachte geschiedenis van de stad Kaprijke verschijnen ? Het antwoord op deze vraag laat ik over aan onze gevierde Roger Buyck. We weten nu al dat zijn geschiedenis van de bovenste plank zal zijn zoals zijn thesis en zijn artikels.

Bibliografie van Roger Buyck

I. Artikels in Appeltjes van het Meetjesland

1. De bevolkingsstruktuur te Kaprijke in 1748, jb. 30 (1979), 44-64.
2. De bedrijfsstruktuur te Kaprijke volgens het penningkohier van 1580, jb. 32 (1981), 230-244.
3. De armenzorg te Kaprijke, jb. 35 (1984), 137-205.

4. Het schepenambt te Kaprijke tijdens de 15e eeuw : een recht of voorrecht ?, jb. 38 (1987), 93-110.
5. Het stadhuis van Kaprijke, symbool en hartslag van een boeiend verleden, jb. 40 (1989), 75-80.
6. Leven en dood te Kaprijke tijdens de 17de en 18de eeuw : een demografische verkenning, jb. 41 (1990), 5-34.
7. De heren van Kaprijke en Heine, jb. 42 (1991), 113-152.
8. De Kaprijkse schepenen tijdens de 18de eeuw : een demografische en socio-economisch verkenning, jb. 43 (1992), 141-204.
9. Kerkelijk en parochiaal leven te Kaprijke (13de - 18de eeuw), jb. 44 (1993), 5-76.
10. 500 jaar onderwijs in Kaprijke (15de - 20ste eeuw), jb. 45 (1994), 27-94.
11. Het pachtgoed van de paters Jezuieten te Kaprijke (16de - 18de eeuw), jb. 46 (1995), 137-163.
12. De demografische evolutie te Kaprijke tijdens de Franse overheersing (1796-1815), jb. 47 (1996), 39-54.
13. De korenwindmolens te Kaprijke tijdens het Ancien Régime, jb. 47 (1996), 221-238.
14. De Linnennijverheid te Kaprijke : 1830-1850, jb. 48 (1997), 141-141.

II. In andere tijdschriften

15. De magistraat van Eeklo. Bijdrage tot de sociaal-economische geschiedenis van de 18de eeuw, Gemeentekrediet van België, Historische uitgaven, reeks in 8°, nr. 63, 1982.
16. Een merkwaardige "Heer van Kaprijke", in Ons Meetjesland, 17jg. (1984), 109-117.
17. De confrerye van het Alderheyligste Sacrament ende vande berechtingen te Kaprijke 1744, in Heemkundige Bijdragen uit het Meetjesland, 1jg. (1987), 169-172.
18. Schepenambt en economische positie : correlatieven in het maatschappijbeeld van het 18de eeuwse Eeklo, in Machtstructuren in de plattelandsgemeenschappen in België en aangrenzende gebieden, (12de-19de eeuw), Gemeentekrediet van België, Historische uitgaven, reeks in 8°, nr. 77 (1988), p. 53-66.
19. De lakennijverheid te Kaprijke tijdens de 15de eeuw : een economisch mysterie, in Liber Amicorum Achiel De Vos, Evergem (1989), 71-74.
20. Eeklo, hoofdstad van het Meetjesland ?, in Heemkundige Bijdragen uit het Meetjesland, 4jg. (1990), 188-195.
21. Voor Zevenhonderdvijftig jaar Eeklo, Eeklo, 1990, schreef hij voor het hoofdstuk over de 17de en 18de eeuw :
    - Demografische ontwikkeling, 153-156
    - Lokale gezagsdragers, 156-171
    - Het financiële beleid, 171-181
    - Economische structuren, 181-193

- Sociale stratificatie binnen de stad in de 18de eeuw, 194-203
- Eeklo onder het juk van militaire troebelen, 203-213
- Cultuur en onderwijs, 249-261

22. Perikelen rond een kerkrestauratie : Kaprijke anno 1661-1685, in Vriendenboek Luc Stockman, Aalter (1998), p. 45-50.

L. Stockman

B. In memoriam Lieve De Vos

Op zaterdag 4 april 1998 hebben we Lieve De Vos, de tweede dochter van Achiel De Vos en ons medebestuurslid sedert 1990, te Evergem ten grave gedragen. Na een slepende ziekte van 20 maand was zij op 45-jarige leeftijd overleden.

Zij schreef een prachtig *Ten Geleide* bij de *Geschiedenis van Waarschoot*, geschreven door haar vader, die posthuum verscheen in 1990. Om de drukproeven van deze geschiedenis te kunnen verbeteren,nam zij drie maand verlof zonder wedde. Dit was een piëteitsvol gebaar ten opzichte van haar vader, die op zijn sterfbed vroeg om eens naar de pas binnengekomen drukproeven te kijken.

Wij laten haar nog eens aan het woord :

"Toen ik nog een kind van 8 jaar was, nam mijn vader me regelmatig mee naar "het archief", een begrip bij ons thuis. Uren heb ik er getekend, huiswerk gemaakt of gemijmerd want "stilte" was in de plechtige leeszaal het devies. Eens het karretje met stoffige registers was gearriveerd, onderging mijn vader een ware metamorfose. Intens geconcentreerd, onbereikbaar voor zijn omgeving, zat hij urenlang de voor mij onleesbare hanepoten te ontcijferen. Nu en dan schreef hij iets op. Steevast vertrokken we als de laatsten, nadat de archivaris al driemaal had gemeld dat het archief wel echt sloot".

Lieve De Vos was licentiate in de Germaanse talen. Voor haar eindverhandeling koos zij de toponymie van Sleidinge als onderwerp. Dit gebeurde onder impuls van haar vader en onder zijn peetvaderschap. Daarna gaf zij jarenlang les aan de leerlingen van een middelbare school.

Zij volgde van zeer nabij de activiteiten van het *Heemkundig Genootschap van het Meetjesland* en de *Stichting Achiel De Vos*, waarvan zij bestuurslid was. Het verheugde haar ten zeerste dat in de schoot van beide genootschappen het werk van haar vader voortgezet werd.

Als ultieme hulde aan deze fijne, voorname en lieve vrouw moeten we nu zeker haar scriptie over de *Sleinse* plaatsnamen in de reeks van de Meetjeslandse toponiemen tot 1600 uitgeven.

L.S.

C. In memoriam Dan De Sutter

Onder massale belangstelling werd Daniël De Sutter op 9 oktober 1998 in de decanale Sint-Vincentiuskerk van Eeklo begraven. Hij was een volksgeliefde veearts en actief in allerlei verenigingen o.m. als zingend lid van het kerkkoor Sint-Gregorius en als gildebroeder van het aloude *Broederschap van Allerheiligste Sacrament.*

We kenden Dan vooral als heem- en familiekundige, die regelmatig verscheen op de activiteiten van ons *Genootschap* zoals de voorstelling van het jaarboek, de jaarlijkse speurtocht door een Meetjeslandse gemeente en de viering van de verdienstelijke leden. Op 23 augustus ll. nam hij nog doodziek aan de tocht door Lotenhulle en Poeke deel, omdat hij absoluut het gedeeltelijk gerestaureerde kasteel van Poeke wou zien.

Als lid van de kerkraad was hij zeer begaan met de restauratie van de neogotische Sint-Vincentiuskerk van Eeklo die nu in al haar glorie hersteld is, zodat de kerk van Eeklo een gaaf voorbeeld van neogotiek bleef.
Veel tijd besteedde hij aan opzoekingswerk naar de *roots* van de familie De Sutter. Dit resulteerde in een volumineus boek over *De Sutter, een stam uit Lembeke.* Dit

prachtig boek werd als laatste eerbetoon aan Dan De Sutter op de lijkkist gelegd tijdens de begrafenisplechtigheid. Daarnaast bezorgde hij trouw *Familiecontact De Sutter,* een contactblad waarvan hij de stichter was, aan alle leden van zijn stam. Ook organiseerde hij een vijfjaarlijkse familiebijeenkomst van alle De Sutters.

Hij moge in vrede rusten na een boordevol en rijk leven in dienst van familie en zijn medemensen.

L.S.

D. In memoriam Z.E.H. Frans Michem

Op 14 oktober 1998 overleed te Vinkt in zijn negentigste levensjaar Z.E.H. Frans Michem die van 1958 tot 1989 pastoor van de Sint-Batholomeusparochie van Vinkt was. Alhoewel hij vooral bekendheid verwierf met zijn boek over de tragische gebeurtenissen te Vinkt in de meidagen van 1940, was hij ook actief als lokaalhistoricus. In 1957 schreef hij *Zele en zijn geschiedenis* (waar hij toen onderpastoor was). Over zijn eigen Sint-Bartholomeuskerk schreef hij een prachtig geïllustreerde brochure.

Voor Appeltjes van het Meetjesland leverde hij drie bijdragen : *Van sekulier tot regulier. De merkwaardige ommekeer in het leven van de Lembeekse pastoor Willem van Hollebeke (+ 1466),* in jb. 27 (1976), p. 163-170 en *De parochiegeestelijkheid tijdens het oud Regiem,* in jb. 31 (1980), p. 221-268 en jb. 32 (1981), p. 88-139. Voor het bezoek aan Vinkt door het *Heemkundig Genootschap van het Meetjesland* op 18 augustus 1985 stelde hij een gelegenheidsbrochure van 24 blz. samen.

Met Frans Michem verdween er andermaal een pastoor uit de lange rij van priesters met een grote belangstelling voor lokale geschiedenis.

L.S.

E. Viering Luc Stockman

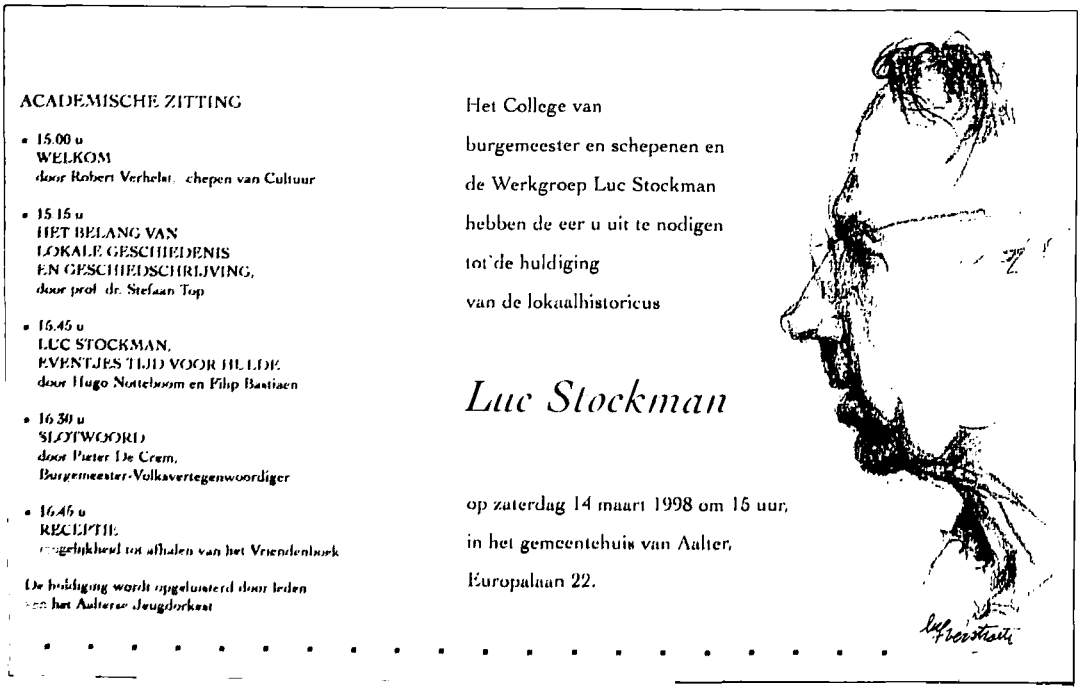
Viering van Luc Stockman, voorzitter van het heemkundig Genootschap van het Meetjesland op zaterdag 14 maart 1998

Op vrijdag 13 december 1996 komen enkele bestuursleden van Appeltjes, op initiatief van de redactiesecretaris, bij elkaar ten huize van ondervoorzitter Hugo Notteboom om zich te beraden over twee belangrijke kwesties: de uitgave van een *liber amicorum* voor en de huldiging van voorzitter Luc Stockman naar aanleiding van zijn vijfenzestigste verjaardag op 13 maart 1998.

Er wordt nauwelijks gediscussieerd, want iedereen is het erover eens dat voorzitter Luc zowel een vriendenboek als een viering meer dan wie ook verdient. Een kleine administratieve molen zet zich in werking: auteurs worden geselecteerd en gecontacteerd, het gemeentebestuur wordt gepolst, een uitgever wordt aangesproken, enz., enz. Eerlijk gezegd, veel moeilijkheden zijn er niet: iedereen levert tijdig zijn kopij binnen, alle aangesproken mensen leven de afspraken na en alle leden van de kleine werkgroep kwijten zich behoorlijk van hun taak: Filip Bastiaan legt de nodige contacten met het Aalterse gemeentebestuur en met de auteurs en leest ook de vele teksten na, Peter Laroy neemt de hele administratie van het project op zich: brieven opstellen, auteurs aanschrijven, herinneringen sturen, enz., Walter Notteboom zorgt voor de layout en onderhandelt met de drukker, Erik De Smet houdt zowel de intekenaars als de binnenkomende gelden nauwkeurig bij.

Naarmate dat de datum van 14 maart 1998 nadert, stijgt de koorts wel enigszins, maar alles kan onder controle worden gehouden. Het auditorium van het Aalterse gemeentehuis loopt die zaterdagnamiddag dan ook bomvol. Naast Luc en familie zijn uiteraard de auteurs present, maar ook drie burgemeesters (Aalter, Eeklo en Evergem), drie volksvertegenwoordigers, verscheidene schepenen en gemeenteraadsleden uit zowat heel het Meetjesland en vanzelfsprekend is de *fine fleur* van de Meetjeslandse heemkunde ook komen opdagen. Een select publiek.

Schepen Robert Verhelst uit Aalter is niet weinig fier iedereen te mogen verwelkomen in het indrukwekkende gemeentehuis. De schepen verdient een pluimpje, want zonder zijn medewerking zou de huldiging niet geworden zijn wat ze is geweest.

Verder neemt Filip Bastiaen de *honneurs* waar en op de hem eigen manier leidt hij alle sprekers in. Professor Stefaan Top wees in zijn toespraak op de vele verdiensten van Luc en van zijn medewerkers. De geleerde spreker ging met name in op de prijzen die door het Meetjesland in de wacht werden gesleept: de *Geschiedenis van Evergem* en de *Geschiedenis van Bellem* kregen inderdaad de *Prijs voor plattelandsgeschiedenis* van de ABB.
Hugo Notteboom belicht vervolgens Luc als voorzitter van het *Heemkundig Genootschap* (zie verder).

Vervolgens stelt Filip Bastiaen het Vriendenboek voor. Een luxe-exemplaar wordt de jarige aangeboden door Walter Notteboom, waarna alle auteurs, ietwat onwennig, het podium betreden om hun exemplaar van het boek in ontvangst te nemen. Daarna betreedt Luc zelf het podium. Hij schetst in het kort hoe hij tot de geschiedenis is gekomen, vertelt over zijn eerste leermeesters, zijn ontgoochelingen en begoochelingen maar ook bekroningen. Het wordt een grappige, soms stoute, maar ook bijwijlen ontroerende toespraak van een duidelijk geraakte voorzitter.

Burgemeester Pieter De Crem besluit de academische zitting met een warme hulde aan Luc. Hij wijst op de vele verdiensten van de jarige voor Aalter, en dit niet alleen op historisch vlak, ook op materieel vlak is de gemeente er beter op geworden dankzij de bekwame ingenieur.

Een receptie, aangeboden door het gemeentebestuur van Aalter, besluit deze heuglijke Meetjeslandse dag.

Toespraak van Hugo Notteboom

Het was op een warme zomeravond in juli 1982 dat Luc Stockman Walter Notteboom en mijzelf kwam vragen of we geen zin hadden om lid te worden van het bestuur van het *Heemkundig Genootschap van het Meetjesland*. Luc heeft altijd al oog gehad voor kwaliteit en degelijkheid, maar het was toch een hele eer deel te mogen uitmaken van het bestuur van dit eerbiedwaardige en selecte gezelschap. Het zou overdreven zijn te stellen dat dit lidmaatschap ons leven in een andere richting heeft gestuwd, toch is het zo dat het deel uitmaken van dergelijke vereniging alleszins een verrijkende invloed heeft gehad en nog steeds heeft op ons.

Het *heemkundig genootschap* was in die tijd, en vanzelfsprekend ook nu nog, toonaangevend voor wat het historische onderzoek in het Meetjesland betreft. Uiteraard dragen alle bestuursleden daartoe hun steentje bij. Maar al vrij spoedig ontdekten we dat Luc Stockman in feite de drijvende kracht achter de vereniging was. Vanzelfsprekend was er voorzitter De Vos die de touwtjes min of meer stevig in handen hield, een heel goed stimulator was en bijzonder erudiet, maar van organiseren niet te veel kaas had gegeten. Het was dus Luc die, actief als geen ander, steeds opnieuw met voorstellen voor de dag kwam en komt: het rekruteren van nieuwe en jonge bestuursleden - "*Zonder jong bloed gaat het genootschap onherroepelijk ten*

onder", pleegt hij te zeggen -, het leggen van contacten met voordrachtgevers, het aantrekken van auteurs, het opstellen van een jaarprogramma, het schrijven van artikels, en vooral, in het oog houden als er niet iets moet of iemand kan worden gevierd.

Het organiseren van wat we *onze tocht* zijn gaan noemen - een bezoek aan telkens een ander Meetjeslands dorp - is een jaarlijks terugkerend ritueel. Eerst zegt Luc welk dorp we gaan bezoeken en daarna deelt hij de lakens uit: het contacteren van burgemeester en pastoor, het zoeken van schrijvers voor de brochure, afspreken met gidsen, ervoor zorgen dat de dames aan een koffie raken, en voor 's avonds uitkijken naar een geschikt restaurant waar iedereen kan nagenieten of bekomen van de voorbije dag bij een democratisch etentje. Telkens weer slaagt onze voorzitter erin zich te omringen met de gepaste medewerkers, zodat de uitstap elk jaar opnieuw een meer dan geslaagd evenement wordt. Dit bezoek is een der drukst bijgewoonde activiteiten van *Appeltjes*, en er zijn, voor zover wij konden nagaan, geen andere heemkundige kringen die iets dergelijke organiseren. Onze voorzitter gaat prat op de historische continuïteit van dit heemkundig bezoek en hij zet er zich dan ook terdege voor in.

De belangrijkste activiteit van het *genootschap* is echter de uitgave van het jaarboek, gemeenzaam de *Appeltjes* genoemd. Het is telkens een hele krachttoer om het jaarboek tijdig klaar te krijgen, dit jaar al voor de 48ste keer. Luc kan uiteraard beroep doen op nagenoeg alle bestuursleden die, elk naar godsvrucht en vermogen, hun steentje bijdragen. En elk jaar opnieuw valt er een vers *Appeltje* van de boom, zij het nu wel redelijk groen. Wie de hele collectie bezit moet er de laatste vijfentwintig jaar eens op naslaan, en dan vooral eens kijken naar de kroniek waarvan boze tongen beweren dat het de meest gelezen rubriek is in het hele jaarboek. Het is weerom Luc Stockman die deze rubriek opstart en jarenlang in zijn eentje volschrijft, het is ondertussen een databank geworden van de Meetjeslandse heemkunde: wie niet met naam en toenaam in de kroniek staat, zal nog niet veel heemkundigs gerealiseerd hebben. Het loont echt de moeite de kroniek eens door te nemen en te lezen, vooral daar waar Luc zich als een criticus ontpopt en zijn pen nog wel eens in wat anders dan inkt durft te dopen.

Naast al deze interessante werkzaamheden is verder een van de voornaamste taken van de voorzitter het bijeenroepen van het bestuur. De vergadering begint een beetje als *Man bijt hond* , want je wordt in de Brugstraat niet uitsluitend verwelkomd door de gastvrouw en gastheer, maar ook door wat de huisgenoten een lief beest noemen: Nero, een hond met respectabele afmetingen die de slechte gewoonte heeft je enthousiast te verwelkomen met beide voorpoten en natte snuit. Eens deze hindernis genomen, en de toevallig op je stoel slapende poes verjaagd, gaat het er ten huize Stockman verder vrij gezellig aan toe. De voorzitter onderneemt steeds vruchteloze pogingen om de agenda strak af te werken, de bestuursleden hebben immers meestal andere punten in hun hoofd dan agendapunten. Waarschijnlijk komt dat door de lekkere wijn die we er steevast te drinken krijgen, soms komt er zelfs al eens een Chateauneuf du Pape op tafel, maar dat gebeurt uitsluitend al er een heikel onderwerp

Dat het de gehuldigde Luc Stockman aan vrienden en kennissen niet ontbreekt, bewijst dit quasi volledig gevulde auditorium.

(Foto: Noël De Vos, Aalter)

Luc en Annie in gezelschap van burgemeester-volksvertegenwoordiger Pieter De Crem, burgemeester en Vlaams volksvertegenwoordiger Johan De Roo en ereburgemeester Jan De Crem.

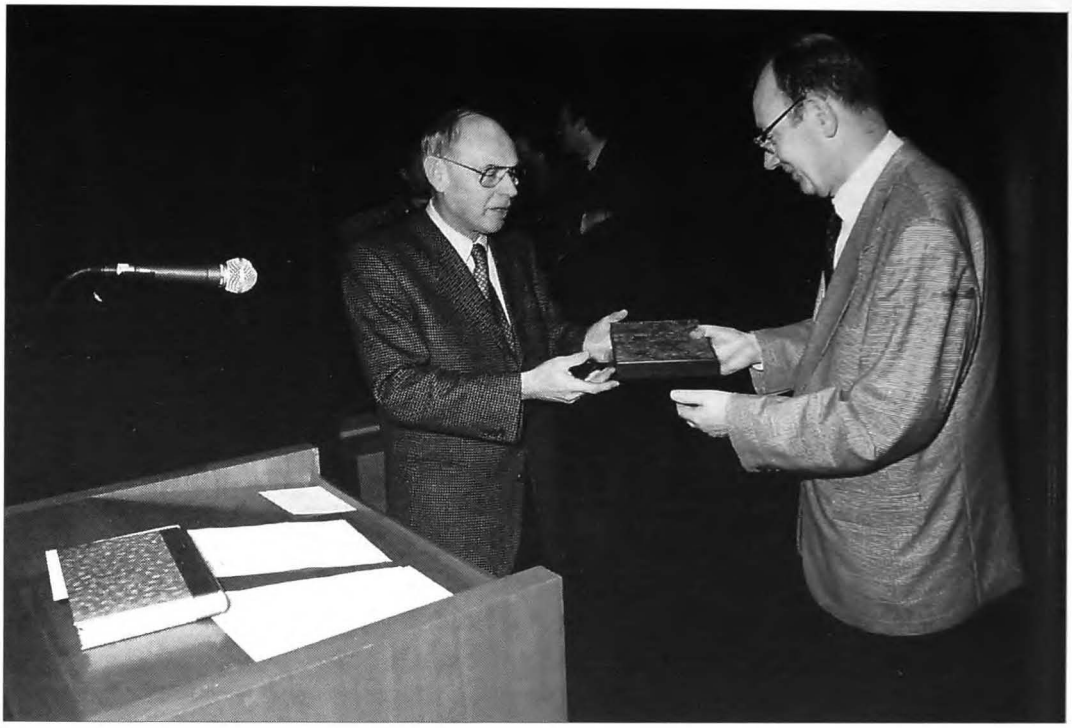
(Foto: Noël De Vos, Aalter)

te bespreken valt waarvoor de voorzitter zijn bestuursleden eerst wat gunstig moet stemmen. Voor een uitzonderlijke uitgave bijvoorbeeld, zoals kleurenillustraties in het jaarboek. In feite zou Luc niet mogen weten hoeveel geld er in kas is, want hij laat het door deuren en ramen vliegen." *'t Genootschap is geen spaarkas*", zegt hij, "*'t geld moet rollen*". Dit natuurlijk tot grote ontsteltenis van onze penningmeester.

En eens de discussie tijdens de vergadering goed op dreef raakt, verschijnt daar Annie met de vraag of de heren niet een koffie met gebak willen. Iedereen begrijpt licht dat dit niet wordt afgeslagen. Die bestuursvergaderingen zijn telkens opnieuw een aangename belevenis, want het is goed ten huize Stockman te vertoeven, men doet er de nodige zuurstof op om met een nieuw elan een of ander artikel te beginnen.

Denk nu niet, Dames en Heren, dat er op die bestuursvergaderingen nooit discussie is. Het tegendeel is waar. In de loop der jaren kwamen en gingen bestuursleden, soms met stille trom, maar ook al eens met slaande deuren. De *trubbels* omtrent de ontstaansgeschiedenis van een bepaalde stad in het Meetjesland - waarvan ik de naam niet eens durf te noemen - waren dan weer van een heel ander kaliber en leidden in 1995 ei zo na tot het ontslag van onze voorzitter. Luc hield aan deze hele affaire een morele kater over, maar dankzij de steun van zijn bestuursleden behoorde ook deze onverkwikkelijke zaak vlug tot het verleden, zoals dat in een historische kring past. Nu kunnen we over deze aangelegenheid als eens lachen. Luc heeft er al bij al toch erg onder geleden, want hij is een gevoelig man die tegen geen onrechtvaardigheid kan. Zelf is hij steeds heel mild voor anderen en oordeelt hij nagenoeg altijd positief. Onder zijn nonchalante voorkomen, zijn met branie uitgesproken statements en zijn soms nogal boude uitspraken schuilt niet alleen een goed en gerespecteerd voorzitter en organisator, maar ook een fijnzinnig man, begiftigd met rijke intellectuele gaven en vrij eigenzinnig waar het bepaalde uitingen van onze hedendaagse cultuur betreft, maar steeds nieuwsgierig, altijd zoekend, immer rusteloos om steeds meer over het verleden bloot te leggen. Minder bekend, maar daarom niet minder belangrijk, is zijn sociaalvoelendheid, zijn liefde voor de gewone vrouw of man uit het Meetjesland, naar wie hij graag luistert en met wie hij graag een praatje slaat. Een goede Meetjeslandse story, dat zint Luc wel, en ze mag al eens gepeperd zijn. Zijn muzikale talenten worden door hemzelf erg gerelativeerd, hij kan niet zingen beweert hij, hoewel hij dat al jaren doet in *Amabile*.

Maar, Dames en Heren, vergis U niet. Luc is een charmant, vriendelijk en voorkomend mens, beleefd ook. Het is echter ook iemand waar men een beetje moet mee oppassen, want voor je 't weet heeft zijn ontwapenende argeloosheid je te pakken. Een telefoongesprek laat hij, clever als hij is, meestal in verschillende fasen verlopen. Na de gewone, inleidende *small talk* schakelt hij over door vriendelijk te informeren naar de staat van werkzaamheden op heemkundig vlak, en komt tenslotte met de aap uit de mouw: na het "*jij kunt dat goed*" of "*jij bent daar goed op de hoogte van*" heb je, voor je 't goed en wel beseft, een artikel of een opdracht aan je been. Je kunt hem gewoon niets weigeren.

Walter Notteboom geniet de eer het eerste exemplaar aan te bieden namens het huldecomité en het bestuur van het Heemkundig Genootschap.

(Foto: Noël De Vos, Aalter)

't Was allemaal niet nodig, maar 't doet toch deugd.

(Foto: Noël De Vos, Aalter)

Naast zijn vele reeds opgesomde kwaliteiten is Luc ook een specialist in het delegeren, zijn ervaring die hij daaromtrent in Brussel opdeed, werpt ook hier zijn vruchten af. Hoeveel mensen heeft hij niet reeds aan 't werk gezet? Voor het boek van Daniël Verstraete, voor de *Kronieken van Lembeke*, het *Liber Amicorum* van Achiel De Vos, de werkgroepen voor de *Geschiedenis van Evergem*, *Bellem* en *Poeke*, de *Stichting Achiel De Vos*, de *Atlas van het Meetjesland*, tentoonstellingen, vieringen en huldigingen allerhande, teveel om op te noemen. Lang voor het boek van Frits van Oostrom over *Maerlant's Wereld* verscheen, stapten we reeds in de voetsporen van diezelfde Maerlant. De zoektocht naar de *Bodemloze Put* in het zuiden van Adegem was dan weer een andere expeditie en de exploratie van de polders die eindigde met een overheerlijke barbecue in Sint-Margriete: het waren heerlijke dagen.

Luc en de geschiedenis: ze horen bij elkaar als adem en leven. In alle archieven kent men hem. Zeg je in Kortrijk dat je uit 't Meetjesland komt, dan gaat er onmiddellijk een licht op: "*Ha, waar mijnheer Stockman woont* ?" Hij is de pionier die voor het eerst het archief van het kapittel van Harelbeke raadpleegde en de eerste gegevens opdiepte uit het rijke Brugse OCMW-archief, die ons op een memorabele tocht meevoerde naar Doornik, die opzoekingen verrichtte in Rijsel, die steeds op zoek was en is naar nieuwe, onuitgegeven documenten en onontgonnen archieven. Hij heeft een passie voor de middeleeuwse kerkgeschiedenis en voor de historische geografie waarbij vooral de ontginningsgeschiedenis hem interesseert. Als een detective speurt hij naar gegevens over pastoors en hun activiteiten, reconstrueert hij, net als Emmanuel Le Roy Ladurie deed in Montaillou, het parochiale leven. Als Annie hem al eens meekrijgt op reis, dan ontpopt hij zich als een Romein. Waar anderen zich vergapen aan monumentale gebouwen, zoekt hij restanten op van Romeinse nederzettingen, wegen en aquaducten. In Ierland heeft hij meer oog voor de bezigheden van een kolenbrander dan voor het natuurschoon.

Zijn historisch oeuvre wordt in hoge mate gewaardeerd, ook in professionele kringen. De accuratesse en betrouwbaarheid waarmee hij zijn artikels samenstelt, zijn een voorbeeld voor velen. Hij is een meester van de synthese en bezit een ongelooflijk historisch inzicht. Dit werd bijvoorbeeld terecht opgemerkt door professor Adriaan Verhulst die zich bijzonder lovend uitliet over het middeleeuwse onderzoekswerk van Luc. Een betere *go-between* tussen amateurs en professionelen is wel niet denkbaar. Wij weten het: *Appeltjes* wordt een moeilijk tijdschrift genoemd. Het is echter weerom de verdienste van onze voorzitter dat hij, in een tijd van vervlakking, *VTM-misering* en verkleutering, erover waakt dat de kwaliteit van *Appeltjes* blijft wat ze is.

Luc is nu 65 geworden. Net zoals tien jaar geleden voor ons aller Achiel De Vos, meenden enkele vrienden deze verjaardag niet zomaar te kunnen laten voorbijgaan. Op vrijdag 13 december 1996 kwamen Filip Bastiaen, Peter Laroy, Erik De Smet, Walter Notteboom en ikzelf voor het eerst in vergadering bijeen met aan de agenda één enkel punt: de uitgave van een vriendenboek voor Luc. Het was plezierig werken en zelden is de uitgave van een boek zo vlot verlopen.

Wij weten het: een vriendenboek aangeboden krijgen is volgens Luc het mooiste cadeau dat iemand ooit kan krijgen. Wij hebben gemeend Luc, U dit bijzondere geschenk te moeten aanbieden, voor U en voor Annie, Uw lieve echtgenote die, samen met U al jaren op de bres staat voor - laat het inderdaad nog maar eens gezegd wezen - voor de verheffing van ons volk. De spontane reactie van de auteurs, de tientallen intekenaars, en de talrijke aanwezigen die deze namiddag naar Aalter zijn gekomen, bewijzen dat U een bijzonder man bent die op een bijzondere manier dient gevierd te worden.

Wij danken U voor alles wat U reeds presteerde voor de Vlaamse gemeenschap en in het bijzonder voor de geschiedenis en de heemkunde in het Meetjesland. Wij wensen U van harte proficiat met Uw verjaardag en we hopen nog vele jaren met U te kunnen samenwerken en nog veel boeken en artikels van Uw hand te mogen lezen.

Ad multos annos.

De wording van het vriendenboek door Filip Bastiaen

Luc en Annie
Meneer de burgemeester
heren volksvertegenwoordigers
Meneer de ereburgemeester
heren schepenen
geachte auteurs
Geachte dames en heren genodigden

1998 - 9 jaar na het *Liber amicorum Achiel De Vos*.
De Vos - Stockman als het ware een Meetjeslandse tandem. En dit komt nog het best tot uiting in de publicatie van hun toponiemen vóór 1600.

Pas in november 1996, na de academische zitting naar aanleiding van het 50-jarig bestaan van het *Heemkundig Genootschap van het Meetjesland*, sprak ik een aantal mensen aan om iets te doen voor Luc Stockman. Voordien had ik wel al eens iemand iets gesuggereerd, maar toen werd het echt hoog tijd, en het moest in het geheim gebeuren.
Bij het *Heemkundig Genootschap* is het namelijk de gewoonte om 65-jarige bestuursleden, en ook andere verdienstelijke heemkundigen, eens in de bloemetjes te zetten bij een voorstelling van de intussen gerenommeerde *Appeltjes van het Meetjesland*. De initiatiefnemer daarbij is onze voorzitter Luc. En hij kon dit toch maar moeilijk voor zichzelf doen. Trouwens ook ons bestuurslid Roger Buyck wordt dit jaar 65 en kreeg begin februari een huldiging in *zijn* Kaprijke. Een speciaal boek was er echter voor hem niet bij.

Het vriendenboek dat we vandaag aan Luc Stockman aanbieden, is pas het tweede dat aan een bestuurslid, en trouwens ook het tweede dat aan een voorzitter, wordt

aangeboden. Sommigen viel wel een speciale hulde te beurt. Ik denk bv. aan de historicus Daniël Verstraete. Hij kreeg een speciaal boek, nl. *Heemkundige verkenningen in het Meetjesland*, maar het grote verschil is dat hij alle artikels zelf schreef. Of anders gezegd, enkele vrienden, waaronder natuurlijk Luc Stockman, zorgden ervoor dat een keuze uit zijn vele artikels in boekvorm kon verschijnen.
Dit om maar te zeggen dat de gebeurtenis van vandaag vrij uitzonderlijk is. Uit contacten met onze Nederlandse collega's, waarvan er twee meewerken, blijkt dit daar nog zeldzamer te zijn. Ik zou echter niet durven zeggen dat dit iets met Hollandse zuinigheid heeft te maken.

Om terug te komen op ons of Lucs boek.
Hoe begonnen we eraan?
Er werd begin '97 een petit comité met 5 personen gevormd, met name Hugo Notteboom, u reeds bekend, Walter Notteboom, inderdaad familie, geen veelschrijver maar wel een doe-al, Peter Laroy, beroepshalve uitgever en dus ipso facto onmisbaar bij een dergelijk project, Erik De Smet om de knip op de beugel te houden en ikzelf. We besloten al vlug de groep beperkt te houden. Het motto was nu niet hoe meer zielen, hoe meer vreugd, maar hoe minder meningen, hoe minder miserie. En we waren het er roerend over eens dat je drie flessen Côte de Nuits op één avond beter met vijf deelt dan met tien. Dat even terzijde.
Onze eerste vraag was: verdient Luc een vriendenboek? Het antwoord kwam er niet, want dit was een absoluut overbodige vraag.
Dit bleek de enige gemakkelijke vraag gedurende één jaar. De vraag of een dergelijke uitgave financieel realistisch was, was verre van een lacheding. Je moet of mag het gerust weten dat het comité dat het *Liber amicorum Achiel De Vos* uitgaf er maar liefst 100.000fr. bij inschoot. Gelukkig werd de put gedempt door drie aandeelhouders, nu ja, het ware beter te zeggen mecenassen: onze eigen kring, het *Verbond van Oost-Vlaamse historische kringen* en het gemeentebestuur van Evergem. Dat was negen jaar geleden en voor ons het eerste boek dat werd voorbereid op PC. Ik vergeet het nooit. Ik schreef een artikel van zo'n 10p. en ik kreeg als resultaat 2 velletjes papier, waarvan het tweede slechts voor 1/4 bedrukt. Ik hoorde het toen donderen in Keulen: de programma's waren niet compatibel.

De nieuwe werkgroep, met slechts twee personen uit die vorige, kon zich zo'n debacle niet verloorloven. We moesten dus van in den beginne alles goed onder controle hebben.
We zouden dus sturen, en bijsturen als het moest.
Het sturen begon bij de keuze van de vrienden. We kenden er veel, te veel. We wogen dus af, selecteerden. We wensten kwaliteit, maar ook evenwicht.
Evenwicht inzake heemkundigen, historisch geschoolden, filologen. Maar ook verscheidenheid qua thematiek, periodisering en lokaliteiten. En bovenal het moest een Meetjeslands boek worden. Een boek over het Meetjesland, voor een rasechte Meetjeslander als Luc ... en voor vele Meetjeslanders.

Achteraf bekeken was onze eerste brief aan de kandidaat-auteurs toch vrij gedurfd. We zeiden wat niet kon of mocht en, nog straffer, wat we min of meer van hen verlangden. En geloof het of niet, ze deden het nog bijna allemaal ook. Awel Luc, ze moeten veel voor u over hebben.
Maar het was nodig dat we er een strenge hand bleven aan houden, of we zaten met een boek van 500p. en ook 100.000fr. schuld.

Het verhaal van het redactioneel werk zal ik jullie maar besparen.

Bij een dergelijk project hoort natuurlijk ook een academische zitting. En we wisten het. Op het Aalterse gemeentebestuur zouden we zeker niet tevergeefs beroep doen. Ik denk dat de uitnodiging en deze prachtige locatie genoeg zeggen betreffende de waardering van het bestuur voor onze vriend Luc.
En we kregen nog meer steun. Ereburgemeester Jan De Crem, die zo vaak met Luc samenwerkte, was direct enthousiast om een *laudatio* te schrijven. We moesten dit evenmin tweemaal vragen aan burgemeester Pieter De Crem. Hoe hij in enkele rake zinnen Luc weet te typeren is subliem. Daar heb ik maar één woord voor: chapeau.

[overhandiging boek]

4. Varia

A. Drie schilderijen uit de kathedraal van het noorden

In Biekorf, 98ste jaar, 1998, p. 162-167, verscheen er een bijdrage van de hand van Jean-Luc Meulemeester over de Brugse schildersfamilie Claeissens. Daarin lezen we dat Gillis Claeissens in zijn huis te Brugge tot omstreeks 1607-1608 een drietal schilderijen, toebehorende aan de O.-L.-Vrouwkerk-ten Hemel-Opnemingkerk van Watervliet, bewaarde.

Het ging over het retabel van het hoofdaltaar met de voorstelling van de *Hemelvaart van Maria,* een *Aanbidding van de Wijzen* en een *Marteling van de H. Sebastiaan.* Het tweede schilderij stond op het altaar van proost Jacobus Carondelet en het derde op het altaar van Martinus Lem.

In het boekje van Jozef De Paepe over *De kathedraal van het noorden* staan twee van de drie schilderijen vermeld. Het retabel mag ongetwijfeld vereenzelvigd worden met het drieluik *Maria's Hemelvaart* van Simoen Pieters (nummer 7). Het derde schilderij kan zowel nummer 23, die de *Marteldood van St.-Sebastiaan* voorstelt ofwel het drieluik van nummer 24. Het tweede schilderij is blijkbaar in de loop der tijden verdwenen uit de kerk van Watervliet.

B. Verkoop van het huis van der Burcht te Evergem in 1630

Vlak achter de kerk van Evergem bouwden de heren van Evergem een versterkte woonplaats op een mote. In het midden van de 13de eeuw woonden Avezoete en Robert van Evergem, de ondervoogden van de Gentse Sint-Baafsabdij, op deze burcht, die een leen van de heren van Dendermonde geworden was[1]. In het begin van de 14de eeuw werd het een leen van de Sint-Baafsabdij. Later werd die burcht bewoond door geslachten van griffiers en schouten van Evergem[2].

In de loop der tijden veranderde dit goed vaak van eigenaars. Tijdens onze opzoekingen naar het verleden van Sleidinge diepten we toevallig een verkoopakte van het hof ter Burcht op[3].

Op 17 augustus 1630 verkocht Johan Van de Velde, een inwoner van de stad Aken, dit heerlijk goed aan Henricus Van Hauweghen, een priester, voor 550 gulden. Dit goed was intussen geëvolueerd van een burcht naar een *casteelken ofte huus van playsance,* maar het bleef omringd door wallen, singels en grachten. Dit goed omvatte bovendien nog een hofstede met schuren en stallen en 17 bunder land. In 1630 was Lieven Van Heulenbrouck pachter op deze hofstede.
Ook een aantal vrijheden, *appendentien ende deppendentien* waren aan het leen ter Burcht verbonden. Anderzijds drukten enkele heerlijke en kerkelijke renten op dit domein waarvan het bedrag ca. 3 à 4 s. beliep. De koper moest de *wandelcoop,* een aantal penningen per pond op het bedrag van de koopsom, betalen. Op 12 november 1630 nam Pieter Van der Meulen de koopoverkomst van Henricus Van Hauweghen over.

Deze akte werd op 13 december 1630 verleden voor baljuw, schout en schepenen van het *Graafschap en de Voogdij van Evergem* nl. voor Jan Beths, baljuw, Filips Van der Meulen, schout, Andries Bral, Pieter De Baerdemaecker en Gillis De Backer, schepenen. De *Gravelijkheid en de Voogdij* waren toen al verenigd onder een schepenbank.

In 1884-1885 werd het kasteel ter Burcht volledig herbouwd en later door de laatste eigenaar aan het gemeentebestuur van Evergem verkocht, dat het op 14 september 1958 in gebruik nam als gemeentehuis. Daar het door de fusie van Evergem met Ertvelde, Kluizen en Sleidinge te klein werd, moest er een nieuwe en ruime vleugel bijgebouwd worden. In de nieuwe raadszaal werd op 17 december 1994 de *Geschiedenis van Evergem*, geschreven door de leden van de werkgroep Achiel de Vos, op een plechtige wijze voorgesteld.

Luc Stockman

---

1. ACHIEL DE VOS - WERKGROEP, *Geschiedenis van Evergem,* Evergem, 1994, p. 56.
2. A. DE VOS, *1000 jaar Evergem,* Vlaamse Toeristische Bi blioteek, nr. 64 (juni 1966), p. 11-12.
3. Rijksarchief Gent, *Fonds Bisdom Gent,* B 4092, los stuk van 13 december 1630.
4. A. DE VOS, *a.w.,* p. 11.

Het kasteel ter Burcht te Evergem. Op de achtergrond ziet men de nieuwe vleugel van het gemeentehuis.

De oprichting van het nieuwe Patteetskruis

Vanaf het ogenblik dat mensen overstappen van de jacht naar de landbouw en zich blijvend vestigen in een voor hen gunstige omgeving, stelt zich de nood aan een afbakening, afpaling van het in cultuur gebrachte land. Een paar op elkaar gestapelde stenen, een in de grond geslagen paal, een boom, een beek, enz. vormen de primitieve grensscheidingen. Na de christianisering worden veelal kruisen geplaatst. Oorspronkelijk zijn deze bedoeld als bakens voor reizigers. Memoriekruisen worden opgericht waar zich een miraculeuze gebeurtenis heeft voorgedaan, een duel heeft plaatsgevonden, een moord is gepleegd, iemand is verdronken, of een andere calamiteit is voorgevallen.

Voor de afbakening van een ambacht, heerlijkheid of parochie wordt veelvuldig gebruik gemaakt van kruisen. In de keure van Eeklo die in 1240 door gravin Johanna van Constantinopel aan de stad wordt toegekend, is er sprake van vier grenskruisen: een onlangs geplaatst kruis aan het eind van de waterloop die Allardus de Hole naast zijn moergrond heeft laten graven. Dit kruis staat op de eeuwenoude Zoutweg, waar de grenzen van Adegem, Eeklo en Oostwinkel samenkomen. Een klein kruis - *inferiorum crucem* - staat aan het moergebied van het Sint-Janshospitaal uit Brugge. Later wordt dit kruis Pateels- of Patteeetskruis genoemd. Een derde kruis bevindt zich op Houvelde, aan het eind van de weg die van Kleemputte komt, nu de Vulderstraat, en tenslotte bevindt zich een laatste kruis aan de Molengracht bij de Noordmoer (Boterhoek).

Hugo Notteboom, Paul Van de Woestijne en kunstenaar Rik Poot na de onthulling van het nieuwe Patteetskruis.

In 1240 is het kruis, dat later Patteetskruis zal worden genoemd, een klein kruis dat aan het moergebied van het Sint-Janshospitaal van Brugge staat. Dit hospitaal krijgt van gravin Johanna en graaf Ferrand vijftien bunder moergrond en woeste grond die in de loop der jaren en zelfs eeuwen, steeds maar uitgebreid wordt door aankopen en schenkingen.

Het is in deze omgeving dat de familienaam Patteet voor het eerst opduikt. In 1334 bezit een Wouter Patteet grond in de Zuidmoer die paalt aan de eigendom van het Sint-Janshospitaal: *van enen alven ghemete moers lichtelike min of meer lichgende up den suutmoer in die sevene ende twintich buenre tusschen Pieter den Monc vors. an die hoestside ende Wouter Pateten ende Pieter den Neve an die westside ende die van Sinte Janshuus ten beeden enden. In 1458 treffen we voor het eerst de naam Pateets cruce aan. In 1460: bi Pateets Cruce ant westhende de strate die komt van Veldekenne ende loopt tEeclo waert daer Pateets Cruce up staet.* Deze naam wordt courant gebruikt tot in de 18de eeuw. Het straatje waar het kruis staat, wordt zelfs een tijdlang Patteetskruisstraat genoemd, in 1572 bijvoorbeeld: *te Nieuwen durpe west de Patteels cruustrate.*

En, niet ver van het grenskruis vandaan, over de Gentse Lieve, ligt een stuk land dat tot in de vorige eeuw *de Patteete* wordt genoemd. Dit toponiem treffen we voor het eerst aan in 1486: *een zaxc lant dat men heet Pateets.* Deze partij land ligt een paar honderd meter ten westen van Veldekensbrug, op de zuidkant van de Veldekensstraat. Op initiatief van de familie Patteet wordt dit grenskruis op zondag 27 september 1998 opnieuw ingehuldigd. Het nieuwe Patteetskruis is een kunstwerk van de befaamde van Rik Poot die onder andere het Palmpaard van de brouwerij-met-die-naam en de Vuist (Srijd voor Arbeid) aan de Renaulfabriek in Vilvoorde creëerde. Oorspronkelijk zou het een stenen kruis worden, maar na een bezoek ter plaatse, meende de kunstenaar - en het bestuur van de familiebond - dat een bronzen kruis beter in het landschap zou passen.

De inhuldiging van het kruis werd voorafgegaan door een academische zitting, gevolgd door receptie, in De Herbakker waaraan tientallen leden van de familiebond en de fine fleur van de Meetjeslandse heemkunde en andere belangstellenden aanwezig waren. Het woord werd gevoerd door Mariette Patteet, Paul Van de Woestyne en Hugo Notteboom. Schepen Koen Loete dankte de familie voor de schenking van het kruis aan de stad. Het initiatief van de familie Patteet, dat van bij het begin materieel werd gesteund door het Eeklose stadsbestuur, kan enkel maar toegejuicht worden en het is misschien een hint voor andere verenigingen om de overige grenskruisen ook herop te richten.

Hugo Notteboom.

HEEMKUNDIG GENOOTSCHAP VAN HET MEETJESLAND

Gesticht in 1946 door dr. Elisabeth DHANENS, erevoorzitster (voorzitster 1951 - 1968), wijlen apotheker Prudent RYCKAERT (ondervoorzitter 1946-1968) en wijlen dr. Edmond TIELEMAN (voorzitter 1946-1951). Wijlen Achiel DE VOS fungeerde van 1948 tot 1977 als secretaris en was voorzitter van 1968 tot 1989.

Het Bestuur

Voorzitter
Luc STOCKMAN, Brugstraat 103 - 9880 Aalter - Tel. (09) 374 16 10

Ondervoorzitter
Hugo NOTTEBOOM, Prins Boudewijnlaan 9b - 9991 Adegem -
Tel. (050) 71 29 12

Secretaris
Dirk DE REUCK, Bellemdorpweg 54 - 9881 Bellem - Tel. (09) 374 36 76

Penningmeester
Oskar LIPPENS, Gentstraat 13 - 9971 Lembeke - Tel. (09) 377 28 54

Bibliothecaris
Erik DE SMET, Euromarktstraat 9 - 9900 Eeklo - Tel. (09) 377 43 24

Redactiesecretaris
Filip BASTIAEN, Oostmolenstraat 216 - 9880 Aalter - Tel. (09) 375 08 38

Leden
Roger BUYCK, Plein 66 - 9970 Kaprijke - Tel. (09) 373 90 93
Marc DE VLEESSCHAUWER, Nieuwstraat 17 - 9960 Assenede -
Tel. (09) 344 54 41
Peter LAROY, Brouwerijstraat 84 - 9880 Aalter - Tel. (09) 375 14 86
Walter NOTTEBOOM, Noordstraat 196 - 9990 Maldegem - Tel. (050) 71 30 25
Wilfried STEEGHERS, Vurstjen 21 - 9940 Evergem

APPELTJES VAN HET MEETJESLAND

Jaarboek, sedert 1949 uitgegeven door het *Heemkundig Genootschap van het Meetjesland.*

Redactieraad/Recensiedienst

Redactiesecretaris: Filip BASTIAEN
Oostmolenstraat 216 - 9880 Aalter

Leden: Peter Laroy en Luc Stockman

Alle artikels dienen uiterlijk 1 oktober in het bezit te zijn van de redactiesecretaris, bij wie ook de auteursrichtlijnen te bekomen zijn.

Boeken ter bespreking aangeboden, worden op hetzelfde adres verwacht en worden nadien in de bibliotheek van het *Genootschap* ondergebracht.

Ruildienst

Erik DE SMET, Euromarktstraat 9 - 9900 Eeklo - Tel. (09) 377 43 24
Bestellingen van vorige jaarboeken gebeuren op hetzelfde adres.

Nog beschikbare jaargangen

Nr.	Jaar	Nr.	Jaar	Nr.	Jaar
2	1950	25	1974	37	1986
13	1962	26	1975*	38	1987
17	1966*	27	1976	41	1990
18	1967*	28	1977	42	1991
19	1968	29	1978	43	1992*
20	1969	30	1979	44	1993
21	1970*	31	1980	45	1994
22	1971	32	1981	46	1995
23	1972*	35	1984	47	1996
24	1973*	36	1985	48	1997

* slechts enkele exemplaren

Lidmaatschap

Het lidmaatschap kost 600fr. (+ eventueel 125fr. voor het verzenden van het jaarboek; + 200fr. voor het buitenland). Oudere jaarboeken zijn aan dezelfde prijs te bekomen.

Werkwijze:
- bestellen op hogervermeld ruiladres;
- of door storting op postrekening 000-0604056-37 van het Heemkundig Genootschap van het Meetjesland, p/a Gentstraat 13, 9971 Lembeke (Kaprijke) met vermelding "nieuw lid" of de gewenste jaarboeken.

Steunende leden
(1.000fr. of meer)

Axel Daneels, Coppet (Ch)
Julien De Maere, Eeklo
Carlos De Meyere, Tervuren-Vossem
Andries De Schepper, Evergem
Gentiel De Smet, Deinze
Daniël De Veusser, Zomergem
prof. Wilfried Dumon, Heverlee
Marcel Haek, Eeklo
Paul Jacobs, Waarschoot
Christiane Lamot-Stockman, Niel
Erik Laroy, Lovendegem
Raoul Laureyns, Drongen
Alfons Loontjes, Izegem
Marc Maeyens, Adegem
Lucien Rateau, Aalter
Jozef Strybol, Knokke
Strymes-De Neve, Sint-Laureins
Lionel Van Damme, Adegem
François Van Damme, Eeklo
Walter Van de Veire, Bassevelde
J. Van Impe, Gent
Z.E.H. René Verheecke, Maldegem
Achiel Versyp, Evergem
Amedé Vertenten, Eeklo
Z.E.H. Jan Vrielynck, Deurle
Jan Willems, Waarschoot
C.G. Wyffels, Delft (Nl)

INHOUD

J. PARMENTIER - De zwerftocht van een Waarschootse klerk in Oost-Indië, 1699-1710 5

L. STOCKMAN - Kerkelijk leven te Zomergem in de 16de eeuw 37

W. BRAECKMAN - Twee heksen te Assenede (eind 16de en midden 17de eeuw) 57

F. BASTIAEN - Cholera, gezondheidsmaatregels en begrafenisgebruiken 73

R. DE REUCK - Het kasteeldomein van Bellem tijdens de 17de en 18de eeuw 85

L. STOCKMAN - Het aantal parochies in het decanaat Aardenburg sedert haar oprichting ca. 1285 tot 1559. 101

E. DE SMET - Tribulaties tussen de stad Eeklo en de grote tiendheffers nopens herstellings- en uitbreidingswerken aan de kerk (17de-18de eeuw) 113

W. STEEGHERS - Gentse poorters uit Ursel (1542-1796) 135

W. STEEGHERS - Gentse poorters uit Oostwinkel (1542-1796) 136

W. STEEGHERS - Gentse poorters uit Oosteeklo (1542-1796) 137

W. STEEGHERS - Gentse poorters uit Knesselare (1542-1796) 138

J. DE WILDE - De verkoop van gronden behorend tot het Goed ten Broeke in Lovendegem (1388) 139

A. MARTENS - De Philomenakapel te Hansbeke 149

L. STOCKMAN - De Generalen Vrijen Polder in het Meetjeslandse Krekengebied 183

E. SCHEPENS - Gildebroeders en -zusters van de Broederschap van de H. Gerulfus te Drongen in het Meetjesland 235

J. VANDEVEIRE - Nog eens de Hosteliers van Ursel 239

F. BASTIAEN - Heemkundig repertorium 1998 255

KRONIEK 283

Verantwoordelijke uitgever :
Filip Bastiaen, Oostmolenstraat 216 - 9880 Aalter

Dit jaarboek werd uitgegeven door het Heemkundig Genootschap van het Meetjesla
gedrukt bij VAN HOESTENBERGHE b.v.b.a., Stationsstraat 17-19, 9990 Maldegem